

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Recenzenti:

Mgr. Nicol Janočková, PhD.
doc. PaedDr. Jozef Pavlovič, CSc.

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
KATEDRA SLOVENSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY
PEDAGOGICKEJ FAKULTY TRNAVSKEJ UNIVERZITY V TRNAVE

ANDREJ ZÁVODNÝ

**PREDNÁŠKY A PRAKTIKÁ
Z MORFOLÓGIE
SLOVENSKÉHO JAZYKA I**

TRNAVA 2016

*Človek, ktorým som sa stal, zdraví smutno všetkých ľudí,
ktorými sa mohol stať.*

Anglické príslovie

S úctou a vďačnosťou venujem dvom dôležitým osobám v mojom živote, ktoré nás v roku 2015 navždy opustili – mojej katedrovej mentorke doc. PhDr. Anne Rýzkovej, CSc., a mojej starenke Anne Závodnej, ktorá by obsahu učebnice síce veľmi nerozumela, no jej vydaniu by sa potešila spolu so mnou.

Katedra slovenského jazyka a literatúry
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2016
© PaedDr. Andrej Závodný, PhD., 2016

ISBN 978-80-568-0002-7

OBSAH

Skratky a značky	11
Register termínov	13
Predslov	18
1. Morfológia ako vedná disciplína a jej vzťah k iným jazykovým rovinám	23
1.1. Vzťah morfológie k iným jazykovým rovinám	23
1.1.1. Morfológia a zvuková rovina	23
1.1.2. Morfológia a lexikálna rovina	25
1.1.3. Morfológia a slovtvorná rovina	26
1.1.4. Morfológia a syntax (gramatická rovina jazyka)	28
1.1.5. Morfológia a štylistika	30
2. Tvar slova, jeho štruktúra a delenie gramatických tvarov	31
3. Morfológické typy jazykov	36
3.1. Morfológická typológia slovenčiny	37
4. Morfematika, morfémy, morfematická analýza gramatických tvarov	38
4.1. Klasifikácia a charakteristika morfém	40
4.1.1. Významové morfémy	40
4.1.1.1. Koreňová morféma	41
4.1.1.2. Derivačná morféma	43
4.1.1.3. Gramatická morféma	44
4.1.1.4. Modifikačná morféma	46
4.1.2. Funkčné morfémy (submorfémy)	48
4.1.2.1. Interfigované submorfémy	49
4.1.2.2. Infigované submorfémy	50
4.2. Morfematická štruktúra gramatických tvarov	52
4.3. Homomorfia a supletívnosť morfém (morf)	54
4.4. Polyfunkčnosť morfém (morf)	54

5. Slovné druhy	56
5.1. Tvarová totožnosť slov odlišných slovných druhov – slovnodruhovú homomorfia	59
5.2. Slovnodruhovú homomorfia prísloviak	61
6. Morfológické gramatické kategórie slovných druhov	62
7. Ohýbanie gramatických tvarov (flexia)	64
7.1. Typy ohýbania (flexie)	64
8. Podstatné mená (Substantíva)	66
8.1. Morfológické gramatické kategórie substantív	69
8.1.1. Rod	69
8.1.2. Číslo	72
8.1.3. Pád	73
8.2. Skloňovanie (deklinácia) substantív	77
8.3. Dynamické tendencie substantívnej deklinácie	80
8.4. Skloňovací (deklinačný) vzor (typ)	82
8.5. Nový deklinačný systém slovenských substantív	82
8.5.1. Mužský rod	85
8.5.1.1. Životné vzory maskulín	85
8.5.1.1.1. Vzor chlap	85
8.5.1.1.2. Vzor hrdina	89
8.5.1.1.3. Špecifický skloňovací vzor maskulín	90
8.5.1.2. Neživotné vzory maskulín	90
8.5.1.2.1. Vzor dub	90
8.5.1.2.2. Vzor stroj	93
8.5.2. Ženský rod	95
8.5.2.1. Vzor žena	95
8.5.2.2. Vzor ulica	97
8.5.2.3. Vzor kost'	99
8.5.2.4. Vzor dlaň	100
8.5.2.5. Špecifický skloňovací vzor feminín, relikty <i>pani a mat'</i>	100
8.5.3. Stredný rod	102
8.5.3.1. Vzor mesto	103
8.5.3.2. Vzor srdce	105
8.5.3.3. Vzor vysvedčenie	106
8.5.3.4. Vzor dievča	106
8.6. Skloňovanie pomnožných substantív	107

8.7.	Skloňovanie proprií	108
8.7.1.	Gramatické kategórie proprií	109
8.7.1.1.	Rod proprií	109
8.7.1.2.	Číslo proprií	110
8.7.1.3.	Pád proprií	111
8.7.2.	Skloňovanie antroponým a zooným	111
8.7.3.	Skloňovanie toponým a chrématoným	117
8.7.3.1.	Pomnožné toponymá mužského rodu	119
8.7.3.2.	Pomnožné toponymá ženského rodu	120
8.7.3.3.	Pomnožné toponymá stredného rodu	121
8.7.3.4.	Adjektívne abionymá	121
8.8.	Pravopisné osobitosti substantív a ich využitie v praxi	123
9.	Prídavné mená (Adjektíva)	127
9.1.	Gramatické morfológické kategórie adjektív, skloňovanie adjektív	130
9.2.	Typy stupňovania	132
9.3.	Klasifikácia adjektív	133
9.3.1.	Privlastňovacie adjektíva	134
9.3.1.1.	Individuálne privlastňovacie adjektíva	135
9.3.1.2.	Druhé privlastňovacie adjektíva	136
9.3.2.	Vlastnostné adjektíva	137
9.3.2.1.	Vzťahové adjektíva (klasifikačné, relačné)	137
9.3.2.2.	Akostné adjektíva (kvalitatívne)	139
9.4.	Pravopis prídavných mien a ich využitie v praxi	140
10.	Príslovky (Adverbiá)	142
10.1.	Vlastnostné príslovky	142
10.2.	Okolnostné príslovky	143
10.3.	Obsahové príslovky	145
10.3.1.	Stavové obsahové príslovky	145
10.3.2.	Modálne obsahové príslovky	147
10.4.	Sémanticko-syntaktická charakteristika prísloviak	147
10.5.	Stupňovanie prísloviak	148
10.6.	Pravopis prísloviak a ich využitie v praxi	149
11.	Zámená (Pronominá)	151
11.1.	Klasifikácia zámen	152
11.2.	Osobné zámená (personáliá)	152
11.2.1.	Osobné základné zámená	152

11.2.2. Osobné privlastňovacie zámená	154
11.3. Ukazovacie zámená (demonstratíva)	155
11.4. Opytovacie zámená (interogatíva)	156
11.5. Zvratné zámená (reflexíva)	157
11.5.1. Zvratné základné zámená	157
11.5.2. Zvratné privlastňovacie zámená	159
11.6. Vymedzovacie zámená (determinatíva)	160
11.7. Neurčité zámená (indefinitá)	161
11.8. Pravopis zámen a ich využitie v praxi	162
12. Číslovky (Numeráliá)	167
12.1. Základné číslovky (kardináliá)	168
12.2. Skupinové číslovky (kolektíva)	171
12.3. Násobné číslovky (multiplikatíva)	171
12.4. Radové číslovky (ordináliá)	172
12.5. Druhové číslovky (speciáliá)	173
12.6. Pravopis čísloviek a ich využitie v praxi	173
13. Morfológické cvičenia a rozborý	176
13.1. Vzťah morfológie k iným jazykovým rovinám, gramatický tvar ..	176
13.2. Morfematika	178
13.3. Slovné druhy	179
13.3.1. Podstatné mená (Substantíva)	179
13.3.2. Prídavné mená (Adjektíva)	181
13.3.3. Príslovky (Adverbiá)	182
13.3.4. Zámená (Pronominá)	184
13.3.5. Číslovky (Numeráliá)	186
14. Náčrty riešení cvičení a rozborov	189
Literatúra	202

SKRATKY A ZNAČKY

*	(potenciálna, aj nesystémová) rekonštrukcia tvaru
→	smer (slovotvornej, gramatickej) motivácie
∅	prázdna alebo nulová morféma
A	akuzatív
CM	kongruenčná morféma, morfa
D	datív
DM	derivačná morféma, morfa
EJ.	Encyklopédia jazykovedy
FM	formová morféma, morfa
G	genitív
GRM	gramatická relačná morféma, morfa
I	inštrumentál
ide.	indoeurópsky
IFM	interfigovaná fonologická submorféma, submorfa
IRM	infigovaná rozširujúca submorféma, submorfa
IT	intenčný typ
KM	koreňová morféma, morfa
KSSJ	Krátky slovník slovenského jazyka
MM	modifikačná morféma, morfa
MR	mužský rod
MSJ.	Morfológia slovenského jazyka
MSS.	Morfematický slovník slovenčiny
L	lokál
N	nominatív
os.	osoba
PČP.	Pravidla českého pravopisu
pl.	plurál
psl.	praslovanský, praslovansky
PSP	Pravidlá slovenského pravopisu
PSPŠP.	Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax
sg.	singulár
SG.	Slovenská gramatika
SKMS.	Slovník koreňových morféme slovenčiny

SM	spájacia submorféma, submorfa
SNK.	Slovenský národný korpus
SR	stredný rod
SSJ	Slovník slovenského jazyka
SSS	Synonymický slovník slovenčiny
SSSJ	Slovník súčasného slovenského jazyka
SSSJM.	Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia
ŠVP.	Štátny vzdelávací program
TF	tvarotvorný formant
TM	tematická submorféma, submorfa
TZ	tvarotvorný základ
V	vokatív
VSSS.	Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe
VT	valenčný typ
ŽR	ženský rod

REGISTER TERMÍNOV¹

adjektívium: slovný druh, ktorý má formu adjektíva a je schopný vstupovať do kongruenčných vzťahov so substantívom (napr. *prvý, každý, otcov, samé*)

časovací (konjugačný) vzor (typ): paradigmatické sloveso, ktoré svojimi formálnymi vlastnosťami ako typický príklad vhodne reprezentuje celú skupinu sloviess s rovnakým časovaním – s rovnakými tvarotvornými (a slovotvornými) znakmi; sloveso sa do istého časovacieho typu zaraďuje podľa vokalicých kvalitatívnych a kvantitatívnych modifikácií tematických submorfém v rôznych slovesných tvaroch; hoci v zhode s niektorými jazykovedcami považujeme za vhodnejší a systémovejší termín *časovací (konjugačný) typ*, vzhľadom na školskú prax zostávame pri tradičnom termíne *vzor*; je nutné zdôrazniť, že časovací vzor nemožno považovať za gramatickú kategóriu

časovanie (konjugácia): ohýbanie slovesných tvarov podľa slovesných gramatických kategórií zhody, času, spôsobu, slovesného rodu a obmeny lexikálno-gramatických kategórií vidu a intenčného typu

derivatéma: základná jednotka slovotvorby (derivatológie); lexikálna jednotka, ktorá je súčasťou vzťahov slovotvornej motivácie; za derivatému pokladá J. Furdík slovotvorne motivujúce (samo však nemusí byť slovotvorne motivované) alebo slovotvorne motivované jedno- alebo viacslovné jednotky

fóna (hláska): menej abstraktný segment rečového akustického signálu – realizácia fonémy v neopakovateľnom signále reči; základná jednotka fonetiky

fonéma: najmenšia abstraktno-vzťahová zvuková jednotka jazyka, ktorá sa vyznačuje dištinktiívnosťou – je schopná meniť význam slova alebo tvaru; základná jednotka fonológie

gramatická konštrukcia: vnútorná organizácia gramatickej jednotky, ktorá je výsledkom syntagmatického konštruovania, t. j. sledu jednotiek vyznačujúcich sa funkčnou zhodou v gramatike

gramatický tvar: formálny prostriedok, ktorý je nositeľom istého gramatického (v prípade plnovýznamových slov aj lexikálneho) významu; ide o vyjadrenie gramatického významu – gramatickej kategórie alebo kategórií, vonkajšími jazykovými prostriedkami; forma autosématického (plnovýznamového) slova

---

¹ Definície a vysvetlenia termínov sme čerpali z tejto učebnice, Encyklopédie jazykovedy (1993), monografií Slovenská slovotvorba (Furdík, 2004), Úvod do štúdia jazykov (Ondruš – Sabol, 1984), Morfológia slovenského jazyka (1966) a Lexikológia slovenského jazyka. Kompendium náuky o slovnej zásobe (Pavlovič, 2012).

vo vzťahoch s inými slovami vo vete; synsémantické (neplnovýznamové) slová gramatické tvary nemajú, pretože ich lexikálny význam je gramatického rázu; základná jednotka morfológie

gramatický význam (graméma): obsah gramatických jednotiek (tvarov a konštrukcií), ktorý vzniká spojením čiastkových abstraktných významov jednotlivých gramatických kategórií príslušného slovného druhu (menných, slovesných), dialekticky spätý s gramatickou formou; predstavuje vyššiu abstrakciu ako lexikálny význam – vyjadruje sa ním vzťahová modifikácia lexikálneho významu daného slova, a na rozdiel od neho sa neviaže na jednotlivé slovo, ale na celý slovný druh

neohybné slovo (indeklinábilium): slovo, ktoré nepodlieha flexii – nedajú sa pri ňom teda v rámci určitej paradigmy obmieňať gramatické kategórie, viažuce sa na príslušný slovný druh

intencia (slovesná): zameranosť slovesného deja na substantívum (sekundárne aj na zámeno či substantivizovaný slovný druh) alebo viaceré substantíva, ktoré sú so slovesom, vyjadrujúcim dej, významovo a gramaticky späté; vyjadruje hĺbkovú sémantickú štruktúru slovesného významu

intenčný typ (slovesný): skupina sloviess s približne rovnakým lexikálnym významom a s rovnakým súborom substantívnych aktantov, ktoré ho dopĺňajú

konverzia: 1. zmena slovnodruhovej príslušnosti slova bez zmeny tvaru slova; 2. slovotvorný postup, ktorým sa z motivujúceho slova utvára nové slovo zmenou gramatickej prípony alebo jej zánikom; primárne tvarotvorný formant sa zároveň stáva aj slovotvorným formantom (*zlat-o* → *zlat-ý*, *let-iet'* → *let-ŕ*) – v tomto význame je synonymný s termínom → *transflexia*

lexéma: základná jazyková jednotka slovnej zásoby, ktorá je nositeľkou vecného významu, so všetkými jej tvarmi

lexikálny význam: slovný význam – komplexný obsah lexikálnej jednotky (lexémy) v jazykovom systéme; slovný význam utvára seméma (monosémické slovo) alebo viacero semém (polysémické slovo)

menný rod: jedna zo základných substantívnych kategórií, vyjadrujúca vlastnosť substantíva, ktorá pri gramatickej zhode podmieňuje rodový tvar podradného slova v súlade s príslušnosťou substantíva do jednej z troch formálnych skupín gramatického rodu; na rozdiel od ostatných dvoch menných gramatických kategórií čísla a pádu zostáva menný rod (podobne ako pri maskulínach aj kategória životnosti/neživotnosti) pri skloňovaní substantíva (sprostredkovane cez kongruenciu aj prídavného mena, zámena, číslovky, prídavného mena) v rámci jeho deklinačnej paradigmy konštantnou gramatickou kategóriou, ktorá sa dá zmeniť iba slovotvorne (napr. prechýlením)

modifikácia (slovotvorná): jeden z typov onomaziologickej kategórie, keď pri slovotvornom akte nedochádza k slovnodruhovej zmene a motivát sa od svoj-

ho motivanta odlišuje len jednou sémou (napr. prechyl'ovanie (sémantický príznak rodu): mužský rod – *učiteľ* → ženský rod – *učiteľka*)

morfa: najmenšia konkrétna významová časť vydeliteľná v slovnom tvare; každá realizácia → morfémy ako abstraktnej jednotky

morféma: najmenšia abstraktná znaková jednotka jazyka, ktorá je nositeľkou určitého významu alebo (štruktúrnej) funkcie; v gramatickom tvare slova sa abstraktná morféma konkretizuje prostredníctvom → morfy; vyčleňuje sa na základe opakovateľnosti vo všetkých gramatických tvaroch lexémy a rovnako aj vo všetkých slovách v rámci slovtvorného hniezda

mutácia (slovtvorná): jeden z typov onomaziologickej kategórie, keď sa pri slovtvornom akte realizuje významová zmena motivátu, pričom k slovnodruchovej zmene môže, ale nemusí dôjsť (napr. *plávať* → *plavec*)

neosémia: vznik nového lexikálneho významu v určitej lexéme alebo zmeravenie gramatického tvaru a nadobudnutie nového významu (napr. *státie* (slovesné podstatné meno zo slovesa *stáť*) → (*parkovacie*) *státie* s významom parkovacie miesto); ak je lexéma monosémická, stáva sa polysémickou (napr. *načítať sa*: 1. *veľa prečítať*, 2. novší význam z oblasti informatiky: (*na webovú stránku, dáta z iného zdroja*) *graficky sa zobrazit'*)

onomaziologická kategória: súbor viacerých slovtvorných typov, zjednotených rovnakým → slovtvorným významom (onomaziologickou štruktúrou)

perintegrácia: prehodnotenie, zmena, zánik alebo deetymologizácia pôvodných morfémových hraníc v slove (napr. plnovýznamové sloveso *byť*: bud-**e-m**, ale pomocné sloveso *byť*: **budem** (*krič-a-t'*); [*ko*]ryt-o: jedna z možných etymológií je z psl. *ryti „ryt“ + predpona *ko- s významom niečo vyryté, vydlabané; Králik, 2015, s. 292)

plurálium tantum: substantívum, ktorému sa zväčša nedá utvoriť singulárový tvar (napr. *nožnice, fašiangy, Topolčany*)

reflexívum tantum: slovesný tvar, ktorého pevnou súčasťou je zvrtný komponent; vždy zvrtný tvar slovesa (napr. *smiať sa, stmievať sa*)

rezultatívna konštrukcia: (syntaktická) jednotka, ktorá vyjadruje konečný stav ako výsledok predchádzajúcej zmeny diania, napr. konštrukcia so sponou *byť* s infinitívom dokonavého slovesa (*bolo navarené*)

singulárium tantum: substantívum (zriedka slovo z iného menného slovného druhu), ktorému sa zväčša nedá utvoriť plurálový tvar (napr. *hmyz, popol, čo, každý, nikto*)

skloňovací (deklinačný) vzor (typ): paradigmatické slovo, ktoré svojimi formálnymi a významovými vlastnosťami ako typický príklad vhodne reprezentuje celú skupinu slov s rovnakými vlastnosťami a skloňovaním; hoci v zhode s niektorými jazykovedcami považujeme za vhodnejší a systémovejší termín *skloňo-*

vací typ, vzhľadom na školskú prax zostávame pri tradičnom termíne *vzor*; je nutné zdôrazniť, že skloňovací vzor nemožno považovať za gramatickú kategóriu

skloňovanie (deklinácia): typ flexie, ktorá sa primárne viaže na substantíva a sprostredkovane (pomocou kategórie zhody) aj na adjektíva, číslovky, zámená, prídavné a slovesné podstatné mená; je to uvádzanie slov do vzťahov – obmieňanie tvarov slov v jednotlivých pádoch oboch číselných paradigmatom, čím sa zároveň obmieňa aj ich gramatický význam

slovesný rod: vyjadruje gramatickú totožnosť/netotožnosť agensa – vykonávateľa deja – s gramatickým podmetom vety; rozlišuje sa činný rod (aktívum) a trpný rod (pasívum)

slovný druh: najvšeobecnejšia skupina slov, ktorá klasifikuje do tejto spoločnej skupiny všetky slová v lexikálnej zásobe slovenského jazyka na základe spoločných lexikálnych a gramatických špecifik – preto ich možno posudzovať z lexikálneho, morfológického a syntaktického hľadiska

slovotvorný formant: časť slovotvorne motivovaného slova, ktorá sa zľava, sprava alebo z oboch strán súčasne pripája k → slovotvornému základu a významovo či funkčne ho modifikuje; pri niektorých derivátom utvorených transflexne sú slovotvorný a → tvarotvorný formant totožné (napr. *páv*^{SZ/TZ-*i*^{SF/TF}}, *zlat*^{SZ/TZ-*y*^{SF/TF}})

slovotvorný význam: zoskupenie sémantických prvkov naznačených prvkami slovotvornej formy odvodeného alebo zloženého slova; je rámcom a východiskom → lexikálneho významu slovotvorne motivovaného slova – je abstraktnejší ako lexikálny význam; jeho základnými konštituentmi sú onomaziologická báza (sémantický pendant slovotvorného formantu) a onomaziologický príznak (sémantický pendant slovotvorného základu)

slovotvorný základ: časť slovotvorne motivovaného slova, ktorá zostane po vyčlenení slovotvorného formantu a ktorá reprezentuje základové slovo; J. Furdík (2004, s. 37) definuje slovotvorný základ ako „*časť motivátu, ktorá je sémanticky aj formálne spoločná s tvarotvorným základom (t. j. časťou slova bez gramatických morféom) motivanta*“; v niektorých prípadoch môžu byť → tvarotvorný a slovotvorný základ identické (napr. *páv*^{SZ/TZ-*i*^{SF/TF}}, *zlat*^{SZ/TZ-*y*^{SF/TF}}), no vždy sa neprekrývajú (napr. SZ/SF: *kniž*^{SZ-*ny*^{SF}}, *chod*^{SZ-*ec*^{SF}} – TZ/TF: *knižn*^{TZ-*y*^{TF}}, *chodec*^{TZ-*ec*^{TF}})

spôsob slovesného deja: lexikálno-sémantická kategória plnovýznamových sloviem, ktorá súvisí predovšetkým s prefixálnou deriváciou sloviem, pričom predpona dopĺňa slovesu isté semy, no niekedy môže vplývať aj na zmenu slovesného vidu (napr. *dohoriať*, *nakričať sa*)

stupňovanie (gradácia): lexikálno-gramatická kategória, ktorá slúži na vyjadrovanie rozličnej miery vlastnosti kvalitatívnohodnotiacich adjektív a sprostredkovane aj vlastnostných adverbii; pri gradácii dochádza nielen k obmene lexikál-

neho významu (miera intenzity vlastnosti), ale pod vplyvom gradácie sa mení aj gramatický význam a tvar

submorfa: najmenšia konkrétna časť vydeliteľná v slovnom tvare, ktorá je nositeľkou istej (štruktúrnej) funkcie; každá realizácia → submorfémy ako abstraktnej jednotky

submorféma: najmenšia abstraktná znaková jednotka jazyka, ktorá je nositeľkou (štruktúrnej) funkcie; v gramatickom tvare slova sa abstraktná submorféma konkretizuje prostredníctvom → submorfy

transflexia: slovotvorný postup, ktorým sa z motivujúceho slova utvára nové slovo zmenou gramatickej prípony alebo jej zánikom; primárne tvarotvorný formant sa zároveň stáva aj slovotvorným formantom (*zlat-o* → *zlat-y*, *let-iet'* → *let-ŕ*) – v tomto význame je synonymný s termínom → *konverzia*

transpozícia (slovotvorná): jeden z typov onomaziologickej kategórie, keď pri slovotvornom akte dochádza k slovnodruhovej zmene, no lexikálny význam motivátu sa od motivanta neodlišuje (napr. *vykopať* → *výkop*, *smelý* → *smelosť*)

tvarotvorný formant: časť gramatického tvaru, ktorá sa zľava či sprava pripája na → tvarotvorný základ; reprezentuje gramatickú časť gramatického tvaru a je nositeľom gramatického významu; pri ohýbaní sa jeho forma obmieňa

tvarotvorný základ: časť gramatického tvaru, ktorá zostane po odčlenení → tvarotvorného formantu; reprezentuje lexikálnu časť gramatického tvaru, ktorá je nositeľkou lexikálneho významu; pri ohýbaní sa až na prípadné alternácie formálne nemení

typ onomaziologickej kategórie: jednotka vyššieho rádu, ktorá zoskupuje súbor onomaziologických kategórií podľa toho, s akým účelom sa motivované slovo utvorí – zmena významu (mutačný typ onomaziologickej kategórie), obmena významu (modifikačný typ OK), zmena syntaktickej funkcie (transpozičný typ OK)

(slovesná) valencia: gramatická (syntaktická) kategória, ktorá je vonkajším prejavom vnútornej slovesnej intencie, ktorá je zhmotnená v potrebe slovesa viazať na seba z ľavej alebo pravej strany istý počet participantov

vid (slovesný): lexikálno-gramatická slovesná kategória, ktorá vyjadruje časovú limitáciu deja – pri zmene slovesnej kategórie vidu sa nemení len gramatický tvar, ale väčšinou dochádza aj k zmene lexikálneho významu

PREDSLOV

Hlavným zámerom vysokoškolskej učebnice Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I a jej nadväznou časťou Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka II je ponúknuť aktualizovaný systémovolingvistický popularizačno-didaktický výklad morfológie slovenského jazyka, čerpajúci podnety z tradície morfológických výskumov, teoretických a didaktických výstupov morfológie spisovnej slovenčiny. Do učebníc sme sa snažili zapracovať aj poznatky z najnovších gramatických, v užšom význame morfológických, výskumov na Slovensku, ktorých výsledky aktualizujú poznatky v akademickej Morfológii slovenského jazyka (1966), pretože prinášajú nové pohľady na gramatické, v užšom vnímaní morfológické javy, ktoré sú v nej spracované (prehľadovú štúdiu o dovtedajších morfológických výskumoch na Slovensku pozri Furdík, 2003, s. 42 – 48). V učebniciach sme sa teda snažili kombinovať koncepcie starších výskumov a teoretických východísk s novšími poznatkami, podloženými najmä korpusovým výskumom z neustále sa rozširujúcej elektronickej textovej databázy Slovenského národného korpusu, ktorá sa utvára od roku 2002 a systematicky spracúva slovenské texty od roku 1955 (obsahuje však aj texty staršieho datovania). Slovenský národný korpus je však aj vedeckovýskumným projektom tvorby celého komplexu slovenských elektronických jazykových zdrojov (paralelné korpusy, hovorený korpus, nárečový korpus, historický korpus, slovníkové databázy) a digitalizácie jazykovedného výskumu, ktorý sa realizuje v oddelení Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave s podporou Ministerstva kultúry SR a Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (<http://korpus.juls.savba.sk/>).

Dynamickým jazykovým zmenám, prirodzene, nepodlieha len morfológická rovina jazykového systému, ale všetky roviny, najmä lexikálna, čo sa naplno prejavilo najmä v spracovanej a spracúvanej lexike v rámci edície Slovníka súčasného slovenského jazyka (1. zväzok vyšiel v roku 2006, 2. zväzok v roku 2011, 3. zväzok v roku 2015) nielen v porovnaní so Slovníkom slovenského jazyka (1959 – 1968), ale aj v porovnaní s Krátkym slovníkom slovenského jazyka (4. vydanie [online], 2003). Rozdiely vidno nielen v prehodnocovaní kvalifikátorov z časového a štylistického hľadiska (zastarávajúce, zriedkavé, hovorové – nocionálne), ale z morfológického hľadiska aj v dynamických zmenách v deklinácii a konju-

gácii domácich a cudzích slov, v oblasti extenzie či redukcie pádovej synonymie a variantnosti slovesných tematických morf, čo má vplyv aj na fonologický systém slovenčiny, najmä pokiaľ ide o rozširovanie výnimiek z rytmického zákona. Zmeny však možno badať aj v adaptácii cudzích slov a v dôsledku frekventatívnosti používania v jazykovej praxi aj v ich príklone k flektívnosti a ortografickej adaptácii, často pod vplyvom ortoepického faktora (*mail/mejl, mailový/mejlový, hardvér, pôvodne hardware, softvér, pôvodne software, voyer/voyerizmus, gúglovat/gúgliť, foyer/vo foyeri/viaceré foyery* a pod.).

Pri utváraní obsahového podložia obidvoch učebníc sme konkrétne vychádzali zo základných diel o slovenskom morfológickom systéme, najmä však z akademickej Morfológie slovenského jazyka (1966), Súčasného slovenského spisovného jazyka – morfológie (1984), Morfológie spisovnej slovenčiny (1964), Slovenského jazyka II. – Morfológie (1998), Slovenskej gramatiky (1955), Krátkej gramatiky slovenskej (1997), ale aj z iných diel, ktoré uvádzame v literatúre. Veľmi osožným bol aj rukopis prednášok a cvičení s praktickými poznámkami zo študentských čias od A. Rýzkovej (2003 – 2004) či rukopis prednášok a seminárnych cvičení N. Janočkovej počas pôsobenia na Pedagogickej fakulte TU v Trnave (2009). Oba tieto rukopisy sa stali teoreticko-praktickou obsahovou kostrou oboch učebníc. Tam, kde sme to považovali za potrebné, citačné odkazy sme uvádzali priamo v texte, no častejšie sme na citovanú či doplňujúcu literatúru odkazovali formou poznámok pod čiarou. Pri všeobecne známých morfológických poznatkoch, ktoré sa vyskytujú vo viacerých dielach o slovenskom morfológickom systéme, sme sa snažili uvádzanie zdrojov minimalizovať, jednak preto, že tieto poznatky možno nájsť v každej učebnici morfológie, no jednak aj preto, aby sme tým veľmi nezaťažovali aj tak dosť obširny obsah učebníc. Všetky využívané zdroje však možno spoľahlivo nájsť v zozname literatúry a možno si z nich niektoré poznatky spracúvané v jednotlivých obsahových častiach učebníc rozšíriť. Pokiaľ ide o osnovnú koncepciu učebníc, snažili sme sa vychádzať z tradičného poradia slovných druhov, kapitolu o adverbiiach a úlohy na ich precvičenie v učebnici Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I sme však netradične zaradili ihneď za adjektíva, pretože z významového (adjektívum: príznak substancie, adverbium: príznak (statických aj dynamických) príznakov: statický → adjektívum, dynamický → verbum), slovotvorného (transflexia: vlastnostné adjektíva → vlastnostné príslovky; ostatné slovné druhy, najmä substantíva → okolnostné príslovky) a morfológického hľadiska (gradácia) sú si oba slovné druhy veľmi blízke a odlišujú sa iba formálne (transflexnými morfami *-o, -e, -y*) a syntakticky (funkcia vetných členov adjektív a adverbii). V rámci prvej učebnice Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka I sa okrem charakteristiky predmetu výskumu morfológie, jej vzťahu k iným jazykovým rovinám a morfematiky zaoberáme substantívami, adjektívami, už spomínaný-

mi adverbiami, pronomínami a numeráliami. Obsah druhej učebnice Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka II sa začína kapitolou o slovesách, ktoré sme do tejto druhej časti zaradili z dôvodu aspoň približne vyváženého obsahu s prvou učebnicou, keďže v tej je pomerne široký priestor venovaný substantívam. V ďalších kapitolách sa venujeme problematike neplnovýznamových a neohybných slovných druhov – predložkám, spojкам, časticiam a naostatok citoslovciam.

Na miestach, kde by mohla byť narušená základná obsahová línia ucelenej témy, rozhodli sme sa používať praktické komentáre formou poznámok pod čiarou a v závere každej kapitoly o príslušnom slovnom druhu uvádzame praktické či diskusné poznámky, týkajúce sa používania slov v rámci tohto slovného druhu v jazykovej praxi.

Najvyššou mierou diverzity od obsahu tradičných učebníc morfológie sa bude zrejme javiť podkapitola o deklinácii substantív, pretože do tradičného deklinačného systému slovenských substantív sme sa pokúsili parciálne zapracovať aj novú systematiku deklinačného systému od M. Sokolovej (2007), v ktorej autorka precízne prepracovanou teóriou navrhla nový deklinačný systém slovenských substantív, ktorý je akýmsi kompromisným riešením medzi tradičným deklinačným systémom a počítačovo spracovaným návrhom deklinačného systému, založenom asi na 200 vzoroch (V. Benko – J. Hašanová – E. Kostolanský, 1998). Aj napriek tomu, že nový deklinačný systém je prehľadný, systémový a aplikovateľný v školskej praxi, školské kurikulum slovenského jazyka a literatúry (ŠVP. ISCED 2, 3A; inovované ŠVP., školské učebnice) stále vychádza z tradičnej teórie, na ktorú treba študentov a študentky aprobácie slovenský jazyk a literatúra v rámci vysokoškolského štúdia pripravovať primárne. Z tohto dôvodu treba oboznamovať budúcich pedagógov a pedagogičky s novou teóriou o deklinácii slovenských substantív a zavádzať ju najskôr prienikovo s tradičnou teóriou, čo umožňuje ich vzájomné prekrývanie, a tak pripravovať pôdu na úplnú aplikáciu nového deklinačného systému do školskej praxe. O takýto prístup sme sa snažili aj pri písaní učebníc, a preto pri teórii o deklinácii slovenských substantív primárne vychádzame z tradičnej deklinácie, ktorú však dopĺňame informáciami o novom deklinačnom systéme tak na úrovni apelatív, ako aj na úrovni proprií (M. Ološtiak, 2010).

Pri koncipovaní učebníc sme vychádzali z tradičného deskriptívno-klasifikačného prístupu k morfológii, hoci si uvedomujeme, že v súčasnosti sa uplatňujú aj prístupy sociolingvistické, komunikačné, kognitívogramatické, explanačné či teória prirodzenej morfológie. Presun pozornosti od uvažovania o vnútornej štruktúre morfologického subsystému k sociolingvistickému sledovaniu toho, ako sa kodifikovaná morfologická norma uplatňuje v komunikácii vo všetkých variantoch národného jazyka, považuje J. Furdík (2003, s. 45) za jeden z oso-

bitných prejavov komunikačno-pragmatického obratu v súčasnej lingvistikе. Z komunikačného prístupu vychádzala napr. J. Kesselová (2003) pri výskumoch o uplatňovaní a fungovaní slovných druhov v komunikácii detí. Teóriu prirodzenej morfológie, ktorá sa realizuje na osi prirodzené – menej prirodzené – neprirodzené, predstavuje J. Dolník (2010). J. Dolník vo viacerých prácach (napr. 2003, 2010) pri výskume súčasnej spisovnej morfológie zdôrazňuje uplatňovanie explanačno-deskriptívneho prístupu a vyjadruje potrebu prípravy a vydania novej akademickej morfológie spisovnej slovenčiny (2003, s. 32 – 37), ktorej koncepcia by mala byť založená na 4 riadiacich princípoch (pre dôslednosť ich citujem): 1. sformulovať a zdôvodniť základné princípy, ktoré riadia štruktúru morfológických objektov a ich dynamiku, a vystihnúť vzťahy medzi nimi, ich vzájomnú kooperáciu a konkurenciu (ich súčinnosť aj konfliktnosť); 2. opísať reprezentatívne vzorky morfológických objektov z aspektu daných princípov, aby sa empiricky overila hypotéza o hierarchii princípov vyplývajúcej z ich konfliktnosti pri istých objektoch; 3. opísať celú sústavu morfológických objektov v zornom uhle hierarchie princípov, a teda prezentovať taký opis, ktorý zachytáva závislosť kvality týchto objektov od hierarchizovaných princípov; 4. opísať prebiehajúce zmeny v súčasnej morfológickej sústave z hľadiska tejto hierarchie, a tak súčasne vysvetliť jej dynamiku. Takýto zámer mali aj autori odborných príspevkov vo vedeckom zborníku Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny (2010, editor J. Dolník).

Keďže je záber spracúvaného obsahu v učebniciach pomerne rozsiahly, plne si uvedomujeme, že niektoré morfológické otázky nie sú spoľahlivo doriešené a naďalej zostávajú otvorené (na niektorých miestach aj trocha zámerne), rovnako na niektoré z nich, prirodzene, existujú aj odlišné odborné názory, z ktorých si každý jeden vážime a rešpektujeme. Rovnako si uvedomujeme, že didaktický text sa v dôsledku mnohých komentárov v poznámkach pod čiarou javí ako ťažko čitateľný a takýto štýl písania je typický skôr pre iný žáner textu – odbornú, nie didaktickú prácu, no hlavným zámerom týchto komentárov je v prípade záujmu nasmerovať študentov na literatúru, prostredníctvom ktorej sa môžu detailnejšie zoznámiť s určitou témou a prehĺbiť si tak svoje poznatky, ako aj poukázať na pluralitu názorov na niektoré morfológické javy, čiže neponúkať vysvetlenie jakéhoto jazykového javu ako finálne a jediné možné.

Naša veľká vďaka patrí recenzentke oboch učebníc – doc. PhDr. Anne Rýzkovej, CSc., ktorá nás k hlbšiemu záujmu o morfológiu slovenského jazyka motivovala a vo vydaní učebníc nás podporovala. S Pani docentkou s veľkým „P“ sme spolu o niektorých čiastkových veciach v rukopisoch konzultovali a neskôr začala finálne rukopisy aj posudzovať, no, žiaľ, posudky prác nám už odovzdať nestihla. Rovnako však patrí veľká vďaka aj recenzentke Mgr. Nicol Janočkovej, PhD., a recenzentovi doc. PaedDr. Jozefovi Pavlovičovi, CSc., ktorí si poctivo

rukopisy prečítali, starostlivo ich posúdili a svojou veľkou odbornou rozhl'adenosťou nás nasmerovali na ďalšie publikačné zdroje a pomohli nám niektoré tvrdenia a konštatácie vhodne prehodnotiť, upraviť či zmeniť. Za mnohé odborné odporúčania a usmernenia vďačíme aj pani prof. PaedDr. Jane Kesselovej, CSc., a mojím kolegom z katedry slovenského jazyka a literatúry.

Pevne dúfame, že obe vysokoškolské učebnice budú skromným teoreticko-praktickým príspevkom k doplňujúcej literatúre na disciplínu súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia a nenútené si nájdú k študentom slovenského jazyka cestu. Zároveň budeme veľmi vďačný za poznámky a pripomienky k textu oboch učebníc morfológie (kontakt: andrej.zavodny@truni.sk).

Autor

1. MORFOLÓGIA AKO VEDNÁ DISCIPLÍNA A JEJ VZŤAH K INÝM JAZYKOVÝM ROVINÁM

Slovo morfológia pochádza z gréčtiny a skladá sa z dvoch slov – *morphos*, *morfé* (forma, tvar) a *logos* (slovo, náuka). Domácom termínom sa označuje ako tvaroslovie.

Morfológia je jednou zo základných jazykových rovín slovenského jazyka a zaoberá sa ohýbaním slov (flexiou), klasifikáciou a funkciami slovných druhov a gramatických tvarov, gramatickými kategóriami slovných druhov a morféma-
mi, ktorými sa zaoberá subdisciplína morfológie morfematika.² Za prvé dielo gramatiky sa považuje *Techné grammatiké* od filozofa Dionysia Thraxa (170 – 90 pred n. l.), na ktoré nadväzovali ďalšie gramatické diela.

Univerzálnou jednotkou, ktorú využívajú v rámci jazykového systému všetky významovo-výrazové jazykové roviny, je slovo. Každý z týchto subsystémov však pracuje so slovom odlišným spôsobom, no jednotlivé jazykové roviny sú navzájom medzi sebou poprepájané a recipročne sa ovplyvňujú.

1.1. Vzťah morfológie k iným jazykovým rovinám

1.1.1. Morfológia a zvuková rovina

Zo zvukovej roviny jazykového systému utvára s morfológiou užšie vzťahy najmä fonológia. Jej základná jednotka fonéma však nemá význam, ale má iba formu a dajakú funkciu. Gramatický tvar ako základná jednotka morfológie však má svoj (gramatický) význam aj formu. Spoločný prienik týchto dvoch jazykových rovín sa prejavuje v tom, že fonetické zákonitosti o radení hlások v gramatických tvaroch vplývajú na výber gramatických prípon alebo na ich nulovú realizáciu na konci slova, prípadne vplývajú na nepoužitie alebo použitie vkladných hlások, na ich kvantitu, kvalitu a pod. Hláskové zakončenie gramatických tvarov (alebo tematická morféma v slovesných tvaroch) má vplyv na zaradenie určitého slova do deklinačnej alebo konjugačnej paradigmy, napr. protikladnosť: zakončenie tvaru na samohlásku (*hrdina, žena, ulica*) – spoluhlásku (*chlap, dlaň*,

---

² V novšom chápaní sa morfematika vníma ako osobitná jazykovedná disciplína.

kost); tvrdé – mäkké zakončenie tvarotvorného základu: *dub – stroj, žena – ulica, mesto – srdce*; spoluhláska – spoluhlásková skupina (ťažko vysloviteľná) na konci imperatívnych tvarov: spoluhláska (*odmeň, uver*) – samohláska *-i* (*odopni, utri*).

Vzájomný vzťah fonológie a morfológie sa prejavuje v spoločnej prienikovej fonologickej subdisciplíne morfonológii, ktorá sa zaoberá využívaním fonologických jednotiek v morfológii a napríklad aj vplyvmi morfém na fonému v gramatických tvaroch, čo spôsobuje alternačné zmeny.³ V dôsledku ohýbania vznikajú v gramatických tvaroch rôzne typy alternácií (N sg. *žena, hradba* → G pl. *žien, hradieb*; N sg. *mesto* → G pl. *miest*; N sg. *Slovák* → N pl. *Slováci*; N sg. *strelec* → G sg. *strelca*; infinitív: *pliest'* → 3. os. sg. préterita: *plietol* a pod.).⁴ Na formu gramatických tvarov však má vplyv aj kvantitatívna disimilácia, jeden z typov neutralizácie (*pekný* → *krásny, utekajúc* → *píšuc, volím* → *chválim* oproti gramatickým tvarom, ktoré predstavujú výnimku z tohto pravidla, napr. niektoré slovesá zo slovesného vzoru *robiť*: *blúdia, súdia, hýria, trápia, mieria*; alebo vzoru *rozumieť*: *krásniť*).⁵ Zaujímavou skutočnosťou je aj to, že znelostná neutralizácia sa na morfeomatickom šviku medzi tvarotvorným základom a tvarotvornou príponou pri ohýbaní tvarov nerealizuje – ide tu o postavenie foném v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie (napr. *chlapmi, hat'ou* [nie *chlabmi, had'ou*]), no pri niektorých tvaroch nastáva – ide o jednu z výnimiek, v ktorých neutralizácia protikladu znelosť : neznelosť aj v pozícii maximálnej fonologickej diferenciácie nastáva (napr. imperatív *píšme* [*pížme*], *platme* [*plad'me*], *leťme* [*led'me*]).⁶ Pravidlo o rytmickom krátení pri utváraní nových derivatém a tvarov sa však nevzťahuje len na domáce či zdomácnené tvary slov, ale aj na cudzie. Táto problematika však už predstavuje prechodnú oblasť medzi morfonológiou a derivatológiou. Dlhá slabika v cudzom slove môže byť vyjadrená explicitne – vyplýva z formy slova (napr. *haagsky/haagskeho, liverpoolsky/liverpoolskemu, holywoodsky/hollywoodskymi, aberdeensky/aberdeenským* a pod.) alebo implicitne – formálne je slabika krátka, ale vyslovuje sa ako dlhá (napr. *chicagsky* [šikákski]). Do skupiny slov s explicitne vyjadrenou dlhou slabikou by sme mohli zaradiť aj cudzie slová, v ktorých sa prehodnocuje alebo sa už prehodnotila samohlásková skupina s *i*-ovým komponentom a samohláskou na slovenskú dvojhásku.⁷ Prehodnotenie na

³ O vzťahu slovotvorby, morfeomatiky a morfonológie pozri viac Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 100 – 114.

⁴ Porov. Pauliny, 1968, s. 99 – 118.

⁵ Porov. Dvonč, 1955.

⁶ Sabol (Ondruš – Sabol), 1984, s. 80, 118, 119; porov. aj Bujalka – Dubníček, 1998, s. 23; Pauliny, 1968, s. 91.

⁷ Porov. polemiku o dĺžke samohláskových skupín v cudzích slovách (Dvonč, 1955, s. 191 – 193).

1. Morfológia ako vedná disciplína a jej vzťah k iným jazykovým rovinám

dvojhĺasku vidno napr. v slovách *klientsky* (aj s dvojtvarom *klientský*⁸), *oviedsky* s neutralizovanou dĺžkou v dlhom sufixe *-ský* (odvodenina zo slov *klient*, resp. *Oviedo*),⁹ ale aj v iných (napr. *diabol*, *pacient*, *pieta* a pod.).¹⁰

Z väčšej časti je záležitosťou derivatológie aj fonologické prehodnocovanie slabičnosti v niektorých gramatických tvaroch spôsobené perintegráciou (napr. *od + zbrojenie* → *odz-bro-je-nie*).

1.1.2. Morfológia a lexikálna rovina

Azda najväčší prienik medzi morfológiou a lexikálnou rovinou jazyka predstavuje oblasť slovných druhov, najmä však tých plnovýznamových. Slovné druhy sú akýmiś prechodom medzi týmito dvoma rovinami, pretože plnovýznamové a zároveň ohybné slovné druhy (výnimkou sú príslovky) majú svoj lexikálny a aj gramatický význam (gramému). Napríklad substantíva sú z lexikálnosémantického hľadiska pomenovania samostatne existujúcich substancií, ale zároveň sa na ne viažu gramatické kategórie rodu (niekedy životnosti), čísla a pádu, adjektíva sú statické príznaky substancií, ale s nadradeným substantívom prostredníctvom zhody (kongruencie) dokážu vyjadriť gramatické kategórie rodu, čísla a pádu a pod. Lexikológia sa s morfológiou prepája aj v niektorých gramatických kategóriách, ktoré modifikujú nielen lexikálny, ale aj gramatický význam. Ide o lexikálno-gramatické kategórie vidu a intencie a o oblasť gradácie.

Počet slov vo vete je niekedy markantne odlišný ako počet gramatických tvarov (napr. vo vete „*Ako sa do hory volá, tak sa z nej ozýva.*“ vo vete je 10 sa-

⁸ SSSJ, 2011, s. 599; napr. v adaptovaných slovách *fialka*, *fiatka*, *komediant* sa však stále pri samohláskovej skupine *i-a* uplatňuje dvojslabičnosť vokalickeho spojenia.

⁹ V cudzích propriách, ktoré sa adaptovali domácim sufikom, sa spravidla prehodnotila samohlásková skupina na dvojhĺasku. Pomerne dávno sa samohlásková skupina na monosylabický diftong prehodnotila napr. v slove *Taliansko* (Král', 1984, s. 535), ktoré obsahovalo samohláskovú skupinu z pôvodného cudzieho propria *Ital-i-a* (v adjektíve *taliansky* sa rovnako pod vplyvom rytmického krátenia skrátil dlhý sufik *-ský*; porov. napr. aj *Švajč-ia-rsko*, zrejme z nemeckého *Schweiz*; porov. MSS., s. 401). Rozkolísanosť medzi monosylabickou výslovnosťou a samohláskovou skupinou možno pozorovať v slovách s menšou mierou adaptácie, napr. v slove *Montpellier* sa vyslovuje aj samohlásková skupina [i-e], no v adjektíve *montpellierysky* sa sufik pod vplyvom rytmického zákona skraca (napr. *montpellieryska univerzita*, *montpellierysky dres*; porov. SNK.). V češtine sa samohláskové skupiny (napr. *eu*, *au*, *ou*) označujú ako klesavé diftongy.

¹⁰ M. Sokolová, A. Jarošová a M. Ivanová (2008, s. 281 – 292) sa tejto problematike venujú podrobnejšie a uvádzajú aj faktory, ktoré spôsobujú prehodnocovanie heterosylabických skupín (*i-e*, *i-a*) na tautosylabické (*-ĭe-*, *-ĭa-*), no poukazujú aj na rozkolísanosť v ich prehodnocovaní v úze používateľov a v kodifikačných príručkách, kde sa pri zápise gramatických prípon nedôsledne rozlišujú vokalicke skupiny a diftongy.

mostatných slov, ale iba 8 gramatických tvarov (*ako, do, hora, volať, tak, z, nej (ona), ozývať*); zvrtné komponenty *sa* sú súčasťou gramatických tvarov *volá sa, ozýva sa*). Ak sa gramatický význam rozkladá do viacerých slov, možno hovoriť o analytických gramatických tvaroch.

1.1.3. Morfológia a slovtvorná rovina

V minulosti nebolo postavenie slovtvornej (derivatologickej) roviny vo vzťahu k lexikálnej a morfolologickej rovine jednoznačné. Derivatológiu ako súčasť morfológie uvádzali v starších prácach viacerí jazykovedci,¹¹ no neskôr sa začala vnímať ako subdisciplína lexikológie,¹² lebo sa pri derivácii či kompozícii utvára zo slovtvorného významu nový, prípadne sa modifikuje pôvodný lexikálny význam, a tak sa utvárajú nové prvky pre lexikológiu. K. Buzássyová¹³ hovorí o slovtvorbe ako o lexikálnej morfológii. V súčasnosti sa však čoraz viac vníma ako samostatná jazykovedná disciplína, pretože má vlastný inventár prostriedkov (slovtvorný základ, slovtvorný formant).¹⁴ Obidve disciplíny spája najmä subdisciplína morfológie morfematika, pretože základnými konštitutívnymi prvkami tvorenia gramatických tvarov aj slovtvorne motivovaných slov sú morfémy.¹⁵

Slovtvorba má semiotickú funkciu a je jedným zo zdrojov obohacovania lexikálnej zásoby, keďže výsledkom slovtvorného aktu je vznik novej lexikálnej jednotky; morfológia má relačnú funkciu – výsledkom tvarotvorného aktu je vznik gramatického tvaru jednej a tej istej lexikálnej jednotky, čiže ide o protiklad lexikálneho a gramatického významu.¹⁶

Ďalším spoločným prienikom je jeden zo slovtvorných postupov – transflexia. Primárne tvarotvorný formant sa zároveň stáva aj slovtvorným formantom. Transflexia preto súvisí aj s morfológiou, pretože sa nová derivatéma utvára zme-

¹¹ Napr. Dokulil, Arany – Orlovský, Pauliny – Ružička – Štolc, porov. Bujalka – Dubníček, 1998, s. 7; Buzássyová, 1974, s. 13 – 15.

¹² Napr. Horecký, 1971; Dolník, 2007; Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 114.

¹³ Buzássyová, 1974, s. 13

¹⁴ Napr. Kačala, 1998; Furdík, 2004; Pavlovič, 2011.

¹⁵ J. Pavlovič (2011, s. 12) uvádza ako základnú jednotku slovtvornej roviny morfému. No J. Furdík pracuje s novým termínom – derivatémou (slovtvorne motivujúce alebo slovtvorne motivované jedno- alebo viacslovné jednotky). O vzťahu morfémy a derivatémy uvádza, že slovtvorná štruktúra derivatémy je dvojčlenná bez ohľadu na to, koľko je v nej morfém, a morfematická členitosť slova nie je jednoznačným ukazovateľom jeho slovtvornej motivovanosti, pretože niektoré slová môžu byť synchronne nemotivované, demotivovali sa, no niektoré morfémy sa v nich vyčleniť dajú, napr. *ob-raz : od-raz, s-por : zá-por* a pod. (Furdík, 2004, s. 30, 34).

¹⁶ Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 114

nou alebo zánikom gramatickej relačnej morfémy (napr. všetky druhové posesívne adjektíva: *líšk-a* → *líšč-í*, *vlk-ŏ* → *vlč-í*, ale aj iné slovné druhy: *rýchl-y* → *rýchl-o*,¹⁷ *breh-ŏ* → *ná^{prefix}-brež-ie*, *let-iet'* → *let-ŏ* a pod.), no s morfológiou pri derivácii súvisia aj gramaticky závislé varianty slovotvorného formantu (napr. sufix MR *-ov* a ŽR *-in* v posesívnych tvaroch adjektív: *otcov*, *matkin*).¹⁸ Niekedy môže v gramatickom tvare dochádzať k homomorfii ohýbacích a slovotvorných prípon (napr. v slove *sused-a* môže ísť o prechýlený tvar od maskulína *sused* alebo o genitívnu formu singuláru základného tvaru slova *sused*) a až na základe kontextu dokážeme spoľahlivo rozlíšiť, či ide o ohýbaciú (GRM), alebo slovotvornú príponu (DM).¹⁹

Problematickým sa do istej miery javí neustálenosť pri kompozícii prísloviak a slovesných participií do jednoslovnej derivatémy (podľa ustálených kompozít napr. *novovzniknutý*, *novovybudovaný* by sa analogicky mohli písať kompozitá **rýchlonapredujúci*, **dobrevyzerajúci*, **odsúdeniahodný*, **nervydrásajúci*, **okulahodiaci*; porov. osobitné spojenia prísloviak a prídavných mien: *pekne usmiaty*, *dobre stavany*, ale *zasa krištáľovočistý*²⁰ a pod.).²¹ Naostatok možno spomenúť aj zloženiny, ktoré sa utvárajú integračne (ide o integračný typ onomaziologickej kategórie),²² majú jeden spoločný lexikálny význam, no z morfológického hľadiska sa skloňujú obidve časti tejto zloženiny (napr. *autor disident* → spomienka na *autorov disidentov*, *montér údržbár* → *montéra údržbára* a pod.).

Medzi jazykovedcami sa stále diskutuje aj o začlenení prefixálnej vidotvorby. Viacerí autori existenciu čisto vidových prefixov popierajú a prefixáciu považujú za slovotvorný postup, iní existenciu vidotvorných prefixov, naopak, uznávajú.²³

Lexikálna zásoba je dynamickým východiskovým systémom, v ktorom sa realizujú derivačné a adaptačné procesy, a ich výsledkom sú nové derivatémy, neosémy a adaptované cudzie slová (napr. *vyhoriet'* – *učiteľka vyhorela*, (*parkovacie*) *státie*, *surfovať*, *bitcoin*, *startup*/**stardap*, *napáliť*, *login*, *predrogovať sa*, *odtabuizovať*, *načítať sa* (*na webovú stránku*, *dáta z iného zdroja*; význam z oblasti in-

¹⁷ Rozličnému hodnoteniu morfémy, ktorou sa utvárajú adverbiá z čisto akostných adjektív, sa venujeme pri klasifikácii morfém.

¹⁸ Pozri Furdík, 2004, s. 40 – 41.

¹⁹ Sčasti prienikovou záležitosťou je aj slovotvorný postup trunkácie. M. Ivanová (2004, s. 105) ako jeden z typov trunkácie uvádza tzv. morfológickú trunkáciu, ktorá sa realizuje pri gradácii (napr. *plytk-ý* → *plyt-š-í*), vidotvorbe (napr. *šep-k-a-t'* → *šep-n-ú-t'*) a utváraní tvarov préterita slovíes pri konjugačnom vzore chudnúť (napr. *chud-n-ú-t'* → *chud-ŏ-l-a*).

²⁰ Príslovková časť *krištáľovo* sa v jazykovej praxi samostatne, teda bez spojenia s iným adjektívom, nevyužíva, preto by sme odporúčali písať ju spolu s adjektívom ako jedno kompozitum.

²¹ Pozri Furdík, 2004, s. 71.

²² Pozri Furdík, 2004, s. 88.

²³ Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 115

formatiky) – v SSSJ (2015, s. 467) už je tento význam zachytený).²⁴ Po začlenení sa do lexikálnej zásoby sa sekundárne začleňujú do deklinačného a konjugačného systému slovenčiny. Táto následnosť (lexika → deklinácia/konjugácia) však neplatí v prípade cudzích slov na úrovni parole.²⁵

1.1.4. Morfológia a syntax (gramatická rovina jazyka)

Medzi týmito dvoma jazykovými rovinami je azda najviac styčných bodov, pretože predstavujú dva subsystémy gramatickej roviny jazyka. Morfológia „prpravuje“ gramatické tvary na to, aby boli schopné vzájomnej konexie a dokázali sa vo vete spájať do syntaktických konštrukcií (syntagiem). Úzku prepojenosť obidvoch rovín vidno aj v tom, že niekedy od seba ťažko odlíšiť základnú jednotku morfológie (gramatický tvar slova) od základnej jednotky syntaxe (gramatickú konštrukciu), najmä ak ide o zložené gramatické tvary. V gramatickom tvare všetky jeho časti participujú na celkovom gramatickom význame a tvar sa dá rozvíjať len ako celok, pretože ich spája jeden spoločný lexikálny význam a s iným vetným členom utvárajú syntagmu len ako celok (napr. *budem sa tešiť, tešil som sa, tešil by som sa*). Časti gramatickej konštrukcie sú však osobitné, samy osebe sa preto dajú ďalej rozvíjať, obsahujú viac plnovýznamových slov a utvárajú preto viacero syntagiem (*(rýchle) bežím kosiť (trávu)*).

Problematické je azda posudzovanie opisného trpného rodu s trpnými prísadami, pretože trpné prísadky z dokonavých sloves utvárajú skôr konštrukciu ako gramatický tvar: napr. neosobný výraz *je pokosené* a osobný výraz *(tráva) je pokosená* majú skôr povahu konštrukcie, pretože ide o sponovo-menný prísudok; naopak výraz *(tráva) je kosená*²⁶ je analytickým tvarom, pretože ide o opisné pasívum (zvrtné pasívum *(lúka) sa kosí*).²⁷

Určitý prienik medzi morfológiou a syntaxou predstavujú aj neplnovýzna-

²⁴ Porov. Janočková, 2014, s. 12.

²⁵ Porov. podkapitolu Deklinačná dynamika antroponým – zamieňanie vzorov chlap a kuli.

²⁶ V SSSJ sú slová *kosiť* a *pokosiť* (ako dokonavý pendant tvaru *kosiť*) spracované v rámci jedného hesla, no v KSSJ (2003) sa už uvádzajú ako samostatné lexémy – v ich lexikálnom význame však vidno rozdiel iba v priebehovosti, resp. ukončenosti deja.

²⁷ Pred vydaním akademickej Morfológie slovenského jazyka sa viedli rozsiahle diskusie o tom, ktoré oblasti majú byť predmetom výskumu morfológie a ktoré syntaxe (porov. napr. Jazykovedné štúdie IV, 1959). Jedným z problematických okruhov bola aj otázka zaradenia stavového perfekta (konštrukcie trpného rodu so sponami *byť* a *mať* a participiom z dokonavých sloves: *je navarené, majú upratané*; novšie sa pomenúva ako rezultatívna konštrukcia). M. Sokolová a P. Žigo (2014, s. 204) uvádzajú, že rezultatívne konštrukcie sa v slovenčine používajú častejšie ako pasívum. Porov. aj Sokolová (1995) a podkapitolu o opisnom trpnom rode (Prednášky a praktiká z morfológie slovenského jazyka II).

mové a zároveň neohybné slovné druhy (okrem prísloviak). Predložky uvádzajú slová do vzťahov (utvárajú gramatický význam), no majú aj syntaktickú funkciu, pretože utvárajú slovné spojenia a niektoré z nich sú ustálené (napr. *vzhľadom na úspech*, *v súlade so systémom*, *na rozdiel od nich*, *s ohľadom na ich vek*). Rovnako sa prostredníctvom nich a gramatických kategórií nadradeného člena utvárajú determinatívne syntagmy. Spojky a častice sú rovnako prienikovými slovnými druhmi medzi morfológickou a syntaktickou rovinou a treba ich, podobne ako ostatné slovné druhy, analyzovať vždy vzhľadom na ich aktuálne kontextové využitie (slovnodruhová homomorfia). Spojky spájajú tvary do viacnásobných syntagiem (*mama aj otec*; *Jozef, brat a ostatní*), častice alebo spojky sa však aktualizujú až vo vete – ale (spojka: *Prišiel som, ale hneď musím odísť.* – častica: *Ja som tu ale preto neprišiel.*), no (spojka: *Kúpil som si nové topánky, no nepáčia sa mi.* – častica: *No ty takto?*), aj (spojka: *Zobral tam kamaráta aj jeho sestru.* – častica: *Ty sa aj priznáš?*), ani (spojka: *Dnes mi nechutí chlieb ani pečivo.* – častica: *To mi ani na um nezišlo.*) a pod. Častice sú prienikovým slovným druhom aj v oblasti utvárania vetnej modálnosti (istotná modálnosť: *Ten bude istotne doma. Azda som to len nemal zatajiť.*).²⁸ Vzťah morfológie, syntaxe a aj zvukovej roviny sa prejavuje v oblasti vetného slovosledu, ktorý spolu s príklonkami ovplyvňuje aj vyčlenenie či nevyčlenenie hodnotiacej častice vo vete čiarkou: napr. *Bohužiaľ to niekedy dopadne takto nepresvedčivo.* – *Bohužiaľ*, niekedy to dopadne takto nepresvedčivo. V prvej vete by sa čiarkou častica vyčleňovať nemala, pretože slovosled vo vete je usporiadaný tak, že bezprostredne za časticou nasleduje príklonka, ktorá nemôže byť kvôli spoločnému prízvuku od predchádzajúcej častice oddelená pauzou.

Prienikovým slovným druhom sú naostatok aj citoslovčia, pretože utvárajú samostatné výpovede a stoja takmer nezávisle od ostatnej vety (v niektorých prípadoch sa pripojená veta na význam citoslovca kontextovo nadväzuje). Pri významovom nadväzovaní môže ísť o akúsi presupozíčnú nadväznosť (napr. *Ahoj,...*; ak ide o úvodný pozdrav, predpokladá sa pokračovanie rozhovoru) a reálnu nadväznosť (Au, ...pichlo ma v boku.).

Prepojenosť morfológie a syntaxe si možno povšimnúť aj priamo v jazykovej praxi, keď sa často vo vetách porušuje pádová väzba a dochádza k nesúladu gramatickej formy (napr. nesprávne použitá inštrumentálna väzba vo vete: *V horskej časti Hôrka hraničí s obcami topolčianskeho okresu Zlatníkmi a Podhradím.*; inštrumentálna väzba sa viaže iba na slovo *s obcami*, ktoré je rozvité nezhodným prívlastkom a rozvitie objektu vlastným menom by sa malo už reali-

²⁸ V súvislosti s modálnosťou vo vete sú so syntaxou prienikové aj modálne slovesá a modálne príslovky, ktorými sa utvára vôľová modálnosť (*Netreba sa tým zaoberať. Musel to oznámiť, chcel sa ochrániť pred spravodlivosťou.*).

zovať v nominatívnej väzbe: *V horskej časti Hôrka hraničí s obcami (topoľčianskeho okresu) Zlatníky a Podhradie.*)

1.1.5. Morfológia a štylistika

Keďže štylistická rovina stojí nad všetkými doteraz spomínanými jazykovými rovinami a zo všetkých čerpá jazykové prostriedky, utvára úzky vzťah aj s morfológiou. Morfologické prostriedky sa využívajú vždy vzhľadom na príslušný štýl (napr. pre vedecký (náučný) štýl sú typické prechodníky, prídavné ako kondenzátory textu, zložené predložky, pasívne tvary a neosobné konštrukcie, utvárajúce sa 3. osobou sg., vo vedeckom a administratívnom štýle prevažujú analytické gramatické tvary, v hovorovom zasa syntetické; v umeleckom a hovorovom štýle sa často využíva personifikácia, ktorá vplýva na maskulínovú gramatickú kategóriu životnosti, no aj napr. predminulý čas a historický prítomný; lexikálno-gramatický jav substantivizácie sa uplatňuje najmä v administratívnom štýle). Obe roviny spája aj oblasť štylisticky nepríznačných a štylisticky príznačných dvojtvarov (napr. dvojtvary na úrovni starší/novší tvar: *prasce/prasatá, šteňatá/štence, semä/semeno, bremä/bremeno, hoden/hodný, dlžen/dlžný, vinen/vinný, dvoma/dvomi, autobusa/autobusu, ekonómi/ekonómovia* a pod.), ale aj nesúlad jazykovej a mimojazykovej skutočnosti pri vykaní (*vy ste tam neprišli*), onikání (...*ej veru, naša stará mať, oni boli taká milá, dobrá...*)²⁹ a používaní on-formy v umeleckom či ironicky v hovorovom štýle (*jeho veličenstvo kráľ; ...a jeho eminencia sa neráčila na schôdzu dostaviť?*), autorského plurálu (plurál majestátny) v odborných prácach (*skúmali sme, zistili sme, predkladáme vám*), plurálu úcty v umeleckom a hovorovom štýle (*mama sú chorá; otec už vyzdraveli*) a používanie etického datívu (*idem ti po ulici, ja vám mám taký strach*), no jeho používanie už stojí na pomedzí so syntaxou.

---

²⁹ Viac pozri napr. Horák, 1993, s. 71 – 74.

2. TVAR SLOVA, JEHO ŠTRUKTÚRA A DELENIE GRAMATICKÝCH TVAROV

Základnou jednotkou morfológie je *gramatický tvar slova* – forma autosémantického (plnovýznamového) slova vo vzťahoch s inými slovami vo vete; synsémantické (neplnovýznamové) slová gramatické tvary nemajú, pretože ich lexikálny význam je gramatického rázu.³⁰ Gramatický tvar je forma, ktorá je nositeľkou istého gramatického (v prípade plnovýznamových slov aj lexikálneho) významu. Každé ohybné slovo sa vždy nachádza v dajakom tvare. Gramatický tvar má podobne ako slovotvorne motivované slovo (derivátéma) binárnu štruktúru, čiže ho možno rozdeliť na dve časti. Kým slovotvorne motivované slovo (derivátému) možno rozdeliť na slovotvorný základ³¹ (časť slova s lexikálnym významom, ktorá sa opakuje vo všetkých derivátoch tohto slova) a slovotvorný formant (časť slova, ktorá mení alebo modifikuje lexikálny význam a zároveň je jeho koncovka nositeľkou gramatického významu), napr. *pod*^{slovotvorný formant 1 – prepozičný}-*mor*^{substantívny slovotvorný základ}-*ského*^{slovotvorný formant 2 – adjektívny}, *stolár*-^{substantívny slovotvorný základ}-*skej*^{slovotvorný formant – adjektívny}, štruktúra gramatického tvaru sa skladá z *tvarotvorného základu* (časť slova, ktorá je nositeľkou lexikálneho, slovníkového, významu) a *tvarotvorného formantu* (skladá sa z ohýbacej prípony a je nositeľom gramatického významu), napr. *podmorsk*^{tvarotvorný základ (statický príznak substancie súvisiaci s morom)}-*ého*^{tvarotvorný formant (genitív singuláru mužského rodu)}, *stolársk*-^{tvarotvorný základ (statický príznak substancie súvisiaci so stolárom)}-*ej*^{tvarotvorný formant (datív singuláru ženského rodu)}.³² Tvarotvorný základ a formant, podobne ako slovotvorný základ a formant, sa dajú ešte deliť na menšie časti – morfémy.³³ Medzi tvarotvorným základom a tvarotvorným formantom sa nachádza tzv. *morfematický švík*, kde sa často realizujú flektívne vokalicke a konsonantické alternácie (napr. *vojak*- $\emptyset$ → *vojac-i*, *vlk*- $\emptyset$ → *vlc-i*, *ateist-a* → *ateist-i* a pod.). Gramatický tvar teda má svoju lexikálnu (pri plnovýznamových slovných druhoch) a gramatickú časť, ktoré

³⁰ MSJ., 1966, s. 37

³¹ V slovotvorne motivovanom slove, ktoré je bezprostredne odvodené od slovotvorne nemotivovaného slova (je na začiatku slovotvorného radu), zodpovedá slovotvorný základ koreňovej morféme (napr. *list*^{KM} → *list*^{SZ/KM-ok}).

³² J. Furdík (2004, s. 37) definuje slovotvorný základ ako „časť motivátu, ktorá je sémanticky aj formálne spoločná s tvarotvorným základom (t. j. časťou slova bez gramatických morfém) motívanta“. Hoci v niektorých prípadoch môžu byť tvarotvorný a slovotvorný základ (dokonca aj tvarotvorný a slovotvorný formant) identické (napr. *páv*^{SZ/TZ-f^{SF/TF}}, *zlat*^{SZ/TZ-y^{SF/TF}}), vždy sa neprekrývajú (napr. *kniž*^{SZ-ny^{SF}}, *chod*^{SZ-ec^{SF}} – *TZ/TF: knižn*^{TZ-y^{TF}}, *chodec*^{TZ- $\emptyset$ ^{TF}}).

³³ Pozri kapitolu o morfémach.

spolu utvárajú jeden celok a navzájom sa v tvare ovplyvňujú – gramatická časť však z hľadiska významu determinuje lexikálnu. Podľa toho, či je pri ohybných slovných druhoch gramatický význam súčasťou jedného slova, alebo sa rozkladá do viacerých samostatných slov, rozlišujeme syntetické (jednoduché) gramatické tvary a analytické (zložené) gramatické tvary: napr. *žen-e* → lexikálny a gramatický význam sú vyjadrené v rámci jedného slova, preto ide o syntetický tvar; *čítal som* → gramatický význam sa v tomto tvare rozkladá do viacerých samostatných slov, z ktorých každá časť participuje na celkovom gramatickom význame (*číta-l*: minulý čas; *som*: 1. osoba, singulár), preto ide o analytický tvar.³⁴ Od analytických gramatických tvarov treba odlišovať analytické lexémy, pretože lexéma je súbor všetkých gramatických tvarov určitého slova.³⁵ Posudzovať analytickosť gramatických tvarov je irelevantné pri neohybných slovných druhoch (okrem stupňovateľných prísloviak), pretože nedokážu vyjadriť gramatický význam, ale vyjadrujú iba lexikálny význam (napr. okolnostné príslovky), prípadne majú v slovnom spojení či vo vete iba istú lexikálnu alebo gramatickú funkciu (predložky, spojky, častice, citoslovčia). Syntetickosť či analytickosť lexém však gramaticky nie je limitovaná a dá sa rozlišovať pri všetkých slovných druhoch (aj v rámci viac-slovných spojení s vecným či preneseným významom – frazémy).³⁶

Prehľad analytických tvarov jednotlivých slovných druhov:

- **podstatné mená:** za gramatický tvar blízky analytickému tvaru by sa azda mohlo považovať predložkovo-substantívne spojenie substantíva v lokáli, pretože sa jeho gramatický význam vždy rozkladá medzi predložku a relačnú morfému (prišiel s krížom *po funuse*, často *o tebe rozpráva*);³⁷
- **prídavné mená:** analytické gradačné tvary: *viac rýchly, najviac rýchly; menej*

³⁴ Pri spojení pomocných sloviac s druhým plnovýznamovým slovesom v neurčitku (v prípade sponových sloviac s menným slovným druhom, napr. *bol zdravý*) ide o zložený prísudok, nie však o analytický gramatický tvar, pretože sloveso v neurčitku participuje iba na lexikálnom význame (do dvoch samostatných slov sa rozkladá iba lexikálny význam), nie gramatickom význame (gramatický význam vyjadruje iba pomocné sloveso, napr. *začínajú pracovať, nechcem žiť*). Sponové sloveso *byť* je súčasťou analytického tvaru pri opisnom trpnom rode, keď sa spája s trpným prídavným (napr. *je karhany*), minulom (napr. *spievala som*) či budúcom čase (napr. *budeš rozmýšľať*).

³⁵ Vzájomným vzťahom medzi lexémou a gramatickým tvarom sa zaoberá M. Sokolová (2006, s. 199) a rozdeľuje lexémy na syntetické – jedno fónicky vydeliteľné slovo (tie sa ďalej delia na syntetické gramatické tvary (napr. *malujú*) a analytické gramatické tvary (napr. *malovali ste*)) a analytické lexémy – viac než jedno fónicky vydeliteľné slovo (tie sa rovnako ďalej delia na syntetické gramatické tvary (napr. *usmievajú sa*) a analytické gramatické tvary (napr. *usmievali sme sa*)).

³⁶ Porov. Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 107 – 109.

³⁷ J. Vaňko (2010, s. 315) hodnotí lokál ako flektívno-analytický tvar pozostávajúci z pádovej koncovky ako hlavného prvku a predložky ako prvku „pomocného“.

2. Tvar slova, jeho štruktúra a delenie gramatických tvarov

rýchly, najmenej rýchly (porov. syntetické gradačné tvary: *rýchlejšie, najpomalšie* a pod.);

- **slovesá:** analytické futúrum nedokonavých sloviess: *budem robiť*; minulý čas: *robil som, robil si, robil, robili sme, robili ste, robili*; predminulý čas: *bol som o tom počul*; kondicionál v prítomnom a minulom čase: *robil by som, bol by som robil*; sprostredkovaný rozkaz 3. osobe: *nech plače, nech pracujú*;³⁸ opisné pasívne tvary z nedokonavých sloviess³⁹ a zvrtné pasívne tvary: *bol vyrábaný, vyrába sa*; neosobné tvary: *dnes sa žije ťažko*; rozlišovanie životnosti a neživotnosti substancie pri plnovýznamovom, resp. neplnovýznamovom bezobjektovom slovese *začínať (sa), končiť (sa)*⁴⁰ (napr. neživotné substantívum a plnovýznamové sloveso: *začala sa sezóna*; *cesta sa začína za zákrutou*, ale životné substantívum a neplnovýznamové sloveso: *mama začína niečo tušiť*; *spevák začal spievať až po obligátnom potlesku*);⁴¹
- **príslovky:** ako analytické gramatické tvary možno vzhľadom na analytické gradačné tvary adjektív azda hodnotiť aj gradačné tvary adverbíi, pretože príslovky utvorené z kvalitatívnohodnotiacich adjektív dokážu vyjadriť gramatický význam: *viac úspešne, najviac úspešne; menej úspešne, najmenej úspešne*;

Prehľad analytických lexém jednotlivých slovných druhov:

- **podstatné mená:** viaczložkové vlastné mená [*Spišská Nová Ves, Stará Bystrica*] a združené pomenovania [*triedna kniha, študijný poriadok, ľahká atletika*]);

³⁸ Využitie častice *nech* je viazané iba na prítomné tvary sloviess, v rozkazovacom spôsobe zasa na gnómický prítom, no najmä v hovorovom a umeleckom štýle sa možno sporadicky stretnúť aj s tvarmi v budúcom čase (napr. *...nech sa bude diať čokoľvek...*; porov. SNK).

³⁹ Pozri aj kapitolu o opisnom trpnom rode v učebnici *Prednášky a praktika z morfológie slovenského jazyka II*.

⁴⁰ Za analytické gramatické tvary nepovažujeme zvrtné slovesá, ak: 1. zvrtný komponent plní derivačnú funkciu (*priznať sa*), funkciu zvrtného zámene (*umývať sa*) či ak je prázdnu morfému (*stmievať sa*), pretože v prípade zvrtného zámene ide o samostatnú časť vo funkcii predmetu a v ostatných prípadoch ide o zloženú lexému, nie však zložený tvar. Pozri aj diskusiu o morfológickom členení slovesných tvarov (Peciar, 1954, s. 248 – 266); porov. aj podkapitolu *Zvrtné slovesá a ich morfológická analýza* (Prednášky a praktika z morfológie slovenského jazyka II).

⁴¹ Pri personifikácii predmetov, často pomenovaných vlastným menom, sa zvrtný komponent *sa* nevyužíva a substantívum sa vníma ako životné (napr. *Slovnaft začína zamestnávať nových ľudí.*, ale *Slovnaft sa začína pri Malom Dunaji.*; *KHL začína marketingovo spolupracovať s mnohými sponzormi.*, ale *KHL sa v ďalšej sezóne končí.*; *Skalica začína sezónu v 1. lige.*, ale *Skalica sa začína rozvíjať.*). Pri objektových slovesách sa však životnosť a neživotnosť substancii nerozlišuje a neplnovýznamové slovesá *začať (sa)* a *končiť (sa)* sa môžu používať aj pri neživotných substanciiach (*Cesta začína naberať strmý spád. Tento terén končil svoju rovinatú etapu neďaleko od nás.*).

- **vymedzovacie a opytovacie zámená:** *koľký raz, tá istá, taký istý, tak isto*;
- **číslovky:** základné číslovky (tristoštyridsiati piati) a násobné so substantívou časťou *raz, razy* a *ráz* (*jeden raz, dva razy, päť ráz*) a niektoré základné (podielové) číslovky (*po dve, po šesť*);
- **príslovky:** ako analytické lexémy sa hodnotia formy typu *za čerstva, do sucha, do nekonečna, na červeno*, hoci takéto tvary odporujú nespájateľnosti predložiek s príslovkami; v jazykovej praxi sa však používateľ jazyka môže rozhodnúť, ktorý z tvarov použiť, no v súlade s PSP (2000) odporúčame uprednostňovať syntetické tvary: *začerstva, dosucha, donekonečna*,⁴² *načerveno*;
- **zložené sekundárne predložky:** *v rámci, pod vplyvom, vo veci, z hľadiska, vzhľadom na, v porovnaní s*;
- **zložené spojky** (niektoré sú súvzťažné): *len čo, nielen – ale aj, ba aj, tak – ako, tak – ako aj*;
- **častice:** analytické formy typu *na nešťastie, na počudovanie*; aj tu sa môže používateľ jazyka rozhodnúť, či uprednostní syntetickú či analytickú lexému, no podobne ako pri príslovkách odporúčame uprednostňovať syntetické tvary: *nanešťastie, napočudovanie*; reduplikované a iné zložené častice: *len-len, už-už; len že, len toľko že*;
- **cítoslovčia:** analytické formy typu *do paroma, do čerta, do boha, do krista*; v súlade s našim odporúčaním pri príslovkách a časticiach odporúčame uprednostňovať syntetické tvary: *doparoma, dočerta, doboha, dokrista*.

Prehľad syntaktických konštrukcií (zložených predikátov) z jednotlivých slovesných tvarov:

- **konštrukcia: pomocné sloveso** (fázové, limitné, modálne) + **infinitív plnovýznamového slovesa**: *začali pracovať, ide ju roztrhnúť, nesmiete kričať*;
- **konštrukcia: sponové slovesá** (*byť, mať, zostať/zostávať, cítiť sa*) + **pasívne participium perfektívnych sloviac**: *je navarené, cítila sa podcenená*;⁴³
- **konštrukcia: sponové sloveso** (*byť, zostať a pod.*) + **vlastnostná alebo okolnostná príslovka s vetnozákkladovou platnosťou**,⁴⁴ **prípadne iný slovný druh, ktorým sa utvára menná časť slovesno-menného predikátu**: *je teplo, zostalo zima, bude zle, bolo škoda, sú zdraví, bol patológ, je sama*.

⁴² V SSSJ (2006) sa pripúšťa používanie tvarov *do nekonečna* aj *donekonečna*, no nové PSP (2013) obsahujú iba tvar *donekonečna*.

⁴³ Porov. Sokolová – Žigo, 2014, s. 268.

⁴⁴ Pozri časť *Obsahové príslovky*.

2. Tvar slova, jeho štruktúra a delenie gramatických tvarov

Gramatické tvary možno okrem zloženia klasifikovať aj podľa toho, či ide o základný, alebo nezákľadný tvar.

Zákľadný tvar pri jednotlivých ohybných slovných druhoch charakterizujú niektoré gramatické kategórie.

Zákľadný tvar sa nazýva aj slovníkový tvar: pri menných slovných druhoch v jednotlivých rodoch ide o nominatív singuláru (pri číslovkách je gramatická kategória čísla irelevantná, pretože samy vyjadrujú počet), no prídavné mená a adjektíva majú okrem týchto gramatických kategórií tvar mužského rodu, pretože mužský rod je v slovenskom jazyku dominantný (pre kategóriu životnosti má osobitné koncovky: napr. N, A pl. *pekní* chlapci, *pekných* chlapcov, ale *pekné* ženy, duby, deti atď.) a univerzálne sa využíva aj na rôzne súhrnné pomenovania (napr. *študenti*, *diváci*, *priatelja*: hoci tam môžu byť aj dievčatá a ženy).⁴⁵ Pre slovesá je základným tvarom neurčitok, ktorý explicitne nevyjadruje nijaké gramatické kategórie.

Nezákľadné tvary sú gramatické tvary v ostatných pádoch (nepriamych) pri menných slovných druhoch a ostatné slovesné tvary pri slovesách.

---

⁴⁵ M. Sokolová (2007, s. 27) uvádza niekoľko príkladov súhrnných substantív, pri ktorých je zreteľné rodovo diferencované zastúpenie, teda muž a žena (napr. *svokrovci*, *kmotrovci*) oproti muž a muž (*svokrovia*, *kmotrovia*) a odporúča v písaných textoch (napr. vo formulároch), ak to nenaruša plynulosť textu, využívať formu splittingu (rozlišovania) – *čakatel'/-ka*, *pacient'/-ka*, *klient'/-ka* a pod.

3. MORFOLOGICKÉ TYPY JAZYKOV

Podľa morfológických špecifik jednotlivých známych svetových jazykov možno jazyky rozdeliť do niekoľkých skupín, a to podľa dominancie jedného z morfológických protikladov: flektívnosť (relačnosť)/aglutinačnosť, flektívnosť/polysyntetickosť, syntetickosť/analytickosť, ohýbanie na konci tvaru/introflektívnosť.

Flektívne typy jazykov dokážu vyjadriť jednou gramatickou príponou (gramatickou morférou) viac gramatických kategórií. Tieto typy jazykov majú pomerne veľký počet flektívnych paradigiem a vyznačujú sa asymetrickým dualizmom medzi formou a významom gramatickej kategórie (jedna forma ohýbacej prípony dokáže vyjadriť viacero gramatických kategórií), čiže majú bohatú homomorfii pádových prípon, pádový synkretizmus, no na druhej strane aj pádovú supletívnosť. Čistý typ flektívneho jazyka ťažko nájsť, no v mnohých jazykoch flektívne prvky výrazne dominujú (napr. v slovenčine *robíme* „1. osoba plurálu, prítomný čas“; v češtine *přišel* „3. osoba singuláru, minulý čas, menný mužský rod“).

Aglutinačné typy jazykov vyjadrujú gramatické kategórie vždy osobitnou príponou tak, že sa k tvarotvornému základu pripája niekoľko ohýbajúcich prípon; utvárajú sa tvary s veľkým množstvom prípon: napr. v maďarčine *a ház* „dom“ → *a házban* „v dome“ – *a házakban* „v domoch“; *a házamban* „v mojom dome“ → *a házaimban* „v mojich domoch“; aglutinačným typom jazyka je napr. aj turečtina.⁴⁶

V introflektívnych typoch jazykov sa gramatické tvary utvárajú formálnymi zmenami hlások vnútri tvarotvorného základu slova (tvarotvornej bázy): napr. v nemčine *der V-a-ter* „otec“ – *die V-ä-ter* „otcovia“, *der Br-u-der* „brat“ – *die Brüder* „bratia“; v angličtine *foot* „noha“ – *feet* „nohy“; *man* „muž“ – *men* „muži“. Ako typický introflektívny jazyk sa označuje aj arabčina.

V analytických jazykoch sa gramatické tvary utvárajú pomocou viacerých osobitných slov, ktoré participujú na spoločnom gramatickom význame zloženého tvaru a majú pevný slovosled: napr. v angličtine *I write* „píšem“, *you write* „píšeš“, *he didn't sleep* „nespal“; vo francúzštine: *tu écris* „píšeš“, *vous écrivez* „píšete“, *il écrit* „on píše“, *elle écrit* „ona píše“ a pod.

⁴⁶ O porovnaní maďarčiny a turečtiny (aglutinačných typoch jazykov) s flektívnou slovenčinou pozri viac Ondruš – Sabol, 1984, s. 277 – 281.

V **polysyntetických typoch jazykov** sa slová neskloňujú ani nečasujú. Využíva sa skladanie slov, ktoré utvárajú spoločný lexikálny a gramatický význam: napr. v čínštine sa slovo *čínština* skladá z troch slov *čung-kuo-lma* „stred-štát-jazyk“; v indonézštine *orang* „človek“ – *orang-orang* „ľudia“, *matahari* „slnko“, ale aj „slnku“ a pod.

3.1. Morfológická typológia slovenčiny

Slovenský jazyk je stále dominantne flektívnym typom jazyka (synonymia ohýbacích prípon, množstvo ohýbacích vzorov a pod.), no vyskytujú sa v ňom aj morfológické prvky z iných typov jazykov. V historickom vývine nášho jazyka sa niektorými vývinovými zmenami (napríklad unifikáciou tvarov, zánikom duálovej paradigmy, vokatívum a niektorých vzorov (napr. zánik mäkkého vzoru *král'*)) slovenčina približovala, ale aj neustále približuje k aglutinačným typom jazykov, čo je prejavom dynamiky morfológického systému slovenčiny.⁴⁷ V súčasnosti možno za aglutinačné prvky v slovenčine považovať napríklad neurčitkový tvar s *-ť*, prechodníkové tvary, plurál slovesných tvarov s príponou *-li*, tvary rozkazovacieho spôsobu, častica *by* v podmieňovacom spôsobe, tvary pri stupňovaní, vnútroparadigmatická a medziparadigmatická analógia tvarotvorných základov a formantov⁴⁸ a pod.). Analytické prvky v slovenčine možno badať v analytických slovesných tvaroch (*bola búraná, robili ste, bol som videl, budeš spievať* a pod.). Slovenčina má však aj introflektívne znaky, čo vidno najmä v genitíve plurálu vzorov *žena, ulica, mesto* a *srdce* (napr. *ž-e-na – ž-ie-n, p-ä-ta – p-ia-t, ul-i-ca – ul-í-c, m-e-sto – m-ie-st, s-r-dce – s-ř-dc* a pod.), no limitovane aj polysyntetické znaky, ktoré sa prejavujú skladaním neplnovýznamových slovných druhov (napr. predložky: *ponad – sponad, spopod*; spojky: *akoby, pretože*; častice: *isteže, kdežby*; predložky *kvôli, voči* (z pôvodných predložkovo-substantívnych tvarov *k vôli, v oči* a pod.), ale aj neohybnosťou prísloviak a všeobecnou tendenciou k nesklonnosti pri číslovkách.⁴⁹

⁴⁷ „V morfológickom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny sa posilňujú prejavy procesov, ktoré sú v súlade s poznatkom získaným pri porovnávaní stavu tohto systému v rozličných historických etapách existencie slovenčiny, s poznatkom, že sa neupevňuje jej flektívny charakter, ale mierne sa posilňujú tie jej črty, ktoré sa spájajú s aglutinačným typom jazyka.“ (Dolník, 2010, s. 82).

⁴⁸ Porov. Dolník, 2010, s. 82.

⁴⁹ Prostredníctvom jazyka reklamy sa do povedomia používateľov jazyka stále pretláčajú nesklonné tvary už dlhšie adaptovaných vlastných mien, ktoré sa začlenili do slovenského deklináčného systému (napr. nesklonné tvary: *nakúpte v Billa, navštívte Billa, dni (v) Peugeot [pežó], pridte (si po auto) do Peugeot [pežó]*, namiesto sklonných tvarov: *nakúpte v Bille,*

4. MORFEMATIKA, MORFÉMY, MORFEMATICKÁ ANALÝZA GRAMATICKÝCH TVAROV

Morfematika je subdisciplína morfológie, ktorá sa zaoberá morfémy – ich charakteristikou, ich vzájomnými vzťahmi v tvare, ich variantmi, postavením v gramatických tvaroch, ako aj významovým a funkčným využitím v gramatických tvaroch. Morfematika stojí na hranici medzi morfológiou a slovtvorbou, pretože niektorými morfémy sa utvárajú nové derivatémy (obsahujú derivačnú, modifikačnú alebo gramatickú (transflexia) morfému či morfémy). Základnou jednotkou morfematiky je morféma.

Morféma je najmenšia abstraktná znaková jednotka jazyka, ktorá je nositeľkou určitého významu alebo (štruktúrnej) funkcie. V gramatickom tvare slova sa abstraktná morféma konkretizuje prostredníctvom morfy,⁵⁰ najmenej vymedziteľnej významovej časti tvaru (napr. gramatická relačná morféma N pl. vzoru chlap má morfy: *-i* [chlap-i], *-ia* [učiteľ-ia], *-ovia* [mím-ovia]). Od fonémy, najmenšieho zvukového segmentu slova, avšak bez samostatného významu, sa morféma odlišuje práve tým, že väčšina z nich je nositeľkou významu. Na význame nie sú schopné participovať práve tie, ktoré majú v slove iba určitú (štruktúrnu) funkciu, označujeme ich ako submorfémy.⁵¹ Tie sú svojou funkciou najbližšie k fonémam.

Morféma sa skladá z jednej alebo viacerých foném, ktoré sú usporiadané v súlade s hláskoslovnými zákonmi nášho jazyka. Situácie, keď jedna morféma zodpovedá jednej fonéme, sú skôr výnimkou (*j-u*, *j-ej* a pod.). Vo všeobecnosti platí zásada, že každý gramatický tvar domáceho či prevzatého slova⁵² flektívnych slovných druhov sa musí skladať aspoň z jednej koreňovej morfémy a jednej relačnej morfémy, čiže z jednej morfémy s lexikálnym významom a jednej

---

navštívte Billu, dni v Peugeotu [pežote], *prídte (si po auto) do Peugeotu* [pežotu]). I. Ripka na konferencii Lexikálne a frazeologické konfrontácie od Veľkej Moravy po súčasnosť v Nitre (2016) sa v príspevku týmto deflektivizačným trendom v slovenčine osobitne venoval.

⁵⁰ J. Horecký (1964, s. 181, 183) definuje morfému ako významovú časť tvaru a morfu ako časť bez významu. Staršie definície porov. tamže, s. 9 – 11.

⁵¹ Submorféma sa v gramatickom tvare konkretizuje prostredníctvom submorfy s určitou funkciou.

⁵² Prevzaté ohybné slová z neurópskych jazykov, ktoré sa v našom jazyku hodnotia ako slovo- tvorne nemotivované, sa zväčša morfematicky segmentujú iba na KM a GM, zato slová prevzaté napr. z angličtiny či francúzštiny sa aj v prípade nedomácich segmentov (KM, DM) vyčleniť dajú (napr. *volej^{KM1}-bal^{KM2}-∞*, *bul^{KM1}-dog^{KM2}-∞*, *líd^{KM}-er^{DM}-∞*, *blam^{KM}-áz^{DM}-∞*, *mont^{KM}-áz^{DM}-∞*, *bulv^{KM}-ár^{DM}-∞*).

morfémy s gramatickým významom.⁵³ Existujú však aj tvary, ktoré neobsahujú koreňovú morfému (zámenné tvary $\mathfrak{s}$ -*ho*, $\mathfrak{s}$ -*mu*). Neohybné gramatické tvary relačnú morfému neobsahujú, spravidla obsahujú jednu alebo viac koreňových a derivačných morfém.

Štruktúra slova je pri slovotvornom a morfologickom rozbere binárna, čiže slovo možno rozdeliť na dve formálne časti – slovotvorný/tvarotvorný základ a slovotvorný/tvarotvorný formant⁵⁴: *v susedk^{SZ}-inej^{SF} zá^{SF}-hrad^{SZ}-ke^{SF}/v susedkin^{TZ}-ej^{TF} záhradk^{TZ}-e^{TF}*. Morfematická analýza slova⁵⁵ je však lineárna, komplexná, pretože slovotvorný/tvarotvorný základ a slovotvorný/tvarotvorný formant môžeme v rámci morfematickej analýzy rozdeliť ešte na niekoľko morfém: *v sused^{KM}-k^{DM}-in^{DM}-ej^{GRM} zá^{DM}-hrad^{KM}-k^{DM}-e^{GRM}*.

Morfematickú štruktúru má každá lexikálna jednotka, no slovotvornú štruktúru možno vyčleniť len pri slovotvorne motivovanom slove. Niektoré morfémy, najmä však koreňové, derivačné a relačné, môžu mať v rámci slovotvorného radu alebo slovotvornej paradigmy viacero alternačných alebo neutralizačných realizácií (KM: *vlk*- $\mathfrak{s}$ → *vlč-ica*, *vlc-i*, *vlč-í*, *vlč-a*; DM: *pomoc-n-ík*- $\mathfrak{s}$ – *pomoc-n-íc-i*, *pomoc-n-íč-k-a*; *spev-ák*- $\mathfrak{s}$ – *pytl-iak*- $\mathfrak{s}$; GRM: *pekn-ý* – *krásn-y*).⁵⁶

Rôzne, formálne odlišné realizácie tej istej morfémy sú varianty morfémy, tzv. alomorfémy.⁵⁷ Variantnosť sa však môže realizovať aj pri submorfémach (TM:

⁵³ J. Horecký (1964, s. 85): „...morfematickú štruktúru majú iba také slová, resp. slovné tvary, v ktorých sú aspoň dve morfémy.“

⁵⁴ M. Sokolová (2007, s. 46 – 47) vyčleňuje 4 typy TZ a 4 typy TF: TZ – *nemenný* (napr. *hrdina/hrdinu*; *dub/duby*), TZ s *alomorfnými zmenami* (výrazné zmeny: *Paris/Parida*, *Tetis/Tetidy*; nevýrazné zmeny: *študent/študenti*, *žena/žene*, *dieťa/deti*), *rozšírený TZ* (*mat/mater*, *bremä/bremenu*, *dievča/dievčata/dievčatá/dievčence*) a *spletivný TZ* (*človek/ludia*, *Zeus/Dia*); TF – *jednoznačný TF* (L pl. maskulín *-och*, I sg. feminín *-ou*), *homonymný TF* (D pl. a I sg. maskulín *-om*), *synonymný TF* (N sg. životných maskulín: *-0*, *-o*, *-us*, *-os*, *-as*, *-es*, *-s*, *-u*; L sg. neživotných maskulín: *-e*, *-u*, *-i*) a *variantný TF* (I pl. *-mi/-ami*).

⁵⁵ KM – koreňová morféma; DM – derivačná morféma; GRM – gramatická relačná morféma; FM – formová morféma; CM – kongruenčná morféma; MM – modifikačná morféma; SM – spájacia submorféma; IFM – interfigovaná fonologická submorféma; TM – tematická submorféma; IRM – rozširujúca submorféma.

⁵⁶ Alternácie však nevznikajú len v domácich slovách, ale na synchronnej úrovni sa o nich dá uvažovať aj v adaptovaných prevzatých slovách (napr. *re-míz-a* → *re-míz-ov-a-t'*, *tém-a* → *tem-at-ic-k-ý*, *fyz-ik-a* → *fyz-ic-k-ý*, *re-lác-i-a* → *re-lat-iv-n-y*, *de-kad-enc-i-a* → *de-kad-ent-n-ý* a pod.). O rôznych typoch alternácií na morfematickom švíku pozri Sokolová, 1995, s. 21.

⁵⁷ E. Nida (1948) ako prvý použil termíny *alomorfia* a *alomorfa* ako analogické termíny k termínom *alofóna* a *alofónia* (Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 109). M. Sokolová (2000, s. 442, 443) uvádza, že varianty morf a submorf vznikajú dvojako a špecifikuje ich: redukovaním (vzniká variant morfy) či rozširovaním (vzniká hypermorféma) časti segmentov alebo morfonologicky (vzniká alomorfa). Alternačné alomorfémy však treba odlišovať od hláskoslovných alomorfém, ktoré nemožno alternačne odôvodniť a v SKMS. sú od seba okrem východiskových rovnocenných koreňov oddelené lomkou (napr. *vrzg* (*vížg*)/*vížz*/*vrzúk*, *vržd'*; porov. SKMS., 2005, s. 13).

rozum-ie-t' – rozum-e-j-ú; krič-a-t' – krič-ia). Je dôležité zdôrazniť, že aj nulová realizácia určitej morfémy je jej alomorfémou. V tvaroch sa ako nulové zväčša realizujú gramatické relačné, zriedka gramatické kongruenčné a koreňové, no aj nulová realizácia morfémy je dôležitá, pretože sa vyčleňuje na pozadí inej (nie nulovej) gramatickej či koreňovej morfémy (napr. *manžel-∅ – manžel-a, postoj-∅ – o postoj-i, žen-a – žien-∅, plakal-∅ – plakal-a, ∅-ho – j-eho*).

Pri flexii niektorých gramatických tvarov sa môžeme stretnúť so supletívnosťou koreňových morfém. O supletívnosti hovoríme vtedy, keď sa iný gramatický tvar slova utvára z morfémy s iným formálnym zložením, ako má základný gramatický tvar (*by-t' – so-m – s-i – j-e – s-ú – bo-l – bud-e-m*⁵⁸; *is-t' – id-e-m; hn-a-t': žen-ie-m*). Supletívne základy morfém však nemožno navzájom považovať za alomorfémy. Supletívnosť sa najčastejšie vyskytuje pri skloňovaní zámen (*ja – mň-a – mn-e – mn-ou; on – n-eho – ň-om – n-ím*).

4.1. Klasifikácia a charakteristika morfém⁵⁹

Podľa toho, či majú morfémy v gramatickom tvare dajaký význam, alebo (štruktúrnu) funkciu, teda podľa **obsahového kritéria**, ich možno rozdeliť na: významové (koreňová morféma, derivačná morféma, gramatická morféma, modifikačná morféma (prienik medzi gramatickou a derivačnou morféмой)) a funkčné, tzv. submorfémy (interfigované (interfixy):⁶⁰ fonologická submorféma, spájacia (konektívna) submorféma; infigované (infixy): tematická submorféma, rozširujúca submorféma).

4.1.1. Významové morfémy

Skupinu významových morfém možno rozdeliť na dve podskupiny podľa toho, či morféma participuje na utváraní alebo modifikácii lexikálneho významu, alebo gramatického významu, na *lexikálne* a *gramatické*.

Medzi lexikálne významové morfémy zaraďujeme koreňovú a derivačnú morfému.

⁵⁸ Sloveso *budem* sa morfeomaticky člení iba v prípade, že je plnovýznamové; ak plní funkciu spony, je gramatickou relačnou morféмой (napr. *budem^{GRM} kresliť, bol^{GRM} sa smial, je^{GRM} bitý*).

⁵⁹ Definície základných pojmov porov. Horecký, 1964, s. 181 – 184; MSS., 1999, s. 29 – 53.

⁶⁰ J. Bosák a K. Buzássyová (1985, s. 57) hodnotia vžitý termín *interfix* ako nie veľmi vhodný, pretože evokuje iba spájajúcu funkciu a miesto medzi koreňovými morféмойami a nepoukazuje na iné funkcie a polohy v tvare (napr. tematická submorféma je až za derivačnou morféмойou a nemá spájajúcu funkciu).

4.1.1.1. Koreňová morféma

Koreňová morféma je nositeľkou základného lexikálneho významu slova a opakuje sa vo všetkých derivátoch v rámci slovotvorného hniezda. Koreňová morféma sa musí skladať minimálne z jednej fonémy, no vyskytujú sa aj prípady, keď je aj koreňová morféma nulová (*j-emu* – ∅-*mu*, *j-eho/n-eho* – ∅-*ho*), no takéto prípady sú skôr zriedkavé. V niektorých prípadoch pri derivácii alebo ohýbaní dochádza k alternáciám v koreňovej morféme (napr. kvalitatívno-kvantitatívna vokalická alternácia: *s-klon-i-t' sa* – *s-kláň-a-t' sa*; konsonantická alternácia nekorelovaných konsonantov: *vlk-∅* → *vlč-í*, *vojak-∅* → *vojac-i*). Koreňová morféma sa v gramatickom tvare môže spájať s derivačnou, gramatickou, modifikačnou či inou koreňovou morférou. Spojenie minimálne dvoch či viacerých koreňových morférov z plnovýznamových slov, z ktorých všetky participujú na komplexnom lexikálnom význame, je základom kompozície a môžu sa spájať spájacou submorférou alebo bez spájacej submorfémy (spájacie submorfémy *o*, *e*: *drev-o-rub-a-č-∅*, *vzduch-o-lod'-∅*, *luk-o-strel-ec-∅*, *povraz-o-lez-ec-∅*, zriedkavejšie iné submorfémy: *duch-a-prítomn-ý*, *mier-u-milov-n-ý*; bez spájacej submorfémy: *hore-∅-nos-∅*, *všade-∅-pri-t-om-n-ý* a pod.).⁶¹ Niektoré koreňové morfémy plnovýznamových slovných druhov, ktoré sa čiastočne delexikalizujú, môžu v iných derivátomach plniť funkciu tzv. *afixoidov* (napr. *málo-č-o* [od číslovky *málo*], *pät'-desiat* [od číslovky *desať*] a pod.) a koreňové morfémy neplnovýznamových slovných druhov môžu v iných plnovýznamových derivátomach plniť funkciu derivačných morférov. Na základe uvedených informácií možno rozdeliť koreňové morfémy na *autosémantické* (zo slov plnovýznamových slovných druhov; sú nositeľmi lexikálneho významu) a *syntémantické* (zo slov neplnovýznamových slovných druhov; sú nositeľmi najmä gramatických funkcií, napr. *pod*, *iba-že*). Niekedy možno v rámci koreňovej morfémy vyčleniť aj tzv. *etymologickú morfému*.⁶² Ide o derivačnú morfému, ktorú synchronne vnímate ako neodčleniteľnú súčasť koreňovej morfémy, no z diachrónneho hľadiska by sa vyčleniť dala. Toto prehodnotenie, zmena, zánik alebo deetymologizácia

⁶¹ Treba si uvedomiť, že za kompozitum pokladáme iba spojenie dvoch alebo viacerých slovotvorných základov, ktorých pôvodné motivanty patria do plnovýznamových slovných druhov. Koreňová morféma v plnovýznamových derivátomach je iba tá, ktorá má oporu v slovách, patriacich do autosémantických slovných druhov (napr. derivátoma *pod-čhod-0* má iba jednu koreňovú morfému, a to *chod* (od verba *chodiť*), pretože morféma *pod* sa utvorila z predložky, syntémantického slovného druhu, a je preto iba derivačnou prefixálnou morférou).

⁶² V Morfematickom slovníku slovenčiny (1999) sú štruktúrne naznačené v hranatých zátvorkách. V SKMS. sa nejednoznačnosť stanovenia potenciálnych synchronných a diachrónnych hraníc derivácie rieši indexovaním alebo hranatými zátvorkami (porov. SKMS., 2005, s. 11).

pôvodných morfémových hraníc v slove sa označuje ako perintegrácia⁶³ a môže byť spôsobená rôznymi faktormi, napr.: zánikom pôvodnej lexémy, ktorá časť súčasnej koreňovej morfémy obsahovala (*[b]istú*, *[i]nu*)⁶⁴, koreňová morféma obsahuje diachrónne vyčleniteľnú derivačnú morfému, ktorá je s koreňovou morfému už synchronne spätá (*[by]vol*, *sek[er]-a*, *kol[es]-o*, *pi[v]-o*)⁶⁵ a v inom slovotvornom hniezde sa spravidla systematicky nevyskytuje (*[pre]tek-ár-ŕ*, *[to]tiž*, *[na]jmä*, *[ná]sobný*, *[o]páčiť*, *[per]spektívny*, *[pri]-hoda*, *[po]-vedat'*, *[ne]-bohý*, *[ob]liecť*, *lak[om]-ý*), prípadne adaptáciou prevzatých slov (*[ba]vlna*).

Osobitnou skupinou morfémy, ktoré sú akýmsi prechodom medzi koreňovou a derivačnou morfému, sú už skôr spomínané *afixoidy*. Uviedli sme, že niektoré koreňové morfémy plnovýznamových slovných druhov, ktoré sa čiastočne delexikalizujú, môžu v iných derivátomach plniť funkciu *afixoidov*. S koreňovými morfémy, pretože pôvodne išlo o koreňové morfémy, ich teda spája pôvod a na rozdiel od afixov majú aj konkrétnejší lexikálny význam. S afixami, teda derivačnými morfémy, ich zasa spája to, že nie sú nositeľmi samostatného významu, ale len derivujú význam koreňovej morfémy, s ktorou sa spájajú, a takto utvárajú rôzne dlhé slovotvorné rady.⁶⁶ Afixoidy (pôvodom domáce aj cudzie) možno podľa postavenia v slove rozdeliť na *prefixoidy* (*ex-prezident*, *bohvie-ako*, *izo-fóna*, *tele-gram*, *para-liturgický*, *pseudo-román* a pod.), *suffixoidy*⁶⁷ (*sedem-desiat*, *dv-a-nást'*, *alkal-oid*, *desať-[ná]sob-ný* a pod.) a naostatok aj *postfixoidy*⁶⁸ (*piat-y-krát*, *st-ý raz*).

⁶³ MSS., 1999, s. 24

⁶⁴ Petrifikované koreňové morfémy, ktoré vznikli v minulosti reduplikačným slovotvorným postupom (napr. *polpolb* → *plápol-a-ť*, *cholcholb* → *chláchol-i-ť*, *perper-* → *préper-* (*r* → *l*): *prepel-ic-a* a pod.), porov. Krajčovič, 1988, s. 155.

⁶⁵ Vo viacerých slovách ide o viazanú koreňovú morfému, no na rozdiel od iných viazaných koreňových morfémy nedokáže bez derivačnej morfémy vyjadrovať samostatný lexikálny význam. Patria sem aj slová, ktoré v minulosti vznikli alternačným slovotvorným postupom (porov. Krajčovič, 1988, s. 154 – 155) a po odčlenení prefixálnej derivačnej morfémy sa ich alternované varianty systematicky opakujú vo viacerých slovách (napr. *vý-zor-ŕ*, *po-zor-ŕ*, *prie-zor-ŕ*, *ob-zor-ŕ*, *ná-zor-ŕ*, ale aj *zr-ak-ŕ*, *zr-ačiť*, *zá-zr-ak-ŕ*, *pri-zr-ak-ŕ* a pod.).

⁶⁶ Derivatémy s afixoidmi sa označujú ako kvázikompozitá (Sokolová, 1995, s. 15).

⁶⁷ M. Sokolová (1995, s. 15) uvádza 3 spôsoby vzniku suffixoidov: 1. z prehodnotených KM strácajúcich lexikálny význam (napr. *ped-iater*, *herbi-cíd*), 2. lexikalizovaním sufixov nadobúdajúcich význam (napr. *bronch-itíd-a*, *psych-óz-a*, *karcin-óm*, *lex-ém-a*), 3. z umelo utvorených sufixov (napr. *osm-ičel-ý*; podľa *elektr-ón* napr. *cykl-o-trón*).

⁶⁸ Postfixoidy a postfixy sa od suffixoidov a sufixov odlišujú tým, že svojím postavením v podstate narúšajú základné usporiadanie morfémy v gramatickom tvare (DM – GRM) a nachádzajú sa až za gramatickou relačnou morfému (GRM – DM), čiže k ohýbaniu gramatického tvaru dochádza pred postfixoidom, resp. postfixom (*ktor-ý-kol'vek* → *ktor-ému-kol'vek*). J. Horecký (1964, s. 40, 48; porov. aj Mistrík, 2003, s. 13) hodnotí suffixoidy *-kol'vek*, *-že*, *-si* ako enklitické modifikačné morfémy, pretože nasledujú po relačnej morféme a vyjadrujú zosilnenie, zdôraznenie či neurčitost', a derivačné morfy *ni-*, *nie-*, *da-*, *hoci-*, *bár-*, *voľa-*, *mál-* (v neurčitých zámenách napr. *ni-kto*, *ni-č*, *nie-kto*, *da-čo*, *hoci-kto*, *bár-čo*, *voľa-ktorý*, *málo-čo*) hodnotí rovnako ako modifikačné.

4.1.1.2. Derivačná morféma

Derivačná morféma sa vyčleňuje v odvodených (derivovaných) slovách a participuje na utváraní lexikálneho či slovotvorného významu tak, že od lexikálneho významu koreňovej morfémy, prípadne od slovotvorného významu predchádzajúcej derivatémy derivuje nový lexikálny či slovotvorný význam a utvára sa nová derivatéma – nové slovotvorne motivované slovo.⁶⁹ Derivačná morféma sa v gramatickom tvare slovotvorne nemotivovaného slova pripája priamo na koreňovú morfému (napr. $\text{vod}^{\text{KM}}\text{-a}^{\text{GRM}} \rightarrow \text{vod}^{\text{KM}}\text{-ičk}^{\text{DM}}\text{-a}^{\text{GRM}}$), pri slovotvorne motivovanom slove na inú derivačnú morfému (napr. $\text{neh}^{\text{KM}}\text{-a}^{\text{GRM}} \rightarrow \text{než}^{\text{KM}}\text{-n}^{\text{DM}}\text{-ý}^{\text{GRM}} \rightarrow \text{než}^{\text{KM}}\text{-n}^{\text{DM}}\text{-ost}^{\text{DM}}\text{-s}$). Funkciu derivačnej morfémy v gramatickom tvare plnia *afixy* – súhrn derivačných morfémy. Podľa ich postavenia v derivatéme ich možno, rovnako ako pri afixoidoch, rozdeliť na *prefixálne* (**nad-skoč-i-t', pod-mor-sk-ý, ob-chádz-a-t'**), *sufixálne* (*otec-k-o, dom-ček-s, streš-n-ý, križ-ov-ý, chud-n-ú-t'*) a *postfixálne* (*ktor-ý-kol'vek, č-o-si*). Za derivačné morfémy sa pokladajú aj prefixy a sufixy, ktoré spôsobujú zmenu slovesného deja (napr. frekventatíva: *chod-iev-a-t'*; distributíva: **po-sp-a-t' si**; intenzíva: *chich-úň-a-t' sa/chich-út-a-t' sa*), a v niektorých prípadoch sa tak hodnotia aj *reflexíva*, ktoré spolu s afixom či afixami v gramatickom tvare utvárajú rozloženú morfému (*ven-ov-a-t' sa, na-jes-t' sa, po-sp-a-t' si*).

Dvojaké je morfematické hodnotenie utvárania vlastnostných prísloviiek, keď niektorí autori hovoria o odvodzovaní sufixom, čiže derivačnou morfémy,⁷⁰ čo sa dá odôvodniť najmä vznikom nového slova, prislúchajúceho k inému slovnému druhu, čiže v takomto vnímaní ide skutočne o deriváciu. Iní⁷¹ tieto morfy hodnotia ako relačné a uvádzajú, že sa príslovky utvárajú transflexne, preto ide o zmenu gramatickej relačnej morfémy, nie derivačnej. J. Horecký (1964, s. 78) zasa hodnotenie týchto morf ako relačných odôvodňuje tvrdením, že morfémy

⁶⁹ Slovtvorná motivovanosť a slovotvorné vzťahy medzi lexémami sa v SKMS. overujú najskôr na úrovni spisovného a až potom na úrovni národného či cudzieho jazyka. „Ak vytvárajú derivačné afixy v lexikálnej zásobe slovenčiny systém, možno týmto afixom priznať systematizačnú funkciu aj vtedy, keď ide o ich prítomnosť v nemotivovaných jednotkách s hypotetickým motivantom.“ (Sokolová – Ivanová – Dziačková, 2003; podľa SKMS., 2005, s. 15).

Keď ide o cudzie slová, ktoré sa začlenili do nášho slovotvorného systému, za motivanty sa v SKMS. považujú slovesá (*-ov-a-t', -iz-ov-a-t'*) a adjektíva (*-ál-n-y*) a za motiváty substantíva (*-ác-i-a*), napr. *manifestovať* → *manifestácia*; *individuum* → *individuálny* → *individualizácia* (SKMS., 2005, s. 15).

⁷⁰ M. Sokolová (1995, s. 16) ich označuje ako negramatické slovnodruhové morfémy a vyčleňuje ich ako osobitný typ derivačnej morfémy.; porov. aj Sokolová – Musilová – Slančová, 2007, s. 35; Ondrus, 1964, s. 154 – 155; Paulíny, 1997, s. 147 – 148; Mistrík, 2003, s. 77; Jacko, 1974, s. 185.

⁷¹ Napr. MSS., 1999, s. 38; Bujalka – Dubníček, 1998, s. 138; SSSJM., 1984, s. 26; MSJ., 1966, s. 575.

-e, -o, -y vyjadrujú vzťah k slovesu, adjektívu a príslovke, no pripúšťa, že zároveň majú aj derivačnú funkciu.⁷² Keďže má však slovotvorný spôsob transflexie – prechod do iného ohýbania prostredníctvom gramatických morfém – bližšie k derivácii (vzniká nový slovný druh), prikláňame sa k hodnoteniu morfém -e, -o, -y ako derivačných.

4.1.1.3. Gramatická morféma

Gramatická morféma je na rozdiel od koreňovej morfémy nositeľkou gramatického významu. Jej základnou funkciou je utvárať nové gramatické tvary. Kým gramatická morféma je záležitosťou ohýbania (deklinácie alebo konjugácie), derivačná morféma je záležitosťou slovotvorby.⁷³ Gramatická morféma sa v slovotvorne nemotivovanom slove môže pripájať priamo na koreňovú morfému alebo na modifikačnú morfému, v slovotvorne motivovanom slove na derivačnú alebo na modifikačnú morfému. Podľa funkcie v gramatickom tvare možno gramatické morfémy rozdeliť na *relačné*, *formové (tvarové)* a *kongruenčné*.

Relačné gramatické morfémy pri ohybných menných slovných druhoch sú nositeľmi gramatických významov menných slovných druhov a predstavujú ohýbacie prípony (*slon-ŏ, slon-a, slon-ovi, slon-a, o slon-ovi, slon-om, slon-y, slon-ov, slon-om, slon-y, slon-och, slon-mi; slečn-a, slečn-y, slečn-e, slečn-u, o slečn-e, slečn-ou, slečn-y, slečien-ŏ, slečn-ám, slečn-y, slečn-ách, slečn-ami; dobr-á, dobr-ej, dobr-ou; môj-ŏ, môj-ho, moj-imi; prv-ý, prv-ému, prv-ými*; v cudzích slovách napr. -um, -os, -us, -as, -es: *gymnázi-um/gymnázi-a, kozm-os/kozmu, géni-us/géni-a* a pod.), pri slovesách sú zasa nositeľmi slovesných aktualizovaných kategórií v určitých slovesných tvaroch a predstavujú časovacie prípony (*robi-m, robí-š, robí-ŏ, robí-me, robí-te, robia-ŏ*).⁷⁴ Pri substantívach možno rozlišovať relačné morfy rozlišujúce menný rod (napr. -e, -ie, -á: *srdc-e, vysvedčen-ie, gazdin-á*) a nerozlišujúce rod (napr. -ŏ: *chlap-ŏ, dub-ŏ, stroj-ŏ*, ale aj *dlaň-ŏ, kost'-ŏ*; -a: *žen-a, ulic-a*, ale aj *hrdin-a, dievč-a*; -o: *uj-o*, ale aj *mest-o*; -i: *kul-i*, ale aj *pan-i*). Relačné morfy (-ý/ŏ, -á/-a, -é/-o) dokážu rozlišovať menný rod

⁷² Pri príslovkách napr. *podobrotky, posediačky* uvádza, že predložková morféma *po-* spolu s relačnou príslovkovou morfému *-ky* utvárajú tzv. *prerývanú morfému* (s. 79); podľa novej morfeematickej teórie ide o *rozštiepenú morfému*.

⁷³ V praxi často študenti považujú iný gramatický tvar slov za odvodené slovo, novú derivatému. Z jedného ohybného slovotvorne motivovaného alebo slovotvorne nemotivovaného slova možno utvoriť niekoľko rôznych gramatických tvarov, nie však naopak (chlapček: *chlapčeka, chlapčekovi, chlapčekom, chlapčekovia, chlapčekov, chlapčekom, chlapčekoch, chlapčekmi*).

⁷⁴ GRM možno vyčleniť aj pri niektorých neurčitých slovesných tvaroch (prícastia, slovesné podstatné meno), pretože sa dajú skloňovať (napr. *trp-e-n-ému*^{GRM}, *rob-ia-c-ou*^{GRM}, *vý-lia-vš-ím*^{GRM}, (*bez*) *čít-a-n-ia*^{GRM}).

iba v adjektívach a adjektiváliách prostredníctvom kongruencie so substantívom (napr. adjektíva: MR – *dobr-ý, bratov-ŝ, ŽR – mlad-á, sestrin-a SR – útl-e, Katkin-o*; adjektiváliá: MR – *nijak-ý, ŽR – prv-á, SR – mnohonásobn-é*; aj pri mených tvaroch: MR – *hoden-ŝ, ŽR – žiadn-a, SR: sam-o*).

Do gramatických relačných morfém sa zaraďujú aj osobitné imperatívne morfy 2. osoby singuláru (ŝ: *rob-ŝ, -i: natr-i*)⁷⁵ a kondicionálová morféma *by*. Vzhľadom na predchádzajúce funkcie jednotlivých typov gramatických morfém *by* sme však morfému *by* nemuseli klasifikovať ako relačnú morfému, ale mohla by sa vnímať ako formová morféma,⁷⁶ pretože vyjadruje iba jednu gramatickú kategóriu (spôsob) a vo všetkých osobách singuláru a plurálu, podobne ako tvarová morféma *-l-* v *l*-ových tvaroch, má rovnaký tvar. Imperatívna morféma *by* sa rovnako dala klasifikovať ako tvarová, no tá na rozdiel od kondicionálovej morfémy *by* okrem kategórie spôsobu vyjadruje aj gramatickú kategóriu osoby, čo ju zblízuje s gramatickou relačnou morfému. Gramatickými relačnými morfémi v slovesných tvaroch sú tvary pomocného slovesa *byť* vyjadrujúce osobu v 1. a 2. osobe minulého času (v 3. osobe sg. aj pl. je nulová) a v kondicionáli (*plakal (by) som/si; plakali (by) sme/ste*), budúci tvar pomocného slovesa *byť* (*budem/budeš/bude/budeme/budete/budú*), zvrtné *sa* a pomocné sloveso *byť* v tvaroch pasíva (zvrtné pasívum: *vrať sa*, trpné pasívum: *je navštevovaný*), minulého kondicionálu (*bola by spievala*) a antepreterita (*bol som počul*).⁷⁷ J. Horecký (1964, s. 35) uvádza, že relačné morfémy sa niekedy spájajú s predložkami a spolu tvoria špecifické morfémy. Predložková submorféma však nevyjadruje kategóriu čísla a rodu, ale vyjadruje hlbšie sémantické rozdiely ako relačná morféma.⁷⁸ Relačné ani nijaké iné morfy okrem koreňových sa pri neohybných slovných druhoch ani v rámci slovnodruhovej homomorfie nevyčleňujú (napr. hodnotiace častice *hádám, myslím* sú lexikalizované zmeravené gramatické tvary sloviess, ktoré na rozdiel od slovesa nemôžu byť v inej osobe: *A ty si to hádam počul?; On bude myslím doma. – Stále hád^{KM}-a^{TM}-m^{GRM}, ale skutočne to neviem./Stále hád^{KM}-a^{TM}-š^{GRM}, ale skutočne to nevieš.; Ved' na to mysl^{KM}-i^{TM}-m^{GRM} stále!/Ved' na to mysl^{KM}-i^{TM}-š^{GRM} stále!.*)

⁷⁵ V imperatívnych tvaroch 2. os. sg., končiacich sa na interfigovanú morfu *-j*, je imperatívna morfa nulová (napr. *vol-a-j-ŝ, stan-u-j-ŝ, kup-u-j-ŝ*; porov. Horecký, 1964, s. 43 – 44). Plurálové imperatívne tvary už obsahujú morfému, ktorá nie je osobitná, ale zároveň plní funkciu aj gramatickej relačnej morfémy (*rob-me, rob-te*).

⁷⁶ Pozri nasledujúce informácie o formovej morféme.

⁷⁷ Sloveso *byť* sa osobitne morfemicky člení, len ak je plnovýznamové, inak má ako celok platnosť GRM.

⁷⁸ Napr. lokál má vždy rozložený gramatický význam medzi predložkovú submorfému a relačnú morfému, bezpredložkový instrumentál je nástrojový (*krájať nožom*), s predložkou *s, so* má komitatívny význam – spolurealizácia deja (*chodí s jeho sestrou*) a s ostatnými predložkami vyjadruje miestny význam (*medzi priateľmi, nad mostom, pred diaľnicou, za záhradou* a pod.).

Formové (tvarové) morfémy sa vyskytujú iba v neurčitých slovesných tvaroch, l-ovom tvare minulého času sloviac a v iných slovných druhoch odvodených od sloviac: neurčitok (*stava-tʰ, riedi-tʰ*), l-ový tvar (*stava-l, riedi-l*), prechodník (*stavaj-úc, ried-iac, stoj-ac*), činné prídavné prídavné (*stavaj-úc-i, ried-iac-i, stoj-ac-i*), činné prídavné minulé (*prečíta-vš-í, doži-vš-í*), trpné prídavné (*stava-n-ý, riede-n-ý, bi-t-ý, lia-t-y*) a slovesné podstatné meno (*stava-n-ie, riede-n-ie, číta-n-ie*).⁷⁹

Kongruenčné morfémy sa rovnako ako formové morfémy vyskytujú iba v slovesných tvaroch alebo v slovách z iných slovných druhov, ktoré sú od slovesných tvarov odvodené. Tieto morfémy sa vyskytujú iba v slovesných tvaroch minulého času za formovou morfévou (*žiadal-ŕ som, žiadal-ŕ si, žiadal-ŕ, žiadal-a, žiadal-o, žiadal-i* [sme, ste, ŕ]) a vyjadrujú kongruenciu (zhodu) gramatických slovesných kategórií osoby a čísla a v 3. osobe singuláru zároveň aj gramatickú kategóriu menného rodu (MR, ŽR, SR). Do istej miery je v tomto kongruenčnej morféme funkčne veľmi blízka gramatická relačná morféma v neurčitých slovesných tvaroch prídavného (činného a trpného), pretože rovnako dokáže vyjadriť kategóriu menného rodu (*čítan-ý, vyliavš-ia, utekajúc-e*) a utvára kongruenciu menných gramatických kategórií rodu a čísla s korešpondujúcim substantívom podopretú ich možnou deklináciou (*studentovi čítajúcemu [text], voda vyliavšia sa [z kanvy], komuniké písané [do novin]*).

4.1.1.4. Modifikačná morféma

Už zo samotného názvu *modifikačná morféma* vyplýva, že istým spôsobom modifikuje gramatický tvar. Táto morféma je akýmsi prienikom medzi lexikálnymi významovými a gramatickými významovými morfémy, pretože v niektorých prípadoch modifikuje gramatický, v iných zasa lexikálny význam, ba v niektorých prípadoch aj oba významy súčasne. Modifikačná morféma môže byť prefixálna alebo sufixálna a modifikuje význam gramatického tvaru pri troch morfológických úkonoch: pri zmene vidu (aspektu; napr. *robiť – urobiť, sladiť*

⁷⁹ Autori MSS. (1999, s. 46) uvádzajú, že pri prechodníku a činnom prídavné prídavné nenaznačujú hranicu medzi pôvodnou gramatickou morfévou (*-ú, -ia, -a*), ktorá sa po prehodnotení stala reziduálnou submorfévou rozširujúcou jadrovú gramatickú morfému *-c-* (*-úc/-iac/-ac*), lebo na rozdiel od tematických submorf nemá funkciu. Nazdávame sa, že takto možno vnímať formovú morfému iba pri vychádzaní z názoru, že všetky slovesné gramatické tvary sa utvárajú z iných gramatických tvarov. Keď by sme však vychádzali z teórie, že každý slovesný gramatický tvar sa utvára z tvarotvorného základu osobitne, submorfy *-ú-, -ia-* a *-a-* by sme mali klasifikovať ako tematické, podobne ako to je v tvare trpného prídavného (*rob-e^{TM}-n^{FM}-ý*). J. Horecký (1964, s. 42, 182) vymedzil morfémy *-iac, -úc* ako formové, no pri definícii formovej morfémy už vymedzuje iba morfévu *-c*.

– *osladit', kúpiť* – *kup-ov-at'*), pri stupňovaní adjektív a adverbíi (gradácii; napr. *rýchly* → *rýchlej-š-í* → ***naj-rýchlej-š-í***)⁸⁰ a pri syntakticko-lexikálnej kategórii negácie slovesných tvarov (napr. *kosit' – ne-kosit', robit' – ne-robit'*).⁸¹ V niektorých tvaroch sa môžeme stretnúť s tým, že modifikačnú funkciu by mohlo plniť viacero morfémy, no v jednom gramatickom tvare sa podľa morfematickej teórie zväčša nachádza iba jedna modifikačná morféma (okrem kombinácie predchádzajúcich troch modifikácií v jednom gramatickom tvare, napr. jedna morfa neguje dej a druhá mení vid *ne^{MM}-sek-n^{MM}-ú-t'*, *ne^{MM}-roz-šir-ov^{MM}-a-t'*). V takýchto prípadoch treba vychádzať z následnosti slovotvorného radu a uvedomiť si, akú inú funkciu môže určitá morféma v gramatickom tvare plniť. Ak máme napríklad gramatický tvar *rozseknúť*, na prvý pohľad by sme mohli vnímať ako modifikačné morfémy dve morfy v tvare, a to morfu *roz-*, ktorá mohla zmeniť vid pôvodnému gramatickému tvaru *sekat'*, a morfému *-n-*, ktorá rovnako dokáže zmeniť vid pôvodnému tvaru *sekat'*. V takýchto prípadoch je potrebné, ako sme už spomínali, utvoriť si čiastkový slovotvorný rad s pôvodným motivantom a motivátmi a uvažovať nad všetkými potenciálnymi funkciami morfémy v slovotvorných motivátoch.

K pôvodnému motivantu *sekat'* je čistý vidový náprotivok bez zmeny lexikálneho významu iba sloveso *seknúť*, takže v tomto tvare je *-n-* modifikačnou morfou s čisto perfektivizačnou funkciou, pretože lexikálny význam slovesa zostáva bez zmeny, mení sa len jeho gramatický význam.⁸² Ak pridáme k slovesu *seknúť* morfému *roz-*, tá už nemá nijakú gramatickú funkciu, mení iba lexikálny význam („seknutím rozdeliť, rozťat'“, prípadne „seknutím poraniť“), pretože dokonavý

⁸⁰ Modifikácia na úrovni morfológicko-lexikálnej kategórie stupňovania modifikuje lexikálny význam na pozadí jednotlivých stupňov jednej lexémy (napr. *starý* → *star-š-í* → ***naj-star-š-í***), no slovotvorná modifikácia na úrovni onomaziologickej kategórie sa vníma ako uzavretá v novej samostatnej lexéme, ktorá nepredpokladá porovnanie s nemodifikovaným významom motivujúcej lexémy a často býva aj štylisticky príznaková (napr. *star-uč-k-ý*, ***pre-mil-ý*** a pod.); Sokolová, 1995, s. 16.

⁸¹ Pri negačných slovných druhoch menných slovných druhov nejde o modifikáciu, čiže tvary neobsahujú modifikačnú morfému, ale o deriváciu, preto obsahujú derivačnú morfému (*ne^{DM}-priat^{KM}-e^{DM}-s^{GRM}*, *ne^{DM}-dobr^{KM}-j^{GRM}*, *ne^{DM}-svoj^{KM}*). Každý tvar s negačnou modifikačnou morfému má svoj nenegovaný náprotivok (napr. *ne-spievať' – spievať'*, *ne-príst' – príst'* a pod.), no pri menných slovných druhoch s DM to platiť nemusí (napr. *ne-svoj*, *ne-tykavka*, *ne-švár*, *ne-duh*); porov. MSS., s. 44, 45. O negačnej modifikačnej morféme, ktorou sa utvára nepravá antonymia, by sme mohli uvažovať aj pri adjektívach, pretože negačná morféma ovplyvňuje ich gramatiku – nestupňovateľnosť (napr. *známy* → *známejší* → *najznámejší*, ale *neznámy*; *rýchly* → *rýchlejší* → *najrýchlejší*, ale *nerýchly*). Viac o negácii prostredníctvom morfémy *ne-* porov. Pavlovič, 2003, s. 53 – 54; Pavlovič, Syntax slovenského jazyka II, 2012.

⁸² Hoci je sloveso *seknúť* uvedené v KSSJ (2003) ako čistý vidový náprotivok slovesa *sekat'* s rovnakým lexikálnym významom, pri recenzovaní práce nás N. Janočková upozornila na to, že sloveso *seknúť* vyjadruje jednorazovosť deja, sloveso teda vyjadruje istý spôsob slovesného deja, preto by morfu *-n-* hodnotila ako derivačnú.

vid slovesa *seknúť* zostáva zachovaný. Morfa *roz-* je modifikačnou morfou iba v gramatickom tvare *rozsekat'*, pretože iba tu mení vid z nedokonavého na dokonavý, no popritom aj mení (zužuje, špecifikuje) lexikálny význam, čo potvrdzuje hraničné postavenie modifikačných morfém medzi lexikálnym a gramatickým významom a ich paralelnú participáciu na modifikácii oboch významov. V slovese *rozseknúť* má teda platnosť derivačnej morfémy, pretože mení (zužuje, špecifikuje) lexikálny význam slovesa *seknúť*. Potvrdzuje to aj slovotvorná schéma:

sekat' → seknúť → rozseknúť → rozsekávať (*sekat' – seknúť* (MM: *-n-*) a *rozseknúť – rozsekávať* sú vidové náprotivky; MM: *-n-, -áv-*); *sekat' → rozsekat'* (MM: *roz-*): okrem vidu mení morfa *roz-* aj lexikálny význam („sekaním rozdeliť na časti; sekaním poškodiť, porušiť“); podobne napr. sloveso *preplácať, vyzvárať* a pod.⁸³

Pri morfematickom rozbere a určovaní funkcií jednotlivých morfém musíme teda záväzne vychádzať z bezprostredného slovotvorného motivanta analyzovaného slova, pretože funkcie niektorých morfém v tvarových motivátoch, ako sme si ukázali, sa môžu meniť.⁸⁴

M. Sokolová (1995, s. 17) uvádza, že prefixálnu morfému možno hodnotiť ako modifikačnú: 1. ak sa nemení význam slovesa, ale iba slovesný vid, 2. ak sa nemení väzba slovesa a 3. od predponového slovesa nemožno vytvoriť imperfektívum. Ak sa uvedené podmienky porušujú, prípadne ide o rozloženú morfému (napr. *rozplakať sa, pospať si*) či pri slovese neexistuje bezpredponová lexéma slovesa (napr. *ponížiť, rozložiť* a pod.), prefix sa hodnotí ako derivačná morféma.

4.1.2. Funkčné morfémy (submorfémy)

Funkčné submorfémy nie sú v gramatických tvaroch nositeľkami lexikálneho či gramatického významu, ale v nich plnia istú štruktúrnú, fonologickú či slovotvornú funkciu, hoci niektoré môžu čiastočne dopĺňať derivačné morfémy

⁸³ J. Horecký (1964, s. 68) uvádza, že ak za slovesnou KM nasleduje TM, má zväčša predponová DM aj modifikačnú funkciu, a ak za slovesnou KM nasleduje MM, predponová morféma má zväčša iba derivačnú funkciu (napr. za KM → TM: *do-liet-a-t', u-rob-i-t'*; za KM → MM: *na-kup-ov-a-t', vy-sed-áv-a-t'* – vid sa pri nich môže meniť ďalšou prefixálnou MM: *do-nakupovať, po-nalievat', do-vysedávať*). Ako nás upozornila N. Janočková, pri niektorých slovesách možno badať zároveň aj zmenu spôsobu slovesného deja (*do-nakupovať* – dokončenie deja; *po-nalievat'* – distributívnosť deja a pod.), preto možno morfy v tvaroch hodnotiť ako derivačné.

⁸⁴ J. Horecký (1964, s. 47) za modifikačné morfémy považuje aj morfy *-ín-, -ív-* v nedokonavých slovesách ako *z-has-ín-a-t', zač-ín-av-a-t', sn-ív-a-t'*, podobne autori SSSJM. (1984, s. 26) morfu *-iev-* v nedokonavom slovese *robievat'*, no tu by sa dalo uvažovať nad derivačnými morfami, pretože morfy nemenia vid (*zачаť, sniť, robiť* sú nedokonavé a *zhasnúť* má vidový náprotivok *hasnúť*), ale utvárajú frekventatíva.; porov. MSS., 1999.

a participovať tak aj na derivovaní lexikálneho významu slova (*rozširujúca submorféma*, napr. *mal-il-in-k-y*). Z hľadiska ich funkcie ich možno rozdeliť na dve podskupiny – *interfigované submorfémy* (tzv. interfixy) a *infigované submorfémy* (tzv. infixy).

4.1.2.1. Interfigované submorfémy

Interfigované submorfémy môžu mať v gramatických tvaroch dvojakú funkciu – fonologickú (*fonologická submorféma*) a slovotvornú (*konektívna submorféma*). Ako fonologická submorféma sa v slovenčine zväčša využíva iba spoluhláska *j* a nachádza sa v tvaroch, v ktorých by bez nej dochádzalo k sťaženej výslovnosti slova, prípadne slúži na odstránenie nežiaduceho spojenia dvoch vokálov na morfematickom šviku v tvare (odstránenie hiátu) alebo sa pre odstránenie samohláskových skupín vnútri tvaru analogicky vkladá do prevzatých slov (*ne-j-ak-y*, *pi-j-eme*, *s-pie[v]-a-j-ú*, *hlas-u-j-úc*, *Kóre-j-ec-∅*, *Nigér-i-j-č-an-∅*).⁸⁵ Za interfigovanú fonologickú submorfému možno považovať aj fonému *j*, ktorá však je súčasťou koreňovej morfémy, v tvaroch ako *vy-js-t'*, *ne-js-t'*. Uvedomujeme si, že fonologický interfix má v tvare svoje typické miesto a funkciu najmä medzi vokálmi v rámci gramatickej časti tvaru, no aj napriek tomu sa nazdávame, že za submorfémy s touto funkciou by sa vzhľadom na predchádzajúce príklady fonologického interfixu v koreňovej morféme dali považovať azda aj vkladné vokály *-ie-*, *-o-*, *-á-*, *-ô-*, ktoré sa hodnotia ako vznikové alternácie a vkladajú sa medzi spoluhlásky do gramatických tvarov pri deklinácii z výslovnostných príčin (napr. *histor-k-a* → *histor-ie-k-∅*, *šat-k-a* → *šat-ie-k-∅*, *látka-a* → *lát-o-k-∅*, *s-chrán-k-a* → *s-chrán-o-k-∅*, *dosk-a* → *dos-á-k-∅*, *jam-k-a* → *jam-ô-k-∅*), no z výslovnostných príčin sa vkladajú aj do derivatém (*plat-i-t'* → *plat-b-a* → *plat-o-b-n-y*; *svad-b-a* → *svad-o-b-n-y*⁸⁶; *druž-stv-o* → *druž-st-e-v-n-y*)⁸⁷ alebo do l-ových participií (*moh-o-l/moh-l-a/moh-l-o/moh-l-i*⁸⁸ a pod.).

⁸⁵ J. Mistrík (2003, s. 14, 66) hodnotí túto morfu ako spájaciu.

⁸⁶ J. Bosák a K. Buzássyová (1985, s. 56) v súlade s E. Slavíčkovou (1967) hodnotia vokál *-o-* v slovách *platobný*, *svadobný* a pod. ako prázdny segment (bez vzťahu k významu), ktorý sa môže pokladať za samostatnú morfému, no aj za rozširujúci prvok susednej morfémy,

⁸⁷ M. Sokolová (2000, s. 427 – 430) hodnotí tieto morfy ako epentetické s fonologickou funkciou a dajú sa vnímať ako alternatívne varianty koreňovej či derivačnej morfémy (napr. *-(o)k*, *-(ie)k*, *-(á)k*, *-(ô)k*, *-ob*, *-ev* a pod.), podobne ako napr. pri zánikovej alternácii v derivačnej morféme (napr. *chlap-ec* → *chlap-c-a*).

⁸⁸ Samohlásku *-o-* v l-ových tvaroch präterita (napr. *nies-o-l*) hodnotí J. Horecký (1964, s. 84) ako tematickú submorfému. M. Sokolová (1995, s. 20) uvádza, že takéto segmenty sa dajú chápať ako vznikové alternácie alebo interfigované segmenty. Nazdávame sa, že túto samohlásku v slovesnom tvare možno predsa len hodnotiť ako interfigovanú fonologickú submorfu, ktorá sa v tvare nachádza z hláskoslovných príčin, aby nevznikla ťažko vysloviteľná skupina hlások.

Spájaciú (konektívnu) funkciu majú v kompozitách spájacie (konektívne) submorfémy, ktoré v kompozite spájajú dva a viac plnovýznamových slovotvorných základov, na morfematickej úrovni spájajú dve a viac koreňových morfém. Najčastejšími konektívnymi submorfami v kompozitách sú vokály *o* a *e* (napr. *pol-n-o-hospod-ár-ø*, *pol-o-such-ý*, *ľud-o-jed-ø*, *dobr-o-pis-ø*, *tras-o-chvost-ø*, *zem-e-guľ-a*, *zem-e-pis-ø*, *mor-e-plav-b-a*).⁸⁹ Ako konektívne submorfémy autori MSS. hodnotia aj pôvodne relačné morfémy v nepravých (juxtaponovaných) kompozitách (napr. *chvál-y-hodn-ý*, *duch-a-pln-ý*, *mier-u-milov-n-ý*, *vlast-i-zrad-c-a* a pod.).

4.1.2.2. Infigované submorfémy

Infigované submorfémy majú v gramatických tvaroch rovnako dvojakú funkciu – derivačnú (*rozširujúce submorfémy*) a štruktúrnú (*tematické submorfémy*).

Rozširujúce submorfémy sú pozostatkom starých gramatických tvarov (re-ziduálne) alebo rozširujú vplyvom analógie s už existujúcimi domácimi či cudzími slovami menných slovných druhov v lexikálnej zásobe (kompletizujúce) koreňové (*mat-er-ø*, *noh-ej-bal-ø*, *za-d-n-ý*)⁹⁰, derivačné (*mal-ul-in-k-ý*, *sln-ieč-k-o*, *impulz-ív-n-y*),⁹¹ gramatické (*diev-č-at-á*, *dv-aj-a*) a modifikačné morfémy (*rýchl-ej-š-i*).⁹² Za rozširujúcu submorfému derivačnej morfémy možno považo-

---

Táto situácia nastala v slovesných tvaroch préterita v starej slovenčine po zániku jerov, keď vzniklo na konci slovesných tvarov spojenie spoluhláska + sonóra (*padl*, *vedl*, *pletl*). V strednej slovenčine sa začala v týchto tvaroch uplatňovať alternácia *-o-/0* a vo východnej a západnej slovenčine alternácia *-e*, *-é-/0* (porov. napr. Krajčovič, 1988, s. 146). Za IFM by sa do istej miery dal považovať aj vokálny segment v prefixoch, pretože tam je z výslovnostných dôvodov (porov. napr. *v-chádz-a-t'*, ale *vo-js-t'*, *z-hrn-ú-t'*, ale *zo-stúp-i-t'*).

⁸⁹ Autori MSS. (1999, s. 47 – 48) zaraďujú medzi konektívne submorfémy aj vokál *i* vo verbatívno-substantívnych (napr. *lom-i-drev-o*, *stav-i-krv-ø*) či juxtaponovaných kompozitách (napr. *ur-i-nos-ø*, *vy-dr-i- duch-ø*). Nazdávame sa, že vo verbatívno-substantívnych kompozitách má vokál *i* aj výslovnostnú funkciu, preto sa tematická submorféma z pôvodného slovesa zachovala (*lom-i-t' drevo*, *stav-i-t' krv*) a pri kompozitách ako *utrinos* a *vydriduch* ide o juxtaponované imperatívne verbatívno-substantívne slovné spojenia (*utri nos*, *vydri ducha*).

⁹⁰ V slovách *nohejbal* a *zadný* ide o analogickú deriváciu rozširujúcou submorfoú podľa koreňových morfém v slovách *volej-bal-0*, *pred-n-ý* (MSS., 1999, s. 48).

⁹¹ Veľa rozširujúcich submorfém vzniklo na morfematickom šviku medzi KM a DM pri utváraní deminutív, keď hláskové zákonitosti, prípadne vnútroparadigmatická analógia po zániku jerov neumožňovali pripojenie deminutívnej DM bez rozšírenia KM, tak sa KM rozšírila (napr. pri DM *-k*, *-ek*: *ulič-k-a*, ale *perl-ič-k-a*, *kost-ič-k-a*, podobne *mrav-č-ek*, *dom-č-ek*, *jelen-č-ek*, *strom-č-ek* a pod.). M. Sokolová (1995, s. 19) uvádza ako rozširujúce submorfy aj *-ič-*, *-oč-* napr. v slovách *člán-oč-ek*, *pn-ič-ek*, no podľa nášho názoru tu už ide o sekundárnu deriváciu DM, pretože východiskovými motivantmi sú neutrálne *člán-ok* a expresívne *pník*.

⁹² Keďže má submorfa *-ej-* v komparatívnych a superlatívnych tvaroch adjektív aj výslovnostnú funkciu, bolo by ju možné klasifikovať skôr ako interfigovanú fonologickú submorfému.

4. Morfematika, morfémy, morfematická analýza gramatických tvarov

vať aj spoluhlásku *č* v niektorých slovách, ktoré sa analogicky derivujú podľa zaužívaných derivatém (napr. *Nigér-i-j-č-an*, *Prešov-č-an-∅*, *Bratislav-č-an-∅*). O rozširujúcu submorfu však nejde v obyvateľských názvoch, kde *č* je alternatnou súčasťou koreňovej morfémy (napr. *Trenč-an-∅*, *Košič-an-∅* a pod.) – práve podľa týchto tvarov s alternáciou sa analogicky utvorili tvary s rozširujúcimi submorfémami. Za rozširujúcu submorfu sa považuje aj *-i-* v cudzích slovách zakončených na spoluhláskovú skupinu *-ia*, *-ya* (napr. *funkc-i-a*, *harp-y-a*).⁹³ Ako istý protiklad k rozširovaniu jednotlivých morfém (do istej miery aj k vznikovým alternáciám) možno postaviť jav tzv. trunkácie – zánik segmentu, ktorý má status derivačnej morfémy, resp. minimálne dvoch segmentov v rámci koreňovej morfémy⁹⁴ (napr. *chud-n-ú-t' → chud-∅-o-l-∅*).

Tematický infix sa nachádza v morfematickej štruktúre verbatívnych tvarov a deverbatív. Ide o relikť praslovanskej diferenciacie atematickej a tematickej konjugácie sloviess. V slovesných tvaroch sa pri konjugácii tematická submorféma modifikuje a podľa pravidelnosti týchto obmien možno sloveso klasifikovať do časovacích typov (napr. *chyt-a-t'*: *chyt-á-m*, *chyt-a-j-ú*, *chyt-a-l-∅*, *chyt-a-j*, *chyt-a-n-y*; *rozum-ie-t'*: *rozum-ie-∅*, *rozum-e-j-ú*, *rozum-e-l-∅*, *rozum-e-j*, *rozum-e-n-y* a pod.).

Podľa **formálneho kritéria**, čiže podľa postavenia v gramatickom tvare, možno morfémy rozdeliť na viacero typov podľa typu morfémy (MSS., 1999, s. 30):

KM	<i>viazaná</i> (závislá od afixov): <i>sotva-č-o</i> , <i>za-č-a-t'</i> <i>neviazaná</i> : <i>stol-ik-∅</i> , <i>vy-chádz-a-t'</i>	<i>viacnásobná</i> : <i>ohň-o-stroj-∅</i>	<i>centrálna</i> : <i>pod-päť-ok-∅</i>	<i>samostatná</i> : <i>tak-y ist-y</i>		
DM	<i>prefixálna</i> : <i>vy-kúp-i-t'</i> , <i>pod-hľad-∅</i>	<i>sufixálna</i> : <i>sol-n-y</i> , <i>Slov-ák-∅</i>	<i>postfixálna</i> : <i>č-o-koľvek</i> , <i>ktor-y-si</i>	<i>rozštiepená</i> : <i>pod-brad-ok-∅</i> , <i>po-zem-sk-y</i>	<i>rozložená</i> : <i>na-kúp-i-t'</i> <i>si</i>	<i>samostatná</i> : <i>pozerať sa</i>
MM	<i>prefixálna</i> : <i>ne-rob-i-š</i>	<i>sufixálna</i> : <i>star-š-i</i>	<i>rozštiepená</i> : <i>naj-star-š-i</i>	<i>samostatná</i> : <i>nie je</i>		

⁹³ Iné typy rozširujúcich submorf porov. Sokolová, 1995, s. 19 – 20.

⁹⁴ Ivanová, 2004, s. 102; o trunkáciách jednotlivých morfém pozri Palková, 2015, s. 391 – 399.

GRM	<i>finálová:</i> <i>otc-ovi,</i> <i>okn-om</i>	<i>rozštiepená:</i> <i>pô-jd-em</i>	<i>rozložená:</i> <i>pô-jd-e sa</i>	<i>samostatná:</i> <i>vy-ráb-a sa,</i> <i>rob-i-l-i</i> <i>by ste,</i> <i>budem robiť</i>	
FM	<i>sufixálna:</i> <i>trp-e-n-ý,</i> <i>trp-iac,</i> <i>trp-e-l-∅</i> <i>som</i>				
CM	<i>sufixálna:</i> <i>trp-e-l-i</i> <i>sme,</i> <i>robil-o,</i> <i>vol-a-l-a</i>				
IFM	<i>medzihlás-</i> <i>ková:</i> <i>vol-a-j-ú</i>				
SM	<i>medzikore-</i> <i>ňová:</i> <i>zem-e-gul'-a</i>				

4.2. Morfematická štruktúra gramatických tvarov

Treba zdôrazniť, že každá morféma má v slove svoje pevné miesto, napr. na koreňovú morfému sa v slovtvorne nemotivovaných substantívnych gramatických tvaroch priamo nadpája relačná morféma (*chlap*^{KM-ovi}^{GRM}, *žen*^{KM-ou}^{GRM}) a v slovtvorne motivovaných substantívnych gramatických tvaroch sa na ňu nadpájajú derivačné morfémy (prefixálne, sufixálne: *stol*^{KM-n}^{DM-ého}^{GRM}, *ná*^{DM-brez}^{KM-ie}^{GRM}, *pod*^{DM-kolien}^{KM-k}^{DM-y}^{GRM}), ktoré obmieňajú jej význam. V adjektívach sa na koreňovú morfému môže nadpájať modifikačná morféma (*nov*^{KM-s}^{MM-t}^{GRM}, *naj*^{MM-nov}^{KM-s}^{MM-t}^{GRM}). V zámenných tvaroch sa na koreňovú morfému nadpája gramatická relačná morféma, menej derivačná morféma (*nie*^{DM-ktor}^{KM-y}^{GRM}, *ka-de*^{DM-c}^{KM-o}^{GRM}). Azda najvýraznejším znakom gramatických tvarov čísloviek je prítomnosť viacerých koreňových morfém, obsahujú ich všetky číslovky vyššie ako dvadsať s výnimkou čísloviek vyjadrujúcich celé desiatky a vyšších čísloviek ako sto, tisíc, milión, miliarda, bilión a pod. (*jeden*^{KM-ást}^{DM-∅}^{GRM}, *osem*^{KM-nást}^{DM-∅}^{GRM}, *dva*^{KM-dsať}^{DM-∅}^{GRM}, *deväť*^{KM-desiat}^{DM-∅}^{GRM}, *st*^{KM-o}^{GRM}). Príslovky sú flektívne limitované, pretože sú neohybným slovným druhom a skladajú sa len z koreňovej a derivačnej morfémy, no časť z nich (kvalitatívno-hodnotiace) sa môže stupňovať, preto sa k ich koreňovej morféme môže pripájať modifikačná

4. Morfematika, morfémy, morfematická analýza gramatických tvarov

morféma (*vesel^{KM}-š^{MM}-ie^{DM}*).⁹⁵ Slovesá majú najzložitejšiu morfematickú štruktúru, pretože môžu obsahovať rôzne typy morfém, ktoré sa v menných slovných druhoch nevyskytujú. Preto sa aj na koreňovú morfému môžu pripájať rôzne typy morfém, napr. derivačná, modifikačná morféma a tematická submorféma (*do^{MM}-kos^{KM}-i^{TM}-t^{FM}*, *kup^{KM}-ov^{MM}-a^{TM}-t^{FM}*, *rob^{KM}-i^{TM}-t^{FM}*, *pre^{DM}-klad^{KM}-a^{TM}-t^{FM}*, *od^{DM}-loz^{KM}-i^{TM}-t^{FM}*).

Sufixálna derivačná morféma sa vždy pri ohybných menných gramatických tvaroch viaže na gramatickú relačnú morfému, ktorou je gramatický tvar ukončený. Formová morféma sa sprava nadväzuje na tematickú submorfému. V I-ových participiách sa na formovú morfému sprava nadväzuje kongruenčná morféma, v iných neurčitých slovesných tvaroch sa na ňu sprava nadväzuje gramatická relačná morféma. Modifikačná morféma sa nadväzuje na koreňovú morfému sprava a pri superlatívnych tvaroch aj zľava. Spájacia submorféma sa môže zľava a zároveň sprava spájať iba s koreňovými morfémami. Sprava sa spája s koreňovou morfémou aj rozširujúca submorféma, ktorá sa sprava spája s gramatickou relačnou alebo s derivačnou morfémou (*Prešov^{KM}-č^{IRM}-an^{DM}-o^{GRM}*, *dievč^{KM}-at^{IRM}-á^{GRM}*, *dv^{KM}-aj^{IRM}-a^{GRM}*). Keďže sa fonologická interfigovaná submorféma vkladá do slov z výslovnostných príčin, môže sa v slove nachádzať na rôznych miestach (*kóre^{KM}-j^{IFM}-sk^{DM}-y^{GRM}*, *spiev^{KM}-a^{TM}-j^{IFM}-ú^{GRM}*).

Morfematická štruktúra gramatického tvaru je založená na princípe opakovania⁹⁶ a morfematická štruktúra každého motivanta (motivujúceho slova) sa prenáša do morfematickej štruktúry bezprostredného motivátu (motivovaného slova):

zem → **zem-iak-∅** → **zem-iak-ár-∅** → **zem-iak-ár-stv-o**;
kvet-∅ → **kvet-in-a** → **kvet-in-ár-∅** → **kvet-in-ár-sk-y**
→ **kvet-in-ár-k-a**
→ **kvet-in-ár-stv-o**
→ **kvet-in-ov-ý**.

Princíp opakovania niektorých morfém v gramatickom tvare:

prefixálne

DM_n-KM-GRM: *vý-hr-a, pre-hr-a, sú-hr-a, do-hr-a*;

DM-KM_n-GRM: *vý-hr-a, vý-beh-∅, vý-drž-∅, vý-hľad-∅*;

⁹⁵ Názory na klasifikáciu koncovej morfémy vo vlastnostných príslovkách sa rôznia. Niektorí ju hodnotia ako gramatickú relačnú morfému, pretože takéto typy vlastnostných adverbii vznikli transflexiou z adjektív, no keďže podľa nášho názoru primárne odvodzujeme nový význam – odvodzujeme nový slovný druh – prikláňame sa k hodnoteniu tejto morfémy ako derivačnej.

⁹⁶ Porov. Morfematická štruktúra slovenčiny a Morfematické sústavy (Horecký, 1964, s. 85 – 180; Bosák – Buzássyová, 1985, s. 61).

sufixálne

KM- DM_n-GRM: *chlap-_{s-s} → chlap-sk-ý, chlap-ov-_s, chlap-ec*⁹⁷-_s;

KM_n - DM-GRM: *chlap-ov-_s, otc-ov-_s, brat-ov-_s, svokr-ov-_s.*

4.3. Homomorfia a supletívnosť morfém (morf)

Morfémy (morfy) sa môžu v rôznych gramatických tvaroch vyznačovať vzájomnou homomorfiou a supletívnosťou.⁹⁸ Pri homomorfii morfém (morf) jedna formálne rovnaká morfa má v inom gramatickom tvare odlišný význam či funkciu: *chlap-ovi* (D sg., životnosť) – *o chlap-ovi* (L sg., životnosť); *chud-n-ú-t'* (← *chudý*; DM) – *pad-n-ú-t'* (← *padat'*; MM); *rob-i-l-i* (TM; CM) – *chlap-i* (GRM); *chlap-ov* (G a A pl.; GRM) – *otc-ov-_s* (DM vyjadrujúca privlastňovanie); *s-chud-n-ú-t'* (MM) – *s-pod* (DM). Supletívnosť morfém (morf) je jav, keď rozdielne formy morfém majú ten istý význam či rovnakú funkciu: *chlap-i* – *učitel-ia* – *uj-ovia* (GRM).

4.4. Polyfunkčnosť morfém (morf)

V niektorých gramatických tvaroch sa možno stretnúť s morfémami, ktoré plnia v príslušnom gramatickom tvare viacero funkcií. Zväčša ide o participáciu na utváraní gramatického významu:

chyt-i-t' – *chyt-a-t'*: v tvare chytiť možno *-i-* hodnotiť ako submorfu, ktorá má funkciu zaradiť sloveso do časovacej triedy slovík, čiže ide o tematickú submorfu; v tvare chytať však má submorfa *-a-* okrem rovnakej funkcie ako v prvom tvare submorfa *-i-* ešte vidotvornú funkciu, čiže ide o tematickú submorfu, ale zároveň aj o modifikačnú morfu, ktorá mení dokonavý vid (*chytit'*) na nedokonavý vid (*chytat'*); o rovnakú polyfunkčnosť morfémy ide napríklad aj v tvaroch, kde sa realizujú staré alternácie: *s-klon-i-t' sa* – *s-kláň-a-t' sa*, *na-toč-i-t'* – *na-táč-a-t'*, *sot-i-t'* – *sác-a-t'*, *po-nor-i-t'* – *po-nár-a-t'*: tematická submorfa *-a-* zároveň mení vid slovesa, preto je aj modifikačnou morfou; okrem toho je zmena vidu sprevádzaná aj alternáciami v koreňovej morfe.⁹⁹

⁹⁷ J. Horecký (1964, s. 23) za základnú DM považuje *-c*, pretože sa na rozdiel od N sg. (DM *-ec*) vyskytuje vo všetkých ostatných tvaroch.

⁹⁸ J. Horecký (1964, s. 182) používa termín *homofonická morféma* a (*závislý*) *variant morfémy*, no vzhľadom na to, že sa morfémy (morfy) vyznačujú tvarovou, a teda, prirodzene, aj grafickou totožnosťou, a homofónia sa vyznačuje grafickou rozdielnosťou, javí sa vhodnejší termín *homomorfia*.

⁹⁹ O alternáciách v jednotlivých morfémach a submorfémach pozri viac Sokolová, 2000, s. 417 – 444.

Pri transflexne utvorených derivatémach sa možno stretnúť s dvojakou funkciou morfémy a pri morfematickej analýze a spoľahlivom klasifikovaní morfémy si treba pomôcť kontextovým významom analyzovaného gramatického tvaru, pretože pri analýze izolovaného tvaru sú možné viaceré hodnotenia niektorých morfémy v tvare:

tr'nie:

1. $tr'n^{KM}-ie^{DM}$: takto možno klasifikovať morfémy v tvare iba v prípade, že sa vychádza z pôvodného motivanta *tr'ň*, z ktorého sme derivačnou morfémy vytvorili transflexne kolektívum *tr'nie*;
2. $tr'n^{KM}-ie^{GRM}$: takto zasa možno klasifikovať morfémy v tomto tvare iba v takom prípade, že pri analýze vychádzame zo slovotvorne motivovaného slova *tr'nie* (spôsob jeho utvorenia pozri vyššie), ktoré je samostatnou lexémou s vlastným lexikálnym významom, čiže morféma *-ie* je len ohýbacou príponou, ktorá sa pri flexii mení (*tr'n-ia*, *tr'n-iu*, *tr'n-í*, *tr'n-ím* a pod.);

bokom:

1. $bok^{KM}-om^{GRM}$: takto možno klasifikovať morfémy v tvare iba v prípade, že sa vychádza zo substantíva *bok*, ktoré má v inštrumentáli singuláru podobu *bokom* (narazil doňho *bokom*; pri flexii sa mení: *bok-u*, *bok-y*, *bok-ov* a pod.);
2. $bok^{KM}-om^{DM}$: takto možno klasifikovať morfémy v tvare iba v prípade, že sa vychádza z pôvodného motivanta *bok*, z ktorého zmeravením inštrumentálneho tvaru vznikla príslovka *bokom* s vlastným lexikálnym významom (v pôvodnom tvare bola morféma *-om* gramatickou relačnou morfémy; pozri vyššie).¹⁰⁰

¹⁰⁰ Pozri aj Sokolová, 1995, s. 21.

5. SLOVNÉ DRUHY (PARTES ORATIONES)

Slovné druhy sú najvšeobecnejšie skupiny slov, ktoré klasifikujú do týchto spoločných skupín všetky slová v lexikálnej zásobe slovenského jazyka na základe spoločných lexikálnych a gramatických špecifik. Tradičný systém 9 slovných druhov pochádza od Prisciana (prelom 5. a 6. storočia n. l.) a v štúrovskom období sa preniesol aj do slovenskej gramatiky.¹⁰¹ Častice sa ako 10. slovný druh začali rozlišovať zásluhou J. Mistríka a v MSJ. (1966) už sa vyčleňujú osobitne.

Slovné druhy možno posudzovať z lexikálneho, morfológického a syntaktického hľadiska. Tak, ako možno charakterizovať slovné druhy z lexikálneho hľadiska, možno ich charakterizovať aj z gramatického hľadiska.

Z lexikálneho hľadiska možno slovné druhy deliť na dve skupiny – plnovýznamové (autosémantické) a neplnovýznamové (synsémantické). Plnovýznamové dokážu vyjadriť lexikálny význam samostatne – bez pomoci iného slova (napr. *Bol som v Prahe*. [plnovýznamové sloveso *byť* s významom existencie], ale *Bol som týraný*. [neplnovýznamové sloveso *byť* s gramatickou funkciou pomocného slovesa, ktoré participuje na utváraní trpného rodu]). Do skupiny autosémantických slovných druhov patria podstatné mená (substantíva), prídavné mená (adjektíva), zámená (pronominá), číslovky (numerálie), slovesá (verbá), príslovky (adverbiá) a do synsémantických patria predložky (prepozície), spojky (konjunkcie), častice (partikuly) a citoslovčia (interjekcie).

Sémantická charakteristika slovných druhov:

1. kvalitatívne slovné druhy: pomenovanie samostatne existujúcej substancie (podstatné mená – substantíva), statické príznaky substancií (prídavné mená – adjektíva), dynamické príznaky substancií (slovesá – verbá), príznaky (statických a dynamických) príznakov (príslovky – adverbiá);
2. kvantitatívne príznaky: číslovky (numerálie);
3. deiktické príznaky (majú funkciu odkazovať alebo zastupovať): zámená (pronominá).

Zo syntaktického hľadiska možno slovné druhy rozdeliť na vetnočlenské (autosyntagmatické) a nevetnočlenské (synsyntagmatické). Autosyntagmatické slovné druhy sú vo vete schopné plniť funkciu základného či rozvíjacieho vetného člena, no synsyntagmatické to nedokážu a niektoré z nich len pomáhajú

---

¹⁰¹ Navrátil, 2009, s. 12 – 13.

autosyntagmatickým slovným druhom uplatniť sa vo vete a vyjadrovať rôzne koordinatívne a determinatívne syntagmatické vzťahy. Sémantická a syntaktická klasifikácia slovných druhov sa úplne prekrýva, čiže tie, ktoré sú autosémantické, sú zároveň aj autosyntagmatické a synsémantické sú zároveň aj synsyntagmatickými.

Podľa morfológického kritéria možno slovné druhy rozdeliť na ohybné (flek-tívne) a neohybné (neflek-tívne). Pri tomto kritériu sa už obe predchádzajúce de-lenia neprelinajú, pretože sa príslovky, ktoré patria k autosémantickým a autosyn-tagmatickým slovným druhom, zaraďujú medzi neohybné slovné druhy, hoci sú čiastočne ohybné (stupňovanie). Treba uviesť, že substantíva a slovesá sú nosný-mi slovnými druhmi z celej lexikálnej zásoby.

Slovné druhy možno vo všeobecnosti podľa uvádzaných kritérií rozdeliť na 3 skupiny:

1. slovné druhy – vety

Do tejto skupiny ako samostatný slovný druh patria citoslovčia, pretože vo vete predstavujú samostatné výpovede, vety, preto sa od ostatnej časti vety vyde-ľujú čiarkou.¹⁰²

2. slovné druhy – morfémy

Ide o slovné druhy, ktoré majú vo vete iba čiastkovú lexikálnu či gramatickú funkciu, nemajú však samostatný lexikálny či gramatický význam (predložky – parciálny kontextovo viazaný význam majú: polohy (*spod*, *ponad*), času (*o*), oba významy (*pred*), objektovosť (písať *o* ňom) a pod.; spojky, častice).

3. slovné druhy – lexémy a gramatické tvary

V súvislosti s lexikálnou a gramatickou kategorizáciou slovných druhov ne-možno nespomenúť, že jednotlivé slovné druhy nepredstavujú uzavretý a neme-ný, ale dynamický systém. Z lexikálneho hľadiska aj niektoré autosémantické slovné druhy môžu po zapojení do vety pôvodný plný význam strácať alebo naopak, synsémantické slovné druhy môžu parciálny význam nadobúdať (napr. slovesá → častice: *hádám*, *myslím*, *dúfam*, *verím*; citoslovčia → slovesá, sub-stantíva: A on *bác* ti na zem. Hlasné *buch* sa ozvalo dolinou. Na to ti neodpoviem ani *hm*.). Na druhej strane citoslovčia sú sémanticky také vágne, že ich niekedy ťažko spoľahlivo identifikovať a navzájom odlišiť medzi sebou (*jáj*: môže mať pozitívny aj negatívny význam). Okrem toho, aj v rámci niektorých autosémantických slovných druhov možno vyčleniť skupinu synsémantických slov (fázové, limitné, modálne, sponové slovesá). K morfológickej klasifikácii možno uviesť, že aj v rámci ohybných slovných druhov sa nachádza množstvo slov, ktoré sú

¹⁰² Niektoré gramatické teórie ich dokonca navrhujú vyčleňovať osobitne a nezaraďovať ich pre ich amorfnosť medzi neohybné slovné druhy (porov. Navrátil, 2009, s. 14).

neohybné. Veľmi často ide o prevzaté substantíva¹⁰³, ktoré sa v našej slovnej zásobe ešte len udomáčajú (*euro* – skloňuje sa podľa vzoru *mesto*, možno sa však stretnúť aj s nesklonným tvarom, napr. *dve euro na hodinu* a pod., *know-how*, *vape*), no vyskytujú sa aj prípady, keď sú slová už udomáčené, no naďalej zostávajú nesklonné (*kivi*, *Korfu*, *pyré*, *kupé*).¹⁰⁴ Morfológické kritérium nezohľadňuje ani isté väčšie či menšie gramatické dispozície niektorých neohybných slovných druhov (príslovky: časť z nich sa skloňuje – stupňuje; hodnotiace častice vyjadrujú isté gramatické kategórie: *myslíme*, *hádám*, *dúfame*). Azda najdynamickejším javom, ktorý narúša morfológickú klasifikáciu slovných druhov, je deflektivizácia čísloviek, pretože ako celý slovný druh majú veľmi silnú tendenciu k nesklonnosti (s dvestoosemdesiatimi piatimi ženami/s dvestoosemdesiatpäť ženami). Citoslovčia sú špecifické aj z morfológického hľadiska, pretože sa označujú ako beztvare – amorfné, a niekedy majú dokonca taký tvar, ktorý sa vymyká zákonitostiam usporiadania foném v slovách lexikálnej zásoby slovenského jazyka, a v slove majú fonémy také funkcie, ktoré v slovách v rámci iných slovných druhov nikdy nemajú (napr. *psst*, *chrť*, *hm* – v iných slovách nikdy nemôžu byť spoluhlásky *s* a *m* slabikotvorné). Spoločnou asymetriou lexikálnej a morfológickej charakteristiky slovných druhov je nesúlady medzi lexikálnym a gramatickým významom pri niektorých slovách, respektíve nesúlady medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou – abstraktným ľudským myslením:

napr. slovné spojenie *zelený strom* pomenúva statický príznak substancie a substanciu samotnú, čiže v tomto prípade je medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou súlad. Keď však konkrétum *zelený* zabstraktujeme zmenou formy na *zeleň*, vznikne slovné spojenie *zeleň stromu*. Z mimojazykového hľadiska sa nezmenilo nič, pretože stále dokážeme vnímať slovo *zeleň* ako statický príznak substancie, no z gramatického hľadiska už nejde o adjektívno-substantívne spojenie, ale o dve substantíva. Podobný nesúlady možno vnímať aj pri abstraktných substantívach utvorených transpozíciou zo sloviess (*nástup*, *pochod*, *streľba*, *spev*).

Niektoré slovné druhy majú dokonca podobný lexikálny a odlišný len gramatický význam, prípadne naopak. Adjektíva spája s adverbiami spoločný lexikálny, no odlišujú sa gramatickým významom (*veselý* – *veselo*), adjektíva a numeráliá majú, naopak, zasa spoločný gramatický význam, no odlišujú sa lexikálnym významom (*pekný* – *prvý*).

¹⁰³ Neohybnosť preberaných slov sa viaže iba na menné slovné druhy, zväčša iba na substantíva, menej na adjektíva, pretože slovesá sa slovotvorne prispôsobujú domácim tvarom flektivizačným formantom (porov. Furdík, 2004, s. 42, 43) a ihneď sa začleňujú do konjugačných paradigiem (napr. sufix *-(iz)ovat'*: *mail* (*mej!*) → *mail-ovat'* (*mej!-ovat'*), *vape* → *vapeovat'*).

¹⁰⁴ Postupné začleňovanie do deklinačného systému vidno na predtým nesklonných slovách ako *atašé*, *abbé* a pod., ktoré sa čiastočne už skloňujú (*atašého*, *atašému*, *atašém*; *abbého*, *abbém*, *abbéovia*; SSSJ, 2006, s. 57, 177).

Syntaktickej klasifikácii slovných druhov odporuje, podobne ako pri sémantickom hľadisku, možnosť synsyntagmatických slovných druhov plniť v niektorých prípadoch vo vete funkciu vetného člena (Kočič prásk bičom. Študent bád dverami.), obsahové príslovky zasa dokážu utvárať jednočlenné vetnozkladové vety (*Bolo zima. Je smutno. Netreba plakať.*) a citoslovčia predstavujú samostatné výpovede.

Na klasifikáciu slovných druhov však existujú aj iné názory. Niektorí jazykovedci rozlišujú až 20 slovných druhov – ako samostatný slovný druh vyčlenili napr. obsahové príslovky, uvádzacie častice či vlastné mená, syntaktici uprednostňujú členenie slovných druhov na 4 skupiny podľa vetných členov (podmet, prísudok, predmet, prívlastok) a niektorí vyčleňujú iba dve skupiny slovných druhov – menné a slovesné.

5.1. Tvarová totožnosť slov odlišných slovných druhov – slovnodruhová homomorfia

Niektoré tvary jedného slovného druhu sa vyznačujú formálnou totožnosťou so slovami iného slovného druhu. Jav homomorfie slovných druhov sa vyskytuje aj v iných jazykoch (napr. anglické slovo *school* má význam *škola*, ale aj *školský*; *love* má význam *láska*, ale aj *milovať*).

Niektoré slová, slovné spojenia alebo tvary slov z jedného slovného druhu sa tvarovo podobajú slovám, slovným spojeniam alebo tvarom z iného slovného druhu¹⁰⁵ – ide o tvarovú podobnosť a niekedy dochádza aj k zvukovej totožnosti (homofónii): napr. predložkovo-substantívne spojenia príslovkám (napr. *zrána, sčasti, spočiatku*), substantíva časticiam (*bezmála, dokonca*) a pri neurčitých tvaroch sloviess – tvary príchastí adjektívam (*vrátivší* [činné príchastie minulé] – *včerajší* [adjektívum], *cítiaci* [činné príchastie prítomné] – *smrtiaci* [adjektívum], *nosený* [trpné príchastie] – *namyslený* [adjektívum]), tvary prechodníka príslovkám (*vidiac, plačúc, túžiac*) a slovesné podstatné meno substantívam (*čítanie, lezenie, chodenie*). Hranica medzi takýmito tvarmi a zároveň aj medzi odlišnými slovnými druhmi je veľmi úzka. Uvedené slovesné tvary však stále treba považovať za slovesá, pretože si zachovávajú možnosť vyjadriť niektoré slovesné morfológické (lexikálno-gramatické) kategórie – vid a intenciu. Hranice medzi jednotlivými slovnými druhmi, ako sme už uviedli, teda nie sú pevné, práve naopak, sú pružné a niekedy môže slovo patriť do viacerých slovných druhov a jeho aktuálna slovnodruhová príslušnosť sa aktualizuje až priamo vo vete. Tento jav

¹⁰⁵ Napr. slovesá svojou bohatou paradigmou (neurčité slovesné tvary) „zasahujú“ aj do iných slovných druhov.

nazývame slovnodruhovú homomorfia – formálne rovnaké slovo môže byť zároveň súčasťou dvoch alebo viacerých slovných druhov – ide o tvarovú totožnosť. Niekedy sa tento jav označuje aj ako konverzia,¹⁰⁶ slovnodruhový prechod alebo slovnodruhovú homonymia.¹⁰⁷ Slovnodruhovú homomorfia sa realizuje tak medzi ohybnými, ako aj medzi neohybnými slovnými druhmi, pri ktorých je však pomerne častejšia, pretože sa tvary nemusia formálne prispôbovať.

Ak slová s rovnakou formou prechádzajú z jedného slovného druhu do iného, prípadne ak sa formálnou zmenou (napr. zmeravením) istého gramatického tvaru ohybného slovného druhu utvára gramatické (neohybné) slovo, ide o tzv. *lexikalizáciu* (napr. *okolo* – predložka: *okolo* domu, príslovka: idem *okolo*, častica: *okolo* desiatej; sloveso 1. os. sg, prézenta *hádám* → častica *hádám*; G sg. z počiatku → príslovka *spočiatku* a pod.).¹⁰⁸ Opačný proces sa označuje ako *gramatikalizácia* – ide o prehodnotenie lexémy alebo gramatického tvaru na gramatickú relačnú morfému (sloveso existencie *byť* → neplnovýznamová spona *byť*: napr. *budem* kresliť, *je* skúšaný).¹⁰⁹

Príklady na slovnodruhovú homomorfiiu:

- podstatné mená – predložky (*začiatkom*, *koncom*, *vinou*);
- podstatné mená – citoslovčia (*pozor*, *lup*);
- slovesá – prídavné mená (*namyslený*, *pasterizovaný*, *vyunikajúci*);
- slovesá – zámená (*Prosím?* [sloveso s významom opytovacieho zámena „čo“]);
- zámená (*Ako* mu to chceš povedať?; *Ono* už odišlo.) – častice (Ty mu to chceš *ako* vyzradiť?; *Ono*, veľmi sa ti to nevyplatí.) – spojky (On je vysoký *ako* ja.);
- podstatné mená (Na stenách sa zjavila tmavá *hned'*.) – príslovky (Idem *hned'*.) – častice (Pôjdem tam *hned'* zajtra.);

¹⁰⁶ M. Dokulil (1962) rozlišuje konverziu dvojako: 1. v užšom význame – zmena slovnodruhovej charakteristiky bez zmeny tvaru slova; 2. v širšom význame je synonymný s termínom transflexia. V derivatologickej terminológii sa uvádza aj pojem *morfológická motivácia* (porov. Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 18; 2015, s. 114).

¹⁰⁷ V recenzentskom posudku učebnice J. Pavlovič odporučil upustiť od zaužívaného termínu slovnodruhovú homonymia, pretože homonymia ako systémový vzťah sa vždy viaže s jedným slovným druhom a ruší ju dokonca už aj rozdielny rod (napr. (*tá*) *družba* a (*ten*) *družba* nie sú homonymá), preto sa prikláňame k používaniu termínu slovnodruhovú homomorfia.

¹⁰⁸ Keďže plnovýznamové slovné druhy sú zároveň autosyntagmatické, ak sa neplnovýznamové slovo stáva plnovýznamovým, preberá aj vetnočlenské funkcie plnovýznamového slovného druhu.

¹⁰⁹ Autori Encyklopédie jazykovedy (s. 163, 262) definujú termín *gramatikalizácia* zo širšieho pohľadu – keď sa pôvodne samostatná lexéma stáva prostriedkom na vyjadrenie gramatického významu alebo vzťahu (spona *byť*), ale aj keď sa tvar plnovýznamového slova stáva gramatickým slovom (napr. predložkovo-substantívny tvar *k vôli* → predložka *kvôli*); porov. MSJ., 1966, s. 29; Múcsková, 2009, s. 131 – 144.

- príslovky (Zastavím sa, keď pôjdem *okolo*.) – predložky (Nechce sa jej behať stále *okolo* domu.) – častice (Prídem *okolo* štvrtej.).

Treba spomenúť, že v slovenských výkladových slovníkoch možno badať rozdiel v spôsobe heslového spracovania homomorfných/homonymných lexém.¹¹⁰ Vo všeobecnosti možno uviesť, že v KSSJ sa homomorfia/homonymia spracúva dvojako: 1. ak ide o sémanticky nesúvisiace lexémy, spracúvajú sa v rámci osobitných hesiel a sú odlišené horným indexom (napr. **letovať**¹ „tráviť, prežívať leto“, **letovať**² „spájkovať“), 2. ak spolu lexémy významovo súvisia, spracúvajú sa v rámci jedného hesla a jednotlivé významy sú očíslované rímskymi číslicami, zaraďujú sa sem aj slovnodruhovú homonymá (napr. **mŕtvy I.** adjektívum „ktorý nežije“, **II.** substantívum „zomretý človek“). V SSSJ sa homomorfné/homonymné lexémy spracúvajú iba v rámci samostatných hesiel, odlišené horným indexom (napr. **hanba**¹ substantívum (viacvýznamové slovo), napr. „potupa“, **hanba**² citoslovce „vyjadruje záporné pocity, napr. odpor, opovrhovanie“).

5.2. Slovnodruhovú homomorfia prísloviak

Príslovky sú slovným druhom, ktorý s ostatnými slovnými druhmi utvára slovnodruhovú homomorfiiu azda najčastejšie. Slovnodruhovú homomorfiiu zriedkavo utvárajú aj vlastnostné príslovky s adjektívami (homomorfia relačnej (derivačnej) morfémie príslovky v komparatívnom tvare s gramatickou relačnou morfémou komparatívu adjektíva neutier v N singuláru: beží *rýchlejšie* ↔ má *rýchlejšie* auto), no oveľa častejšie okolnostné príslovky. Niektoré okolnostné príslovky sú homonymné so substantívami (prídem *večer* ↔ *večer* je chladný; šiel domov *krokom* ↔ pomalým *krokom* sa blížil k dedine; ďalej napr. *cícerkom*, *behom*), prídavnými menami (bolo nám *super* ↔ *super* dievča), zámenami (Už sme financie *ako-tak* skonsolidovali.: príslovka s významom „trochu“ alebo zámeno s významom „dajako“), predložkami (postav sa *vedľa* ↔ stojím *vedľa* teba; ďalej napr. *hore*, *dolu*, *mimo*), časticami (zomrel *prírodzene* ↔ *prírodzene*, mal si pravdu; príď *skôr* ↔ bol *skôr* menší; ďalej napr. *skutočne*) a citoslovcami (teraz je mu *hej* ↔ *hej*, čo hľadáš; všetko odišlo *dofrasa* ↔ *dofrasa*, čo chceš).

¹¹⁰ Hoci v slovenských výkladových slovníkoch sa jav homonymie vníma zo širšieho hľadiska a tvarovo rovnaké slová s rozdielnou slovnodruhovú príslušnosťou sa označujú ako slovnodruhovú homonymá, v tejto kapitole sme vysvetlili dôvod nášho upustenia od termínu slovnodruhovú homonymia a priklonu k termínu slovnodruhovú homomorfia.

6. MORFOLOGICKÉ GRAMATICKÉ KATEGÓRIE SLOVNÝCH DRUHOV

Najabstraktnejšie konštituenty gramatického významu vyjadrené ustálenou gramatickou formou alebo súborom foriem, vzťahujúce sa na určitý slovný druh a vyjadrujúce určitý vzťah k mimojazykovej skutočnosti, nazývame gramatické kategórie. Ohybný gramatický tvar je jednotou lexikálneho a gramatického významu a ich vzťah je subordinačný, pretože lexikálny význam je determinovaný gramatickým významom. Podľa toho, či sa gramatické kategórie viažu na konštrukcie, alebo tvary, ich rozdeľujeme na syntaktické (zhoda, väzba, primknánie) a morfológické (MGK). MGK možno ešte ďalej rozdeliť podľa toho, či sa viažu na menné slovné druhy, alebo slovesá, na menné (rod, číslo, pád) a slovesné (osoba, číslo, čas, spôsob, rod). Prechodnými MGK (vyjadrujú lexikálny a zároveň aj gramatický význam) sú lexikálno-gramatické morfológické kategórie, ktoré sa viažu na menný slovný druh (stupňovanie – gradácia), ako aj na slovesá (*vid, intencia*). Systém MGK má zväčša binárnu, niekedy ternárnu (menný rod: mužský, ženský, stredný rod; slovesný čas: minulý, prítomný, budúci čas; slovesný spôsob: oznamovací, podmieňovací a rozkazovací spôsob) štruktúru – väčšina jeho členov utvára binárne protiklady, z ktorých jeden člen je príznakový a druhý nepríznakový (napr. nepríznakové členy: singulár, činný rod, nedokonavý vid – príznakové členy: plurál, trpný rod, dokonavý vid). Jazyk a prostredníctvom neho aj jeho gramatickú stránku – podobne ako lexikálnosémantickú – nemožno izolovať od mimojazykovej skutočnosti, pretože niektoré MGK z nej vychádzajú. Podľa toho, ako dokážu jednotlivé MGK odrážať mimojazykovú skutočnosť v jazyku, môžeme rozlišovať *odrazové MGK* a *klasifikačné MGK*. Odrážajúce gramatické kategórie mimojazykovú skutočnosť odzrkadľujú dôsledne. Pri menných slovných druhoch ide o kategóriu čísla (jednotlivina – jednotné číslo [singulár] alebo viacero substancií – množné číslo [plurál]). Pri slovesách najdôslednejšie odzrkadľuje mimojazykovú skutočnosť v jazyku kategória času (dej sa realizoval pred [minulý čas – préteritum], počas [prítomný čas – prezent] alebo sa zrealizuje po momente prehovoru [budúci čas – futúrum]). Za klasifikačnú kategóriu možno považovať napríklad kategóriu menného rodu, pretože pri nej dochádza k rozporu medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou: prirodzený rod (mužský [maskulínium] a ženský rod [feminínium]) a čisto gramatický rod (stredný rod [neutrum]). Tvary mužského a ženského rodu majú niektoré tvary formálne po-

dobné, najmä pokiaľ ide o tie, ktoré mali ešte v praslovančine spoločné skloňovanie, čiže patrili do spoločného deklináčného kmeňa (*žena – hrdina, host' – kost', novší vzor dlaň*). Stredný rod je najviac formálny, preto je jeho skloňovacia paradigma pomerne pravidelná. Pri plnovýznamových slovných druhoch môžeme určiť aj niektoré lexikálnosémantické kategórie, ktoré rovnako utvárajú binárne protiklady (substantíva: konkrétnosť – abstraktnosť, apelatívnosť – propriálnosť, osobnosť – neosobnosť, počítateľnosť – nepočítateľnosť; číslovky: numerickosť – nenumerickosť, určitosť – neurčitosť; slovesá: plnovýznamovosť – neplnovýznamovosť (pomocné slovesá), činnosť – stavovosť, no vymedzujeme aj statickosť slovíes). Niektoré slovesá môžu byť činnosťné alebo stavové, no ak sa historickým vývinom oslabil (sloveso *byť*) alebo v istom kontexte minimalizoval ich dynamický príznak, stávajú sa statickými (*počut', vidiet'* vo význame zmyslového vnímania, ale *vidiet'* niekoho, *počut'* niečo sú činnosťné).

Osobitne možno ešte rozdeliť slovesné gramatické kategórie:¹¹¹

1. *všeobecné* – intencia, vid,
2. *predikačné* – čas, spôsob, slovesný rod,
3. *kongruenčné* – osoba, číslo, niekedy aj menný rod (napr. prídavia a 3. osoba sg. minulého času slovíes).

Neohybné slovné druhy nemajú gramatické kategórie, pretože ich základnou funkciou je funkcia gramatická a gramatické kategórie preto nepotrebujú.

---

¹¹¹ Porov. Kačala, 2006, s. 48.

7. OHÝBANIE GRAMATICKÝCH TVAROV (FLEXIA)

Pravidelné formálne obmeny gramatického tvaru zjednotené spoločným vecným (lexikálnym) významom a súčasne rozlíšené gramatickými významami tohože slova nazývame *ohýbanie slov – flexia*.

Súbor všetkých gramatických tvarov ohybného slova (lexémy) nazývame *paradigma*. Rozlišovať možno *úplnú* (pri slove možno utvoriť všetky tvary vzhľadom na slovný druh – pri substantívach všetky tvary v sg. a pl.; pri slovesách všetky slovesné určité a neurčité tvary), *čiastkovú* (časť z úplnej paradigmy, napr. tvary singuláru adjektíva; všetky osoby budúceho času slovesa) a *neúplnú paradigmu* (substantíva: singuláriá a pluráliá tantum, verbá: jednovidovosť, napr. iba nedokonavý vid pri modálnych slovesách; temporálna limitácia pri dokonavých slovesách a pod.).¹¹²

Utváranie všetkých gramatických tvarov jedného slova sa teda nazýva ohýbanie (flexia), ktoré možno rozčleniť na deklináciu (menné slovné druhy), konjugáciu (slovesá) a gradáciu alebo komparáciu (adjektíva a adverbiá).

7.1. Typy ohýbania (flexie)

Skloňovanie (deklinácia)

1. gramatické nekongruentné skloňovanie: (substantíva, osobné základné zámená, substantívne opytovacie zámená (*kto, čo*), niektoré základné číslovky, napr. nula, sto, milión, miliarda, bilión a pod.);
2. gramatické kongruentné skloňovanie:
  - kvalitatívne (**pekny, cudzi**: vlastnostné adjektíva, adjektíváliá [základná číslovka *jeden* v nepriamych pádoch,¹¹³ skupinovú číslovku *jedny*,¹¹⁴ určité

¹¹² M. Sokolová (2007, s. 45) ešte rozlišuje *neúplnú vznikajúcu paradigmu* (niektorým indeklinábiliami, ktoré sa často v istom tvare používajú, sa v tomto tvare stávajú ohybnými s náznakom deklinácie aj v iných pádoch (napr. *promile/promilami, atašé/atašem*) a *slová s jediným reprezentantom lexémy – aparadigmatické indeklinábiliá* (napr. *lady*).

¹¹³ Základná číslovka *jeden* je v číslovkách od 21 nesklonná, no ak sa použije samostatne, tak sa skloňuje. V N vo všetkých rodoch a v A neživotných maskulín, feminín a neutier si číslovka zachováva staré menné tvary.

¹¹⁴ Podľa tohto typu sa skloňovali aj staršie nominatívne tvary skupinových čísloviek *dvoje, troje* (podľa vzoru *cudzi*).

7. Ohýbanie gramatických tvarov (flexia)

- aj neurčité adjektívne násobné, radové a druhové číslovky, adjektívne opytovacie, vymedzovacie, neurčité a ukazovacie zámená]),
- kvantitatívne (základné: **päť**; špecifické: základné číslovky *dva, tri, štyri*),
  - deiktické (**ten/tá/to**),
  - posesívne (**otcov (matkin)**), **pávi**: privlastňovacie adjektíva; **môj**: adjektívaliá – osobné a zvrätne privlastňovacie zámená);
3. lexikálno-gramatické ohýbanie – stupňovanie (gradácia):
- kongruentné stupňovanie: vlastnostné kvalitatívno-hodnotiace adjektíva, akostno-vzťahové a vzťahovo-akostné adjektíva;
  - nekongruentné stupňovanie: vlastnostné príslovky z kvalitatívno-hodnotiacich adjektív;
  - Časovanie (*konjugácia*): viaže sa na slovesá.

8. PODSTATNÉ MENÁ (SUBSTANTÍVA)

Podstatné mená pomenúvajú všetky konkrétne, ale aj abstraktné substancie – pomenúvajú osoby (*Vladimír, Eva, otec, sestra*), zvieratá (*kôň, ťava*), veci (*pero, zošit*), ale aj vlastnosti (*rychlosť, odvaha*), stavy (*spánok, beh*) a deje (*jedenie, útrapy*).

Substantíva patria medzi plnovýznamový, ohybný a autosyntagmatický slovný druh, preto môžu plniť funkciu viacerých vetných členov. Najčastejšie plnia funkciu podmetu (*Pes breše.*) alebo predmetu (*Rozbiť okno kameňom.*), no môžu byť vo vete aj mennou časťou slovesno-menného prísudku (*Otec je lekár.*), nezhodným prívlastkom (strecha *domu*), doplnkom (Mama pracuje ako *úradníčka.*), vetným základom (*Samoobsluha.*) či príslovkovým určením (*Sedeli sme na lúke.*). Podľa niektorých jazykovedcov¹¹⁵ predstavujú substantíva slovný druh, ku ktorému sa v syntagme prikláňajú všetky slovné druhy okrem prísloviak, teda aj slovesá, čiže podmet je vo vete nadradený prísudku, pretože sloveso predpokladá substantívneho vykonávateľa a substantívum ovplyvňuje slovesné gramatické kategórie osobu a číslo.

Ako sme už spomínali, tým, že substantívami možno pomenovať naozaj všetko, čo existuje, alebo všetko, čo si dokážeme predstaviť, nepomenúvame nimi vždy len konkrétne veci, ale aj abstraktá, preto možno substantíva aj podľa tohto prístupu deliť na **konkrétne substantíva** a **abstraktné substantíva**. Konkrétna primárne pomenúvajú také javy skutočnosti, ktoré jestvujú alebo môžu jestvovať samostatne. Abstraktá zasa väčšinou nepomenúvajú konkrétne veci, ale ide o synchronne (*myšlienka, pohodlnosť*) či diachronne (*boj* ← psl. **bojъ* „bitie (sa)“, *deň* ← ide. **dei* „lesknúť sa, žiariť, svietiť“)¹¹⁶ spredmetnené deje, stavy alebo vlastnosti, čiže v skutočnosti ide najmä o deadjektíva a deverbatíva – substantívami sa stali až sekundárne, prípadne označenia priestorových, časových, spoločenských, duševných či iných javov (napr. *rozum, cit, priestor, právo, pamäť*).¹¹⁷

¹¹⁵ Porov. napr. Kačala, 2006, s. 48; Jacko, 1974, s. 23 – 24; Kočiš, 2002 – 03, s. 65 – 70; Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 32.

¹¹⁶ Králik, 2015, s. 75, 117; porov. aj Machek, 2010, s. 54 – 55, 114.

¹¹⁷ M. Sokolová (2007, s. 20) uvádza, že abstraktá sú „denotáty ako samostatne chápané príznaky substancí, ktoré sa myšlienkovým procesom ponímajú ako samostatné“. Abstraktá podľa nej (s. 21) charakterizujú vlastnosti: skôr nepočítateľnosť, pomenovanie vlastností, stavov, citov, zmyslov, schopností, deja, neživotnosť, typické derivačné morfémy (*-osť, -ota*), nepomenúvanie objektov, miest, neprítomnosť kvantitatívnej deminutívnosti.; pozri aj EJ., 1993, s. 52.

8. Podstatné mená (substantíva)

Pre abstraktá je typické, že sú singulariá tantum, čiže väčšinou im nedokážeme vytvoriť plurálový tvar. Toto pravidlo však pri všetkých abstraktách neplatí (*deň/dni, boj/boje*) a plurálový tvar sa pri nich vytvoriť dá. Takéto abstraktá sa nazývajú **nepravé**.¹¹⁸ **Pravé abstraktá** môžu utvárať len tvary v singulari, no prenášaním významu – ich spredmetnením – dokážeme aj pri nich vytvoriť plurálové tvary (*rýchlosť* [rýchlostný stupeň v aute, nie ako vlastnosť]/*rýchlosti*; *viazanie* [na lyžiach]/*viazania*; *láska* [konkrétny človek, nie cit]/[*moje bývalé*] *lásky*; *dobrota* [maškrtá, nie vlastnosť]/[*vypekať*] *dobroty* a pod.).¹¹⁹ Niektoré substantíva môžu byť konkrétami a zároveň aj abstraktami, no až na základe kontextu, do ktorého ho zapojíme, možno určiť, o aké substantívum ide (*dohoda*: 1. *dohodnutie, dohovor* [abstraktum]; 2. *písomný záväzok ako výsledok dohovoru, zmluva* [konkrétum]).¹²⁰

Podľa vzťahu k jedinečnosti a všeobecnosti pomenovania substancii ich možno deliť na **všeobecné mená (apelatíva)** a **vlastné mená (propriá)**.¹²¹ Propriá pomenúvajú jedinečné substancie a ich základnými funkciami je identifikácia a individualizácia, čiže dokážu jednoznačne identifikovať predmet v triede rovnakých alebo podobných predmetov a zároveň vlastné meno pomenovaný objekt aj individualizuje, robí ho jedinečným (*Jozef, Katarína, Bratislava, Slovensko*). Vlastné mená sú sémanticky (nie však motivačne!) vágne, pretože forma slova nič nevytvorí o ich lexikálnom či slovotvornom význame a pri onymickej homonymii (formovo rovnaké mená pomenujúce odlišné substancie) nedokážu spoľahlivo odlišiť pomenované objekty. Až všeobecné meno (pri antroponymách stačí priezvisko) ich dokáže denotačne (sémanticky) diferencovať (*Martin: Martin Zápotocký*, mesto *Martin*, prameň *Martin* a pod.). Vo vzťahu niektorých proprií (napr. toponymá – názvy pevne fixovaných objektov v krajine) ku kategórii čísla ide vždy buď o singulariá tantum (*Trnava*), alebo pluráliá tantum

¹¹⁸ Patria sem: širšie spoločenské pomenovania (napr. *vláda* „vládnutie“, *nájom* „užívanie niečoho za zväčša finančnú odmenu majiteľovi“, *plán* „výsledok plánovania“, no tieto slová označujú aj fyzicky existujúce denotáty), časovo-priestorové pomenovania (*čas, rok, mesiac, zima, kilogram, meter* „dĺžková miera“, *vek, výška*), kognitívne pomenovania (*vnem, motív, impulz, rozum, náhoda, jazykoveda, filozofia*) a metajazykové pomenovania (*systém, rod, kvalita*); Sokolová, 2007, s. 21.

¹¹⁹ Plurál má však pri väčšine pravých či nepravých abstrakt zväčša štylistickú funkciu (*Žiale a bóle sú už za nami*; *City idú teraz bokom*; *Nezanechajme nádeje. Tam možno zažiť len samé špinavosti* a pod.).

¹²⁰ O denotatívnom význame a pluralizácii abstrakt viac pozri DSZSS., 1989, s. 135 – 139.

¹²¹ Apelativnosť a propriálnosť nie sú len lexikálnosémantickými kategóriami, ale ich rozdielnosť sa prejavuje aj v gramatickej stránke, pretože apelatíva a propriá majú rozdielny gramatický význam. Okrem toho, hoci je z gramatického hľadiska rozlišovanie apelatív a proprií pevne zviazané iba so slovným druhom substantív – vlastné meno je vždy substantívum, z formálneho hľadiska túto kategóriu možno rozlišovať aj pri ostatných slovných druhoch (napr. *vyletel* – *Vyletel*, *veselý* – *Veselý*, *neboj sa* – *Nebojsa*, *krátky* – *Krátky*, *druhý* – (*Ramzes*) *Druhý* a pod.).

(*Malženice*), čiže majú iba neúplnú paradigmu. Množné číslo je pre ne však príznakové, pretože dochádza k rozporu medzi jazykom (formou) a mimojazykovou skutočnosťou (realitou) – rozpor jedinečnosti, individuálnosti v protiklade s plurálovou formou. Propriá možno rozdeliť rovnako na *pravé* a *nepravé*. Do skupiny nepravých proprií sa zaraďujú skupinové antroponymá (etnonymá: *Slováci, Nemci, Česi*; obyvateľské mená: *Trnavčania, Prešovčania, Banskobystričania*), ktoré sú prechodnou skupinou medzi apelatívami a pravými propriami¹²² – táto skupina narúša základné funkcie vlastného mena. Všeobecné mená pomenúvajú substanciu len ako jednu z viacerých substancií v rovnakej skupine substancií, ktorú netreba identifikovať a individualizovať (apelatívum *most*, ale proprium *Most SNP*; apelatívum *hora*, ale proprium *Biela hora*). Hranica medzi propriami a apelatívami nie je ostrá a medzi obidvoma skupinami sa realizujú pomerne dynamické prechody. Prechod apelátiva k propriám sa nazýva **proprializácia** (synonymá: onymizácia, deapelativizácia; *šťastný* človek → *Ján Šťastný, dlhé pole* → *Dlhé pole*) a prechod propria k apelatívam sa nazýva **apelativizácia** (synonymá: deonymizácia, deproprializácia; *Don Juan* → *donchuan, Xantipa* → *xantipa*).

V súvislosti s gramatickou kategóriou čísla môžeme substantíva deliť na **počítateľné** (singulatívne) a **nepočítateľné** (nesingulatívne). Počítateľným substantívam dokážeme vytvoriť úplnú číselnú paradigmu, čiže vytvoriť im všetky tvary v singulári aj v pluráli (*lampa/lampy, vešiak/vešiaky*). Pri nepočítateľných substantívach dochádza k disproporcii jazyka a mimojazykovej skutočnosti (realita = 1 objekt, ale jazyk = plurálový tvar, alebo naopak) a tieto slová majú neúplnú číselnú paradigmu, čiže vyskloňovať ich dokážeme iba v jednom čísle. Takéto substantíva vo vzťahu k číslu nazývame *singuláriá tantum* (majú iba singulárovú paradigmu) alebo *pluráliá tantum* (majú iba plurálovú paradigmu). Singuláriá tantum možno rozdeliť na *kolektíva* (hromadné substantíva: *prútie, trstie, svalstvo, dobytok, študentstvo*), *materiáliá* (látkové substantíva; napr. látky: *lan, bavlna*; materiály: *koža, drevo*; kovy: *zlato, med*; chemické látky: *kyslík, dusík*; tekutiny: *voda*; látky skladajúce sa z malých častíc: *piesok, vzduch, prach, sneh*¹²³), *pravé abstraktá* (*dobrota, ľahkosť*) a *toponymá* (názvy geografických a sídelných objektov, napr. *Stará Turá, Záhorie*).¹²⁴ Materiáliá môžu vytvoriť plurál iba v dajakom ustálenom slovnom spojení či pri vyjadrení druhovosti (*viate piesky, niekoľko druhov minerálnych vôd*). Medzi pluráliá tantum patria *pomnožné apelatíva* (napr. *nožnice, nohavice, osýpky, kiahne*) a *pomnožné toponymá* (napr. *Košice, Bánovce nad Bebravou*).

¹²² Sokolová (2007, s. 17 – 20).

¹²³ Porov. Sokolová (2007, s. 20).

¹²⁴ Zaujímavým z hľadiska číselnej limitácie je slovo *záha* („pálenie [v pažeráku]“), ktoré má iba tvary v singulári, no nejde o abstraktum, hoci sa jeho význam vysvetľuje abstraktným synonymom, ale o konkrétnom.

8. Podstatné mená (substantíva)

Podľa toho, či substantíva pomenúvajú osoby, alebo veci, ich možno rozdeliť na **osobné** a **neosobné**. Osobné substantíva pomenúvajú živé substancie a možno pri nich v komunikácii využiť aj oslovovaciu 1. a 2. osobu zámena (*otec, šoférka: Otec, príd'. Ty príd'.*; pri zvieratách ich pomenovanie možno považovať za osobné iba v prípade pomenovania vlastným menom, napr. *Azor; Maja: Azor; ty si poslušný psíček.*), neosobné substantíva pomenúvajú neživotné substancie a v základnom význame ich možno zastúpiť iba 3. osobou, ktorá nevyjadruje vzťah k podávateľovi alebo prijímateľovi (*kabát, kniha*).

8.1. Morfológické gramatické kategórie substantív

Pre substantíva sú menné gramatické kategórie záväzné, dôležité, no pri adjektívach či číslovkách iba vyplývajú z ich syntagmatickej súvzťažnosti s podstatným menom – utvárajú kongruenciu (zhodu). Keď sa substantívum dostáva v kontexte do pozícií, v ktorých sa oslabujú jeho gramatické kategórie, oslabuje sa aj jeho substantívnosť, stáva sa len akoby statickým príznakom iného substantíva, s ktorým utvára syntagmu, a jeho tvar meravie. Zväčša ide o rôzne expresívne slovné spojenia (napr. *potvora chlap, dobrák muž, chudák žena, mrcha žena, nehanebnica dcéra* a pod.)¹²⁵ alebo substantívne vyjadrenie pádovej posesivity či vzťahovosti (auto *kamaráta*, šaty (našej) *dcéry*, speváčky *v krojoch*, topánky *s opätkami*).

8.1.1. Rod

Jedna zo základných substantívnych kategórií, ktorá je so substantívami rovnako spätá ako kategória vidu so slovesami, pretože rod dokážeme určiť každému, aj nesklonnému substantívu, podobne ako vid pri všetkých, aj neurčitých slovesných tvaroch. Na rozdiel od ostatných dvoch menných gramatických kategórií čísla a pádu zostáva menný rod (podobne ako pri maskulínach aj kategória životnosti/neživotnosti) pri skloňovaní substantíva (sprostredkovane cez kongruenciu aj prídavného mena, zámena, číslovky, prídavia či slovesného podstatného mena) v rámci jeho deklináčnej paradigmy konštantnou gramatickou kategóriou, ktorá sa dá zmeniť iba slovotvorne (napr. prechýlením).

Podľa vzťahu k mimojazykovej skutočnosti možno rozlišovať *prírodný rod* a *gramatický rod*. Prírodný rod – mužský a ženský – dôverne odráža mimo-

¹²⁵ V týchto spojeniach sa vyjadruje iba neúplná zhoda, keď sa obe substantíva zhodujú len v páde (porov. Ološtiak – Ivanová, 2013, s. 131).

jazykovú realitu, no v jazyku by neboli tieto dva rody postačujúce (rod treba určiť všetkým substantívam, aj veciam, javom, stavom: *beh, starosť, kniha, pieseň* a pod.), preto sa v rámci gramatického rodu vyčleňuje aj stredný rod, ktorý neodráža mimojazykovú skutočnosť, preto je jeho deklinačná paradigma najpravideľnejšia a čisto formálna (nesémantická – má len gramatický význam).¹²⁶ Stredný rod sa v porovnaní s ostatnými rodmi prisudzuje väčšine nesklonných substantív. Pri životných mužských substantívach je menný rod odrazovou kategóriou, no pri neživotných mužských substantívach, feminínach a neutrách je len klasifikačnou kategóriou (napr. zvieratá mužského rodu sú vzhľadom na mimojazykovú skutočnosť životné (životné tvary majú iba *psi, vtáci, vlci*,¹²⁷ pri feminínach a neutrách sa životnosť ani nerozlišuje).¹²⁸ V rámci každého rodu ako historický jazykový relikť sa dajú rozlišovať rodovo silné a rodovo slabé prípony: MR – silná = -o (napr. *chlap-o, učiteľ'-o, otec plakal-o, bratov-o* švagor), slabé = -a, -o (*hrdin-a, strýk-o*); ŽR – silná = -a (*žen-a, ulic-a, matka plakal-a, bratov-a* sestra), slabá = -o (*dlaň-o, kosť-o*); SR – silná = -o (mest-o, dieťa *plakal-o, bratov-o* auto), slabé = -a (z pôvodnej -ä), -ce (-ence) (*dievčen-ce, holúb-ä, ram-ä, vlč-a*).

Pokiaľ nejde o rodovo disparátne dvojice substantív (napr. *muž – žena, básnik – poetka, pán – pani, dedo – baba, otec – matka, teta – ujo, syn – dcéra, brat – sestra, gunár – hus, kôň – kobyľa, baran – ovca*¹²⁹), mužský rod pri životných a zvieracích substantívach meníme na ženský väčšinou deriváciou – prechýľovaním (napr. sufixy -ka: *hráč → hráč-ka, tajomník → tajomnič-ka, učiteľ → učiteľ-ka; -yňa* (väčšinou po mužských sufixoch -ec/-c, ale napr. *milenec → milen-ka*): *sprievodca → sprievodk-yňa, letec → letk-yňa, zástupca → zástupk-yňa*¹³⁰; -ica/-ička: *lakomec → lakom-ica/lakomn-ica, orodovník → orodovn-ica/orodovníč-ka, chirurg → chirurg-ička, káčer → kač-ica, medveď → medved-*

¹²⁶ Keďže stredný rod nie je spätý s mimojazykovou skutočnosťou, pri substantívach sa nezohľadňuje prirodzený rod, ale substantíva sa do skloňovacích typov klasifikujú na základe formálneho hláskového zakončenia (*o – mesto, e – srdce, ie – vysvedčenie, a – dievča*).

¹²⁷ V mnohých slovenských nárečiach, ako napr. aj v češtine sa zvieratá mužského rodu skloňujú ako životné.

¹²⁸ Niekedy životnosť a neživotnosť neodráža pri maskulínach mimojazykovú skutočnosť dôsledne (napr. neživé substancie sú vnímané ako životné: *nebožtík, utopenec, snehuliak*; živé substancie zasa ako neživotné: *vírus, koral, mikrób*), no prelnanie životnosti a neživotnosti možno vnímať aj pri depersonifikácii (napr. *činitele, Liptovský Mikuláš* a pod.); porov. Sokolová, 2007, s. 24, 36; Ondrus, 1964, s. 33 – 34.

¹²⁹ Pri niektorých pomenovaniach zvierat dochádza k odstraňovaniu pohlavnej disparátnosti alebo k rozlišovaniu rodu prechýľovaním (napr. *jeleň – laň/jelenica, diviak – bachyňa/diviačica, zajac – zajačica*).

¹³⁰ Slovo *pastorok* s významom „nevlastné dieťa“ môžeme prechýliť sufixom -yňa (*pastorkyňa* „nevlastná dcéra“; KSSJ, 2003), ale v SSJ je kodifikované aj neutrum *pastorča* „nevlastné dieťa“.

8. Podstatné mená (substantíva)

-ica; transflexné prechýľovanie GRM -a: *kmotor* → *kmotr-a*, *hlucháň* → *hlu-chaň-a*, *domáci* → *domác-a*; zriedkavo -iná/-ná: *gazda* → *gazd-iná*, *stryko* → *stry-ná*; -ovná/-(ez)ná: *kráľ* → *kráľ-ovná*, *princ* → *princ-(ez)ná*).¹³¹ Pri niektorých zvieracích substantívach pomenúvajúcich najmä drobné živočichy sa rod nerozlišuje ani nemení prechýľovaním (napr. *mucha*, *had*, *komár*, *pstruh*, *š'uka*, *potkan* a pod.). Niekedy môže dochádzať aj ku kríženiu dvoch rodov, formálna zhoda tvaru so stredným rodom sa prejavuje stieraním hraníc medzi rodmi, najmä pri expresívnych slovách, zväčša augmentatívach (MR/SR: *knieža*, *diviačisko*, *psisko*, *nemehlo*, *trdlo*; MR/ŽR: *miláčik*, *bytosť*, *osoba*, *sirota*, *družba*,¹³² [*dobrá*] *duša*, *potvora*, *kreatúra*; ŽR/SR: [*zlá/zlé*] *babisko*; MR/ŽR/SR: *Veličenstvo* → *Veličenstvo kráľ*, *jej Veličenstvo*, *to Veličenstvo*).¹³³

Menný rod však dokážeme určiť nielen pri substantívach, ale prostredníctvom kongruencie aj pri ostatných menných slovných druhoch, dokonca aj pri slovesách (1-ové participiá 3. osoby sg.: *robil* (MR), *robila* (ŽR), *robilo* (MR), vplyvom zhody aj prídavia (*bežiaci*, *čítajúca*, *sediaci*; *vyliavší*, *vrátivšia sa*, *kúpivšie*; *súdený*, *nosená*, *hrešený*).¹³⁴

Stredný rod je však pri slovesných tvaroch zastúpený viac, pretože sa viaže aj na slovesné podstatné mená, na všetky neosobné tvary sloves v minulom čase a na zvrtný trpný rod v minulom čase (*blýskalo sa*, *pršalo*, *brata zabilo*, *otca smädilo*, *pozeralo sa nám veľmi dobre*), hoci pri neosobných a zvrtných tvaroch už nejde o stredný rod v pravom zmysle (neplní tu nijakú funkciu), ale len o formálnu zhodu tvarov.

Niektorí jazykovedci hovoria aj o rozlišovaní 4. rodu substantív,¹³⁵ a to je

¹³¹ M. Sokolová (2007, s. 26) uvádza aj niekoľko maskulín (z feminín prechýlené maskulína), napr. *bosorák* ← *bosorka*, *strigôň* ← *striga*, *vdovec* ← *vdova*, *srnec* ← *srna*, *žabiak* ← *žaba*, *moriak* ← *morka*.

¹³² Pri skloňovaní obojrodových homonymných či depersonifikovaných substantív používa M. Sokolová (2007, s. 37) termín *paralelné skloňovanie* (napr. MR: *družbovi*, ŽR: *družbe*; MR životné: *škodcovia*, MR neživotné: *škodce*; MR životné proprium: *Voltovi*, MR neživotné apelatívum: *voltu*; porov. aj významy slov a ich vplyv na skloňovanie: napr. *zver*, *tenor*, *červeň*, *nosič*, *exponent*, *triedič* a pod.).

¹³³ V jazykovej praxi však niekedy dochádza aj k priamej konfrontácii dvoch rodovo odlišných substantív, viažucich sa na totožný objekt (napr. Mužská tenisová svetová *jednotka Novak Djokovič* porazil Rafaela Nadala. *Osobnosť* televíznej obrazovky roka 2014 *moderátor* Marcel Merčiak.; porov. termín gramatická metafora, Ivanová – Kysel'ová, 2013, s. 44). Špecifická situácia v súvislosti s rodom nastáva pri kompozícii, keď dominantná druhá časť kompozita, určujúca gramatické kategórie, teda aj rod, má iný rod ako celé kompozitum (napr. *krv* [ŽR], ale bylina *stavikrv* [MR]; *byl'* [ŽR], ale bylina *černobyl'* [MR]; porov. však bylinu *zlatobyl'* [ŽR]).

¹³⁴ Keďže sa menný rod niekedy explicitne odráža len v tvare adjektíva či adjektívália, M. Mošat'ová (2010, s. 13 – 14) uvádza, že v slovenčine má rodové zaradenie formálny syntaktický charakter a kategóriu rodu možno označiť ako syntakticko-morfologickú.

¹³⁵ Napr. E. Pauliny; MSJ., 1966, s. 33; M. Sokolová.

kategória *životnosti* a *neživotnosti*. Kategória životnosti/neživotnosti je spolu s menným rodom pri skloňovaní substantíva v rámci jeho deklinačnej paradigmy konštantnou gramatickou kategóriou, ktorá sa dá zmeniť iba metaforizáciou, čo však vplýva aj na plurálové ohýbacie prípony (napr. *sokol*: N pl. *sokoly/sokoli*, A pl. *sokoly/sokolov*). Rozlišovanie tejto kategórie je relevantné iba pri mužskom rode, pretože sa mužské životné substantíva vyznačujú v porovnaní s neživotnými maskulínami, feminínami a neutrami osobitnými dvojtvarmi (MR môže napr. v slovnom spojení s číslovkou mať tvar N, ale aj G): *piati športovci/päť športovcov*, *siedmi nápadníci/sedem nápadníkov*; neživotné maskulína, ŽR, SR iba tvary G: *päť smrekov*, *päť žien*, *päť miest*. Životné maskulína sa vyznačujú pádovou homonymiou v G a A sg. a pl. (*chlapa/chlapa*, *chlapov/chlapov*) a v D sg. majú príponu *-ovi*, neživotné maskulína v N a A sg. a pl. (*dub/dub*, *duby/duby*) a v D sg. majú príponu *-u*.

Rod možno určovať nielen pri bežných slovách, ale aj pri ohybných aj neohybných domácich či cudzích iniciálových skratkách a iniciálových skratkových slovách,¹³⁶ keď je rod skratky či skratkového slova totožný s rodom substantíva, pomenúvajúceho substanciu, ktoré je súčasťou skratky. Rod substantíva v skratke sa, prirodzene, v rámci kongruencie prenáša aj na ostatné slová, ktoré s iniciálovou skratkou alebo iniciálovým skratkovým slovom utvárajú syntagmu (napr. **VÚJE bol založený...** [Výskumný **ústav** jadrových elektrární]; **ARRA už vyhodnotila kvalitu slovenských univerzít** [Akademická rankingová a ratingová **agentúra**]; **OECD varovala pred nerovnováhou** [**Organisation** for Economic Co-operation and Development – **Organizácia** pre hospodársku spoluprácu a rozvoj]; **ZMOS vyhlásilo, že...** [**Združenie** miest a obcí Slovenska] a pod.).

8.1.2. Číslo

Gramatická kategória čísla súvisí s vyjadrením počtu jednotlivín pomenovaných substantívami a v rámci nej rozlišujeme *singulár* (jednotné číslo) a *plurál* (množné číslo). Ako sme spomínali už skôr, spomedzi menných MGK najviac odráža vzťah s mimojazykovou skutočnosťou práve číslo. Tento súlad s mimojazykovou skutočnosťou sa však niekedy naruša (singuláriá tantum, pluráliá tan-

¹³⁶ Iniciálová skratka vzniká z iniciálnych grafém, no neutvára fónickú štruktúru príznačnú pre abreviačne nemotivované lexémy, ale realizuje sa slabičnou alebo hláskovou výslovnosťou (napr. *EÚ* – Európska únia, *MVSR* – Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky). Iniciálové skratkové slovo sa naopak skladá z takých iniciálových komponentov abreviačného motivanta, ktoré utvárajú štruktúru realizovateľnú splyvavou výslovnosťou (*VÚJE* – Výskumný ústav jadrových elektrární, *ÚLUV* – Ústredie ľudovej umeleckej výroby), pozri viac Gavurová, 2013, s. 32 – 35.

tum), prípadne sa niekedy oslabuje, čo dokazujú najmä špecifické typy singuláru (druhový: v našich lesoch možno nájsť *medveďa, jeleňa, líšku*, ba aj *vľka*; distributívny: všetci sme dvíhali *hlavu*, kolegovia mu podali *ruku*; synekdochický: *slovenský vojak-chemik* sa vo vojenských misiách nestratí; *človek* niekedy pochybí; *sýty hladnému* neverí) alebo plurálu (plurál úcty – vykvanie: *Vý ste tam boli sama, pozdravili sme Vás; mamka sú už tam*; autorský plurál – plurál majestátny (využívaný aj v minulosti): *v diplomovej práci sme zistili, výskum nám potvrdil; my, kráľ Rudolf II.*).¹³⁷ Okrem uvedených typov plurálu možno ešte rozlíšiť *viazaný* a *výlučný plurál*. Viazaný plurál sa využíva pri substantívach, ktoré sa zväčša vyskytujú v pároch alebo väčšom množstve a v singulári sa vyskytujú zriedkavo, no utvoriť sa im singulárový tvar dá (napr. *odpadky, rukavice, ponožky, promócie, jahody, vlasy, topánky, náušnice* a pod.). Výlučný plurál sa viaže na pomnožené substantíva – pluráliá tantum (*nohavice, dvere, sane, Vianoce, kliešte* a pod.). Na vyjadrenie počtu plurálií tantum slúžia skupinové číslovky.

Spomedzi menných slovných druhov je kategória čísla irelevantná pri číslovkách, pretože je v nich singulárnosť alebo plurálnosť inherentne sémanticky obsiahnutá (jeden = singulár, > 1 = plurál), preto na vyjadrenie počtu v jazyku slúžia primárne číslovky.

V minulosti sa rozlišovalo ešte jedno číslo – *duál*, ktoré malo osobitný spôsob skloňovania, hoci sa vyznačoval výraznou pádovou homonymiou (N/A/V, G/L, D/I). Už zo samotného názvu vyplýva, že išlo o dvojné číslo, podľa ktorého sa skloňovali substantíva pomenúvajúce substancie, ktoré sa nachádzali v počte dva, teda v pároch. Duál v slovenčine zanikol a všetky jeho sémantické a gramatické funkcie prevzal plurál.¹³⁸ Osobitné duálové tvary zanikli, no časť z nich sa zachovala v niektorých nárečiach (*očú, ušú*), ba v tvare I číslovky *dva* je aj v spisovnom jazyku dodnes zachovaná stará datívna a inštrumentálna duálová ohýbacia prípona *-ma* (*dvoma*).¹³⁹

8.1.3. Pád

Abstraktná gramatická kategória, ktorá uvádza slová do vzťahov a vyjadruje

¹³⁷ G. Horák (1993, s. 75) uvádza, že plurál úcty sa viaže na vykvanie, ale aj na zdvorilostné konštrukcie v 3. osobe pl., no s onikaním ho nemožno stotožňovať, pretože sa podľa neho potvrdilo, že plurál úcty je bežný a konvenčne požadovaný tam, kde sa staršiemu spolubesedníkovi vyká. Naopak v prostredí, v ktorom sa staršiemu spolubesedníkovi, najčastejšie rodičom, oniká, často býva plurál úcty neznámy.

¹³⁸ Duál sa čiastočne zachoval v češtine a poľštine, v plnej miere napr. v slovinčine.

¹³⁹ Tvar I tejto číslovky sa však analogicky vyrovnal s tvarmi ostatných čísloviek (*dvomi, tromi, štyrmi, piatimi* a pod.) a bol kodifikovaný ako variantný tvar.

sémantickú a syntagmatickú spolupatričnosť substantíva s inými slovnými druhmi – so slovesom, adjektívom alebo iným substantívom (rozbiť *okno*, peknému *dievčatu*, kytica *ruží* a pod.). Pád nepriamo udáva postavenie, v akom sa denotát, pomenovaný substantívom, nachádza vzhľadom na jav, ktorý sa na ňom zúčastňuje alebo s ním v akomkoľvek zmysle súvisí. Viaže sa iba na menné slovné druhy – primárne sa viaže na substantíva a prostredníctvom zhody aj na iné menné slovné druhy. Pádová ohýbacia prípona slúži na vyjadrenie pádového významu, no zároveň vyjadruje aj iné gramatické kategórie – menný rod a číslo, ktoré spolu utvárajú gramatický význam slova. Vo vete o páde objektového substantíva rozhoduje sloveso, ktoré si svojou intenciou a sémantikou vyžaduje istý pádový tvar substantíva. Táto pádová závislosť substantíva od slovesa sa nazýva **väzba (rekcia)**.¹⁴⁰

Rozlišujeme dve kategórie pádov – **funkčné a tvarové**. Funkčných pádov je 12 (okrem singulárií a plurálií tantum) – šesť v singulári a šesť v pluráli (1. nominatív, 2. genitív, 3. datív, 4. akuzatív, 6. lokál, 7. inštrumentál).¹⁴¹ Keďže sa pri niektorých substantívnych vzoroch pri ohýbaní možno stretnúť s pádovou homonymiou (tvarovo rovnaké ohýbacie prípony odlišných pádov), môžeme rozlišovať aj tvarové pády, ktoré charakterizuje formálna odlišnosť ohýbacích prípon jednotlivých pádov. Tvarových pádov je kvôli spomínanej pádovej homonymii menej ako funkčných pádov (napr. z pádovej homonymie pri vzore chlap – G/A sg.: *chlap-a*, D/Lsg.: *chlapovi*,¹⁴² G/A pl.: *chlapov*, I sg./D pl.: *chlapom* vyplýva, že má iba 8 tvarových pádov).

Všetky funkčné pády možno podľa jednotlivých kritérií rozdeliť vždy do dvoch protikladných skupín: podľa **pomenúvacej funkcie** – *priame* (slúžia na priame pomenúvanie substancie; patrí sem iba nominatív)/*nepriame* (vyjadrujú rôzne gramatické významy substancie pomenovanej slovom; všetky ostatné pády), **podľa významu** – *gramatické/sémantické* a zároveň **podľa dôležitosti pre výstavbu vety** – *centrálne* (sú dôležité pre gramatickú výstavbu vety, preto tu patria všetky gramatické pády: N, A)/*periférne* (nie sú z hľadiska gramatickej výstavby vety také dôležité; patria sem sémantické pády: D, I), **podľa aktívnej účasti na deji** – *aktívne* (na deji aktívne participujú, napr. N (agens), I)/*pasívne* (na deji sa zúčastňujú pasívne, napr. A (paciens)), **podľa plnej alebo obmedzenej**

¹⁴⁰ Systematicky monograficky spracovanú väzbu slovenských slovies porov. Oravec, 1967; koločkáne sémantické dispozície verba s pádmi porov. Ivanová – Kyseľová, 2013, s. 161 – 185.

¹⁴¹ V pádovej štruktúre sa v súčasnom spisovnom jazyku neuvádza 5. pád – vokatív, ktorý sa v priebehu historického vývinu spisovného jazyka prestal používať a jeho oslovovaciu funkciu prevzal nominatív.

¹⁴² Hoci je D a L sg. tvarovo totožný, predsa možno uvažovať, či tieto dva pády môžu utvárať pádovú homonymiu, keď L nemôže byť bezpredložkový a vždy musí byť v tvare s predložkou (*o chlapovi*).

8. Podstatné mená (substantíva)

účasti na deji – *partitívne* (čiastkovú účasť na deji vyjadruje genitív)/*nepartitívne* (na deji sa zúčastňujú v plnej miere; všetky ostatné pády), **podľa vecnosti alebo osobnosti objektu** – *vecné* (zväčša sa viažu na veci, napr. objekt, nástroj, A, I)/*osobnostné* (pomenávajú osoby, ale aj veci, napr. N, D), **podľa statiky alebo dynamiky objektu** – *statické* (pomenávajú alebo vyjadrujú iné statické gramatické príznaky, napr. N, L, I)/*dynamické* (G, D, A).

Súhrnná tabuľka pádových charakteristík¹⁴³

	pomenúvacia funkcia	pádový význam a dôležitosť pre výstavbu vety	aktívna účasť na deji	plná/obmedzená účasť na deji	vecnosť/osobnosť	statika/dynamika
N	priamy	gramatický/centrálny	aktívny	nepartitívny	osobnostný/vecný	statický
G	nepriamy	gramatický/centrálny	aktívny/pasívny	partitívny	osobnostný/vecný	dynamický
D	nepriamy	sémantický/periférny	pasívny	nepartitívny	zväčša osobnostný	dynamický
A	nepriamy	gramatický/centrálny	pasívny	nepartitívny	zväčša vecný	dynamický
L	nepriamy	sémantický/periférny	pasívny	nepartitívny	osobnostný/vecný	statický
I	nepriamy	sémantický/periférny	aktívny	nepartitívny	vecný	statický

Nominatív je priamy pomenovací pád, ktorý sa nespája s predložkou, pretože substanciu priamo pomenúva, a tak popiera vzťahy subjektu k iným javom. Je teda bezpríznačným členom. K jeho základným funkciám patrí oslovenie a dokáže vyjadrovať mennú časť slovesno-menného prísudku, vetný základ, príslovkové určenie.

Genitív je jediným partitívnym pádom, pretože v pozícii gramatického podmetu či predmetu vety nedokáže vyjadriť plnú, ale iba čiastočnú účasť na deji (napr. napadlo *snehu*, nosil *vody*, nakrájal *chleba*). Okrem toho môže mať aj iné rôzne funkcie, napr. dokáže vyjadriť posesivitu alebo vzťahovosť: posesívny bezpredložkový genitív, adnominálny genitív príslušnosti, vyjadruje čistú posesivitu – auto *kamaráta*, šaty (našej) *dcéry*, slovo *chlapa*;¹⁴⁴ predložkový genitív

¹⁴³ O funkciách a sémantike pádov pozri viac napr. Vaňko, 2010, s. 265 – 325.

¹⁴⁴ F. Miko (1959, s. 187 – 200) genitív príslušnosti a posesívny genitív osobitne rozlišuje (napr. príslušnosť: strecha *domu*, šírka *cesty*, riaditeľ *školy*; posesivita: dom *otca*, peniaze *dobrovoľ-*

vyjadruje vzťahovosť – obec *bez ulíc*, dievča *bez mena*, cesta *z kopca*. Rozlišovať ešte možno napr. *genitív nositeľa* alebo *trpiteľa deja*, keď je nositeľ alebo trpiteľ deja vyjadrený podradeným substantívom v bezpredložkovom spojení s nadradeným substantívom – transpozične utvoreným deverbatívom (napr. plač *dieťaťa*, výstrel *pušky*; výstavba *priehrady*, páchatel' *činu*) a *záporový genitív* – keď sa vo vete nachádza negačné sloveso, genitív zdôrazňuje negáciu (napr. nepovedal ani *slova*, nedali mu ani *koruny*).

Datív je pádom, ktorého funkcie vo vete sú značne obmedzené, pretože dej k objektu v datíve smeruje až po inom, hlavnom objekte. Tento pád dokáže vyjadriť nepriamy objekt (niekomu/niečomu) či nezhodný prívlastok (pozdrav *rodičom*), ale častejšie vyjadruje len príslovkové určenie. Sekundárne využitie datívu súvisí s tzv. etickým datívom (napr. idem *vám* po ulici, tak *si* sedím na stoličke, to *ti* bola paráda).

Akuzatív dokáže vyjadriť neobmedzenú účasť objektu na deji a bezpredložkový akuzatív vyjadruje priamy predmet. Môže však vyjadrovať aj nezhodný atribút (stretnutie každú *nedel'u*) a príslovkové určenie (preplakať celú *noc*).

Lokál je periférny pád, pretože gramatický význam a vzťah k slovesu dokáže vyjadriť iba s predložkou, je vždy predložkový, preto sa jeho gramatický význam rozkladá medzi predložku a tvar slova. Vo vete dokáže zriedkavo vyjadriť nepriamy predmet (hovoriť *v škole*), nezhodný atribút (debata *o skúške*), častejšie však vyjadruje príslovkové určenie (tancovať *v súbore*). Lokál môže niekedy naznačovať, podobne ako genitív, čiastočnú posesívnosť aj vzťahovosť (debata *o Jane*, speváčky *v krojoch*, futbalisti *v dresoch*, čaj *na terase*).

Inštrumentál je aktívny pád, ktorý vo vete dokáže vyjadriť nástroj, na ktorý sa dej zameriava až sekundárne po inej veci, teda vyjadruje príslovkové určenie (napr. krájať maslo *nožom*, vyzdvihnúť niekoho *autom*), ale dokáže vyjadriť aj nezhodný prívlastok (cesta *horou*) či predmet (rátať *s niekým*). Tento pád, rovnako ako genitív a lokál, môže tiež vyjadrovať posesívnosť aj vzťahovosť (napr. topánky *s opátkami*, kôň *so sedlom*, útek *komínom*).

Vokatív je v súčasnosti už zaniknutý pád (zachoval sa napr. v češtine), ktorý mal osobitné tvary a slúžil na oslovenie životnej substancie (oslovenie v minulosti *domine* – latinský vokatívny tvar slova *dominus* „pán“; *amice*). Po jeho zániku v spisovnom jazyku prevzal jeho funkcie nominatív. Do súčasnosti sa zachoval v náboženskom štýle (*Otče, Bože, Kriste* a pod.) a v niektorých nárečiach (napr. v záhorskom nárečí: *mamo, Jane, Petre, Marino* a pod.), no jeho stopy možno

---

*ník*ov). Rozlišuje aj ďalšie typy adnominálneho genitívu, napr. genitív obsahu (kus *chleba*), množstva (sedem *starcov*, množstvo *úkonov*), druhu (obdobie *reformácie*), čestného názvu (Ulica *Janka Kráľa*), vlastnosti (muž dvoch *tvári*), miery (výkon siedmich *konských síl*); porov. aj Chomová, 2011, s. 81 – 97.

vidieť aj v spisovnom jazyku (*pane, otče, človeče, syn(k)u, chlapče*;¹⁴⁵ oslovenia ako *tetka, strýko, dedo* a pod. nemajú vokatívne tvary a sú iba v nominatíve).¹⁴⁶

8.2. Skloňovanie (deklinácia) substantív

Skloňovanie substantív je obmieňanie tvarov slov v jednotlivých pádoch oboch číselných paradigiem, čím sa zároveň obmieňa aj ich gramatický význam. Ide o uvádzanie slov do vzťahov.¹⁴⁷ V jednotlivých tvaroch slov sa menia gramatické relačné morfémy, v niektorých prípadoch dochádza aj k introfektívnym alternáciám (v koreňovej morféme; napr. *žena/žien, srdce/srdc, mesto/miest*) či alternáciám na morfematických švíkoch (medzi koreňovou, resp. derivačnou a gramatickou relačnou morférou; napr. *vojak/vojaci, pekelník/pekelníci, hrášok/hráškom*). Gramatická relačná morféma je materiálom jazykovým prostriedkom na vyjadrenie gramatického významu a pádového vzťahu substantíva (príp. iného menného slovného druhu) k iným slovám (adjektívam, substantívam, slovesám) vo vete alebo v syntagme, a tým sprostredkovane aj na vyjadrenie vzťahov medzi príslušnými javmi v skutočnosti.

Skloňovať môžeme všetky ohybné podstatné mená. Nesklonné substantíva (indeklinábilíá) sú zväčša cudzieho pôvodu a majú pre príslušný rod netradičné zakončenie. Väčšine z nich sa priradzuje stredný rod (MR: *kakadu, zebu, marabu, atašé, chargé d'affaires, nandu*; ŽR: *lady, madam, miss, whisky, jury, avenue*; SR: *alibi, kupé, tofu, dražé, harakiri, defilé, tabu, taxi, dementi, menu, kivi, bienále, know-how, komuniké, čili, brandy, play-off, finále*).¹⁴⁸ Indeklinábilíá sú gramaticky limitované, nedokážu konštituovať komponenty komplexného gramatického významu prostredníctvom gramatických kategórií – sú kategoricky limitované (napr. buď sú, podobne ako vlastné mená neživých objektov, singuláriá tantum, alebo pluráliá tantum). Ohýbanie pôvodne nesklonného substantíva je znakom

¹⁴⁵ Funkcii vokatívu a jeho tvarom sú v súčasnosti veľmi blízke hypokoristické oslovenia: *mami, oci, Vladi, Miri, babi, Joži, Peti* a pod.

¹⁴⁶ Viac o významoch jednotlivých pádov okrem MSJ. pozri napr. Jakobson, 1936.

¹⁴⁷ M. Sokolová (2007, s. 34) uvádza, že: „*Deklinácia je obmieňanie gramatických významov rodu, čísla a pádu substantíva v rámci jednej lexémy.*“ Ako sme však uvádzali už pri mennom rode, nazdávame sa, že na rozdiel od ostatných dvoch menných gramatických kategórií čísla a pádu zostáva menný rod (podobne ako pri maskulínach aj kategória životnosti/neživotnosti) pri skloňovaní substantíva (sprostredkovane cez kongruenciu aj prídavného mena, zámena, číslovky, prídavná či slovesného podstatného mena) v rámci jeho deklináčnej paradigmy konštantnou gramatickou kategóriou, ktorá sa dá zmeniť iba slovotvorne (napr. prechýlením).

¹⁴⁸ Znakom adaptácie cudzích slov je čiastočné skloňovanie niektorých substantív, napr. G sg.: *nandu-a, chargé d'affair-a, kivi* „ovocie“, hovor. *kiva*: G sg./pl. – *kivy/kív; kivi* „vták“: G sg./N pl. – *kivího/kiviovía* (porov. SCS, KSSJ).

zdomáčovania – adaptácie (Tesco: *Tesca, Tescu*; euro: *eur, eurom*; Ikea: *Ikei, Ikey*; startup: *startupu, startupom* a pod.).

Ohýbacie prípony môžeme rozdeliť na dve skupiny – homonymné a variantné. Pri homonymii ohýbacích prípon (gramatických relačných morféme) v rámci vzorového slova ide o výskyt formálne rovnakej, ale gramatickým významom odlišnej gramatickej relačnej morfémy vo viacerých pádoch, napr. v rámci príslušného vzoru v N a A sg. vzorov *dub, stroj, dľaň, kosť, mesto, srdce, vysvedčenie, dievča*).

Pri variantnosti gramatických relačných morféme ide v porovnaní s homonymiou o opak, pretože jeden pád môže mať viacero formálne odlišných, ale gramatickým významom rovnakých gramatických relačných morféme. Využitie najvhodnejšej morfémy v určitom tvare slova vo väčšine prípadov závisí od **diachrónnych, foneticko-fonologických, ortoepických, ortografických, morfológických, sémantických, slovotvorných, morfologických, syntaktických a štylistických** limitácií určitého tvaru slova.¹⁴⁹

Diachrónna limitácia deklinácie substantív súvisí napr. s realizáciou ohýbacích prípon *-ia* v N pl. životných maskulín pôvodných n-kmeňov (napr. *kresťan*), zánikom mäkkostnej korelácie niektorých konsonantov (*r – r'*), ktorá spôsobila zmiešané skloňovanie neživotných maskulín či nepravidelnosti v deklinácii feminín (*žiara, zora* nie vzor žena, ale vzor ulica) a zánikom rozlišovania tvrdého a mäkkého skloňovania pri životných maskulínach (tvrdý vzor: *chlap* – mäkký vzor: *kráľ*).

Pri foneticko-fonologickej limitácii zohráva dôležitú úlohu formálne zakončenie slova, napr.: vzor mesto alebo dub má v L sg. variantnú príponu *-u* (*o mest-e, ale o gymnázi-u*; neživotné maskulína zakončené na veláry k, g, ch: *na dub-e, ale na prak-u, o kľag-u, o prach-u*); vzor chlap má v N pl. primárnu príponu *-i* (*chlap-i*), ale maskulína zakončené na *-o* majú príponu *-ovia* (*uj-ovia, ded-ovia*); vzor hrdina má v N pl. variantnú príponu *-i* (*hrdín-ovia/ateist-i*); v I pl. majú niektoré maskulína variantné prípony *-mi* alebo *-ami* (*dub-mi/dom-ami, hrdín-ami/husit-mi*); takmer všetky tvary v pl. vzoru dievča majú variantnú príponu *-ence* (*dievč-atá, ale dievč-ence*)¹⁵⁰. Táto limitácia však vplýva aj na hláskoslovné zákonitosti slovenčiny, napr. prípona *-i* v D a L sg. feminín na *-ea*, aby nevznikla samohlásková skupina *-ee*, prípadne limitácia, že po mäkkej spoluhláske nemôže ísť *-y* a po tvrdej zasa *-e* (*ženy – ulice*), po veláre g a laryngále h nemôže ísť ohýbacia prípona *-i* (N pl. vzor *chlap: mág/mágovia, vrah/vrahovia*).

Ortoepická limitácia sa uplatňuje najmä pri skloňovaní cudzích či prevzatých

¹⁴⁹ Porov. Sokolová, 2007, s. 40 – 45.

¹⁵⁰ Substantíva označujúce mláďatá (napr. *mláďa, jahňa, muflónča*) však variantnú ohýbaciú príponu *-ence* v pl. nemajú.

slov, keď dochádza k disproporcii výslovnosti a pravopisu slova (rozpor *langue – parole*¹⁵¹) – dominantnejší ortoepický faktor rozhoduje o deklinačnom vzore, napr. *Bologna* (žena), ale [*boloňa*] – ulica, čiže v *Bologni*; *Rudnay* (kuli), ale [*rudnaj*] – chlap, čiže o *Rudnayovi* (*Rudnajovi*).¹⁵²

Ortografická limitácia sa uplatňuje pri menej známych anglicizmoch, keď disproporcía s ortoepiou slova spôsobuje paralelné skloňovanie, napr. *Leeds/v Leedse* (dub/zápas) alebo [*líc*]/[*v líci*] – stroj/žiaľ; *Chelsea/v Chelsei* (žena/idea) alebo [*čelzi*] – nesklonné.¹⁵³

Morfologická limitácia sa uplatňuje pri deklinačných alternáciách, napr. alternácie korelovaných a nekorelovaných konsonantov: *vojak* (N pl. *vojaci*), *otec* (V sg. *otče*); vznikové alternácie: *výhra* (G pl. *výher/výhier*), *bránka* (G pl. *bránok*); zániková alternácia vplýva na uplatnenie ohýbacej prípony *-ami* (napr. *manéver/manévrami*, ale *hotel/hotelmi*).

Pri sémantickej limitácii vplýva na použitie primárnej či sekundárnej (variantnej) prípony význam substantíva. Zväčša ide o rozdiely súvisiace s binárnymi sémantickými charakteristikami substantív (konkrétneš/abstraktnosť, počítateľnosť/nepočítateľnosť, apelatívneš/propriálnosť), napr.: konkrétneš/abstraktnosť: G sg. *bez dub-a*, ale *bez rozum-u*; počítateľnosť/nepočítateľnosť (látkovosť): L sg. *o dub-e*, ale *o sneh-u*; počítateľnosť/nepočítateľnosť: G sg. *bez jedného hrášk-a* bude polievka (vyjadruje presný počet – 1), ale robiť hráškovú polievku *bez hrášk-u* (nevyjadruje presný počet, pretože ide o nepočítateľné materiálium, singulárium tantum); rod + apelatívneš/rod + propriálnosť: N sg. apel. *hus* – G sg. *bez hus-i*, ale proprium N sg. (*Ján*) *Hus* – G sg. *bez (Jána) Hus-a*.

Pri slovotvornej limitácii môže na použitie ohýbacej prípony vplývať napr. sufix, ktorým bola derivatéma odvodená: napr. vzor chlap má v N pl. primárnu príponu *-i*, ale maskulína so sufixom *-tel'* majú variantnú príponu *-ia* (*učitelia, spracovatelia, riaditelia*).

Morfologická limitácia sa uplatňuje pri deklinačnej determinácii gramatickej relačnej morfémy pri neutrách (*-o*, *-e*, *-ie*, *-a*), ale gramatická relačná morféma niekedy rozlišuje aj maskulínovú kategóriu životnosti a neživotnosti (napr. *jedinec* – N/A pl.: *jedinci/jedincov* [životnosť] a *jedinca/jedince* [neživotnosť]; *činitel'* – N/A pl. *činitelia/činitel'ov* [životnosť] a *činitele/činitele* [neživotnosť]).

Pri syntaktickej limitácii vplýva na použitie primárnej či sekundárnej pádovej prípony izolované použitie určitého tvaru substantíva alebo spojenie substantíva do syntagmy: napr. v G sg. (stalo sa to) *tohto rok-u*, ale *z rok-a na rok* (sa žije horšie); *dám to pán-ovi/pán-u docentovi Ološtiakovi*, ale *dám to tomuto pán-ovi*.

¹⁵¹ Porov. podkapitolu *Deklinačná dynamika antroponým – zamieňanie vzorov chlap a kuli*.

¹⁵² Porov. podkapitolu *Deklinačná dynamika antroponým – zamieňanie vzorov chlap a kuli*.

¹⁵³ Sokolová, 2007, s. 42, 49.

Pri štylistickej limitácii ide o štylisticky neutrálne (nepríznačné) alebo štylisticky príznakové použitie istého tvaru substantíva: napr. v G sg. neutrálny tvar *autobus-u*, hovorový *autobus-a*; neutrálny tvar v N pl. *agronóm-i*, *ekonóm-i*, v knižnom štýle však prevládajú formy *agronóm-ovia*, *ekonóm-ovia*.¹⁵⁴

Okrajovo sa istá limitácia, alebo skôr nepravidelná deklinácia realizuje aj pri frazémach (napr. my *o vlku* a vlk za humnami, ísť *v čerty*, brániť sa *zubami-nechtami*, za *horami* za *dolami* a pod.).

8.3. Dynamické tendencie substantívnej deklinácie¹⁵⁵

Dynamické zmeny v jazykovom systéme sa najviac prejavujú v lexike. V morfológii sa zmeny realizujú najmä na princípe analógie a unifikácie tvarov – analogické prispôsobovanie sa niektorých tvarov dominantným tvarom, odstraňovanie odchýlok a pod.

- už od počiatkov vývinu slovenčiny ako samostatného jazyka sa v jej deklinačnom systéme realizovali dva typy analógií: *medziparadigmatická analógia* (napr. I pl. všetkých vzorov (-*mi/-ami/-iami*), pri všetkých maskulínach D a L pl. -*om*, resp. -*och*, D a L pl. -*ám/-iam/-am*, resp. -*ách/-iach/-ach* pri feminínach a neutrách, I sg. tvar *ulic-ou* [pôvodný tvar *ulic-eu*] analogickým vyrovnaním s tvarom *žen-ou* v rovnakom páde a čísle) a *vnútroparadigmatická analógia* (napr. pri životných maskulínach L sg. podľa D sg., vyrovnanie D a L sg. pri feminínach, pri vzore *kosť* [možnosť] vyrovnanie G, D, L sg. a N a A pl., rovnaké tvary G a A sg. vzoru *chlap* [*chlap-a*]),¹⁵⁶
- z rodov je najdynamickejší mužský rod – životný (ženský a stredný sú ustálenejšie): napr. slová na nemé -*e* prechádzajú zo vzoru *chlap* do vzoru *kuli* (napr. *Garrone-ŕ* – *Garrone-ho*),¹⁵⁷ no niektoré, ktoré nie sú zakončené na nemé -*e*, sa zasa skloňujú podľa vzoru *chlap*, nie *kuli* (napr. meno *Noe* má v G sg. tvar *Noe-ma*, nie *Noe-ho*);
- vplyvom dynamiky deklinačného systému sa v ňom realizuje mnoho zmien aj v súvislosti s pádovými dvojtvarmi. Mnohé tvary v rámci dvojtvarov ustupujú do úzadia alebo zanikajú (napr. v N pl. ustupuje do úzadia tvar *klasikovia*, na úkor tvaru *klasici*; v SNK. je pomer *klasikovia* – *klasici* asi 1 : 53; porov.

¹⁵⁴ Pomer tvarov *autobusu* a *autobusa* je v SNK. asi 100 : 1 (ak zoberieme do úvahy rovnaký tvar v datíve – *autobusu*, aj tak je to veľký nepomer), *ekonómovia* a *ekonómi* asi 93 : 1 a *agronómovia* a *agronómi* asi 4 : 1.

¹⁵⁵ Porov. Dolník, 2010, s. 78 – 82; Dvonč, 1984, s. 21 – 79; Sokolová, 2007, s. 32 – 33.

¹⁵⁶ E. Pauliny podľa M. Sokolovej použil na tieto analogické javy termín *aglutinačná flexia*; porov. Žigo, 2012, s. 12 – 46; Sokolová, 2007, s. 32.

¹⁵⁷ V SNK. (2016) je pomer tvarov *Garroneho* : *Garrona* asi 22 : 3.

8. Podstatné mená (substantíva)

KSSJ, SSSJ), prípadne sa vplyvom analógie utvárajú nové dvojtvary (*tisu/tisa, schodu/schoda*);

- v rámci ženského rodu vznikajú vplyvom pragmatických činiteľov a analógie s inými tvarmi aj neutrálne dvojtvary: *višieň/višní, sukieň/sukní, šabiel'/šablí*, no aj v rámci ostatných vzorov dvojtvary ako prejav zjednocovania používania vkladného vokálu *-ie-* a jeho posilňovanie aj za cenu porušovania pravidla o rytmickej krátení (napr. *výhra – výher/výhier, účastníčka – účastníčok/účastníčiek, žiabra – žiaber/žiabier, písmo – písem/písiem, pásmo – pásem/pásiem, krídlo – krídel/krídiel, kúzlo – kúzel/kúziel* a pod.);
- v rámci dynamiky deklinačného systému nastáva vo feminínach prechod substantív zo vzoru *kosť* do vzoru *dľaň*;¹⁵⁸
- v rámci analógie sa v slovách v rámci vzoru *ulica* v D a L pl. začína uplatňovať dlhá variantná prípona *-iam, -iach* aj za cenu porušenia rytmickej zákona (napr. *dielniam, dielniach* podľa *uliciam, uliciach*);
- v rámci vnútroparadigmatického vyrovnávania s D a L pl. sa začína v I pl. pri vzore *srdce* uplatňovať aj dlhá variantná prípona *-iami* (napr. *srdc-iami*)¹⁵⁹;
- z čísla je dynamickejší pl.;
- najtypickejší dynamický pád je genitív;
- proces prechodu nesklonných substantív medzi sklonné (napr. pôvodné indeklinábiliá *Hanoj, Oslo* → G sg. z *Hanoja, z Osla*; potenciálna komplexná ohybnosť utváraním niektorých frekventovaných tvarov pri indeklinábiliách, napr. *promile/promilami*);
- všeobecne sa prejavuje tendencia po zjednodušení tvarotvorného základu vo všetkých pádoch substantíva (napr. posilnenie koncoviek so zadnými vokálmi *-u, -ovia*, ktoré nevyvolávajú alternácie, napr. *o rýchliku, kolegovia*,¹⁶⁰ odstraňovanie alternácií nekorelovaných konsonantov, napr. *na ruke, na nohe*) a odstraňovanie starých alternácií v slovesných tvaroch (napr. *hlce, zahace* → *hltá, zahatá* podľa vzoru *chytat*);
- základné a sekundárne pádové prípony – posilňovanie základných prípon (*-i, -ia, -ovia* pri maskulíne v prospech *-i*);
- existencia variantov – rovnocenných alebo významových (neživ. *barany/živ. barani*) či štylistických (*dievčatá odb./dievčence* hovor.).

¹⁵⁸ Dynamiku tohto prechodu možno vidieť napr. pri porovnaní PSP z roku 1931 a 1940 (Jacko, 1974, s. 57 – 59); pozri aj Furdík, 1993, s. 60 – 68.

¹⁵⁹ Porov. Guričanová – Guričan, 2016, s. 257 – 274.

¹⁶⁰ Porov. Sokolová, 2007, s. 33.

8.4. Skloňovací (deklinačný) vzor (typ)¹⁶¹

Skloňovací vzor (paradigma) je slovo, ktoré svojimi formálnymi a významovými vlastnosťami ako typický príklad vhodne reprezentuje celú skupinu slov s rovnakými vlastnosťami a skloňovaním. Treba zdôrazniť, že skloňovací vzor nemožno považovať za gramatickú kategóriu. Skloňovací vzor obsahuje najčastejšie dva podvzory, ktoré sa formálne odlišujú niektorými príponami v dôsledku rytmického krátenia (napr. *hlavný/známy*, *ulica/práca*, *dlaň/elektráreň* a pod.).

Do skloňovacieho vzoru sa zaraďujú slová na základe gramatického rodu, zakončenia slova alebo zakončenia tvarotvorného základu slova. Zakončenie slova alebo tvarotvorného základu slova je čisto formálnym kritériom na zariadenie slova do určitej deklinačnej paradigmy. Skloňovanie substantív len podľa formálneho kritéria sa uplatňovalo najmä v praslovančine, v ktorej sa kategória menného rodu substantíva pri začleňovaní do deklinačnej paradigmy nezohľadňovala.¹⁶² V dôsledku takéhoto skloňovania, keď sa niektoré substantíva mužského a ženského rodu, prípadne mužského a stredného rodu skloňovali v rámci jednej deklinačnej paradigmy, sa dodnes zachovali niektoré praslovenské reliktivity v spoločných pádových tvaroch v substantívach odlišných rodov: napr. substantíva *žena* a *hrdina* majú v N a A sg. (*žena/hrdina*; *ženu/hrdinu*) a v I pl. (*ženami/hrdinami*) rovnaké pádové prípony. V súčasnosti sa formálne kritérium v deklinácii uplatňuje až sekundárne, primárnym kritériom je menný rod substantíva. Od štúrovského obdobia až po súčasnosť sa menili aj niektoré vzorové slová, v 50. rokoch 20. storočia si možno všimnúť aj istú ideologizáciu vzorových slov (*sluha* → *hrdina*, *meč* → *stroj*, *kráľovná* → *gazdiná*).¹⁶³

8.5. Nový deklinačný systém slovenských substantív

V roku 2007 navrhla svoju precízne spracovanou monografiou – výsledkom viac ako desaťročného výskumu – M. Sokolová nový deklinačný systém slo-

¹⁶¹ Niektorí jazykovedci (napr. J. Furdík, 1993, s. 67) odporúčajú namiesto termínu *skloňovací vzor* používať termín *skloňovací typ*. Hoci rovnako považujeme za vhodnejší a systémovejší termín *skloňovací typ*, vzhľadom na školskú prax zostávame pri tradičnom termíne *vzor*.

¹⁶² Substantíva sa v tomto jazykovom konštrukte skloňovali podľa formálneho alebo výslovnostného zakončenia slova (samohláskové kmene – a-kmene: *žen-a*, o-kmene: *lēt-o*; spoluhláskové kmene – n-kmene: *sěmę* (vyslovovalo sa *sjeme-n*, v súčasnosti *semeno*), tvarotvorného základu slova (tvrdé a-kmene: *žen-a*, mäkké ia-kmene: *duš-a*) alebo podľa niektorých pádových tvarov (i-kmene: *kost-i*, *gost-i* (v súčasnosti *hostia*); r-kmene: okrem N a vokativu sg. (napr. *mati*) sa vo všetkých tvaroch rozširoval tvarotvorný základ o spoluhlásku *r*, napr. v G sg. *mate-r-e*).

¹⁶³ Vývin jednotlivých vzorov porov. Sokolová, 2007, s. 54 – 55.

venských substantív, ktorý je akýmsi kompromisným riešením medzi tradičným deklinačným systémom, pozostávajúcim zo 14 vzorov, a počítačovo spracovaným návrhom deklinačného systému, postaveným na asi 200 vzoroch (Páleš, 1995; Benko – Hašanová – Kostolanský, 1998; porov. Sokolová, 2007, s. 31). Podľa nej tradičný deklinačný systém 14 vzorov preceňuje tradíciu a výrazne podceňuje receptivitu vzorov.¹⁶⁴ Jej deklinačný systém dokáže zachytiť dynamiku substantívnej lexiky (preberanie a adaptáciu cudzích slov, vznik nových slov, najmä afixáciou, klasifikáciu pôvodných indeklinabilií do deklinačných vzorov a pod.), symetriu a asymetriu obsahu a formy či súčinnosť viacerých jazykových rovín (fonologickej, morfonologickej, morfolologickej, derivačnej), ktorá na rozdiel od tradičnej deklinácie nie je vnímaná ako dôsledok limitácie variantnosti ohýbacích prípon,¹⁶⁵ ale jazykovorovinné limitácie pri vyčleňovaní jednotlivých skloňovacích algoritmov, tried, vzorov a podvzorov plne zohľadňuje tak, že túto variantnosť ohýbacích prípon výrazne redukuje až eliminuje. Nový deklinačný systém nezachytáva iba ohýbacie prípony slov, ktoré patria medzi výnimky a z celkového pohľadu sú zanedbateľné (napr. *pán-u/pán-ovi*). Vyčleňuje 3 typy deklinácie: mennú deklináciu (apelatíva a propriá), adjektíválnu deklináciu (substantivizované adjektíváliá) a indeklinabiliá (nesklonné substantíva). Celý deklinačný systém ohybných substantív má vejárovú štruktúru a stojí na 4 základných algoritmoch,¹⁶⁶ ktoré možno ešte rozdeliť na menné a adjektíválne algoritmy – *Algoritmus 1* (Menná deklinácia životných maskulín a Adjektíválna deklinácia životných maskulín), *Algoritmus 2* (Menná deklinácia neživotných maskulín a Adjektíválna deklinácia neživotných maskulín), *Algoritmus 3* (Menná deklinácia feminín [a prechodná deklinácia] a Adjektíválna deklinácia feminín) a *Algoritmus 4* (Menná deklinácia neutier a Adjektíválna deklinácia neutier). **Algoritmus** alebo aj **deklinačná makroskupina** sa vymedzuje na základe klasifikátorov *rod* (v priestore všetkých substantív), *životnosť* a *personálnosť* (sémantické kritérium v priestore maskulín: životné personálne majú zhodu v G a A sg. a pl., neživotné nepersonálne v N a A sg. a pl.) a napokon *personálnosť/nepersonálnosť* (rovnako iba pri maskulínach: personálne maskulína majú zhodu v G a A sg. a pl. a zvieracie nepersonálne maskulína v singulári v G a A ako životné personálne maskulína, no v pluráli v N a A ako neživotné nepersonálne maskulína). V rámci menšej deklinačnej makroskupiny (algoritmu) sa vyčleňuje niekoľko deklinačných tried, no pri adjektíválnych substantívach sa už triedy nevyčleňujú. **Deklinačná trieda**

¹⁶⁴ Termín receptivita deklinačných vzorov použil J. Furdík a vyjadruje schopnosť vzorov prijímať lexémy na základe relevantných faktorov (porov. Sokolová, 2007, s. 33).

¹⁶⁵ Porov. limitácie variantnosti v úvode kapitoly Deklinácia substantív.

¹⁶⁶ Algoritmy použila M. Sokolová kvôli tomu, aby rozšírenie počtu vzorov neznížilo prehľadnosť deklinačného systému.

je množina slov s rovnakou deklináciou, ktorá sa od inej triedy odlišuje pádovou príponou – determinujúcou gramatickou morfou – relevantnou pre začlenenie substantíva do danej triedy (podľa G sg. životných maskulín a feminín, N sg. neutier, A pl. maskulín, zhoda medzi G a A sg. pri životných a N a A sg. pri neživotných maskulínach).¹⁶⁷ Triedy sa takmer zhodujú s tradičnými vzormi (z nového deklinačného systému boli tradičné vzory *kosť* a *vysvedčenie* nahradené vzormi *možnosť* a *stretnutie*, pretože vlastnosti týchto dvoch vzorov boli v rozpore s inými dominantnými faktormi, napr. abstraktnosť pomenúvaných substantív [*zlosť, rýchlosť, prianie, pôsobenie*] oproti konkrétnosti substantív *kosť* a *vysvedčenie*). Vyčleňuje sa 15 deklinančných tried: pri životných maskulínach 4 (osobné maskulína: I., II., III.; neosobné maskulína: IV.), pri neživotných maskulínach 2 (V., VI.), pri feminínach 5 (VII., VIII., IX., X., XI.) a pri neutrách 4 (XII., XIII., XIV., XV.). Každá deklinačná trieda obsahuje niekoľko deklinačných vzorov a niektoré vzory ešte jeden deklinačný podvzor. **Deklinačný vzor** je množina slov s rovnakou determinujúcou gramatickou morfou a diferencujúcou morfou, ktorou sa vzor odlišuje od iného vzoru. Diferencujúcou morfou – určitou pádovou príponou – sa určitý vzor odlišuje od iného vzoru v rámci spoločnej triedy (G sg. neživotných maskulín, D a L sg. feminín, L sg. neživotných maskulín a neutier, N pl. životných maskulín). Vyčleňuje sa 32 menných vzorov: pri životných maskulínach v rámci I. triedy 3 (*chlap, syn, priateľ*), II. triedy 2 (*futbalista, hrdina*), III. triedy 1 (*kuli*), IV. triedy 2 (*had, medveď*), pri neživotných maskulínach v rámci V. triedy 7 (apelatíva: *zápas, dub, jazyk, vzťah, materiál, hotel*; propriá: *Topoľčany*), VI. triedy 3 (apelatíva: *stroj, žiaľ*; propriá: *Leváre*), pri feminínach v rámci VII. triedy 2 (*žena, idea*), VIII. triedy 3 (*situácia, poisťovňa, ulica*), IX. triedy 1 (*možnosť*), X. triedy 1 (*dlaň*) a XI. triedy 1 (*gazdina*), pri neutrách v rámci XII. triedy 3 (*mesto, riziko, médium*), XIII. triedy 1 (*srdce*), XIV. triedy 1 (*stretnutie*) a XV. triedy 1 (*dievča*).

Adjektíválny deklinačný systém substantív pozostáva z 8 adjektíválnych vzorov, ktoré sa odlišujú tvrdým a mäkkým zakončením tvarotvorného základu a sú rovnomerne rozdelené medzi jednotlivé algoritmy – makroskupiny: životné maskulína (*hlavný, starejší*), neživotné maskulína (*zlatý, bicie*), feminína (*hlavná, starejšia*) a neutrá (*šampanské, hovädzie*).

Deklinačný podvzor je množina slov s rovnakou determinujúcou a diferencujúcou morfou, no od nadradeného vzoru sa odlišuje jednou variantnou morfou (I pl. maskulín, N pl. neutier, D a L pl. feminín a neutier, plurálové tvary vzoru *dievča* a podvzoru *zvíra*). Vyčleňuje sa 19 menných podvzorov: pri životných

¹⁶⁷ Keďže sa podľa ohýbacej prípony G sg. dá ľahšie zaradiť substantívum do určitého skloňovacieho vzoru, uvádza sa ako súčasť gramatických informácií v heslovom slove aj v slovníkoch (Sokolová, 2007, s. 38 – 39).

8. Podstatné mená (substantíva)

maskulínach v rámci I. triedy 2 (*chlapec* [← chlap], *svedok* [← syn]), II. triedy 1 (*husita* [← futbalista]), IV. triedy 2 (*orol* [← had], *dravec* [← medveď]), pri neživotných maskulínach v rámci V. triedy 4 (*problém* [← zápas], *viator* [← dub], *kúsok* [← jazyk], *výsledok* [← vzťah]), VI. triedy 2 (*koniec* [← stroj], *manéver* [← žiaľ]), pri feminínach v rámci VII. triedy 1 (*otázka* [← žena]), VIII. triedy 2 (*dielňa* [← poisťovňa], *práca* [← ulica]), X. triedy 1 (*elektrárň* [← dľaň]), pri neutrách v rámci XII. triedy 2 (*miesto* [← mesto], *vajíčko* [← riziko]), XIII. triedy 1 (*líce* [← srdce]) a XV. triedy 1 (*zvíera* [← dievča]).

Adjektíválny deklinačný systém substantív sa skladá zo 6 adjektíválnych podvzorov, ktoré sa odlišujú krátkou ohýbacou príponou vplyvom rytmického krátenia: životné maskulína 2 podvzory (*známy* [← hlavný], *vedúci* [← starejší]), neživotné maskulína 1 (*rýnsky* [← zlatý]), feminína 2 (*známa* [← hlavná], *vedúca* [← starejšia]) a neutrá 1 (*hriate* [← šampanské]).

M. Sokolová (2007, s. 68 – 73) vymedzuje aj reprezentatívne typy indeklinábilií: nesklonné životné maskulína (*Petrí, emu*), nesklonné neživotné maskulína (*lei*), nesklonné feminína (*madam*) a nesklonné neutrá (*finále*).

8.5.1. Mužský rod

Maskulína sa do jednotlivých vzorov mužského rodu zatriedujú podľa troch kritérií:

1. rod,
2. životnosť (pri mužskom rode tvarová zhoda G a A sg. a pl.) – neživotnosť¹⁶⁸ (tvarová zhoda v N a A sg. a pl.),
3. zakončenie slova (spoluhláska – samohláska: *chlap* – *hrdina*; mäkká – tvrdá spoluhláska: *dub* – *stroj*).

8.5.1.1. Životné vzory maskulín

(1. algoritmus: G sg. = A sg.; 4 triedy [osoby: G pl. = A pl., zvieratá: N pl. = A pl.], 8 vzorov, 5 podvzorov)

8.5.1.1.1. Vzor chlap

osoby: **I. trieda** [G sg. **-a**]: chlap [N pl. **-i**] – syn [N pl. **-ovia**] – priateľ [N pl. **-ia**]; chlap/chlapec [I pl. **-mi/-ami**] – syn/svedok [I pl. **-mi/-ami**] + zvieratá: **IV.**

¹⁶⁸ V jazyku sa vychádza z gramatickej životnosti, v ktorej sa na rozdiel od mimojazykovej životnosti za neživotné považujú aj substantíva, pomenúvajúce zvieratá.

trieda [G sg. *-a*]: had [N pl. *-y*] – medveď [N pl. *-e*]; had/orol [I pl. *-mi/-ami*] – medveď/dravec [I pl. *-mi/-ami*]

V starej slovenčine sa aj v rámci životných maskulín rozlišovala tvrdosť alebo mäkkosť zakončenia tvarotvorného základu (tvrdý vzor: *chlap*/mäkký vzor: *kráľ*), no vzor *kráľ* zanikol a mäkké skloňovanie sa prenieslo do pádových prípon vzoru *chlap* (napr. v N pl. *chlapí*).

Skloňujú sa podľa neho všetky životné maskulína, ktoré sú v N sg. zakončené na nulovú relačnú morfému alebo na morfému *-o* (*ocko*, *dedo*, *ujo*), no skloňujú sa podľa neho aj cudzie životné maskulína zakončené na prípony *-as*, *-es*, *-os*, *-us*, *-e*, *-u* (*Achilles*, *Sokrates*, *génus*).¹⁶⁹ V zdomácnených slovách, ktoré sú zakončené na prípony *-us*, *-os*, *-as*, *-es*, tieto prípony pri skloňovaní nevypadávajú, ale sa v jednotlivých pádových tvaroch zachovávajú (napr. Július: *Júliusa*, *Júliusovi*; fiškus: *fiškusa*, *fiškusovi*; Rúfus: *Rúfusa*, *Rúfusovi*), v cudzích (nezdomácnených) slovách sa vynechávajú (*Achilles*: *Achilla*, *Achillovi*; *Herkules*: *Herkula*, *Herkuľovi*; *Sizyfos*: *Sizyfa*, *Sizyfovi*).¹⁷⁰ Pri skloňovaní niektorých cudzích mien môže dochádzať k supletivizmu koreňovej morfémy (*Paris/Parida*, *Zeus/Dia*, *Cicero/Ciceróna*, no používa sa aj tvar *Cicera*). Azda pod vplyvom adaptácie sa niektoré slová cudzieho (grécko-latinského) pôvodu prestávajú skloňovať s vynechaním týchto koncoviek (napr. *Pius* – *Pia/Piusa*). V rámci vzoru sa vyskytuje pádová homonymia v G a A sg. a pl. a I sg. a D pl. Pri skloňovaní v rámci tohto vzoru nastávajú podobne ako pri iných vzoroch rôzne alternácie, napr. *chlapec* → *chlapca*, *švagor* → *švagra*, *svedok* → *svedka*, *študent* → *študenti*, *vojak* – *vojaci*.¹⁷¹

Pri augmentatívach zakončených na sufix *-isko* a odvodených od životných maskulín dochádza ku kríženiu mužského a stredného rodu (porov. vzor *mesto*).

Pádové prípony vzoru *chlap* a príklady

– N sg.: **spoluhláska/-o, -e, -u** (napr. *pomocník/strýko*, *Noe*, *Caucescu*);¹⁷²

¹⁶⁹ Slovtvorná prípona v cudzích osobných menách *-ej* ako *Timotej*, *Bartolomej*, *Andrej* a pod. vznikli zrejme adaptáciou lat. genitívneho tvaru *-(t)ei*, *-(m)ei*, *-(r)ei* po vypadnutí koncového *-us*, *-os*, *-as*, *-es*. Analogicky sa tak potom utvárali niektoré ďalšie preberané grécke mená (*Timothe-us* → G *Timothe-i*, *Bartholome-us* → G *Bartholome-i*, *Andre-as* → G *Andre-i*; porov. Caban, 2002, s. 21).

¹⁷⁰ J. Dolník (2010, s. 79) však v rámci uvádzania dynamických tendencií v súčasnej spisovnej slovenčine hovorí o silnejšom príklone cudzích mužských mien k vzoru *chlap* (*Sizyfos*, *Sofokles* pod.).

¹⁷¹ Zániková alternácia (vypadávanie pohyblivých vokálov *-e-* a *-o-*) podobne ako pri vzore *dub* súvisí s vývinovým zánikom a vokalizáciou jerov (ъ, ъ) pri deklinácii substantív (napr. **mladenъcъ* (*mládenec*), ale **mladenъca* (*mládenca*); **otъcъ* (*otec*), ale **otъca*; **orъbъ* (*orol/orol*), ale **orъla* (*orla*); porov. Stanislav, 1956a, s. 103 – 105).

¹⁷² Ako príklady uvádzame aj vlastné mená, ale ich deklinačným špecifikám sa systémovo venujeme v osobitnej kapitole.

8. Podstatné mená (substantíva)

- v G sg. **-a, -u**: pri substantívach zakončených na *-o* (*Krasko – Kraska/Krasku, Botto – Botta/Bottu*) predstavuje prípona *-a* novšiu relačnú morfému ako *-u*;
- v D sg. **-ovi, zriedkavo -u**: pri dvojtvaroch *duchu/duchovi, Bohu/Bohovi* ide v tvaroch s príponou *-ovi* o zosobnenie; v prípade dvojtvaru *človekovi/človeku* môžeme príponou *-ovi* konkretizovať osobu (tomuto *človekovi* nedám ani cent, ale *človek človeku* už neverí), v prípade dvojtvaru *pánovi/pánu* zasa platí, že v osobitnom postavení slova *pán* sa zväčša využíva tvar s *-ovi* (auto predal tomuto *pánovi*), no pred menom alebo titulom sa zväčša používajú obidva tvary (*pánovi doktorovi/pánu doktorovi, pánovi M. Majtánovi/pánu M. Majtánovi*);¹⁷³
- v L sg. **-ovi**, zriedkavé variantné prípony **-u/-i** sa využívajú napr. pri zvieracom substantíve *kôň* v spojení s predložkou *na* (*na koníkovi/na koniku/na koni*) alebo vo frazémach (my *o vlku* a *vlk za humnami*);
- N pl. **-i, -ia, -ovia**: **-ia** majú slová s derivačnou príponou *-tel', -an, -čan* (napr. *priateľ, dedinčan, zeman, Bratislavčan*, ale aj slová *brat, sused, rodič*)¹⁷⁴; **-ovia**¹⁷⁵ majú slová zakončené na *-o*: *dedo, chmuľo*, na veláry *k, g, ch*: *chirurg, vrah*, vlastné mená: *Ján, Jozef*, rodinní príslušníci, niektoré jednoslabičné slová: *šach, duch*, cudzie: *génus, nuncius*);¹⁷⁶
- G a A pl. **-ov**, výnimočne **-í**: *host', človek (hostí, ľudí)*;
- I pl. **-mi, -ami**: v slovách zakončených na I spoluhlásku (napr. *tréner, mních, Čech, syn*), na skupinu spoluhlások sonóra + nesonóra (napr. *študent, policajt, lord, chirurg*) a na veláry (napr. *vrah*) je primárna prípona **-mi**; v slovách zakončených na spoluhlásku *-m* (napr. *ekonóm, mím, Adam, moslim*), na spoluhlásku zároveň so zánikovou alternáciou (vypadávajú pohyblivé samohlásky *-e, -o*), keď by v tvare vznikla ťažko vysloviteľná skupina hlások (napr. *obor/obra, otec/otca, majster/majstra, strelec/strelca*), a v slovách zakončených na *-o* (napr. *dedo/dedami, ujo/ujami*).

¹⁷³ Niekedy sa jeden z tvarov používa v dôsledku analógie s iným tvarom slova (napr. nápisy na pomníkoch: Tu v *Kristu Pánu* odpočíva..., prípadne: Tu v *Kristovi Pánovi* odpočíva...).

¹⁷⁴ Kolísanie prípon **-i/-ia** je napr. pri slovách *pohani/pohania* (v pomere asi 1 : 11), *dediči/dedičia* (vyskytuje sa v pomere asi 1 : 2), ale napr. slovo *nosič* má iba tvar *nosiči* rovnako ako niektoré slová zakončené na sufix *-an* (*trhan, dekan, oplán, skokan, furman, superman* a pod.).

¹⁷⁵ Kolísanie medzi príponami **-i/-ovia**, ako sme už spomínali, nastáva napr. v slovách *agronómi/agronómovia, ekonómi/ekonómovia*.

¹⁷⁶ Vo všetkých maskulínach, ktoré sú zakončené na veláru *k*, nastáva v N plurálu alternácia nekorelovaných konsonantov (*vojak → vojaci, mladík → mladíci, pracovník → pracovníci*), no v slovách zakončených na veláru *ch* nastávajú dve realizácie: buď nastáva alternácia nekorelovaných konsonantov (napr. *mních → mnísi, divoch → divosi, Čech → Česi, valach → valasi, slaboch → slabosi*), alebo sa využíva sekundárna prípona *-ovia* (napr. *ozembuchovia, vydriduchovia*), podobne ako pri veláre *g* (*mágovia, begovia, stratégovia, chirurgovia, Vikingovia*) a laryngále *h* (*dobrodruhovia, vrahovia*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru **chlap** (v pl.: chlap/chlapec, priateľ, syn/svedok)

sg.	pl.
N primárna: -o , variantná: -o	primárna: -i (chlap), variantné: -ia (priateľ), -ovia (syn)
G primárna: -a , variantná: -u	primárna: -ov , variantná: -í
D primárna: -ovi , variantná: -u	primárna: -om
A primárna: -a	primárna: -ov , variantná: -í
L primárna: -ovi , variantné: -u , -i	primárna: -och
I primárna: -om	primárna: -mi (chlap : syn), variantná: -ami (chlapec : svedok)

Skloňovanie zvieracích substantív mužského rodu

zvieratá: **IV. trieda** [spolu s I. triedou G sg. **-a**]: **had** [N pl. **-y**] – **medveď** [N pl. **-e**]; **had/orol** [I pl. **-mi/-ami**] – **medveď/dravec** [I pl. **-mi/-ami**]

Pri zvieracích substantívach mužského rodu je rozlišovanie kategórie životnosti relevantné iba v pluráli, pretože v singulári sa všetky zvieracie substantíva zakončené na spoluhlásku skloňujú podľa vzoru *chlap (kôň/o koňovi)*.¹⁷⁷ V pluráli sa rozlišuje ich skloňovanie podľa zakončenia buď podľa vzoru *dub (kohúty, kocúry, voly)*, alebo *stroj (medvede, zajace, tigre)*.¹⁷⁸ Medzi výnimky patria slová *vták, vlk, pes*, ktoré majú v pluráli aj životné skloňovanie (tie *vtáky, vlky, psy* – tí *vtáci, vlci, psi*).

Zvieracie substantíva s preneseným významom (personifikácia) nadobúdajú životnú podobu a aj v pluráli sa skloňujú podľa životného vzoru *chlap (supi, psi, medvedi, sloni*¹⁷⁹). Keďže sa fonémy *y* a *i* neodlišujú kvalitatívne, ale iba formálne, v ústnej podobe textu na rozlíšenie toho, či ide o základný, alebo prenesený význam zvieracieho substantíva, niekedy môže pomôcť tvar rozvíjacieho adjektíva (*nenazraté supy, ťažké slony* [základný význam]/*nenazratí supi, ťažkí sloni* [prenesený význam]). V prirovnaniach sa však vždy využíva neživotná forma zvieracieho substantíva, pretože prirovnávaním chceme primárne využiť vlastnosti zvieratá: *bijú sa ako kohúty na smetisku*.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Zvieracie substantíva, ktoré pomenúvajú substancie jednoznačne mužského rodu a sú zakončené na samohlásku *-a*, sa skloňujú podľa ženských vzorov (napr. *vyžla* „poľovný pes s krátkou srst’ou“, *mulica* „križenec oslice a koňa“; *sluka* „sťahovavý bahenný vták“).

¹⁷⁸ V základnom význame sa pri zvieracích substantívach mužského rodu uplatňuje pádová homonymia N a A pl., no v hovorovom štýle zasa homonymia G a A pl. (napr. *kohúty* – *vidím troch kohútov*, namiesto *vidím tri kohúty*).

¹⁷⁹ Zaujímavosťou je, že slovo *kôň* má rovnaký tvar v základnom aj prenesenom význame (N pl. *kone*).

¹⁸⁰ Porov. napr. vetu „*Ste nenazratí ako supy*.“ – životná forma adjektíva sa vzťahuje na osoby, na ktoré sa obraciame, za porovnávacou podrad’ovacou spojkou „ako“ už je neživotný tvar zvieracieho substantíva.

8. Podstatné mená (substantíva)

Zhrnutie ohýbacích prípon zvieracích substantív (chlap, had/orol, medveď/dravec)

sg.: vzor chlap	pl.
	N neživotnosť: -y (had), -e (medveď)/životnosť: -i (chlap)
	G -ov
	D -om
	A neživotnosť: -y (had), -e (medveď)/životnosť: -ov (chlap)
	L -och
	I -mi (had : medveď), -ami (orol : dravec)

8.5.1.1.2. Vzor hrdina

osoby: **II. trieda** [G sg. **-u**]: hrdina [N pl. **-ovia**] – futbalista [N pl. **-í**]; futbalista/husita [I pl. **-ami/-mi**]

Vzor *hrdina* je menej produktívny a pravidelnejší (má veľmi málo variantných prípon) ako vzor *chlap* a skloňujú sa podľa neho životné maskulína zakončené na samohlásku *-a*. Pri vzore *hrdina* sa pádová homonymia prejavuje v G a A sg. a pl. a I sg. a D pl. Ohýbacie prípony vzoru *hrdina* má v plurálových tvaroch aj periférny vzor *kuli*.

Pádové prípony vzoru hrdina a príklady:

- N sg. **-a** (napr. *predseda, záchranca, bandita, katechéta, hokejista*);
- N pl. **-ovia, -i**: slová zakončené na sufíxy *-ta* alebo *-ista* (napr. *banditi, hokejisti, tankisti, komunisti*);¹⁸¹
- I pl. **-ami, -mi**: ak v slovách s tvarotvorným základom zakončeným na *-t* stojí pred touto spoluhláskou samohláska, uplatňuje sa variantná prípona *-mi* (napr. *husitmi, poetmi, banditmi*), ak tam však stojí skupina spoluhlások, uplatňuje sa primárna prípona *-ami* (napr. *komunistami, anarchistami, hokejistami*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru *hrdina* (v pl.: hrdina, futbalista/husita)

sg.	pl.
N primárna: -a	primárna: -ovia (hrdina), variantná: -i (futbalista)
G primárna: -u	primárna: -ov
D primárna: -ovi	primárna: -om
A primárna: -u	primárna: -ov
L primárna: -ovi	primárna: -och
I primárna: -om	primárna: -ami (futbalista), variantná: -mi (husita)

¹⁸¹ Aj tu sa podobne ako pri vzore *chlap* vyskytuje tendencia k variantnosti (napr. slovo *záujemca* má dvojtvary *záujemcovia/záujemci* asi v pomere 16 : 1 a slovo *výherca* s dvojtvárom *výhercovia/výherci* dokonca v pomere až 148 : 1).

8.5.1.1.3. Špecifický skloňovací vzor maskulín

Vzor kuli (osoby: **III. trieda** [G sg. **-ho**])

Podľa vzoru kuli sa skloňujú všeobecné a najmä vlastné mená cudzieho pôvodu zakončené na *-i*, *-í*, *-y-*, *-e* (*-é*, *-ě*, *ä*), *ö*, *ü* (napr. *yeti*, *pony*, *grizly*, *Škultéty*, *Jégé*, *abbé*, *André*, *Pálfi*; české priezviská *Hrabě*, *Purkyně*). Tento vzor nemá variantné ohýbacie prípony a osobitné pádové prípony má iba v singulári, pretože v pluráli už má pádové prípony zhodné so vzorom hrdina.¹⁸²

Pri skloňovaní si treba uvedomiť, že tvarotvorný základ apelatív a proprií zostáva pri skloňovaní zachovaný a relačné morfémy sa pripájajú naň (napr. *grizly-ho*; nie podľa tvaru *kuli-ho* adaptovať tvar **grizli-ho*!).

Ohýbacie prípony vzoru **kuli**

sg.	pl.
N <i>kuli/Škultéty</i>	<i>kuliovia/Škultétyovia</i>
G <i>kuliho/Škultétyho</i>	<i>kuliov/Škultétyov</i>
D <i>kulimu/Škultétymu</i>	<i>kuliom/Škultétyom</i>
A <i>kuliho/Škultétyho</i>	<i>kuliov/Škultétyov</i>
L <i>kulim/Škultétym</i>	<i>kulioch/Škultétyoch</i>
I <i>kulim/Škultétym</i>	<i>kuliami/Škultétyami</i>

8.5.1.2. Neživotné vzory maskulín

2. algoritmus: N sg. a pl. = A sg. a pl.; 2 triedy, 10 vzorov, 6 podvzorov

8.5.1.2.1. Vzor dub

V. trieda [N pl. **-y**]: G pl. **-ov**: dub, zápas, vzťah, materiál, jazyk, hotel – G pl. **-s**: Topoľčany; G sg. **-a**: dub [L sg. **-e**], jazyk [L sg. **-u**], hotel [L sg. **-i**] – G sg. **-u**: zápas [L sg. **-e**], vzťah [L sg. **-u**], materiál [L sg. **-i**]; dub/vietor, jazyk/kúsok [I pl. **-mi/-amí**] – zápas/problém, vzťah/výsledok [I pl. **-mi/-amí**]

Podľa vzoru dub sa skloňujú všetky neživotné maskulína (v pluráli aj zvieracie substantíva, napr. *orly*, *slony*, *kamzíky*), ktoré sú zakončené na tvrdú alebo obojkú spoluhlásku, a cudzie neživotné maskulína zakončené na sufixy **-us**, **-os**, **-as**, **-es**. Podobne ako pri vzore chlap platí, že v nezdodomácných slovách tieto sufixy pri skloňovaní z tvarov vypadávajú, no znakom adaptácie je zachovávanie tejto

¹⁸² Vzor *kuli* sa nachádza, podobne ako periférny vzor feminín *gazdiná*, na rozhraní medzi substantívnym a adjektívnym skloňovaním – v singulári (okrem N) adjektívne skloňovanie (adjektíválium), v pluráli substantívne skloňovanie.

prípony (napr. *rytmu, sylabu, kozmu*, ale *humusu, vírusu, chórusu*¹⁸³). Pri vzore dub sa pádová homonymia prejavuje v N a A sg. a pl. a I sg. a D pl. Deklinačná paradigma sa vyznačuje množstvom alternácií (napr. *mráz* → *mrazu, poriadok* – *poriadku, chrbát* → *chrbita, zmysel* – *zmyslu, chlieb* → *chleba, ocot* → *octu*).

Pádové prípony vzoru dub a príklady:

- G sg. **-a, -u**: ohýbacie prípony niekedy rozlišujú významy slov, napr. *hrášok* – *hrášku* (látkové)/*hráška* (počítateľné: jedno zrnko, napr. *vo veľkosti hráška*), *tenor* – *tenora* (spevák)/*tenoru* (hlas), kolokáciu slova, napr. *rok*: *-a* bez prívlastku a v predložkovom spojení (*z roka na rok*); *-u* s prívlastkom (*minulého roku*) či štylistické dvojtvary (*autobusu/autobusa*);¹⁸⁴ variantnú príponu *-u* majú aj:
  1. slová, ktoré sú zakončené na spoluhlásku *-m*, prípadne je v nich táto variantná prípona petrefaktom starých praslovanských *u*-kmeňov¹⁸⁵ (napr. *domu, stromu, sadu, dymu, snemu, gramu*);
  2. slová zakončené na veláry *k, g, ch* a laryngálu *h*: *maku, prachu, stohu, dialógu, strachu, praku, gongu* a pod.;
  3. abstraktá, najmä zo slovies (*komplex, let, ideál, začiatok, skok, útlm, zápor*);
  4. látkové substantíva (*med, cukor, piesok, drôt, mak, hodváb, ocot*);
  5. časť hromadných substantív (*hmyz, personál*);
  6. domáce aj cudzie slová zakončené na *s, z* (*klasu, džúsu, nonsensu, kokosu, kolapsu, tenisu, gypsu, kompromisu, lósu, zákazu, výrazu, obrazu mrazu, Suez, džezu*, ale *nosa, ovs*) a adaptované aj neadaptované slová zakončené na *-us, -os, -as, -es* (*vírusu, humusu, citrusu, pátosu, chaosu, majálesu, kongresu, pankreasu, atlasu, cenzu, mýtu, kozmu, humanizmu, žurnalizmu*);
  7. ďalšie slová bez špecifikácie (napr. *brod, plod, chren, šport, závet*).
- L sg. **-e, -u**: variantná ohýbacia prípona *-u* sa vyskytuje pri slovách s rovnakým fonologickým parametrom z tvaru G sg.: slová zakončené na veláry *k*,

¹⁸³ V súčasných slovníkoch je toto slovo zachytené aj bez cudzej prípony *-us* ako dvojtvar *chórus/chór* s rovnakým významom („vyvýšené miesto v kostole pre organ a spevákov“; porov. KSSJ, SSSJ).

¹⁸⁴ V tomto páde sa vyskytujú aj dvojtvary bez bližšej špecifikácie, ktoré vznikajú zväčša ako dôsledok analógie s primárnou príponou *-a* (napr. *schodu/schoda* napr. pomer asi 5 : 1, *brloha/brlohu, tisu/tisa*).

¹⁸⁵ Substantíva v rámci praslovanských *o*-kmeňov mali v G sg. ohýbajúcu príponu *-a* a v rámci *u*-kmeňov ohýbajúcu príponu *-u*. Oba praslovanské kmene sa neskôr zlúčili a analogicky sa vyrovnali niektoré ohýbacie prípony (napr. *u*-kmeňovú príponu *-ovi* prevzal v D sg. [*synovi*] vzor chlap [pôvodne *chlapu*] a z *o*-kmeňov pôvodné *u*-kmeňové maskulína [pôvodne *synu*] prevzali v G sg. ohýbajúcu príponu *-a* [*chlapa*]).

g, ch a laryngálu *h* (napr. *o vlaku, na šperku, po glgu, v dialógu, v strachu, v machu, v okamihu*).

Niekedy sa v tomto páde ako variantná ohýbacia prípona uvádza aj **-i**. Nádobujú ju tvary niektorých neživotných maskulín zakončených na likvidy **-r**; **-l**¹⁸⁶ (napr. *materiál, hotel, meter; apel, jún, júl, apríl, klavír, Alžír*), no možno sa stretnúť aj s pojmom zmiešané skloňovanie. Tento termín sa však nespája iba s varírovaním L sg. (stroj: **-i**) a N pl. (dub: **-y**), ale formálne rovnako zakončené slová sa odlišujú varírovaním ohýbacích prípon alebo sa dôsledne skloňujú podľa jedného či druhého vzoru (napr. *bojl-er*: L sg. *o bojleri* [stroj], N pl. *bojlery* [dub] – *odb-er*: L sg. *o odbere* [dub], N pl. *odbery* [dub] – *kvád-er*: L sg. *na kvádri* [stroj], N pl. *kvádre* [stroj]).

Dôsledné a zmiešané skloňovanie podľa formálneho zakončenia

dub	stroj
-al, -ar : dural, cval, bar	-ár/-iar : kalendár, skicár, suchár, košiar, grajciar, požiar
-il, -ír : dril, gril, ventil, elixír, zafír, kašmír, vesmír	-úl : júl
-ol/-ól/-ôl : kúdol, idol, gól, pól, kôl	-ier : vikier, mier, tanier
-úr, -yr/-ýr : kalambúr, múr, mechúr, syr, chýr, pýr	
-yl/-ýl : omyl, štýl	
-él : gél	
-ul : faul, vestibul, stimul	
-iel : rozdiel, diel	
zmiešané skloňovanie (L sg./N pl.)	
-or : <i>dub</i> : o odbore/odbory, v prápore/prápory, na radiátore/radiátory, v otvore/otvory – <i>stroj</i> : v kufri/kufre, v šiatři/šiatre	
-er/-ér : <i>dub</i> : o odbere/odbory, o džbere/džbery, v zádere/zádery – <i>stroj</i> : v kádri/kádre, na kvádri/kvádre, pri cédri/cédre – <i>stroj/dub</i> : o jeri/jery, v bojleri/bojlery, o ampéri/ampéry, o izoméři/izoméry, pri adaptéri/adaptéry	
-íl : <i>dub</i> : na íle/íly – <i>stroj</i> : v apríli/apríle	
-ál : <i>dub</i> : na bále/bály, o škandále/škandály, o šále/šály – <i>stroj</i> : na pedáli/pedále, na sandáli/sandále – <i>stroj/dub</i> : v regáli/regály, v areáli/areály, o ideáli/ideály, na muzikáli/muzikály, v lokáli/lokály (pád aj podnik), o vokáli/vokály, pri kanáli/kanály/-e, o signáli/signály	
-el : <i>dub</i> : o účele/účely, o prídele/prídely, pri odstrele/odstrely – <i>stroj</i> : v keli/kele („zelenina“; s významom „zub“ sa skloňuje dôsledne podľa vzoru <i>dub</i> , ale so zánikovou alternáciou: <i>kell/kla</i>) – <i>stroj/dub</i> : dueli/duely, bordeli/bordely, modeli/modely	

¹⁸⁶ M. Sokolová (2007, s. 42, 45) uvádza, že toto nejednoznačné skloňovanie sa najviac prejavuje pri prevzatých maskulínach a vzniklo v dôsledku splynutia korelácie *r – r'*.

8. Podstatné mená (substantíva)

- G pl. **-ov, -s**: primárna prípona *-ov* sa používa pri väčšine maskulín podľa vzoru *dub*; variantná prípona *-s* je zriedkavá a pomaly ustupuje: pri pomocnom substantíve *raz/ráz* a slove *čas/čias*;¹⁸⁷ pri pomnožných toponymách, pri ktorých sa nepociťuje súvislosť s apelatívnym motivantom (napr. *Piešťany/Piešťan, Vlachy/Vlách, Kostolany/Kostolian*);¹⁸⁸
- I pl. **-mi, variantná -ami**: variantná prípona *-ami* sa uplatňuje v ustálených spojeniach (napr. *zubami-nechtami, za horami za dolami*); z výslovnostných dôvodov pri slovách zakončených na konsonant *-m* (napr. *strom, záznam, dom, rým*); pri slovách zakončených na cudzie prípony *-us, -os* (napr. *rytmus, realizmus*) a pri slovách, v ktorých sa realizuje zániková alternácia (napr. *sviatok, smútok, úlomok*) – v tvaroch, v ktorých vznikne ťažšie vysloviteľná skupina spoluhlások, ale tvar sa vysloviť dá, môžu sa utvárať dvojtvary (*most – most-mi/mostami, šperk – šperkmi/šperkami*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru **dub** (dub/vietor, zápas/problém, vzťah/výsledok, materiál, jazyk/kúsok, hotel, Topoľčany)

sg.	pl.
N primárna: -s	primárna: -y
G primárna: -a (dub, jazyk, hotel), variantná: -u (zápas, vzťah, materiál)	primárna: -ov (dub : zápas : vzťah : materiál : jazyk : hotel), variantná: -s (Topoľčany)
D primárna: -u	primárna: -om
A primárna: -s	primárna: -y
L primárna: -e (dub : zápas), variantná: -u (vzťah : jazyk) ¹⁸⁸	primárna: -och
I primárna: -om	primárna: -mi (dub : zápas : vzťah : jazyk), variantná: -ami (vietor : problém : výsledok : kúsok)

8.5.1.2.2. Vzor stroj

VI. trieda [N pl. **-e**]: G pl. **-ov**: stroj, žiaľ – G pl. **-s**: Leváre; stroj [G sg. **-a**] – žiaľ [G sg. **-u**]; stroj/koniec [I pl. **-mi/-ami**] – žiaľ/manéver [I pl. **-mi/-ami**]

Podľa vzoru stroj sa skloňujú všetky neživotné maskulína (v pluráli aj zvieracie substantíva, napr. *d'atle, svište, hraboše*), ktoré sú zakončené na mäkkú spo-

¹⁸⁷ V jazykovej praxi sa však možno stretnúť už aj s používaním tvaru *razov* (porov. SNK.) a pri slove *čas* sa ako rovnocenný dvojtvár používa aj tvar *časov*.

¹⁸⁸ V pomnožných toponymách, v ktorých nenastala demotivácia – desémantizácia s pôvodným apelatívom, sa uplatňuje primárna prípona *-ov* (napr. *Kúty/Kútov, [Nové] Zámky/[Nových] Zámkov*). Viac sa tejto problematike venujeme v kapitole o skloňovaní vlastných mien.

¹⁸⁹ NDSSS. (2007) osobitne nevyčleňuje zmiešané skloňovanie, ale variantnú príponu *-i* zahŕňa do V. triedy so vzormi *materiál : hotel*.

luhlásku. V porovnaní so vzorom dub ide o menej produktívny vzor. Pádová homonymia sa tu rovnako prejavuje v N a A sg. a pl. a I sg. a D pl. a deklinačná paradigma sa vyznačuje alternáciami (napr. *dážď* → *dažďa*, *púder* → *púdru*, *motocykel* → *motocykla*).

Pádové prípony vzoru stroj a príklady:

- G sg. **-a, -u**: variantnú príponu **-u** majú látkové substantíva a abstraktá (napr. *čaj, chmeľ, peľ, plyš, púder, žiaľ, plač, bôľ*);
- D sg. **-u**, výnimočne **-ovi** (KSSJ, SSSJ, SSJ pri slove *čitateľ* popri primárnej prípone **-u** pripúšťajú aj variantnú príponu **-ovi**, napr. *čitateľovi pripočítame x*);
- L sg. **-i**, výnimočne **-e** (slovo *deň* má s predložkou *o* tvar *o dni*, ale s predložkou *vo* tvar *vo dne*);
- G pl. **-ov, -s, -í**: variantná prípona **-s** sa uplatňuje podobne ako pri vzore dub pri pomnožných toponymách, pri ktorých sa nepocituje súvislosť s apelatívnym motivantom (napr. *Ladce/Ladiec*);¹⁹⁰ variantná prípona **-í** je periférna: uplatňuje sa pri slovách ako *deň, kôň*, v pomnožnom substantíve *peniaze/peňazi* (v hromadnom význame platidla, napr. *suma peňazí, pranie špinavých peňazí*) a pri slove *groš/groši* (vo všeobecnosti peniaze, napr. *mať pár grošů*);¹⁹¹
- I pl. **-mi, -ami**: variantná prípona **-ami** sa uplatňuje pri slovách, v ktorých sa realizuje zániková alternácia alebo sa na konci tvarotvorného základu vyskytne ťažko vysloviteľná konsonantická skupina (napr. *oheň, púder, deň, veniec, dážď*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru **stroj** (stroj/koniec, žiaľ/manéver, Leváre)

sg.	pl.
N primárna: -s	primárna: -e
G primárna: -a (stroj), variantná: -u (žiaľ)	primárna: -ov (stroj : žiaľ), variantné: -s (Leváre), -í
D primárna: -u , periférna: -ovi	primárna: -om
A primárna: -s	primárna: -e
L primárna: -i , periférna: -e	primárna: -och
I primárna: -om	primárna: -mi (stroj : žiaľ), variantná: -ami (koniec : manéver)

¹⁹⁰ V toponymách, podobne ako pri vzore dub, kde nenastala desémantizácia s pôvodným apelatívom, uplatňuje sa prípona **-ov** (napr. *Hámre/Hámrov*), no táto tendencia sa prejavuje aj pri demotivovaných toponymách (napr. *Tlmače–Tlmáč, Vráble – Vrábel*, ale začínajú sa používať aj tvary *Tlmačov* a *Vrábl'ov*).

¹⁹¹ Substantívum *peniaz* má však príponu **-ov** a slovo *groš* má aj dvojtvár *grošov*.

8. Podstatné mená (substantíva)

Pri niektorých slovách rozhoduje lexikálny význam slova o životnom či neživotnom skloňovaní (napr. slovo *čítateľ* „kto číta knihy“ je životné substantívum a N pl. má podľa vzoru chlap tvar *čítatelia*; *čítateľ* s matematickým významom „číslo nad zlomkovou čiarou“ je neživotné a N pl. má podľa vzoru stroj tvar *čitatele*; porov. aj D sg. pri vzore stroj; slovo *gaštan* v neživotnom význame má v A sg. tvar *gaštan* [napr. *Zdvihol gaštan zo zeme.*], ale v životnom význame – všeobecné pomenovanie koňa – má v A sg. tvar *gaštana* [napr. *Tohto gaštana = koňa chcem.*]). Pri pomenúvaní napr. šachových figúrok, umeleckých diel a pod. sa uplatňuje životné skloňovanie (napr. *postavíť strelca, čítať v Eugenovi Oneginovi*).¹⁹²

8.5.2. Ženský rod

3. algoritmus: N sg. *-a* (osoby aj veci), *-ø* (nie osoby), *-á* (osoby); 5 tried, 8 vzorov, 4 podvzory

Feminína sa do jednotlivých vzorov ženského rodu zatrieďujú podľa troch kritérií:

1. rod,
2. zakončenie slova (samohláska: *žena – ulica*, spoluhláska, resp. nulová relačná morféma: *dlaň – kosť*),
3. tvrdé alebo mäkké zakončenie tvarotvorného základu (tvrdé: *žen-a – mäkké: ulic-a*).

8.5.2.1. Vzor žena

VII. trieda [G sg. = N pl. *-y*]: žena [G pl. *-ø*] – idea [G pl. *-f*]; žena/otázka [D, L pl. *-ám, -ách/-am, -ach*]

Skloňujú sa podľa neho feminína zakončené na samohlásku *-a*, ktoré majú tvarotvorný základ zakončený na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku. Niektoré propriálne feminína však môžu byť zakončené aj na spoluhlásku, ale v ostatných pádoch už majú pádové prípony zhodné so vzorom žena (napr. *Juno, Artemis*).¹⁹³ Podľa vzoru žena sa skloňujú aj cudzie feminína zakončené na samohláskové skupiny *-ea, -oa, -ua* (napr. *Lea, aloa, Nikaragua*). Isté nepravidelnosti a prelínanie so vzorom ulica (N pl.) v dôsledku diachrónneho faktora vznikajú pri apelatívach s tvarotvorným základom zakončeným na *-r* (*zora*: G sg. *zory*, ale N pl. *zore*; *žiara*: G sg. *žiary*, ale N pl. *žiare*).¹⁹⁴

¹⁹² V prípadoch typu *kúpiť Opel/Opela, Opla; dať gól/góla* genitívne podoby vyjadrujú citový vzťah k označovanej realite.

¹⁹³ Viac v kapitole o skloňovaní vlastných mien.

¹⁹⁴ Ide o relikť zaniknutého rozlišovania mäkkostnej korelácie konsonantov *r* (a-kmene, súčasný

Pádové prípony vzoru žena a príklady:

- D, L sg. **-e, -i:** variantnú príponu *-i* majú cudzie feminína zakončené na **-ea** (napr. *idea, orchidea, vinea, Eurovea, Kórea, Médea, Andrea*), no zakončené na prípony *-oa, -ua* majú primárnu príponu *-e*;¹⁹⁵
- G pl. **-s, -í:** využívanie jednotlivých prípon možno zhrnúť takto: **1. primárna nulová prípona + realizácia predĺženia poslednej slabiky tvarotvorného základu** (napr. *pravda – právd, päta – piat, osoba – osôb*) – základ sa nepredlžuje v domácich slovách s krátkym *-o-* alebo ak v susedstve stojí spoluhláska *j* (napr. *sova – sov, vdova – vdov, obhajoba – obhajob*) alebo v cudzích slovách (*anekdota – anekdot, parabola – parabol*); **2. primárna nulová prípona + vloženie vkladnej hlásky ie, ô alebo á:** slová, keď sa tvarotvorný základ končí na 2 spoluhlásky, pričom druhá je sonóra (napr. *krčma, metla, šelma, hymna*),¹⁹⁶ keď sa končí na 2 sonóry, zväčša sa utvárajú dvojtvary (napr. *slivka – sliviek/slivák*; tvar *slivák* sa hodnotí ako expresívny variant; podobne *karta – kariet/karát, matka – matiek, kvapka – kvapiek*, v KSSJ (2003) sa uvádza aj variant *kvapák* a v SSJ bol ešte uvedený dokonca aj tvar *kvapók*, takže sú v týchto tvaroch využité všetky vkladné vokály);¹⁹⁷ ak sa nemôže použiť vkladné **-ie-**, použije sa **-o-, -e-**, a to: ak sa na morfematickom švíku nachádza spoluhláska *j*, pretože po *j* nemôže ísť diftong (napr. *dvojka – dvojok, stojka – stojok, bájka – bájok, linajka – linajok*, ale aj *vojna – vojen*); diftong sa nahrádza krátkym vokálom, keď je predchádzajúca slabika dlhá (napr. *otázka – otázok*, nie **otáziek/otázok, plavky/plaviek*, ale *plávky/plávok; latky/latiek*, ale *látky/látok*);¹⁹⁸ **3. variantná prípona -i** sa využíva pri cudzích feminínach zakončených na *-ea, -oa, -ua*, ale aj pri iných cudzích slovách ženského rodu (napr. *idea, orchidea, vinea, Kórea, Médea, Andrea, medaila, pera, skepsa, hypotaxa*), no niekde sa pripúšťajú dvojtvary (napr. *nuansa – nuansi/nuáns*);¹⁹⁹

---

vzor žena) – *r'* (ja-kmene: *žiarja, zorja*; súčasný vzor *ulica*); porov. Gebauer, 1960, s. 190; Stanislav, 1956a, s. 217.

¹⁹⁵ V jazykovej praxi sa však zrejme prostredníctvom analógie začínajú v D a L sg. používať pri slovách zakončených na samohláskovú skupinu *-ea* tvary s relačnou morférou *-e* (napr. *Kóree, Andree*; porov. SNK.).

¹⁹⁶ Introflexia bez vkladného vokálu sa realizuje zväčša v jedno- a dvojslabičných slovách (ale napr. *metla – metiel*). V troj- a viacslabičných slovách zasa prevažuje vkladanie vokálu bez introflexie (napr. *pokladnička – pokladničiek*, ale napr. zasa *pokladnica – pokladnic*).

¹⁹⁷ Vkladný vokál sa vkladá zväčša na morfematickom švíku, no pri všetkých slovách to neplatí (napr. *mzda – miezd*, nie **mzied*).

¹⁹⁸ V praxi sa však prejavuje snaha o zjednocovanie používania vkladného vokálu *-ie-* a jeho posilňovanie aj za cenu porušovania pravidla o rytmickej krátení, a to aj v rámci ostatných vzorov. Utvárajú sa tak dvojtvary (napr. *výhra – výher/výhier, účastníčka – účastníčok/účastníčiek, žiabra – žiaber/žiabier, písmo – písem/písiem, pásmo – pásem/pásiem*).

¹⁹⁹ Uvedené deklinačné zákonitosti v G pl. platia rovnako aj pre vzory *ulica, mesto a srdce*.

8. Podstatné mená (substantíva)

- D. pl. **-ám/-am**: variantná prípona *-am* sa využíva, ak je predchádzajúca slabika v slove dlhá v rámci pravidla o rytmickom krátení (napr. *trieda – triedam, otázka – otázkam, nôžka – nôžkam, výhra – výhram*);
- L. pl. **-ách, -ach**: variantná prípona *-ach*, sa podobne ako v D pl. využíva, ak je predchádzajúca slabika v slove dlhá v rámci pravidla o rytmickom krátení (napr. *žiačka – žiačkach, šnúrka – šnúrkam*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru *žena* (žena/otázka, idea)

sg.	pl.
N primárna: -a , variantná: -ə	primárna: -y
G primárna: -y	primárna: -ə (žena), variantná: -í (idea)
D primárna: -e , variantná: -i	primárna: -ám (žena), variantná: -am (otázka)
A primárna: -u	primárna: -y
L primárna: -e , variantná: -i	primárna: -ách (žena), variantná: -ach (otázka)
I primárna: -ou	primárna: -ami

8.5.2.2. Vzor ulica

VIII. trieda [G sg. = N pl. *-e*]: ulica [G pl. *-ə*] – situácia : poisťovňa [G pl. *-í*]; situácia [D, L pl. *-ám, -ách*] – poisťovňa [D, L pl. *-iam, -iach*]; poisťovňa/dielňa [D, L pl. *-iam, -iach/-am, -ach*] : ulica/práca [D, L pl. *-iam, -iach/-am, -ach*]

Skloňujú sa podľa neho feminína zakončené na samohlásku *-a*, ktoré majú tvarotvorný základ zakončený na mäkkú spoluhlásku. Podľa vzoru ulica sa skloňujú aj cudzie feminína zakončené na samohláskové skupiny *-ia, -ya* (*funkcia, harpya*), ale aj cudzie propriá s tvrdým zakončením tvarotvorného základu, pretože obyčajne rozhoduje výslovnostná podoba (napr. *Bologna* [*boloňa*], *pizza* [*pica*]). Podľa vzoru *ulica* sa skloňujú aj výnimky, ktoré by sa systémovo mali skloňovať podľa vzoru *žena* (napr. *večera, konopa*).

Pádové prípony vzoru ulica a príklady:

- G sg. **-e, -i**: vznikajú tu možné dvojtvary (napr. *Soňa – Sone, Táňa – Táne*, ale v hovorovom štýle aj tvary *Soni, Táni*; porov. SNK.);
- G pl. **-ə, -í**: využívanie jednotlivých prípon možno zhrnúť takto: **1. primárna nulová prípona + predĺženie poslednej slabiky tvarotvorného základu, ak nie je dlhá** (*y, i, u* + mäkká spoluhlásku: *svätyňa – svätýň, tabuľa – tabúľ; práca – prác, milľa – mil’, chvíľa – chvíľ, guľa – guľ*); **2. primárna nulová prípona + vkladná hláska** (napr. *ovca – oviec, fakľa – fakiel*); utvárajú sa tu podobne ako pri vzore *žena* dvojtvary (napr. *jasle – jasiel’/jaslí, ribezľa – ribeziel’/ribezlí, višňa – višieň/višní*); **3. variantná prípona -í** sa používa najmä pri cudzích slovách zakončených na samohláskové skupiny *-ia, -ya* a spôsobuje

ich hiátové zakončenie (napr. *situácia – situácií, harpya – harpyí*), no nadobúdajú ju aj substantíva s príponami *-ňa, -ovňa, -ša, -dža, -ča, -ďa, -ťa, -ľa, -oľa, -ôľa* (napr. *herňa, baňa, učebňa, vôľa, mandľa*), niektoré propriá (napr. *Máša, Soňa, Dáša, Broňa*), substantíva s tvarotvorným základom zakončeným na *-j* (napr. *bója, kopija*), ale aj slová v tvaroch viazaného plurálu (napr. *lyže/lyži*);²⁰⁰ ak má tvar v G pl. pádovú príponu *-í*, môže dochádzať k porušeniu pravidla o rytmickej krátení (napr. *bója/bóji, dielňa/dielni, hrádza/hrádzí, spáľňa/spáľni*); variantnú príponu *-í* má aj pomnožné slovo *dvere* – dvojtvar *dvier-ŕ/dver-í* → v spojení s vokalizovanou predložkou iba *zo dverí*, bez vokalizovanej predložky iba *z dvier*;

- D pl. **-iam, -ám, -am**: variantná prípona *-ám* sa uplatňuje pri prevzatých feminínach, zakončených na samohláskové skupiny *-ia* a *-ya*; variantná prípona *-am* sa využíva, ak je predchádzajúca slabika v slove dlhá v rámci pravidla o rytmickej krátení (napr. *dielňa – dielňam, hrádza – hrádzam*);
- L pl. **-iach, -ách, -ach**: variantná prípona *-ách* sa uplatňuje pri prevzatých feminínach, zakončených na samohláskové skupiny *-ia* a *-ya*; variantná prípona *-ach*, sa podobne ako v D pl. využíva, ak je predchádzajúca slabika v slove dlhá v rámci pravidla o rytmickej krátení (*šija – šijach, bója – bójach*);²⁰¹
- I pl. **-ami, -mi**: variantná prípona *-mi* sa uplatňuje napr. v rámci dvojtvaru *dverami/dvermi*.

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru *ulica* (ulica/práca, situácia, poisťovňa/dielňa)

sg.	pl.
N primárna: -a	primárna: -e
G primárna: -e , variantná: -i	primárna: -ŕ (ulica), variantná: -í (situácia : poisťovňa)
D primárna: -i	primárna: -iam (poisťovňa), variantné: -ám (situácia), -am (dielňa : práca)
A primárna: -u	primárna: -e
L primárna: -i	primárna: -iach (poisťovňa), variantné: -ách (situácia), -ach (dielňa : práca)
I primárna: -ou	primárna: -ami , variantná: -mi

²⁰⁰ L. Dvonč (1984, s. 47 – 48) uvádza, že nulová prípona sa používa skôr v hovorových tvaroch, prípona *-í* skôr v knižných tvaroch a pri tvaroch G pl. sa nulovou príponou vzor *ulica* zblíži so vzorom *žena* a variantnou príponou *-í* so vzormi *dlaň, kosť*.

²⁰¹ L. Dvonč (1984, s. 48 – 49) uvádza, že sa začínajú vplyvom analógie uplatňovať aj tvary s dlhými príponami (napr. *dielňam, dielňiach*) a dlhá prípona aj po *-j-* (*šijám, bójám*). Hoci v SNK. takéto tvary nájsť možno (okrem tvaru *bójám*), v KSSJ a SSSJ sa uvádzajú iba krátke tvary.

8.5.2.3. Vzor *kosť*²⁰²**IX. trieda** [G sg. = N pl. *-i*]

Podľa vzoru *kosť* sa skloňujú substantíva, ktoré v praslovančine patrili k samohláskovým i-kmeňom. V súčasnosti ide o chudobný vzor, no jeho produktivitu zabezpečuje najmä produktivnosť slovotvornej prípony *-osť*, ktorou sa tvoria abstraktá (napr. *sladkosť, rýchlosť, veľkosť, výnimočnosť*, ale aj *moc, bolesť, reč* a pod.), ale skloňujú sa podľa neho aj látkové substantíva (*sol', med', masť, zmes, krv*), kolektíva (*mlad'*), ale aj iné slová (napr. zakončené na *-c, -p, -s, -st', -v, -r, -t'*: *obuv, step, rukoväť, hus, os, radosť, zver*²⁰³ a pod.). V rámci skloňovania sa zriedkavo vyskytujú aj zánikové alternácie v koreňovej morféme (napr. *lož – lží, voš – vší, red'kev – red'kvi, cirkev – cirkvi, česť – cti, cťou*). V rámci dynamiky deklinačného systému nastáva prechod substantív zo vzoru *kosť* do vzoru *dlaň* (v minulosti aj do vzoru *žena*, porov. napr. staršie tvary slov *rakev, mrkev* → *rakva, mrkva*, v súčasnosti už len slová *cirkev, red'kev*), čím vznikajú aj dvojtvary (napr. N pl. *tváre/tvári, mysle/mysli*).²⁰⁴ Pri niektorých slovách rozhoduje ich lexikálny význam o ich skloňovacej paradigme (napr. *pamät' – G. sg. pamät-i* [*ľudskej pamäti – abstraktné*] → vzor *kosť*, ale *pamät-e* [*počítačovej pamäte – konkrétne*] → vzor *dlaň*).

Pádové prípony vzoru *kosť* a príklady:

- D, L pl. **-iam/-iach, -ám/-ách**: variantné prípony sa v týchto pádoch realizujú len zriedkavo (napr. *cirkev – cirkvám/cirkvách, red'kev – red'kvám/red'kvách*).

Ohýbacie prípony vzoru *kosť* (možnosť)

sg.	pl.
N primárna: -o	primárna: -i
G primárna: -i	primárna: -í
D primárna: -i	primárna: -iam , variantná: -ám
A primárna: -o	primárna: -i
L primárna: -i	primárna: -iach , variantná: -ách
I primárna: -ou	primárna: -ami

²⁰² V NDSSS. (2007) je tento vzor nahradený vzorom *možnosť*.

²⁰³ Slovo *zver* môže mať dva významy a vzhľadom na to aj rozličné rody: tá *zver* (vzor *kosť*), teda hromadné femininum – singulárium tantum, má význam „(voľne) v prírode žijúce zvieratá“, a ten *zver* (vzor *dub*), maskulínium, má význam „väčšie (dravé) zviera“ a možno ho skloňovať v singulári aj pluráli.

²⁰⁴ Hoci sa v slovníkoch pripúšťajú pri slove *rukoväť* tvary iba podľa vzoru *kosť*, v SNK. možno nájsť aj tvary podľa vzoru *dlaň* s približne rovnakou frekventovanosťou.

8.5.2.4. Vzor dlaň

X. trieda [G sg. = N pl. **-e**]; dlaň/elektráreň [D, L pl. **-iam, -iach/-am, -ach**]

Vzor dlaň predstavuje kombináciu vzorov ulica a kosť. Ide o produktívny vzor, podľa ktorého sa skloňujú viaceré, v protiklade so vzorom kosť najmä konkrétne feminína zakončené nulovou relačnou morférou so zakončením tvarotvorného základu na mäkkú spoluhlásku (napr. *-ň, -č* [okrem *reč* a *seč*], *-ž* [okrem *lož*], *-z, -l* [okrem *sol*, *bel*], *-d'* [okrem *med'*, *mlad'*], *-j, -š* [okrem *myš*, *voš*], *-m, -dz, -st'* a cudzie slová zakončené na spoluhlásky *-ch* a *-x*). Väčšina pádových prípon sa zhoduje so vzorom ulica (v pluráli okrem G všetky). Ako sme už spomínali pri vzore kosť, do vzoru dlaň prechádzajú slová zo vzoru kosť (napr. názvy počítateľných vecí ako *päsť, plť, niť, loď*).

Pádové prípony vzoru dlaň a príklady:

- G pl. má iba primárnu príponu **-í**, no pri slovách s dĺžkou v tvarotvornom základe môže dochádzať aj k porušeniu pravidla o rytmickom krátení: (napr. *báseň/básni, pieseň/piesni, tovareň/továrni*); v ostatných pádových tvaroch sa však rytmický zákon uplatňuje dôsledne (porov. D a L pl.);
- D, L pl. **-iam/-iach, -am/-ach**: variantné prípony sa v týchto pádoch realizujú v rámci uplatňovania pravidla o rytmickom krátení (napr. *básňam, piesňam, jedálňam*), ale aj po spoluhláske *-j-* (napr. *esej – esejam, šľapaj – šľapajam*).²⁰⁵

Ohýbacie prípony vzoru *dlaň* (dlaň/elektráreň)

sg.	pl.
N primárna: -e	primárna: -e
G primárna: -e	primárna: -í
D primárna: -i	primárna: -iam (dlaň), variantná: -am (elektráreň)
A primárna: -e	primárna: -e
L primárna: -i	primárna: -iach (dlaň), variantná: -ach (elektráreň)
I primárna: -ou	primárna: -ami

8.5.2.5. Špecifický skloňovací vzor feminín, reliktý *pani* a *mať*

Vzor gazdiná (**XI. trieda**)

Pri tomto vzore ide o kríženie adjektívno-substantívneho skloňovania a sklo-

²⁰⁵ Všeobecne (porov. SNK.) však prevláda tendencia používania dlhých prípon *-iam, -iach* (napr. *básňam, básňach*) a *-ám, -ách* po *-j-* (napr. *esejám, esejách*) aj po dlhej slabike, no v slovníkoch sa uvádzajú len krátke tvary.

8. Podstatné mená (substantíva)

ňujú sa podľa neho feminína s adjektívnym zakončením na sufix *-(ov)/(ez)ná* (napr. *princezná, kráľovná, stryná, ujcina, švagrína, testiná, šľachtická*). Je to neproduktívny vzor, pretože od neho nastáva prechod slov do iných vzorov pomocou prípony *-ka* (*gazdinka* = vzor žena) a nevyznačuje sa nijakou variantnosťou. Tento vzor sa podobne ako maskulínový vzor *kuli* nachádza na rozhraní medzi adjektívnym a substantívnym skloňovaním. V singulári má pádové prípony podľa adjektívneho vzoru *pekný (pekná)*, v pluráli sa zasa okrem osobitných tvarov v N a A pl. (*gazdiné*) skloňuje podľa vzoru *žena*.²⁰⁶ V G pl. je iba nulová primárna prípona (podľa vzoru *žena*), no nastáva buď predĺženie poslednej slabiky (napr. *gazdín*), alebo sa do tvaru vloží vkladná dvojhĺska (*princezien*).

Ohýbacie prípony vzoru *gazdiná*

sg.	pl.
N <i>gazdin-á/kráľovn-á</i>	<i>gazdin-é/kráľovn-é</i>
G <i>gazdin-ej/kráľovn-ej</i>	<i>gazdin-ŕ/kráľovien-ŕ</i>
D <i>gazdin-ej/kráľovn-ej</i>	<i>gazdin-ám/kráľovn-ám</i>
A <i>gazdin-ú/kráľovn-ú</i>	<i>gazdin-é/kráľovn-é</i>
L <i>gazdin-ej/kráľovn-ej</i>	<i>gazdin-ách/kráľovn-ách</i>
I <i>gazdin-ou/kráľovn-ou</i>	<i>gazdin-ami/kráľovn-ami</i>

Pani

Nejde o skloňovací vzor, pretože sa podľa neho iné slová nesklonujú. V jeho ohýbaciach príponách sa odzrkadľujú relikty starého skloňovania²⁰⁷ a nevyznačuje sa ani nijakou variantnosťou prípon. Osobitné skloňovanie má iba v pluráli, pretože v singulári má okrem N adjektívne ohýbacie prípony vzoru *cudzi/cudzia*, v pluráli má s týmto vzorom zhodné ohýbacie prípony v D a L. Skloňuje sa, len ak stojí samostatne (napr. *idem od panej*) alebo je rozvité zhodným prívlastkom (napr. *tou paňou*). Ak je vo funkcii prívlastku, napr. ako súčasť oslovenia, pred titulom či funkciou (*pani susedka – pani susedky; pani docentka Rýzková – pani docentke Rýzkovej*), nesklonuje sa.

²⁰⁶ Existujú však aj slová, pri ktorých sa dôsledne uplatňuje adjektívne skloňovanie aj v pluráli (napr. *komorná: komorné, komorných, komorným, komorné, komorných, komornými*).

²⁰⁷ Slovo sa vyvinulo z pôvodných ja-kmeňov (**panьja*) a relikty jeho pôvodnej mäkkosti (*-j-*) možno vidieť v tvaroch s dvojhĺskami (*pan-ie, pan-iu, pan-iam, pan-iach, paniami*); porov. Gebauer, 1960, s. 237 – 238.

Ohýbacie prípony slova *pani*

sg.	pl.
N <i>pan-i</i>	<i>pan-ie</i>
G <i>pan-ej</i>	<i>pan-i</i>
D <i>pan-ej</i>	<i>pan-iam</i>
A <i>pan-iu</i>	<i>pan-ie</i>
L <i>pan-ej</i>	<i>pan-iach</i>
I <i>pañ-ou</i>	<i>pan-iami</i>

Mať/mati/mater

Mať takisto nie je vzorových slovom. Ide o pozostatok starého praslovenského skloňovania podľa spoluhláskových r-kmeňov. Pri skloňovaní tohto slova sa rozširuje koreňová morféma o rozširujúcu submorfu *-r-* vo všetkých pádoch okrem N a A sg. V súčasnosti sa takto skloňuje už iba slovo *mať*²⁰⁸ a podobne ako vzor *pani* sa nevyznačuje nijakou variantnosťou.

Ohýbacie prípony slova *mať*

sg.	pl.
N <i>mať-ŕ, mater-ŕ, mať-i</i> ²⁰⁸	<i>mater-e</i>
G <i>mater-e</i>	<i>mater-i</i>
D <i>mater-i</i>	<i>mater-iam</i>
A <i>mať-ŕ, mater-ŕ</i>	<i>mater-e</i>
L <i>mater-i</i>	<i>mater-iach</i>
I <i>mater-ou</i>	<i>mater-ami</i>

8.5.3. Stredný rod

4. algoritmus: N sg. *-o/-um/-on, -e, -ie, -a/-ä*; 4 triedy, 7 vzorov, 3 podvzory

Stredný rod, ako sme už spomínali, neodráža mimojazykovú skutočnosť, pretože nie je prirodzeným, ale iba gramatickým rodom – ide o kombináciu deklinačných paradigiem maskulín a feminín: v sg. sa skloňujú podľa maskulín, v pl. podľa feminín. Z tohto dôvodu má najpravidelnejšiu deklinačnú paradigmu a najdôslednejšie sa v ňom uplatňujú fonologické kritériá – zakončenie slova a tvarotvorného základu. V strednom rode možno rozlišovať tvrdý vzor (*mesto*), mäkké vzory (*srdce, vysvedčenie*) a zmiešaný vzor (*dievča*) – v sg. ide o mäkký vzor, v pl. o tvrdý vzor.

²⁰⁸ V ruštine vidno ešte relikty r-kmeňa napr. v slove *dcéra* (N sg. *doč-ŕ* [дочь-ŕ], G sg. *doče-r-i* [доче-р-и]), no v slovenčine je spoluhláska *-r-* už súčasťou koreňovej morfémy vo všetkých tvaroch.

²⁰⁹ V nominatíve uvádzame aj vokatívny tvar *mati* a analogicky utvorený základný tvar s infixom *-r-*.

8.5.3.1. Vzor mesto

XII. trieda [N sg. **-o/-um/-on**]: mesto [L sg. **-e**] – stredisko : médium [L sg. **-u**]; stredisko [G pl. **-s**] – médium [G pl. **-f**]; mesto/miesto [N, D, L pl. **-á, -ám, -ách/-a, -am, -ach**] – stredisko/vajíčko [N, D, L pl. **-á, -ám, -ách/-a, -am, -ach**]

Podľa tohto vzoru sa skloňujú domáce slová zakončené na *-o*, cudzie slová zakončené na *-io, -ao, -um, -on*, pomnožné substantíva zakončené na *-á/-a* (*ústa, vráta, Košariská*), no aj ojedinelé básnické (archaické) tvary neutier zakončené na *-ä* (napr. *bremä, semä, ramä* – neutrálne *bremeno, semeno, rameno*). Pri augmentatívach zakončených na sufix *-isko* a odvodených od životných maskulín dochádza ku kríženiu rodov a v sg. sa môžu skloňovať podľa vzoru *chlap* (ten *chlapčisko/psisko, chlapčiska/psiska, chlapčiskovi/psiskovi...*) alebo podľa vzoru *mesto* (to *chlapčisko/psisko, chlapčiska/psiska, chlapčisku/psisku...*). V pluráli sa však už dôsledne skloňujú podľa vzoru *mesto* (tie *chlapčiská/psiská*). Proces zdomáčovania cudzích slov sa prejavuje tak, že sa pri deklinácii v niektorých zachovávajú cudzie slovtvorné prípony (napr. pri slove *centrum* ešte sufix pri skloňovaní odpadáva – *od centra, centru*, v propriu *Centrum* sa však zachováva – *od Centrumu*; pri slove *album* v staršom skloňovaní sufix odpadával [porov. SSJ] – *od alba, albu* a vnímal sa ako neutrum, no novšie sa pôvodný sufix *-um* vníma ako súčasť tvarotvorného základu a pri skloňovaní sa zachováva: *od albumu, albumu*, čo však spôsobilo aj zmenu rodu a prechod tohto substantíva k maskulínam; porov. KSSJ, SSSJ; podobne aj slovo *dátum* – *dátumy/dáta*, porov. SSJ, KSSJ, SSSJ).

Pádové prípony vzoru mesto a príklady:

- L. sg. **-e, -u, -i**: variantná prípona *-u* sa uplatňuje pri cudzích slovách zakončených na *-io, -ao, -um, -on* (napr. *rádio – rádiu, kakao – kakau, múzeum – múzeu, gymnázium – gymnáziu*), ale z fonologických dôvodov aj v slovách s tvarotvorným základom zakončeným na *k, g, ch, h* (napr. *brucho – na bruchu, oko – na oku, ihrisko – na ihrisku, mango – v mangu, vrecko – vo vrecku, dievčatko – o dievčatku, rúcho – na rúchu*); variantná prípona *-i* je periférna (napr. *vnútro – vo vnútri, nebo – v nebi*);
- N, A pl. **-á, -a, -i**: krátka prípona *-a* sa uplatňuje v rámci dodržiavania pravidla o rytmickom krátení pri slovách, ktoré majú pred ohýbacou príponou dlhú slabiku (napr. *mýto – mýta, číslo – čísla, hniezdo – hniezda*); variantná prípona *-i* sa uplatňuje pri slovách *oko* a *ucho*, ktoré môžu mať v tomto páde významové dvojtvary – *oč-i, uš-i* (orgány zraku, sluchu)/*ok-á, uch-á* (na základe metafory, napr. *oká na sieti, uchá na džbáne*);
- G. pl. **-s, -í**: využívanie jednotlivých prípon možno zhrnúť takto: **1. primárna nulová prípona + predĺženie poslednej slabiky v tvare, ak už nie je dlhá –**

slová zakončené na spoluhlásku okrem velár alebo na dve spoluhlásky okrem morfológických švíkov (napr. *leto, tango, dielo, hniezdo, víno, fiasko*); ak ide o cudzie slová, kvantitatívna alternácia hlások *-e-*, *-o-* sa nerealizuje (*percento – percent, gesto – gest; dueto – duet, tempo – temp*);²¹⁰ **2. primárna nulo-vá prípona + vkladná hláska na morfológickom švíku, resp. alternácia nula/vokál:** vkladný diftong *-ie-* pri skupine spoluhlások konsonant + sonóra (napr. *svetlo – svetiel, mydlo – mydiel, divadlo – divadiel*), pri neodvedených slovách (napr. *sklo – skiel, jadro – jadier*)²¹¹; vkladné *-á-* (napr. *jedlo – jedál*); vkladné *-o-* a *-e-* sa uplatňujú pri uplatňovaní pravidla o rytmickom krátení, vkladné *-o-* najčastejšie pri deminutívach (*okienko – okienok, zrníčko – zrníčok, skielko – skielok, žrádlo – žrádel*,²¹² *sidlo – sídel, pádlo – pádel*, ale aj *sídiel, pádiel*); **3. variantná prípona -í:** využíva sa zväčša pri prevzatých slovách zakončených na *-o*, *-um*, *-on*, ak je pred ohýbacou príponou samohláska (napr. *štúdio – štúdií, rádio – rádií, kakao – kakaí, duo – dúi, múzeum – múzeí, vákuum – vákuí*); v tomto páde sa pri slovách *oko, ucho* utvárajú tvary duálu – *oč-i/oč-ú* (*očú* však len v ustálených spojeniach), *uš-i/uš-ú*, slová s tvarom N pl. *oká, uchá* majú v tomto páde tvary *ôk, úch*;

- D, L pl. **-ám/-ách, -am/-ach:** krátke variantné prípony sa v týchto pádoch realizujú v rámci dodržiavania pravidla o rytmickom krátení po predchádzajúcej dlhej slabike alebo po spoluhláske *-j-* (napr. *miesto, krídlo, rucho, okienko, jojo*).

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru *mesto* (mesto/miesto, stredisko/vajíčko, médium)

sg.	pl.
N primárna: -o , variantné: -ä, -um, -on	primárna: -á (mesto : stredisko), variantné: -a (miesto : vajíčko), -i
G primárna: -a	primárna: -e (stredisko), variantná: -í (médium), duálová: -ú
D primárna: -u	primárna: -ám (mesto : stredisko), variantná: -am (miesto : vajíčko)
A primárna: -o , variantné: -ä, -um, -on	primárna: -á (mesto : stredisko), variantné: -a (miesto : vajíčko), -i

²¹⁰ Kvantitatívna alternácia nenastáva z fonologických dôvodov napr. ani pri domácom slove *slovo* (*slov*), pretože sa utvára vokaliccko-konsonantické spojenie *o + v* (porov. pri vzore žena v G pl. slová *sova, vdova*).

²¹¹ Pri niektorých slovách sa v tomto páde porušuje pravidlo o rytmickom krátení (napr. *kaderníctvo – kaderníctiev*), no vplyvom analógie sa utvárajú aj dvojtvary, z ktorých jeden porušuje rytmické krátenie (napr. *krídlo – krídel/krídiel, kúzlo – kúzel/kúziel*).

²¹² Slovo *žrádlo* sa však v porovnaní s významom slova *jedlo* (*jedlá*) využíva skôr ako hromadné (singulárium tantum).

8. Podstatné mená (substantíva)

L primárna: -e (mesto), variantné: -u (stredisko : médium), -i	primárna: -ách (mesto : stredisko), variantná: -ach (miesto : vajičko)
I primárna: -om	primárna: -ami

8.5.3.2. Vzor srdce

XIII. trieda [N sg. **-e**]: srdce/lice [N, D, L pl. **-ia, -iam, -iach/-a, -am, -ach**]

Podľa tohto vzoru sa skloňujú neutrá s mäkkým zakončením tvarotvorného základu a relačnou morférou *e* (napr. aj archaické tvary na sufixy *-ce, -ište*: *vedierce, lovište, jazierce, mydielce*),²¹³ ale aj pomnožné substantíva (napr. *plúca*).

Pádové prípony vzoru srdce a príklady:

- N, A, D, L pl. **-ia/-iam/-iach, -a/-am/-ach**: krátke prípony *-a, -am, -ach* sa uplatňujú v rámci dodržiavania pravidla o rytmickom krátení po dlhej slabike alebo po spoluhláske *-j-* (napr. *lice, skielce, drievec*);
- G pl. **-s, -í**: využívanie jednotlivých prípon možno zhrnúť takto: **1. primárna nulová prípona + predĺženie poslednej slabiky, ak už nie je dlhá** (napr. *srdce – srdc, vrece – vriec, slnce – slnc, učilište – učilišť*); **2. primárna nulová prípona + vkladná hláska na morfematickom šviku, resp. alternácia vo-kál/nula** (napr. *citoslovce – citosloviec, vajce – vajec, skielce – skielec, drievece – drievec*); **3. variantná prípona -í** (napr. *more, pole*,²¹⁴ *oje*);
- I pl. **-ami/-iami**: v rámci vnútroparadigmatického vyrovnávania tohto pádového tvaru s D a L pl. sa začína uplatňovať aj dlhá variantná prípona *-iami*.²¹⁵

Zhrnutie primárnych a variantných prípon vzoru *srdce* (srdce/lice)

sg.	pl.
N primárna: -e	primárna: -ia (srdce), variantná: -a (lice)
G primárna: -a	primárna: -s , variantná: -í
D primárna: -u	primárna: -iam (srdce), variantná: -am (lice)
A primárna: -e	primárna: -ia (srdce), variantná: -a
L primárna: -i	primárna: -iach (srdce), variantná: -ach (lice)
I primárna: -om	primárna: -ami , variantná: -iami

²¹³ Tieto slová majú novšie tvary s príponami *-ko, -sko* a skloňujú sa už podľa vzoru mesto (*vedierko, lovisko, jazierko, mydielko*).

²¹⁴ V slovách *more* a *pole*, ktoré pôvodne mali v tvare G pl. tiež nulovú ohýbaciú príponu (**mor', *pol'*), sa prejavil zánik mäkkostnej korelácie konsonantov *r', l'* (**mor'jo → *mor'je, *pol'jo → *pol'je*) a príponu *-í* nadobudli vplyvom analógie až sekundárne (porov. Gebauer, 1960, s. 157).

²¹⁵ Porov. Guričanová – Guričan, 2016, s. 257 – 274; aj SNK.

8.5.3.3. Vzor vysvedčenie²¹⁶

XIV. trieda [N sg. -ie]

Tento vzor má najpravidelnejšie skloňovanie a má pôvod v historickom vzore *znamenie* (*znamenie*)²¹⁷. Skloňujú sa podľa neho najmä slovesné podstatné mená (napr. *chvenie*, *cítenie*, *bytie*). Niektoré slová, skloňujúce sa podľa tohto vzoru, už v základnom tvare, rovnako však aj v ostatných tvaroch predstavujú výnimku z pravidla o rytmickom krátení (napr. *trnie*, *trnia*, *trniu*). Ako jediný substantívny vzor má v I pl. dlhú primárnu ohýbaciú príponu. Medzi špecifické slová v tomto vzore patrí slovo *storočie*, ktoré má v N pl. dvojtvar *storočia/stáročia*) či hromadné slovo *chvoje*, ktoré má v I sg. tvar *s chvojím* – po spoluhláske -j- by zväčša nemal v tvare nasledovať dlhý vokál (porov. napr. aj slovo *bóji*, *šlapají* a pod.).

Ohýbacie prípony vzoru *vysvedčenie* (stretnutie)

sg.	pl.
N <i>vysvedčen-ie</i>	<i>vysvedčen-ia</i>
G <i>vysvedčen-ia</i>	<i>vysvedčen-í</i>
D <i>vysvedčen-iu</i>	<i>vysvedčen-iam</i>
A <i>vysvedčen-ie</i>	<i>vysvedčen-ia</i>
L <i>vysvedčen-í</i>	<i>vysvedčen-iach</i>
I <i>vysvedčen-ím</i>	<i>vysvedčen-iami</i>

8.5.3.4. Vzor dievča

XV. trieda [N sg. -a/-ä]: dievča [N a A pl. -atá/-ence] – zviera [N a A pl. -atá]

Podľa tohto vzoru sa skloňujú najmä neutrá pomenúvajúce mláďatá zvierat (napr. *sŕňa*, *vĺča*) alebo deminutívne tvary označujúce mladých ľudí (napr. *chlapča*, *žieňa*, *páza*, *žriebä*), ktoré sú zakončené na -a alebo -ä. V pluráli ide o kombináciu mužského a ženského skloňovania. V deklinačnej paradigme sa v jednotlivých tvaroch využívajú infixy -at-, -at-, -enc-. Slovo *knieža* môže mať mužský, ale aj stredný rod (*ten*, *to*), no v N pl. má iba tvar *kniežatá*. Problém s rozlíšením rodu môže vzniknúť aj pri slove *kura*, pretože *tá kura* s významom *sliepka* je femininum), ale *to kura* s významom *kurča* je neutrum. Slovo *dvojča* má v N pluráli dvojtvar *dvojčatá/dvojčence*, teda systémovo utvorený podľa vzoru dievča, bohemizovaný tvar *dvojičky* nie je systémový! Rovnako nie sú systémové ani

²¹⁶ V NDSSS. (2007) je tento vzor nahradený vzorom *stretnutie*.

²¹⁷ Porov. Krajčovič, 1988, s. 108 – 109

8. Podstatné mená (substantíva)

tvary I pl. s príponou *-mi* (napr. *dievčatmi!*), pretože v tomto páde sa využíva iba primárna prípona *-(at)ami* (*dievčatami*).

Pádové prípony vzoru dievča a príklady:

- N, A sg. **-a, -ä**: variantná prípona *-ä* sa využíva v tvarotvorných základoch zakončených na pernicu (napr. *žriebä, bábä*);
- v plurálovej paradigme má tento vzor variantné prípony *-atá/-ence*: prípona *-atá* je podľa vzoru žena (*dievčatám, dievčatách/ženám, ženách*) a prípona *-ence* podľa vzoru hrdina (*dievčencom, dievčencoch/hrdinom, hrdinoch*); niektoré slová majú aj dvojtvary (*-atá/-(en)ce*), no tvary so sufixom *-(en)ce* sú hovorové: napr. *štieňa – štieňatá/štence, húsa – húsatá/húsence, prasa – prasiatá/prasce*, ale *zvíera – zvíeratá, kurča – kurčatá, kura – kurence, žriebä – žriebätá* (v SSJ je ešte uvedený aj tvar *žriebence*, v KSSJ však už nie).

Ohýbacie prípony vzoru *dievča* (dievča, zvíera)

sg.	pl.
N <i>dievč-a/žrieb-ä</i>	<i>dievč-(at)á, dievč-(en)ce/žrieb-(ät)á/zvier-(at)á</i>
G <i>dievč-(at')a/žrieb-(ät')a</i>	<i>dievč-(at)ŕ, dievč-(en)ec/žrieb-(ät)ŕ</i>
D <i>dievč-(at')u/žrieb-(ät')u</i>	<i>dievč-(at)ám, dievč-(en)com/žrieb-(ät)ám</i>
A <i>dievč-a/žrieb-ä</i>	<i>dievč-(at)á, dievč-(en)ce/žrieb-(ät)á/zvier-(at)á</i>
L <i>dievč-(at)i/žrieb-(ät)i</i>	<i>dievč-(at)ách, dievč-(en)coch/žrieb-(ät)ách</i>
I <i>dievč-(at)om/žrieb-(ät)om</i>	<i>dievč-(at)ami, dievč-(en)ami/žrieb-(ät)ami</i>

8.6. Skloňovanie pomnožných substantív

Pri skloňovaní pomnožných substantív sa uplatňujú čisto formálne kritériá podľa ohýbacej prípony v N pl. Prirodzene, v mužskom rode je kategória životnosti a neživotnosti irelevantná, pretože tieto pomnožné substantíva, keďže pomenúvajú neživotné substancie, sú neživotné. Pri rozhodovaní sa medzi mužským a ženským vzorom si treba utvoriť tvary rozdielových pádov (D a L pl.) a podľa ohýbacej prípony zistíme, podľa akého vzoru sa pomnožné substantívum skloňuje. V rámci tejto kapitoly spracúvame a dokladujeme aj skloňovanie pomnožných proprií, pretože ak majú plurálový tvar, tak sú pluráliá tantum.

Vzory pomnožných substantív

N pl.	D/L pl.
	<i>žena: Helsinkám/Helsinkách, hodinám/hodinách</i>
<i>-y, -i: dostihy, Helsinki, hodiny, Kúty</i>	
	<i>dub: dostihom/dostihoch, Kútom/Kútoch</i>
	<i>ulica: husliam/husliach, nohoviciam/nehoviciach</i>
<i>-e²¹⁶: Hámre, husle, čachre, nohavice</i>	
	<i>stroj: Hámrom/Hámroch, čachrom/čachroch</i>
<i>-á/-a (vplyvom rytmické krátenia)</i>	<i>mesto: krosná, ústa</i>
<i>-ia/-a (vplyvom rytmického krátenia)</i>	<i>srdce: prsia, plúca</i>

8.7. Skloňovanie proprií

Vlastné mená možno všeobecne rozdeliť na dve veľké skupiny – bionymá, čiže vlastné mená živých bytostí (antroponymá a zoonymá), a abionymá – vlastné mená neživých objektov, ktoré ešte možno rozdeliť na toponymá (názvy prírodných geografických objektov a sídelných objektov) a chrématonymá (názvy produktov materiálnej a duchovnej kultúry človeka). Hoci má každé proprium prostredníctvom bezprostrednej alebo sprostredkovanej motivácie²¹⁹ svoj pôvod v apelatívnej lexike, predstavuje špecifickú časť lexikálnej zásoby tak z lexikálno-sémantického, ako aj gramatického hľadiska.²²⁰ Vlastné mená sa teda vyznačujú viacerými jazykovými špecifikami. Keď sa proprium skladá z viacerých slov, vystupuje ako jedna zložená lexikálna jednotka (každá z častí propria má spravidla rôznu slovnodruhovú príslušnosť a skloňuje sa podľa iných vzorov), proprium sa však od apelatíva odlišuje aj významovo, najmä však svojou identifikačnou a individualizačnou funkciou, rovnako sa v nich na rozdiel od apelatív nemusia odrážať kodifikačné úpravy spisovného jazyka a v mnohých propriách sa

²¹⁸ Výnimku predstavuje slovo *dvere*, ktoré má v N a A pl. ohýbacie prípony vzoru *ulica*, ale pádové prípony v D a L pl. má podľa vzoru *žena* (napr. *dvier/dverí, dverám, dverách, dverami/dvermi*), a napríklad slovo *žiabre* sa zasa dôsledne skloňuje podľa vzoru *ulica*, ale pádové prípony sa z dôvodu uplatňovania rytmického zákona skracujú (*žiaber/žiabier, žiabram, žiabrach*).

²¹⁹ Bezprostrednú motiváciu vnímame ako priamy vznik vlastného mena z apelatíva proprializáciou, niekedy sprevádzanú aj deriváciou (napr. *suchý* → *Suchý; kameň/kamenný* → *Kamenica*), a sprostredkovanú motiváciu ako vznik vlastného mena transonymizáciou – odvodením z iného propria (napr. *Trnava* [rieka] → *Trnava* [mesto] → *Trnávka* [rieka]).

²²⁰ Porov. Ološtiak, 2010, s. 99.

petrifikovali aj v súčasnosti už nespisovné (nárečové) či archaické jazykové prvky (napr. posesívne adjektíva z antroponým: *Borčín (jarok)*, *Šišulákových mlyn*, *Balažoviech (dvor)* – spisovne *Borkin (jarok)*, *mlyn Šišulákovcov*, *dvor Balážovcov*; toponymá z apelatív a antroponým: *Kačí kanál*, *Dankácky potok*, *Brožkáci* – spisovne *Kačací kanál*, *Dankovský potok*, *Brožkovci* a pod.). Z gramatického hľadiska si propriá vyžadujú osobitný druh skloňovania, pretože vlastné meno vždy pomenúva dajakú substanciu a je preto vždy substantívom, hoci môže mať formy aj iných slovných druhov (*adjektívnu*, *slovesnú*, *zámennú*, *adverbiálnu*). Ako uvádza M. Majtán (1996, s. 17): „*Substantivizácia je jedným z formálnych znakov toponymizácie.*“

8.7.1. Gramatické kategórie proprií

Keďže sú propriá ohybné, majú, rovnako ako apelatíva, menné gramatické kategórie (*rod*, *číslo*, *pád*), no sú výrazne limitované – degramatikalizované.

8.7.1.1. Rod proprií

Pre začleňovanie do rodových tried v onymickej lexike je dôležitý sémantický faktor životnosť, ktorý podmieňuje opozíciu bionymum (antroponymum, zoonymum) – abionymum (toponymum, chrématonymum).²²¹

Pri antroponymách sa nevychádza z gramatického rozlišovania rodov, ale z prirodzeného vnímania rodu (porov. napr. *Alex* – mužské meno, ale aj ženské hypokoristikum od mena Alexandra; ženské meno *Rút* má tvrdé spoluhláskové zakončenie a pod.), preto sa pri ich skloňovaní nevyužíva stredný rod.²²² Antroponymá (osobné [krstné] mená, priezviská) a zoonymá (mená zvierat) majú teda iba mužský alebo ženský rod. Mužské antroponymá majú, prirodzene, iba životný rod. Pri zoonymách sa najviac prejavuje rozdiel medzi apelatívami a propriami v tom, že mená zvierat sa aj v pluráli skloňujú podľa životných vzorov, hoci ich apelatívne označenia sa v pluráli skloňujú podľa neživotných vzorov (napr. *Ben* – *Benovia*, ale *pes* – *psy*).

Pri abionymách nevychádzame z prirodzeného, ale gramatického rodu, preto môžu mať aj stredný rod. Pri toponymách a chrématonymách možno gramatický rod určovať dvoma spôsobmi, a to afixálnym hodnotením (rod určujeme podľa

²²¹ Ološtiak, 2010, s. 102.

²²² Na pomenúvanie detí sa v neúradnej komunikácii niekedy používajú deminutívne podoby mužských alebo ženských priezvisk alebo prímien, alebo podoby utvorené „*mláďacími*“ príponami stredného rodu (*-a*, *-ča* a pod.); porov. Majtán, 1996, s. 17.

prípon – mužské toponymá majú nulovú ohýbaciú príponu, často so slovotvornými príponami: *-ovec, -ec, -ín*: napr. *Poprad, Laborec, Trenčín, Zvolen, Ružomberok*; ženské rodové prípony: *-ka, -ava, -ica*: napr. *Trnávka, Myjava, Latorica, Bratislava, Orava*; prípony stredného rodu: *-o, -ce, -ie*: napr. *Krásno nad Kysucou, Šajdíkove Humence, Omšenie*) a podľa gramatického rodu druhojvej časti toponyma vo viacslovných názvoch (napr. *Červený potok a kúpele Sliač* sú mužského rodu, pretože je mužského rodu apelatívum *potok* a *kúpele*; *Hlboká voda* je ženského rodu, pretože apelatívum *voda* je ženského rodu; *Dlhé pole* je stredného rodu, pretože apelatívum *pole* je stredného rodu). V bezpríponových geografických názvoch sa gramatický rod uplatňuje v zásade podľa gramatického rodu východiskového apelatíva (napr. názov vrchu *Miešok* je mužského rodu, pretože apelatívum *miešok*, ale, prirodzene, aj apelatívum *vrch*, je mužského rodu; podobne napr. názvy, ktorých východiskové apelatívum či proprium bolo životné (alebo zvieracie), sú neživotnými, napr. antroponymum *Mikuláš* sa vníma ako životné, ale osadný názov (*Liptovský/Plavecký*) *Mikuláš* a prameň *Mikuláš* ako neživotné²²³).

Pri deverbatívnych propriách môže niekedy dochádzať aj ku kríženiu rodov a iba prostredníctvom rodu apelatívom pomenúvanej substancie dokážeme rozhodnúť, o aký rod ide (napr. *Neteč* – potok, takže maskulínium; ak by išlo o pomenovanie rieky, toponymum by bolo ženského rodu).

8.7.1.2. Číslo proprií

Pre vlastné meno ako pomenovanie jedného jedinečného objektu je prirodzené jednotné číslo (singulár), daktoré toponymá sa však vyskytujú v množnom čísle (pluráli). Gramatické číslo v propriách (s výnimkou antropónym a zooným) neplní funkciu gramatickej kategórie v plnej miere, stalo sa kategóriou lexikálnou. Podľa M. Majtána (1996, s. 17) sú toponymá v zásade singuláriá tantum (*Lomnický štít, Jablonica*) alebo pluráliá tantum (*Košice, Topoľčany*) – názvy singulárového typu majú iba tvary jednotného a názvy plurálového typu iba tvary množného čísla. To isté však platí aj pri chrématonymách, pretože pomenúvajú jeden výnimočný produkt kultúrnej ľudskej činnosti (*kúpalisko Slňava, Malokarpatská saláma, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV*, ale napr. aj pl. názov *Korbáčiky obyčajné*²²⁴).

²²³ Porov. napr. L sg. propria *Mikuláš*: *vidí sa v Mikuláš-ovi* (životné, chlap) – *býva v (Plaveckom) Mikuláši* (neživotné, stroj); podobne: *v Petrovi/v (Plaveckom) Petre, o Jurovi/vo (Svätom) Jure, v Martinovi/v Martine*.

²²⁴ Porov. Garančovská, 2010, s. 67.

8.7.1.3. Pád proprií

Kategória pádu sa pri vlastných menách používa ako pri apelatívach s výnimkou vokatívu, ktorý sa pri toponymách a chrématonymách nepoužíva, pretože sú neživotné, no pri antroponymách a zoonymách sa používa. Niektoré toponymá a chrématonymá sa dokonca nachádzajú v tvare nepriameho pádu (napr. *Pod vrchom, Pri kríži, Od Brožkov, Ku kanálu, Oproti mlynu, Nad hornú lúku*). Pri názvoch, ktoré vznikli zmeravením pôvodných predložkových tvarov, sa prehodnocuje kategória pádu z nepriameho na priamy – nominatív (napr. I sg.: *Za hrbom* → N sg.: *Záhreb*; G sg.: *Z Ančinho potôčika* → N sg.: *Zančí potôčik*; L sg.: *Kanál pri ceste* → N sg.: *Prícestný kanál* a pod.).²²⁵

8.7.2. Skloňovanie antropónym a zooným

Antroponymá môžu mať okrem substantívnej formy pomerne často adjektívnu (*Závodný, Hladký, Veselská, Petrov*) alebo slovesnú formu (*Výletel, Zavadil, Skovajsa, Smíkal, Revalo*). Mená, ktoré sa viažu na mužského nositeľa, sú maskulína tantum²²⁶ a skloňujú sa podľa vzoru *chlap* a *hrdina* s rovnakými formálnymi deklinačnými limitáciami ako pri apelatívach, a to aj v prípade, že majú formu iného rodu (napr. *Múčka, Strnisko, Kukučka, Šupka, Šidlo*). Zväčša cudzie mužské mená zakončené na dlhé a krátke vokály *i/i, e/é* (nie *nemé*), *ú* a iné fonetické realizácie neslovenských foném (*ö, ó, ü, ú, ě*) sa skloňujú podľa vzoru *kuli*.²²⁷ Ženské mená sú iba feminína tantum a z mužských priezvisk so substantívnu či slovesnou formou sa prechylujú sufixom *-ová*²²⁸ (*Polák* → *Polák-ová, Kováč* → *Kováč-ová, Peter* → *Petrová*) a z adjektívnych foriem priezvisk sa utvárajú transflexne gramatickou relačnou morfolou *-á* podobne ako pri apelatívach (napr. *Hladký* → *Hladká, Suchovský* → *Suchovská, Záblacký* → *Záblacká*). Všetky pre-

²²⁵ Existujú však aj také zmeravené a transflexne derivované predložkové názvy, pri ktorých paralelne nastala zmena čísla a zároveň aj pádu (napr. zmena nepriameho pádu na priamy pád a zároveň zmena plurálového tvaru na singuláriá tantum (hromadnosť): *Pod jelšami* → *Podjelšie, Za vrchmi* → *Závrsie, Za kopcami* → *Zákopčie, Pod dielcami* → *Poddielčie, Za jarkami* → *Zájarčie, Za potokmi* → *Zápotočie, Medzi brodmi* → *Medzibrodie* a pod.), hoci vzhľadom na absenciu pôvodných dokladov možno pripustiť, že pri niektorých uvedených názvoch mohlo ísť pôvodne aj o singulárový tvar názvu, teda *Za potokom* → *Zápotočie*.

²²⁶ Gramatický rod mužských osobných mien je vždy mužský, kryje sa s prirodzeným rodom, a to aj v bezpríponových osobných menách bez ohľadu na gramatický rod východiskového apelatíva.

²²⁷ Porov. kapitolu o rozlišovaní skloňovania antropónym podľa vzoru *chlap* a *kuli*.

²²⁸ Prechyl'ovací sufix *-ová* sa vyvinul z posesívneho sufixu *-ova* a naznačoval akoby vlastníctvo, príslušnosť (porov. tento topoforant pri pravopisných osobitostiach substantív). V nárečiach, ale aj v hovorovom štýle sú produktívne aj sufixy *-(i)č(ov)ka* (napr. *Gálik* – *Gálič-ka*).

chýlené podoby ženských priezvisk by však mali mať v rámci systémovosti slovenčiny iba adjektívnu formu.²²⁹ Adjektívne mužské a všetky prechýlené ženské priezviská (napr. *Hladký, Veselovský, Závodný, Hlavatý, Novomeský, Konečný, Rýdži, Martišová, Zubáková* a pod.) by sa mali skloňovať podľa vzoru *pekný/-á (krásny/-a)* alebo *cudzí/-ia (rýdži/-a)*. Pri mužských antroponymách s cudzími príponami *-us, -os, -es* pri skloňovaní podobne ako pri apelatívach tieto prípony odpadajú (napr. *Orfeus – Orfea, Achilles – Achilla, Kerberos – Kerbera*) okrem prípony *-as* (napr. *Midas – Midasa, Kozmas – Kozmasa*), znakom adaptácie je zachovávanie týchto prípon aj pri skloňovaní (napr. *Július – Júliusa, Herkules – Herkulesa/Herkula*). Od substantívnych antroponým (osobné mená aj priezviská) a zooným mužského rodu sa tvary N pl. utvárajú výhradne variantnou príponou *-ovia* (napr. *Ján – Jánovia, Martin – Martinovia, Pavol – Pavlovia, Beňo – Beňovia, Jurkovič – Jurkovičovia, Ološtiak – Ološtiakovia*).²³⁰ Pri adjektívnych

²²⁹ Novší, západnokultúrny trend, ktorý však v mnohých prípadoch skôr narúša systémovosť a spisovnosť jazyka, sa realizuje najmä v dvoj- či trojčlennej antroponymickej sústave vydatých žien, keď si mužské priezviská ženy po sobášii nezvyknú prechýľovať a nechávajú si ich v mužskej forme bez sufixu *-ová* či *-á* (*Šagát Turanová, Lelkeš Sklovská* a pod.). Nepochýlené ženské priezviská možno v našom jazyku vnímať dvojako: ako silno príznakové sa vyznačujú ženské neprechýlené priezviská, ktorých pôvod priezviska manžela je domáci (napr. *Šagát Turanová, Lelkeš Sklovská, Gindl-Tatárová, Čengel Solčanská* a pod.), ako menej príznakové by sa azda mohli vnímať neprechýlené podoby ženských priezvisk s nedomácom pôvodom priezviska manžela (napr. *Abdelgalil Bollová, Guillaume, Zaynab, Šimončičová Hoxha, Ali, Boukabous Hatnančíková* a pod.). Keď si ženy po vydaji nenechajú svoje dievčenské priezvisko, pri nedomácom krstnom mene (v súčasnosti je dávať cudzie, často až exotické mená rovnako populárne) by mohlo často dochádzať k nežiaducej homonymii, ktorú si možno všimnúť najmä v anglofónnych krajinách (mená *Ricky, Sam* alebo *Terry Williams – he (on)* alebo *she (ona)?*). K disproporcii dochádza aj medzi poradím priezvisk v mene, pretože logické poradie by malo vychádzať z ustálenosti osobného a dievčenského mena (*Anna Sklovská, Petra Turanová*) a priezvisko, ktoré je získané sobášom, by sa malo nachádzať až na konci trojmennej antroponymickej sústavy a od dievčenského priezviska by malo byť oddelené spojovníkom (*Turanová-Šagátová, Sklovská-Lelkešová*); porov. kolísanie medzi adjektívnou deklináciou a indeklinábiliami (Sokolová, 2007, s. 49 – 50) a pojem *diskurz feminizmu*, Pavlovič, 2011, s. 168 – 173. Problematike prechýľovania ženských priezvisk z hľadiska historického, onomastického, sociolingvistického a právneho u nás a v iných krajinách bol venovaný aj vedecký seminár s názvom *Prechýľovanie: áno – nie?*, ktorý 9. – 10. februára 2016 zorganizoval Jazykovedný ústav E. Štúra SAV v Bratislave, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Slovenská onomastická komisia; porov. stanovisko JÚ E. Štúra SAV k novele zákona o matrikách, ktoré sa týkajú návrhu zapisovať do úradných dokladov ženské priezviská bez prechýľovacej prípony (http://www.juls.savba.sk/attachments/Archiv_aktualit/stanovisko.pdf).

²³⁰ Prípona *-ovia* však na rozdiel od variantnej prípony *-ovci* nevyjadruje príbuzenstvo nositeľov priezviska, ale práve naopak, dvaja *Beňovia* nemajú nijaký príbuzenský vzťah. Príbuzenstvo nositeľov substantívnych priezvisk sa vyjadruje sufixom *-ovci* (*Beňovci, Raffajovci, Belákovci*). Oba sufixy sú navzájom variantné vo všetkých tvaroch plurálu (napr. *-ovci/-ovcov/-ovcom : -ovia/-ov/-om*).

tvaroch priezvisk je v N pl. vhodnejšia adjektívna prípona *-í* (napr. *Závodný – Závodní, Hladký – Hladkí, Konečný – Koneční*) ako systémová substantívna prípona *-ovci* (napr. *Závodnovci, Hladkovci*; podobne rodina *Hladkých, Závodných*, nie rodina *Hladkovcov, Závodnvcov*).

Pri skloňovaní priezvisk, ktoré obsahujú tzv. posuvné vokály, sa obvykle tieto vokály zachovávajú iba tam, kde by mohli tvary viesť k nezrozumiteľnosti, k ťažšej identifikácii tvaru v N sg. alebo k ťažkej vysloviteľnosti skupiny spoluhlások (*Marček → Marčeka, Janček/Jančeka*, v cudzích slovách *Herder → Herdera*), no zachovávanie vkladných vokálov potláča spisovnosť. Písanie priezvisk s pohyblivými vokálmi sa v jazykovej praxi vyznačuje výraznou neustálenosťou (napr. *Mlacek – Mlaceka/Mlacka, Bartek – Barteka/Bartka, Bartko – Bartka*). Nazdávame sa, že ak slabika obsahuje aspoň jednu sonóru (napr. *r, l*), vkladné vokály by sa pri skloňovaní mali dôsledne vynechávať v krstných (rodných) menách, prirodzene, pokiaľ vkladné vokály nie sú dôležité pre ľahšiu výslovnosť (napr. *Peter/Petra, Marek/Marka, Pavol/Pavla*, ale *Platón*, nie *Platna*, ale *Platóna*),²³¹ no pri skloňovaní priezvisk by sa v jednotlivých tvaroch, najmä kvôli zrozumiteľnosti mali zachovávať, čo ich odlišuje od apelatív (napr. apel. *hudec/hudca*, ale *Hudec/Hudeca*; porov. však *vrabec/vrabca : Vrabec/Vrabca*, nie *Vrabeca!* – tu sa zrejme pociťuje menšia miera desémantizácie s pôvodným apelatívom²³²).²³³

Ženské domáce, ale aj cudzie osobné mená sa skloňujú podľa rovnakých deklinačných kritérií ako apelatíva ženského rodu podľa vzoru *žena* alebo *ulica* (napr. *žena: Mirolava, Andrea, Vladimíra, Katarína, Jana, Daniela*; *ulica: Soňa, Klaudia, Lucia, Terézia*),²³⁴ hoci môžu byť niektoré cudzie mená zakončené aj na spoluhlásku, no v ostatných pádoch už majú pádové prípony zhodné s týmito vzormi (napr. cudzie propriá: *Izis, Ceres, Juno*). V niektorých takýchto menách dochádza pri skloňovaní aj k pádovému supletivizmu: *Izis – od Izidy, Ceres – od Cerery* (niekedy sa však neskloňujú), *Juno – od Junóny, Artemis – Artemidy* a pod.). Niektoré cudzie ženské osobné mená sú nesklonné (napr. *Inge, Rút, Hekaté, Nyx*), no niektoré indeklinábiliá sú potenciálne ohybné (napr. *Ester,*

²³¹ Mená ako *Xavér, Ezechiel, Valér* a pod. neobsahujú pohyblivé vokály, ale vokály sú etymologickou súčasťou tvaru, preto sa pri skloňovaní zachovávajú.

²³² Porov. aj Dolník, 2010, s. 80.

²³³ V tvaroch G sg. *Tomka* alebo D sg. *Tomkovi*, prípadne v iných nepriamych pádoch nie je jasné, či základný tvar priezviska je *Tomek, Tomko, Tomka*; rovnako je to aj pri prechýlenej podobe priezviska jeho ženy: *Tomková* môže byť manželka *Tomka, Tomku*, ale aj *Tomeka*; podobne je vhodnejšie skloňovanie a derivácia priezviska *Fandel – Fandela – Fandelom*, nie *Fandla – Fandlom*, a prechýlený tvar *Fandelová*, nie *Fandlová*, pretože existuje aj priezvisko *Fandly – Fandla – Fandlom*; → *Fandlová*.

²³⁴ Mená ako *Tatiana, Bronislava* a pod. sa skloňujú podľa vzoru *žena*, ale ich hypokoristické podoby *Táňa, Broňa* už sa skloňujú podľa vzoru *ulica*.

Dagmar, potenciálne napr. *bez Estery, Estere; Dagmary/Dagmare* podľa variantu mena *Dagmara* a pod.). V singulári je skloňovanie ženských osobných mien pomerne pravidelné, variantnosť sa vyskytuje v G plurálu pri vzore žena aj ulica (primárna -*o*: *Viera/Vier, Tatiana/Tatian, Daniela/Daniel; Alica/Alic*; variantná je -*i*: *Andrea/Andrej; Soňa/Soní, Klaudia/Klaudií*), V D a L pl. sa pod vplyvom hláskoslovných zákonitostí slovenčiny či rytmického zákona vyskytujú krátke variantné prípony -*am, -ach* (napr. *Renáta/Renátam, Beáta/Beátam, Zoja/Zojam/Zojach*).

Deklinačná dynamika antroponým – zamieňanie vzorov chlap a kuli

Skloňovaniu cudzích mužských mien sa venovala a venuje stále dostatočná pozornosť (J. Damborský, J. Orlovský – L. Arany, L. Dvonč, E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, J. Oravec – E. Bajžiková – J. Furdík, M. Ološtiak a iní), no v jazykovej praxi vidno stále pomerne veľkú neustálenosť a disproporciu v skloňovaní takýchto substantív. Systemizujúce výsledky svojho výskumu o problematike skloňovania anglických proprií v slovenčine a cudzích mužských mien zakončených na nemé *e* priniesol M. Ološtiak.²³⁵

Pri skloňovaní cudzích maskulín, napr. cudzích priezvisk ako *Corey, Perry, Camus, Murray, White, Crosby, Queneville, Bale, Dave, Dane, Zidane, Kane*, ktoré sa často používajú v publicistickom štýle, ale aj pri skloňovaní osobných mien ako *René, José, Johnny, Miky, Sidney, Stanley* a pod., sa veľmi často recipročne zamieňajú dve skloňovacie paradigmy maskulín. Ide o zamieňanie vzoru chlap s periférnym vzorom kuli (napr. *Coreya Perryho, Sidneya Crosbyho, čaša lorda Stanleya, ...Vo štvrtfinále v Cincinnati prehry Nadala, Djokoviča i Murraya, Davidenko kritizuje Murraya; ...Po takej sezóne je prakticky nemožné, aby sa o Bala nezaujímali tie najväčšie kluby sveta...; ...Parížania by z Bala radi urobili symbol novej éry klubu...; ...Do hry o Bala by však mohol vstúpiť i Manchester United, ktorý nezvykol za éry trénera Fergusona míňať na nákupy hráčov gigantické sumy...; ...24-ročného Patricka Kaneho...; ...Tím trénera Joela Quenevilleho pokračuje tam, kde skončil...; ...vyrovnali gólmi Hiadlovského a Whiteho... atď.).*

Najčastejším problémom pri skloňovaní cudzích mužských mien je nerozlišovanie správnej výslovnosti týchto mien a výhradné pridrievanie sa len grafickej formy cudzieho mena. Je dôležité si uvedomiť, že pri niektorých cudzích menách dochádza k disproporcii medzi ich grafickým a výslovnostným (fonetickým) tvarom. Napr. priezvisko *White* sa graficky končí na samohlásku *e*, ale jeho výslovnosť sa končí na spoluhlásku *t* [*v/ujt*], priezvisko *Stanley* sa graficky končí na samohlásku *-y* a aj foneticky sa tvar končí na samohlásku *i* [*stenli*]. Pri skloňo-

²³⁵ Porov. Ološtiak, 2007, 2008.

8. Podstatné mená (substantíva)

vaní cudzích mužských mien treba primárne vychádzať z výslovnostného tvaru, nie z ortografického, a v takom prípade možno aplikovať rovnaké princípy skloňovania, aké sa uplatňujú pri skloňovaní domácich maskulín, ktoré však v rámci kategórie životnosti naopak vychádzajú z formálnych, ortografických princíпов. Podľa vzoru chlap teda možno odporúčať skloňovať všetky cudzie mužské priezviská s výslovnosťou končiacou sa na spoluhlásku, prípadne na samohlásku *o*, ako je to pri domácich slovách.

Výslovnosť cudzích mien ako *Bale, Dave, Dane, White, Laplace, Zidane, Kane, Queneville* a pod. sa končí na spoluhlásku, resp. tzv. nemé e^{236} , a vyslovujú sa [*bejl, dejv, dejn, v/ujajt, laplas, zidan, kejn, kenevil*], preto by sa mali skloňovať podľa vzoru chlap. Keďže však má na výslovnosť vplyv aj koncová samohláska, nemala by preto pri skloňovaní z mena vypadávať, ale mala by zostať zachovaná (napr. futbalistu Garetha *Bale-a* [*gereta bejla*]; tím trénera *Quenevillea* [*kenevila*] a pod.). Cudzíe mužské mená zakončené na *o, ó, u* (napr. *Takko, Szabó, Caucescu*; výslovnosť [*tako, sabó, čaučesku*]) by sa rovnako mali skloňovať podľa vzoru chlap, no s tým rozdielom, že relačná morféma *o, ó*, ktorá zostáva aj na konci ohybného výslovnostného tvaru, by mala vypadávať (*Takka, Caucescu*).²³⁷ V prípadoch, keď má koncové *o, ó* vplyv na výslovnosť priezviska, súvisí s jeho pôvodom alebo má dajakú inú funkciu (zachovanie tvaru priezviska), by však malo zostať zachované (napr. *Sacco*, G sg. *Saccoa*; výslovnosť [*sekou*], G sg. [*sekoua*]; *Szabó, Szabóa* [*sabóa*]; *Lassu, Lassua*; *Nehru, Nehrua*). Ako sme už spomínali, cudzie mužské mená, ktorých výslovnosť sa končí na samohlásku *i, e* (nie nemé), prirodzene, aj s dlhými (*í, é, ú*) a inými fonetickými realizáciami neslovenských foném (*ö, ő, ü, ű, ě*), by sa mali skloňovať podľa vzoru kuli (*Corey, Murray, Dítě, Perry, Johnny, Mi(c)ky, Sidney, Crosby, Stanley, Ladányi, Ládi* či *René, José* s výslovnosťou [*kori, mari, d'íte, peri, džoni, miki, sidni, krosbi, stenli, ladáni, ládi, rené, chozé*]).

Pozor, pri pôvodne maďarských priezviskách sa môžu niektoré samohlásky vyslovovať v slovenčine ako spoluhlásky a v takom prípade sa neskoľujú podľa vzoru kuli, ale chlap. Niektoré z nich sa dokonca podľa PSP prepisujú so spoluhláskou (napr. *Leváí, Dulay, Rudnay/Rudnaj* a pod.).

Naostatok možno ešte spomenúť, že v rámci dynamiky deklinačného systému v slovách zakončených na nemé *-e* sa toto nemé *-e* v tvaroch nepriamych pádov zachováva a priezviská pri skloňovaní prechádzajú zo vzoru chlap do vzoru kuli (napr. *Garrone-s* [*garon*], ale *Garrone-ho* [*garoneho*]). Niektoré mená, ktoré by sa mali pod-

²³⁶ Porov. Ološtiak, 2007, s. 92 – 99; 2008, s. 79 – 88.

²³⁷ Portugalské a brazílske priezviská ako *Bento, Pinto, Bebeto, Ronaldo, Ronaldinho* [*bentu, pintu, bebetu, ronaldu, ronaldíňu*] sú v základnom tvare zakončené na samohlásku *-o*, foneticky sa však vyslovujú s *-u* a v nepriamych pádoch sa rovnako skloňujú podľa vzoru chlap.

ľa základného tvaru skloňovať podľa vzoru kuli, sa zasa skloňujú podľa vzoru chlap (napr. meno *Noe* má v nepriamych pádoch tvar rozšírený o infix *-m-*: v G sg. *Noe-m-a*, v D sg. *Noe-m-ovi*, nie *Noe-ho*, *Noe-mu*).

Cudzie mužské priezviská zakončené na samohlásku *-a* by sa mali dôsledne skloňovať podľa vzoru hrdina (*Filppula*, *Filppulu*, *Filppulom*; *Obama*, *Obamu*, *Obamom*).

Uvedené princípy skloňovania sa však, prirodzene, nedajú využívať pri všetkých cudzích priezviskách, pretože niektoré cudzie priezviská môžu byť aj nesklonné (napr. *Descombes Sevoie* [*dekomb səvoá*],²³⁸ *Jirků*, *Janků* a pod.).

Komplexná adaptácia cudzieho slova sa zväčša prejavuje aj začlenením tohto slova do deklinačného, prípadne konjugačného systému nášho jazyka.²³⁹ Deklinácia všetkých cudzích mien však nemusí byť záväzne spojená s ich preberaním a adaptáciou, mohli by sme ju situovať iba do interferenčnej fázy,²⁴⁰ nemusíme teda tieto cudzie slová preberať a adaptovať ich. Do istej miery to súvisí so skutočnosťou, že ich prispôbenie nášmu jazykovému systému sa môže realizovať iba v komunikácii na úrovni parole, pretože sa používanie dajakého cudzieho antroponyma realizuje iba okazionálne, počas písomného (športové spravodajstvo) či ústneho komentovania športových zápasov, a iba na úrovni parole v publicistickom štýle (tlač, televízia, rozhlas), no do nášho jazyka sa tieto antroponymá neadaptujú, preto vzrastá dôležitosť ortoepického faktora.²⁴¹

²³⁸ Pri tomto francúzskom priezvisku by sa však prvá časť priezviska dala skloňovať podľa vzoru *chlap* [*dekomba sevoá*, *dekombovi sevoá*, *dekombom sevoá*].

²³⁹ Adaptácia gramatických tvarov v deklinačnom a konjugačnom systéme spisovnej slovenčiny sa označuje termínom transmorfológizácia (o termíne J. Furdíka viac Gianitsová-Ološtiaková – Ološtiak, 2007, s. 16).

²⁴⁰ Proces preberania a zdomáčňovania dajakého slova možno rozdeliť na tri fázy – interferenčnú, adaptačnú a integračnú (porov. Gianitsová-Ološtiaková – Ološtiak, 2007, s. 15 – 16).

²⁴¹ Na materiáli cudzích priezvisk futbalistov, ktorí sa zúčastnili na 20. majstrovstvách sveta vo futbale v Brazílii v roku 2014, sme si overili, že skloňovateľné podľa našich deklinačných vzorov boli takmer všetky (frekvencia priezvisk podľa vzorov [súpiska tímov obsahovala približne 25 futbalistov]: chlap [Rusko/Bosna a Hercegovina: 21 priezvisk], hrdina [Španielsko/Čile: 10], kuli [Irán: 13/Taliansko: 12]; porov. Závodný, 2014.

8. Podstatné mená (substantíva)

Zhrnutie princípov skloňovania mužských antroponým a zooným^{242,243}

sg. <i>chlap/hrdina/kuli</i>	pl. <i>chlap/hrdina/kuli</i>
N <i>Prokop-$\mathfrak{s}$/Otépk-a/Ladányi²⁴²</i>	<i>-ovia /-ovci²⁴³</i>
G <i>Prokop-a/Otépk-u/Ladányi-ho</i>	<i>-ov/-ovcov</i>
D <i>Prokop-ovi/Otépk-ovi/Ladányi-mu</i>	<i>-om/-ovcom</i>
A <i>Prokop-a/Otépk-u/Ladányi-ho</i>	<i>-ov/-ovcov</i>
L <i>o Prokop-ovi/o Otépk-ovi/o Ladányi-m</i>	<i>-och/-ovcoch</i>
I <i>Prokop-om/Otépk-om/Ladányi-m</i>	<i>-ami/-ovcami</i>

Zhrnutie princípov skloňovania ženských antroponým a zooným

sg. <i>žena/ulica</i>	pl. <i>žena/ulica</i>
N <i>Petr-a/Soň-a</i>	<i>Petr-y/Son-e</i>
G <i>Petr-y/Son-e²⁴²</i>	<i>Petier-$\mathfrak{s}$, Andre-í/Alic-$\mathfrak{s}$, Son-í</i>
D <i>Petr-e/Son-i</i>	<i>Petr-ám, Renát-am/Son-iam, Zoj-am</i>
A <i>Petr-u/Soň-u</i>	<i>Petr-y/Son-e</i>
L <i>o Petr-e/o Son-i</i>	<i>o Petrách, Renát-ach/o Son-iach, Zoj-ach</i>
I <i>Petr-ou/Soň-ou</i>	<i>Petr-ami/Soň-ami</i>

8.7.3. Skloňovanie toponým a chrématoným

Toponymá, zriedkavo aj chrématonymá, majú okrem substantív aj formu iných slovných druhov (*Krátke, Druhé, Zabité, Neteč*), hoci rovnako ako všetky propriá slovnodruhovo prináležia substantívam, pretože vznikajú substantivizáciou.²⁴⁵ Spomedzi toponým majú najbližšie k apelatívam chotárne názvy, no rovnako aj chrématonymá. Všetky abionymá možno podľa ohybnosti rozdeliť na ohybné a neohybné. Neskloňujú sa toponymá majúce podobu výpovede, tzv. vetné názvy. Pri názvoch tohto typu sa používa opisný spôsob (napr. *Zastali pod pasienkom Kde Paľa s'ali.*; Majtán, 1996, s. 18). Viacslovné názvy možno rozdeľovať na: *viacslovné názvy so zhodou*, ktoré sa najčastejšie skladajú z vlastnost-

²⁴² Keďže ide aj o súčasné priezvisko, nezapisujeme ho podľa fonetických princípov v tvare *Ladáni* (porov. PSP).

²⁴³ Ako sme spomínali už skôr, pri priezviskách majú v N pl. a vo všetkých nepriamych pádoch pl. ohýbacie prípony vplyv aj na lexikálny význam, pretože rozlišuje príbuznosť (napr. *-ovci/-ovcov/-ovcom*)/nepříbuznosť (*-ovia/-ov/-om*) nositeľov priezviska.

²⁴⁴ V jazykovej praxi sa začínajú využívať aj tvary *od Soni, od Táni* (porov. SNK.).

²⁴⁵ Výnimočne sú na Slovensku doložené aj vetné typy názvov (napr. *Kde Paľa s'ali.*; *Stará maša, kde sa ruda léla*).

ných a privlastňovacích adjektív a substantív, napr. *Michalovská tehla, Sójové rezy, Čierny princ, Suchý potok, Stará Bystrica, Spišská Nová Ves, Bačov jarok, Dlhé pole* a pod.), *viacslovné názvy bez zhody*, v ktorých je často určujúcim členom predložková konštrukcia v postpozícii (sú však veľmi zriedkavé) alebo názvy s posesívnym či predložkovým genitívom,²⁴⁶ prípadne predložkovou konštrukciou v inom páde (napr. *meno + predložka + meno*: napr. *Drahošky pod Oborským vrchom, Lúky za Brezinou, Krásno nad Kysucou, Žiar nad Hronom, Lúky na vrškoch, Pole od Osuského*; *meno + (atribút) + meno* v (predložkovom) genitíve či v inom páde s predložkou: *Kaplnka svätého Juraja, Námestie svätej Alžbety, Most SNP, Dedina mládeže* a pod.) a prienikovou skupinou sú kombinované viacslovné názvy, keď je dôležitým funkčným členom nielen kongruenčná, ale aj nekongruenčná konštrukcia (napr. *Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV, Nové Mesto nad Váhom, Slovenský plynárenský priemysel, a. s., Ministerstvo zahraničných vecí SR* a pod.).

Všetky substantívne maskulinne abionymá skloňujeme podľa neživotných vzorov *dub* a *stroj* s rovnakými formálnymi deklinačnými limitáciami ako pri apelatívach.²⁴⁷ Pri skloňovaní mužských abioným zakončených na cudzie predpony v porovnaní s apelatívami neodpadávajú prípony *-us*, *-os*, *-as*, *-es*, pretože propriá by nemali podliehať deformácii tvaru (napr. *Kozmos – Kozmosu, Santos – Santosu*). Substantívne abionymá ženského rodu, keďže kategória životnosti je tu irelevantná, sa skloňujú podľa všetkých základných vzorov ženských substantív podľa formálnych kritérií ako pri apelatívach (napr. **žena**: *Milka, Nivea, Bratislava, Zemplínska šírava*; **ulica**: *Banská Bystrica, [Štúrova] ulica, Škandinávia, Kia*; **kost'**: *Budapešť, Bukurešť, Sibír, Mladá Boleslav, Lešť*; **dlaň**: *Poproč, Sereď, Viedeň, Lodž, Čierťaž*). Podľa vzoru *žena* a *ulica* skloňujeme aj pomnožné toponymá (napr. **žena**: *Tatry, Pieniny, Alpy*; **ulica**: *Mlynárovce, Košice, Michalovce* a pod.). Substantívne abionymá stredného rodu skloňujeme podľa vzorov neutier, vychádzajúc z formálnych kritérií ako pri apelatívach (napr. **mesto**: *Kongo, Thajsko, Rajo, Tchibo*; **srdce**: *Dlhé pole*; **vysvedčenie**: *Poriadie, Osrblie, Zákopčie, Náklie, [Plavecké] Podhradie*). Nie sú nám známe abionymá, ktoré by sa skloňovali podľa vzoru *dievča*, pretože abionymá so zakončením na sufix *-ča* sa prikláňajú k ženskému vzoru *ulica* (napr. *Bytča, Súča, [Partizánska/Slovenská] Lupča* a pod.).

²⁴⁶ Posesívnym genitívom nemusí byť vždy vyjadrené skutočné privlastnenie objektu, ale posesívna forma môže zväčša vyjadrovať aj iné sémantické odtienky (napr. *oslavnosť, pamäťnosť* a pod.); porov. podkapitolu *Individuálne privlastňovacie adjektíva*.

²⁴⁷ Zložené toponymá s časťou *-hrad* (z praslovanského *gradъ*), ale aj toponymá s topobázou či topoformantom na *-z* majú v G sg. variantnú príponu *-u* (*Petrohrad-u, Senohrad-u, Suchodhrad-u; Boleráz-u*).

Nesklonné abionymá sú cudzieho pôvodu, väčšina je stredného rodu a vyznačujú sa netypickou formou pre daný rod abionyma (napr. SR: *Sydney, Dillí, Santa Fé, Bordeaux, Nantes, Skopje*).

Osobitnú pozornosť treba venovať deklinácii pomnožných toponým, kde sa možno stretnúť s variantnosťou a istými deklinačnými nepravidelnosťami. Podľa vzoru *dub* skloňujeme pomnožné toponymá zakončené v N pl. na *-y* (napr. *Kľačany, Piešťany* a pod.) a podľa vzoru *stroj* zakončené na *-e* (napr. *Včeláre, Ortáše, Psiare, Tlmače, Vráble* a pod.). Rovnaký formálny princíp sa uplatňuje aj pri ženskom rode, no tvary pomnožných toponým podľa vzorov *dub* a *stroj* sa od tvarov pomnožných toponým podľa vzorov *žena* a *ulica* odlišujú tvarmi D, L a I pl. (porov. skloňovanie pomnožných substantív). V strednom rode máme doložené iba pomnožné toponymá podľa vzoru *srdce*. Azda najšpecifickejším funkčným pádom je pri týchto pomnožných toponymách G pl.:

8.7.3.1. Pomnožné toponymá mužského rodu

Pri abionymách mužského rodu je v G pl. primárnou príponou pri oboch vzoroch ohýbacia prípona *-ov* a variantnou príponou *-o*.

dub: ako sme uvádzali už pri apelatívnom skloňovaní, primárna prípona *-ov* sa uplatňuje najmä pri názvoch, pri ktorých nenastala demotivácia s apelatívnym motivantom (*Vinohrady nad Váhom, Zlaté Klasy, Potôčky, Slatinské Lazy, Nové Sady, Vínosady* a pod.); variantná prípona *-o* sa uplatňuje najmä pri názvoch, pri ktorých nastala demotivácia s apelatívnym motivantom alebo nastala derivácia a zároveň proprializácia pôvodného apelatívneho motivanta (napr. *zlato* → *Zlatníky, topol* → *Topolníky, stráž* → *Strážany* a pod.); nulová prípona však býva často sprevádzaná aj morfonologickými javmi: **1. nulová ohýbacia prípona bez vokalickej alternácie v topobáze** (napr. *Domaníky, Smrdáky, Nováčany, Rakúsy, Košúty* a pod.); **2. nulová ohýbacia prípona s vokalickeými a konsonantickými kvantitatívnymi alternáciami v topobáze** (napr. *a* → *ia*: *Borčany/Borčian, Dubovany/Dubovian, Kravany/Kravian, Podhorany/Podhorian, Turany/Turian*; *a* → *á*: *Čakany/Čakán, Donovaly/Donovál, Gajary/Gajár, Krškany/Krškán, Vojany/Voján*; *e* → *ie*: *Gbely/Gbiel, Kalameny/Kalamien, Sebechleby/Sebechlieb, Žabokreky/Žabokriek*; *i* → *í*: *Kristy/Krist*; *u* → *ú*: *Prusy/Prús, Šterusy/Šterús*, ba dokonca *l* → *ĺ*: *Prestavľky/Prestavĺk, Vlky/Vĺk*).

stroj: rozlišovanie primárnej prípony *-ov* (napr. *Baláže, Kríže, Majere, Remetské Hámre, Sliache*) a variantnej prípony *-o* sa v rámci tohto vzoru realizuje podľa rovnakého demotivačného pravidla ako pri vzore *dub*; nulová prípona však býva rovnako ako pri vzore *dub* sprevádzaná aj morfonologickými javmi: **1. nulová ohýbacia prípona bez vokalickej alternácie v topobáze** (napr. *Čeláre/Čelár, Holiare/Holiar, Koláre/Kolár, [Velké, Malé] Leváre/[Velkých, Malých] Levár, Te-*

sáre/Tesár a pod.); **2. nulová ohýbacia prípona s vokalicými kvantitatívnymi alternáciami v topobáze** (napr. *i* → *í*: *Hlivištia/Hlivišť*, *Lukovištia/Lukovišť*, [Malé] *Straciny/[Malých] Stracín*; *a* → *á*: *Tlmače/Tlmáč*, [Vyšné] *Repaše/[Vyšných] Repáš*); **3. nulová ohýbacia prípona + vkladný vokál/diftong** (napr. *-e-*: *Vráble/Vrábel*; *-ie-*: *Ladce/Ladiec*).

8.7.3.2. Pomnožné toponymá ženského rodu

žena: na rozdiel od maskulínných pomnožných toponým tu na ohýbaniu príponu nevyplýva, či nastala demotivácia pôvodného apelatívneho motivanta, alebo nie; ohýbacia prípona v páde tohto vzoru je iba jedna, a to nulová, no nulová prípona býva rovnako ako pri vzoroch mužského rodu sprevádzaná morfonologickými javmi: **1. nulová ohýbacia prípona bez vokalickej alternácie v topobáze** (napr. *Bodzianske Lúky/Bodzianskych Lúk*, *Dúbravy/Dúbrav*, *Malatiny/Malatin*, *Stráňavy/Stráňav* a pod.); **2. nulová ohýbacia prípona s vokalicými kvantitatívnymi alternáciami v topobáze** (napr. *i* → *í*: *Breziny/Brezín*, [Hronské] *Kosihy/[Hronských] Kosih*, *Leštiny/Leštín*, *Remeniny/Remenín*, [Velké] *Straciny/[Velkých] Stracín*; *a* → *á*: *Ohrady/Ohrád*; *u* → *ú*: *Huty/Hút*; *o* → *ô*: *Roztoky/Roztók*, [Slovenské] *Ďarmoty/[Slovenských] Ďarmôt*; *e* → *ie*: [Vyšné] *Remety/[Vyšných] Remiet* a pod.); **3. nulová ohýbacia prípona + vkladný vokál/diftong** (napr. *-o-*: *Dvorianky/Dvorianok*, *Lužianky/Lužianok*, *Sečianky/Sečianok*, *Topoľčianky/Topoľčianok*, *Vrútky/Vrútok*; *-ie-*: *Bojničky/Bojničiek*, *Malacky/Malaciek*, *Rybky/Rybiek*, *Torysky/Torysiek* a pod.);²⁴⁸

ulica: na ohýbaniu príponu tu rovnako nevyplýva demotivácia apelatívneho motivanta, no na rozdiel od vzoru *žena* nie je ohýbacia prípona v páde tohto vzoru iba jedna; primárna prípona je tu nulová, ktorá býva sprevádzaná dajakým morfonologickým javom, a variantnou príponou je *-í*: **1. nulová ohýbacia prípona bez vokalickej alternácie v topobáze** (napr. [Liptovské] *Revúce/[Liptovských] Revúc*); **2. nulová ohýbacia prípona s vokalicými kvantitatívnymi alternáciami v topobáze** (napr. *i* (*y*) → *í* (*ý*): *Beladice/Beladic*, [Horné] *Zelenice/[Horných] Zeleníc*, *Košice/Košíc*, *Obyce/Obýc*, *Smolenice/Smoleníc*; *u* → *ú*: *Krahule/Krahúl*, *Sekule/Sekúl* a pod.); **3. nulová ohýbacia prípona + vkladný vokál/diftong** (napr. *-e-*: [Malé, Velké] *Zlievce/[Malých, Velkých] Zlievec*; najfrekvencovanejším typom v rámci tohto vzoru je vkladný diftong *-ie-*: *Alekšince/*

²⁴⁸ Do tejto skupiny by bolo možné zaradiť aj niektoré pomnožné chrématonymá (napr. *Horalky/Horaliek*, *Tatranky/Tatraniek*), hoci sa v slovníkoch (SSSJ, 2011; KSSJ, 2003) vyskytujú aj ich apelativizované singulárové pendanty s vlastným lexikálnym významom (*horalka*, *tatranka*), pretože pôvodne išlo o názov výrobku, ktorý sa apelativizoval a začali ho využívať viacerí výrobcovia.

Alekšiniec, Diakovce/Diakoviec, Michalovce/Michaloviec, Sobrance/Sobraniec, Žakovce/Žakoviec a pod.); variantnú príponu **-í** má iba niekoľko názvov (napr. *Dlhé Stráže/Dlhých Stráží*, [*Lednické*] *Rovne*/[*Lednických*] *Rovní*, [*Kremnické, Štiavnické*] *Bane*/[*Kremnických, Štiavnických*] *Baní*, *Svätuš*/*Svätúši*, *Vyhne*/*Vyhni*, *Visolaje*/*Visolají*).

8.7.3.3. Pomnožné toponymá stredného rodu

Pomnožné toponymá stredného rodu sú najmenej zastúpené, realizujú sa pri nich iba vzory *mesto* (*Košariská*) a *srdce* (*Hlivištia*). Pre oba vzory je v G pl. typická iba nulová ohýbacia prípona, sprevádzaná vokalicou kvantitatívnu alternáciou (*i* → *í*: *mesto* – *Košariská*/*Košarisk*; *srdce* – *Hlivištia*/*Hlivišt*, *Lukovištia*/*Lukovišt*, [*Blatné, Veľké*] *Revištia*/[*Blatných, Veľkých*] *Revišt*).

Zaujímavosťou je, že pri všetkých vzoroch sa v G pl. pomnožných toponým dôsledne uplatňuje rytmický zákon (porov. uplatňovanie rytmického zákona pri týchto vzoroch apelatívnych substantív).

8.7.3.4. Adjektívne abionymá

Adjektívne abionymá (tvary vlastnostných a posesívnych adjektív), abionymické adjektíváliá (deverbatíva, kardináliá) a adjektívne časti viacslovných názvov skloňujeme podľa adjektívnych vzorov *pekný*, *cudzí*²⁴⁹/*otcov*, *matkin* s ohľadom na rod abionyma (napr. **pekný/cudzí**: *Prvý* [rybník], *Dlhý*, *Nový* [dvor], *Zlatý* [nugát], *Najdolší* [jarok]; **pekná**²⁵⁰/**cudzia**: *Spišská Nová* [Ves], *Horná* [Streda], *Svinná*,²⁵¹ *Holčia*; **pekné/cudzie**: *Krátke*, *Suché*, *Staré* [Mesto], *Najnižšie* [žliabky], *Horiace* [jazero]; **otcov-s, -a, -o**/**matkin-s, -a, -o**²⁵²: *Kolárovo*, *Na*

²⁴⁹ Vzhľadom na štandardizovaný korpus geografických názvov možno konštatovať, že spomedzi adjektívnych vlastnostných názvov prevažujú tie, ktoré majú tvrdé skloňovanie podľa vzoru *pekný*, pretože v rámci toponým jednoznačne dominujú dvojslovné adjektívno-substantívne názvy, v ktorých sa adjektívna časť názvu skladá zo vzťahového adjektíva (sufixy *-ský*, *i-(c)ký* a pod.).

²⁵⁰ Vychádzajúc zo substantívnej slovnodruhovej charakteristiky každého propria by bolo možné singulárové adjektívne tvary názvov ženského rodu paradigmaticky priradiť aj k vzoru *gazdiná*, pretože majú v singularii oba vzory rovnaké ohýbacie prípony; keďže má však vzor *gazdiná* v pluráli už substantívne prípony, s adjektívnyim vzorom *pekná* sa zhodujú iba v N a A.

²⁵¹ Azda možno spomenúť, že existuje aj osadný názov *Svinia*, ktorý sa však skloňuje podľa vzoru *cudzí* (*cudzia*), teda zo *Svinej*, *nad Sviňou* a pod.

²⁵² Keďže je proprium vždy substantívum, pri skloňovaní proprií ženského rodu so sufixom *-ina* môže dochádzať k zamieňaniu substantívneho a adjektívneho skloňovania. V takýchto prípadoch treba vychádzať z lexikálneho významu apelatívneho motivanta (pri propriálnom antroponymickom motivante je riešenie zrejme) – či sa danej substancii dá prívlastniť alebo vyjadriť príslušnosť, čiže treba rozlišovať lexikálnosémantickú kategóriu *osobnosť* – *vecnosť* (porov.

Ondrovom, Fedorkin [jarok], Albertkino; páv-í/-ia, -ie: Havrani [potok], Jazvečia, Vtáčia [hora], Býčia [hora], Hadie [jazierko]).

M. Ološtiak (2010, s. 108 – 129), inšpirujúc sa novým algoritmickým deklináčnym systémom slovenských substantív M. Sokolovej, vypracoval rovnaké deklináčne algoritmy aj na oblasť bioným (antroponymá a zoonymá) a abioným (toponymá a chrématonymá). Pri menných bionymách vyčleňuje tieto triedy: vždy životný MR (3 vzory, 1 podvzor) – G sg. *-a: Ján/podvzor Jano* (rozdielnosť v I pl.: *Jánmi/Janami*); G sg. *-u: Varga*; G sg. *-ho: Škultéty*; ŽR (4 vzory, 3 podvzory) – G sg. *-y*, G pl. *-ŕ: Zuzana/podvzor Kristína* (D a L pl. *-ám, -ách/-am, -ach*) : G pl. *-í Andrea*; G sg. *-e*, G pl. *-í: Mária/podvzory Soňa a Dáša* (D a L pl. *-ám, -ách/-iam, -iach/-am, -ach*) : G pl. *-ŕ: Alica*. Pri adjektíválnych bionymách vyčleňuje triedy: MR (4 vzory) – N sg. *-ý, y: Novotný, Krátky* (skracovanie koncoviek vplyvom rytmického krátenia); N sg. *-í, -i: Starší, Rýdzi*; ŽR (4 vzory) – N sg. *-á, -a: Kováčová, Čierna*; N sg. *-ia, -a: Staršia, Rýdza*. Keďže sú abionymá singuláriá tantum alebo pluráliá tantum, vyčleňuje pre ne paradigmy pre singulár aj plurál osobitne. Menné abionymá: vždy neživotný MR singuláriá tantum (6 vzorov) – L sg. *-e: Prešov/Poprad* (G sg. *-a/-u*); L sg. *-u: Ružomberok/Kežmarok* (G sg. *-a/-u*); L sg. *-i: Lučenec/Žiar* (G sg. *-a/-u*); MR pluráliá tantum (8 vzorov) – N pl. *-y + G pl. -ŕ: Topoľčany/Kristy* (I pl. *-mi/-ami*) : G pl. *-ov: Vinohrady/Zámky* (I pl. *-mi/-ami*); N pl. *-e + G pl. -ŕ: Leváre/Vráble* (I pl. *-mi/-ami*) : G pl. *-ov: Sliac/Hámre* (I pl. *-mi/-ami*); ŽR singuláriá tantum (5 vzorov) – N sg. *-a + G sg. -y: Bratislava/Kórea* (D sg. *-e/-i*) : G sg. *-e: Bystrica*; N sg. *-ŕ: Radvaň/Ves* (G sg. *-e/-i*); ŽR pluráliá tantum (5 vzorov) – N pl. *-e + G pl. -ŕ: Michalovce* : G pl. *-í: Bane/Stráže* (D a L pl. *-iam, -iach/-am, -ach*); N pl. *-y: Tatry/Topoľčianky* (D a L pl. *-ám, -ách/-am, -ach*); SR singuláriá tantum (4 vzory) – N sg. *-o: Slovensko/Gabčíkovo* (L sg. *-u/-e*); N sg. *-e: Hradište*; N sg. *-ie: Podhradie*; SR pluráliá tantum (2 vzory) – N pl. *-á: Košariská*; N pl. *-ia: Revištia*.

Adjektíválne abionymá sú rovnako zastúpené vo všetkých rodoch: singuláriá tantum MR (2 vzory – rozhoduje tvrdé a mäkké skloňovanie, 1 podvzor) – *Groznyj/podvzor Krátky* (skracovanie koncoviek vplyvom rytmického krátenia), *Vlčí*; ŽR singuláriá tantum (3 vzory): N sg. *-á: Belá*; N sg. *-a: Revúca*; N sg. *-ia: Svinia*; ŽR pluráliá tantum (1 vzor): N pl. *-e: Revúce*; SR (2 vzory): *Humenné/Partizánske* (N sg. *-é/-e*).

Medz jednotlivými bionymami a abionymami vyčleňuje, podobne ako M. Sokolová medzi apelatívami, reprezentatívne vzory indeklinábilií (bionymá – MR: *Števove*, ŽR: *Mary*; abionymá – MR: *Dachau*, ŽR: *Chelsea*, SR: *Čile*).

---

kapitolu o klasifikácii substantív), napr. *Buč-ina, Hlboč-ina, Široč-ina* (vzor *žena*), ale *Ilonk-ina, Husárk-ina [pleš], Juhásk-ina [debra]* – vzor *matkin(-a)*.

8.8. Pravopisné osobitosti substantív a ich využitie v praxi

1. Vlastné meno by vo vete nemalo stáť v pozícii prístavku, pretože ide o dôležitý identifikačný, nie synonymný, ako v prípade apelatívnych pomenovaní, prvok o objekte (napr. *Študentka prvého ročníka štúdia na pedagogickej fakulte Andrea Peterková. – Andrea Peterková, študentka prvého ročníka štúdia na pedagogickej fakulte.*) Ak však vo vete za sebou nasledujú dve alebo viacero substantívnych apelatívnych pomenovaní, označujúcich jeden objekt, možno vnímať druhé substantívne spojenie ako synonymné, hoci sa aj spája s vlastným menom, a oddeliť ho od prvého apelatívneho označenia čiarkou (napr. *Starobylá križovatka ciest, obec Jablonica sa neustále rozrastá.; Včerajší víťaz 15. etapy Tour de France, cyklista Alberto Contador nedokončil etapu.; Najlepšie zarábajúci športovec sveta, boxer F. Mayweather zvíťazil na body. a pod.);*
2. rozdiel medzi apelatívami a propriami sa prejavuje aj v slovtvorbe; v propriálnej lexike sa nerealizuje rovnaká slovtvorná postupnosť (slovtvorný rad, slovtvorná paradigma), pretože k slovtvornej analýze abioným možno pristupovať zo synchronného alebo diachrónneho hľadiska a slovtvorný vývin názvu, ako sme naznačili už skôr, sa ani v spisovnom období vývinu jazyka nemusí realizovať iba prostredníctvom spisovných, ale aj nespisovných lexikálnych jednotiek, najmä nárečových; mnohé toponymá mohli napr. vzniknúť z apelatív, ktoré zanikli, a teda v spisovnej slovenčine sa už nenachádzajú, preto v rekonštruovanej slovtvornej štruktúre zo synchronného pohľadu môže v slovtvornom rade chýbať jeden alebo viac slovtvorných medzistupňov; na druhej strane zasa môže pri analýze názvu dochádzať k rozporu medzi onymickou a slovtvornou motiváciou; napr. pri toponyme *Briavský potok* nejde o typické slovníkové vzťahové adjektívum, ktoré možno nájsť v lexike nášho jazyka, pretože toto adjektívum a predpokladaný apelatívny motivant *briava* v kodifikovaných slovníkoch nenájdeme – ide len o adjektívnu formu názvu bez vlastného lexikálneho významu, ktorý sa vzťahuje k vlastnému menu *Briava* (názov vrchu); s podobným problémom sa možno stretnúť aj pri názvoch, ako je napríklad názov *Kamenica*, pretože z onymickomotivačného hľadiska možno predpokladať priamy vznik názvu z apelátiva *kameň*, no zo slovtvorného hľadiska nemožno obísť slovtvorný medzistupeň v podobe adjektíva *kamenný* (→ *Kamenica*), podobne napr. názvy *Kyzkov potok* a *Buchtov potok* z onymickomotivačného hľadiska vznikli z osadného názvu *Kyzkovci* (ten z osobného mena *Kyzek*), respektíve z terénneho názvu *Buchtová*, no zo slovtvorného hľadiska je z formálnej štruktúry názvov vidno, že sa utvorili priamo z osobného mena *Kyzek*, respektíve z osobného mena

Buchta;²⁵³ pri abionymách, najmä pri toponymách teda treba zobrať do úvahy skutočnosť, že pôvodnými pomenovateľmi objektov najstaršími názvami bol dedinský ľud, ktorý nevnímal a neriadil sa dajakými slovotvornými pravidlami, čiže slovníková kodifikácia ako pri apelatívach sa tu nerealizuje, pretože štandardizačná názvoslovná komisia pri štandardizácii názvov formálne upravuje tieto názvy podľa pravopisných princípov iba v nevyhnutnej miere, nezasahuje však do motivačného či slovotvorného procesu;

3. gramatický rozdiel medzi apelatívom a propriom sa prejavuje napr. v slovnodruhovej oblasti (pri toponymách so sufixom *-ová* nejde o vlastnostné adjektívum, ale v mnohých prípadoch ide o nárečové splynutie ženského posesívneho sufixu *-ova* s adjektívnym skloňovaním, ktoré sa realizovalo prevažne v dvojčlenných adjektívno-substantívnych názvoch po ich skrátaní (elipse) a substantivizácii, napr. *Držkova Lhota* → *Držková*; *Ronckova* [asi *voda*] → *Roncková*; *Gálikova baňa* → *Gáliková*²⁵⁴), ale aj pri jave obojrodovosti niektorých sufixov, s čím sa pri apelatívach stretnúť nemožno (napr. sufixy *-ka* a *-ič-ka* môžu v názvoch zastupovať motivant v podobe osobného mena mužského, ale v prechýlenej podobe aj ženského rodu; bez poznania presnej motivácie názvu nevieme rod osobného mena spoľahlivo určiť: napr. názov potoka *Galička* mohol vzniknúť z osobného mena *Gálik*, ale aj *Gáliková*);
4. pri utváraní obyvateľských mien od cudzích názvov miest zakončených na samohlásku by sa malo rozlišovať, či ide v slovenskom jazyku o sklonné, resp. nesklonné substantívum; uvedený návrh možno potvrdiť na niekoľkých príkladoch: napr. názov mesta *Oslo* je ohybné (v *Osl-e*, *Osl-a*, *Osl-om* a pod.) a jeho gramatická relačná morféma by mala pri slovotvorbe vypadnúť, čiže nie *Osločan*, *Osločanka* či adjektívum *osloský* (porov. KSSJ, 2003), ale *Osl-an*, *Osl-anka* a adjektívum *osl-anský*; podobne sa v slovenčine utvárajú slovotvorné motiváty z názvov ako *Brezno* (*Brezňan* → *Breznianka* a adjektívum *brezniansky*) či *Ráztočno* (*Ráztočňan* → *Ráztočnianka* a adjektívum *ráztočňiansky*)²⁵⁵; iná situácia nastáva, keď je názov cudzieho mesta nesklonný, v takom prípade by z názvu rovnako mali vypadnúť samohláskové, potenciálne relačné morfémy, prípadne by sa z neho pri pridávaní derivačnej morfémy mali odstrániť tzv. nemé hlásky, ktoré sa pri výslovnosti neartikulujú,

²⁵³ Porov. Krško – Velička, 2011, s. 32.

²⁵⁴ Porov. Šrámek, 1999, s. 47.

²⁵⁵ Rovnako zaujímavým názvom je cudzí názov *Kartágo*. Podľa KSSJ (2003) má obyvateľský názov tvar *Kartáginiec* (adj. *kartáginický*), hoci napr. z názvu *Kongo* je utvorený obyvateľský názov *Konžan* (adj. *konžský*). Keďže všeobecná tendencia v jazyku smeruje k odstraňovaniu alternácií, za úvahu stojí, či by neboli systémovejšie nie alternované tvary *Kartádžan*, *kartádžsky* (podobne ako *Konžan*, *konžský*), ale tvary utvorené rovnakou derivačnou morférou *Kartágan*, *kartágsky*.

a obyvatelia a vzťahové adjektíva by sa mali utvárať pridaním najvhodnejšej obyvateľskej, respektíve adjektívnej slovotvornej prípony (napr. *Marseille* → *Marseillčan* → *Marseillčanka* a adjektívum *marseillský*; *Soči* → *Sočan* → *Sočianka* a adjektívum *sočiansky*, prípadne *sočský* atď.); najjednoduchšie sa utvárajú obyvateľské názvy od názvov miest, ktoré sú zakončené na spoluhlásku, v takom prípade utvárame obyvateľské meno sufixáciou obyvateľskou príponou a nijaká morféma z tvaru názvu nevypadáva (napr. *Paríž* → *Parížan*, *parížsky*; *New York* → *Newyorčan*, *newyorský*; *Londýn* → *Londýnčan*, *londýnsky* a pod.);

5. v dvojslovných názvoch, v ktorých sa apelatívna časť, označujúca druh objektu, desémantizovala, čiže v základnom význame lexikálny význam tohto slova vôbec nesúvisí s pomenúvaným objektom (možno iba metonymicky), sa aj táto časť píše s veľkým začiatočným písmenom: napr. *Krásna Hôrka* – ide o názov hradu, ale druhé slovo v názve neoznačuje druh objektu, ale skôr lokalizáciu (hrad nachádzajúci sa na vrchu, hore, prípadne vznikol transonymizáciou z iného vlastného mena; existuje však aj názov *Krásna hôrka*, ktorý je pomerne častý a skutočne sémanticky súvisí s označovaným denotátom (napríklad názov lesa v Bratislave-Vinohradoch, názov vrchu v obci Kraskovo pri Rimavskej Sobote); v týchto prípadoch už však apelatívum *hôrka* (*hora*) sémanticky súvisí s objektmi *les* a *vrch*, ktoré pomenúva, preto sa píše s malým začiatočným písmenom (porov. KSSJ, 2003, s. 193; SSSJ, 2011, s. 143, 144); rovnako možno rozlíšiť názov *Červený Kameň*, ktorý pomenúva hrad, no slovo *kameň* v názve sémanticky nesúvisí s hradom; v názve vrchu *Červený kameň* však už apelatívum *kameň* sémanticky s apelatívom *vrch* súvisí, preto sa píše s malým začiatočným písmenom; v uvedených príkladoch a pri osadných názvoch sa ukazuje ortografická norma zápisu proprií ako záležitosť konsenzu, pretože sa narúša pomer: 1 individuálny objekt = 1 meno/názov;²⁵⁶
6. v niektorých cudzích a prevzatých substantívach sa nachádzajú samohláskové zoskupenia, ktoré sa formálne podobajú dvojhláskam v domácich slovách (*-ia*, *-ie*, *-iu*); tieto samohláskové skupiny však netvoria jednu dlhú slabiku – každá prináleží inej slabike alebo je sama slabikou (*gymnází-um*, *akci-a*, *financi-e*, *Lí-vi-a*, *na fun-kei-u*), preto ani nepodliehajú rytmickému zákonu (*ko-a-lí-ci-a*, *pre-zen-tá-ci-a*; *spáľň-ach*, ale *kritéri-ách*); pri ohýbaní slov, v ktorých sa nachádza samohlásková skupina, si pri ohýbaní treba dať pozor aj na to, že v singulári zapisujeme samohlásku, ktorá sa v samohláskovej skupine ohýba, ako krátku hlásku (napr. *na našej akcii*, *v tejto reakcii*) a v pluráli zapisujeme

²⁵⁶ V súlade s ortografickou normou sa vo viacslovných osadných názvoch píše všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom, no pomenujeme len jeden denotát (porov. však osadný názov *Závada pod Čiernym vrchom*).

samohlásku, ktorá sa v samohláskovej skupine ohýba, ako dlhú hlásku (napr. *z týchto financií, z našich akcií, v týchto reakciách, z vašich reakcií*);

7. pri slovných spojeniach obsahujúcich okrem vlastného mena objektu aj apelatívne označenie objektu by sa pri všetkých takýchto spojeniach v rámci systémovosti mal do pádových gramatických vzťahov zapájať iba apelatívny komponent a vlastné meno v pozícii nezhodného prívlastku by malo zostať v nesklonnom nominatívnom tvare; pri niektorých apelatívno-propriálnych slovných spojeniach môže dokonca dochádzať aj k rodovej a číselnej disproporcii (napr. *cestujem do obce Jablonica*, nie **do obce Jablonice*; *bývam v meste^{SR} Bratislava^{ŽR}*, nie **v meste Bratislave*; *vykúpil som sa v rieke^{ŽR} Dunaj^{MR}*, nie **v rieke Dunaji*; *žijem v meste^{SR,sg.} Topoľčany^{MR, pl.}*, nie **v meste Topoľčanoch* a pod.).

9. PRÍDAVNÉ MENÁ (ADJEKTÍVA)

Adjektíva patria medzi plnovýznamové (statické príznaky substancií, kvalitatívne slová), ohybné (skloňujú sa a stupňujú) a autosyntagmatické slovné druhy (vo vete plnia funkciu vetného člena). Najčastejšie plnia vo vete funkciu rozvíjacieho vetného člena substantív (vo funkcii podmetu alebo predmetu) v podobe zhodného alebo nezhodného prívlastku (Peter má *červenú* loptu.; *Vajanského* nábrežie), no môžu plniť aj funkciu mennej časti slovesno-menného prísudku (Sestra je *zdravá*.), doplnku (Dievča našli *uplakané*.) a po substantivizácii môžu plniť aj funkciu podmetu (*Hlavný* nám priniesol účet.), predmetu (Celý týždeň hľadali *nezvestného*.) či príslovkového určenia (Prišiel som *na nočnú*.). Tým, že najfrekvencovanejšie plnia adjektíva funkciu rozvíjacieho vetného člena substantív, sú substantívu vo vete gramaticky podradené, no zriedkavo môže byť adjektívum substantívu aj nadradené. Takáto situácia nastáva pri adjektivizácii verbatívnych tvarov (deverbatívach) v slovných spojeniach, keď sa v sémantickej štruktúre adjektíva zachovala intencná väzbová (rekčná) štruktúra slovesného motivanta. V takomto prípade plní substantívum funkciu nezhodného prívlastku adjektíva (plniť vodou → *plný* vody, podobať sa rodičom → *podobný* rodičom, dlžiť susedovi → *dlžný* susedovi, vďačiť matke → *vďačný* matke, závisieť od čoho → *závislý* od čoho a pod.). Niektorí jazykovedci dokonca v takýchto prípadoch hovoria o intencii adjektív ako o lexikálno-gramatickom pozostatku po slovesnom motivante.²⁵⁷

Adjektíva sú spomedzi slovných druhov sémanticky aj gramaticky najužšie späté so substantívami, historicky sa vyčlenili ako osobitný slovný druh adjektíva práve zo substantív. V spisovnom jazyku sú zachované niektoré staré menné tvary adjektív (napr. knižné tvary *vinen*, *hoden/hodna/hodno*; ale aj štylisticky neutrálny tvar *dlžen*; v niektorých pádoch majú menné tvary aj posesívne adjektíva: *otcov kamarát*, *otcovi kamaráti*, *otcove boje*, *otcova sestra*, *otcovo miesto* a pod.²⁵⁸), ktoré však majú aj neutrálne adjektívne varianty *vinný*, *hodný*, *dlžný*. Tieto adjektíva však majú zmeravený menný tvar iba v N sg., ale v nepriamych pádoch sa už skloňujú a nadobúdajú adjektívnu formu (*hodného*, *vinnému*, *dlž-*

²⁵⁷ Pozri SSSJM., 1984, s. 77; Nábělková, 1993, s. 18.

²⁵⁸ Staré menné tvary možno vidieť aj v zámenných tvaroch *sám*, *všetok*, *ten*, *tá*, *to*, *onen*, *žiadan*, *svoj*, *tvoj*, *on*, *ona*, *ono*, pri číslovke *jeden* a príslovke *rád*. V češtine je ich v adjektívach zachovaných viac (*mrtev*, *zdráv*, *živ*, *znám* a pod.).

ným). Z jazykového hľadiska si premenu substancií na statický príznak substancie možno všimnúť aj v niektorých expresívnych ustálených slovných spojeniach, v ktorých sa jedno substantívum označujúce substanciu postupne prestáva vnímať ako samostatná substancia a začína sa vnímať len ako príznak druhej substancie pomenovanej substantívom (*mrcha* človek → *mrchavý* človek, *plúha* chlap → *pluhavý* chlap, *choroba srdca* → *srdcová* choroba). Takéto utváranie adjektív je však v súčasnosti málo produktívne, pretože nedokáže vyjadrovať gramatickú zhodu s nadradeným substantívom. Vzájomný vzťah adjektíva a substantíva v jazyku teda možno vnímať ako nerozlučnú spätosť veci a jej vlastnosti v mimojazykovej skutočnosti.

Pokiaľ ide o slovotvornú motivovanosť v súčasnom jazyku, adjektíva možno rozdeliť na *slovotvorne nemotivované* a *slovotvorne motivované*. Slovotvorne nemotivované sa vnímajú ako najpôvodnejšie (pravé) adjektíva a už len etymologický rozbor v niektorých prípadoch môže odhaliť ich slovotvornú motivovanosť, väčšinou však majú svoj pôvod až v praslovančine či indoeurópcine (napr. *hlúpy*, *dlhý*, *malý*, *biely* a pod.). Slovotvorne motivované možno podľa slovotvorného spôsobu rozdeliť na deriváty (sú odvodené z iných slovných druhov alebo aj z iných adjektív: desubstantíva (*zlatý*, *stolný*, *deravý*), deadjektíva (*kyslástý*, *prekrásny*, *nasprostastý*), depronominá (*svojský*, *nesvoj*,²⁵⁹ *tunajší*), denumeráliá (*prvý*),²⁶⁰ deverbatíva²⁶¹ (*hrací*, *zúrivý*, *nenásytý*), deadverbiá (*včerajší*, *dnešný*, *horný*, *dolný*), departikuly (*naozajstný*, *ozajstný*), deinterjekcie (*čáčaný*)) a kompozitá (*mäsožravý*, *hluchonemý*, *zelenomodrý/zeleno-modrý*, *rímskokatolícky*, *gréckokatolícky*).

Adjektíva substantívam spresňujú a konkretizujú význam, pretože adjektívum substantívu obohacuje významový obsah (intenziu), no zároveň tým zužuje významový rozsah (extenziu):

napr. slovo *sveter* má veľmi všeobecný význam, čiže má chudobnú intenziu, no má veľmi veľký rozsah, extenziu, pretože pomenúva všetky svetre bez ohľadu na dajakú ich bližšiu špecifikáciu; pridaním adjektíva (napr. *červený sveter*) sa

²⁵⁹ Adjektívum *nesvoj* je nesklonné, plurálovú podobu však možno utvoriť, a používa sa iba so slovesom existencie *byť* (*som nesvoj*, *sú nesvoji* „necítim/necítia sa dobre“).

²⁶⁰ Radová číslovka *prvý* v niektorých kontextoch nadobúda adjektívny význam (napr. *prvá povinnosť* „najdôležitejšia, prvoradá“, *prvá kvalita* „najlepšia, vybraná“, *prvý muž v štáte* „najvýznamnejší, najmocnejší“) a znakom adjektívizácie je aj to, že ju niekedy možno stupňovať (*prvší*, *najprvší*).

²⁶¹ Adjektíva, ktoré vznikli slovnodruhovou homomorfiou (konverziou) zo sloviess, nemajú antonymické negačné náprotivky vyjadrujúce nulovú antonymiu, ich antonymá sú formálne disparátne a nedokážu vyjadriť absolútnu antonymiu (*vynikajúci – zlý; namyslený – zdvorilý, úctivý, altruistický; sebavedomý – pokorný*). Negovať sa tieto adjektíva dajú iba prostredníctvom záporu spony *byť* (*nie je namyslený, nie som vynikajúci, nie je sebavedomý*).

obohacuje obsah, význam (intenzia), no znižuje sa rozsah, pretože slovné spojenie sa nemôže viazať už na všetky svetre, ale iba na tie, ktoré majú vlastnosť vyjadrenú adjektívom; adjektívum v slovnom spojení teda limituje substancie, ktoré môžeme týmto slovným spojením pomenovať; ďalším pridaním adjektíva k slovnému spojeniu zasa zvyšujeme intenziu a znižujeme extenziu (*pletený červený sveter* → *veľký pletený červený sveter* → *môj dlhý pletený červený sveter* atď.).

Významové pôsobenie adjektíva a substantíva je však recipročné, pretože niektoré adjektíva ako izolované lexémy sú sémanticky vágne a až po zapojení do slovného spojenia so substantívom sa ich význam spresňuje a konkretizuje²⁶² (napr. *slepý*: *slepý* človek „nevidiaci“, *slepá* cesta „nikam nepokračujúca“, *slepá* láska „nerozvážna, bez racionality“, *slepý* náboj „nepravý, bez ostrej strely“, *slepý* oblok „neprepúšťajúci svetlo“; *studený*: *studený* pot „chladný, majúci nízku teplotu“, *studený* vzťah „bez citu, lásky“, *studený* ňufák prenesene „bezcitný, nevlúdny, odmeraný človek“, *studená* vojna „vyostrený politický vzťah medzi krajinami, hroziaci vojnový konflikt“, *studené* farby „vyvolávajúce pocit chladu, zimy, napr. modrá, sivá“, *studená* kuchyňa „vychladnuté jedlá alebo jedlá bez tepelnej úpravy“; *čierny*: *čierna* farba, *čierny* deň „zlý, smutný, nešťastný deň“, *čierne* myšlienky „pesimistické“, *čierna* listina „zoznam negatívnych alebo nežiaducich vecí, prípadne osôb“, *čierna* skrinka „záznamník s údajmi o lete lietadla“, *čierny* pasažier „bez platného cestovného lístka, letenky“ a pod.“, rovnako môže takto dochádzať aj k prenášaní významu slovných spojení, ich ustáľovaniu až frazeologizácii (združené pomenovania: *vysoká škola*, *životné prostredie*, *prídavné meno*; frazémy: *Augiášov chliev*, *Tantalove muky*, *zlaté časy* a pod.). Prejavom spojitosti týchto dvoch slovných druhov je však aj osobitný spôsob obohacovania lexikálnej zásoby, substantivizácia, keď po elipse substantívnej časti v slovnom spojení preberá adjektívum lexikálny a gramatický význam elidovaného substantíva, napr. *ranený* (vojak): *V nemocnici ošetrili raneného.*; *študijné* (oddelenie): *Študijné dnes nevydáva nijaké potvrdenia.*; *Územčistá a Najkrajšia* (ironické a pejoratívne označenia dvoch súčasných slovenských tenistiek). Dôkazom samostatnosti substantivizovaného adjektíva je aj skutočnosť, že môže byť rozvíjané ľubovoľným počtom rozvíjajúcich adjektív (*nové študijné, mladý ranený*). Substantivizácia sa však neprejavuje len medzi apelatívami, ale realizuje sa aj pri tvorbe proprií. Možno povedať, že substantivizácia je základným jazykovým spôsobom tvorby proprií, pretože všetky vlastné mená sú jazykovo substantíva (pomenúvajú vždy dajakú substanciu, čo je jedna zo základných funkcií proprií), hoci formálne môžu mať aj formu iného slovného druhu (jednoslovné mená a názvy) alebo formu viacslovného spojenia (toponymá, napr. *Dlhé pole*),

²⁶² Porov. Furdík, 2004, s. 101 – 102.

čo ich zblízuje so združenými pomenovaniami, no zriedkavé sú aj vetné typy názvov (*Kde Paľa stáli*). Problematickým sa do iste miery zdá pohľad na tvorbu a skloňovanie antroponým – priezvisk. Substantívne rodinné mená sa utvárajú deriváciou pomocou sufixu *-ovci* (*Kováč* → *Kováčovci*, *Smrek* → *Smrekovci*), čo je bezproblémové a systémové. Rodinné priezviská s adjektívnou formou by sa však podľa pravidiel mali utvárať rovnakou príponou a skloňovať sa ako substantíva (*Hladký* → *Hladkovci*, *Hladkovcom*; *Závodný* → *Závodnovci*, *Závodnovcami*),²⁶³ no autori pripúšťajú, že si adjektívne priezviská v hovorovom štýle môžu zachovať aj adjektívny tvar a skloňovať sa adjektívne (*Hladký* → *Hladkým*; *Závodní* → *Závodným*). Treba povedať, že štylisticky neutrálne utváranie adjektívnych priezvisk substantívnym sufixom *-ovci* a ich následné substantívne skloňovanie však pôsobí násilne a umelo. Vzhľadom na systémovosť zachovávania adjektívnej formy pri substantivizácii apelatív a ich adjektívnom skloňovaní nie je jasné, prečo by sa rovnaký systémový prístup nemohol aplikovať aj pri substantivizácii priezvisk a ich skloňovaní, čiže ponechať adjektívnym rodinným priezviskám ich adjektívny tvar a skloňovať ich ako adjektíva. Takýto návrh má oporu aj v slovtvornom postupe utvárania prechýlených tvarov mužských adjektívnych priezvisk, keď sa tvoria transflexne zmenou relačnej morfémy *-ý* na *-á* (*Hladk-ý* → *Hladk-á*), nie sufixáciou pomocou sufixu *-ová*, ako sa to realizuje pri prechýľovaní substantívnych tvarov mužských priezvisk (*Smrek* → *Smreková*, *Jedlička* → *Jedličková*).

Prídavné mená teda pomenúvajú statický príznak substancie, čo môže byť relatívne stála, časovo neobmedzená vlastnosť alebo príslušnosť, ktorej nositeľom je vec pomenovaná substantívom.

9.1. Gramatické morfológické kategórie adjektív, skloňovanie adjektív

Blízky vzťah adjektív a substantív sa prejavuje aj v najčastejšej forme vyjadrenia ich vzťahu – gramatickej kategórii zhody (kongruencie). Gramatická zhoda je formálny reflex menných gramatických kategórií rodu, čísla a pádu nadradeného substantíva na tvare podradeného adjektíva. Znamená to, že akákoľvek zmena gramatického významu (gramatických kategórií) substantíva sa prejaví aj na zmene gramatického významu adjektíva, no aj na zmene jeho formy (*dobr-á žen-a* → *dobr-ej žen-e*, *dobr-ou žen-ou*). Najvýraznejším konštituentom zhody je rod substantíva. V porovnaní so substantívami je paradigma adjektív o niečo zložitejšia, pretože sa pri nich nevyskytuje toľko pádovej homonymie a niektoré

²⁶³ Porov. napr. PSPŠP., 2008, s. 103.

adjektíva sa môžu aj stupňovať, hoci pádový synkretizmus je, prirodzene, prítomný aj tu (napr. G, D, L sg.: *dobr-ej* ženy, *dobr-ej* žene, (o) *dobr-ej* žene).

Zaujímavá situácia nastáva pri adjektívno-substantívnych slovných spojeniach, v ktorých je substantívum nesklonné, pretože gramatický význam substantíva sprostredkúva adjektívum, ktoré explicitne vyjadruje aj gramatický rod (*siln-á whisky* → *siln-ej whisky*; *tlačov-ý atašé* → *tlačov-ým atašé*; *špinav-é kupé* → *špinav-om kupé*).

Gramatickú kategóriu zhody však so substantívami neutvárajú len adjektíva, ale môžu ju utvárať aj iné slovné druhy s adjektívnou formou (napr. niektoré číslovky, zámená, niektoré tvary sloviess). Tieto iné slovné druhy, ktoré majú formu adjektív a sú schopné vstupovať do kongruenčných vzťahov so substantívom, sa nazývajú adjektíváliá. Spoločnou vlastnosťou adjektíválií je to, že majú spoločné formálne črty s adjektívami. Spomedzi čísloviek sú to radové (*prvý*, *štvrtý* a pod.), niektoré násobné s časťou *-násobný* (napr. *stonásobný*, *pätnásobný*), adjektívne druhové (napr. *trojaký*, *desatoraký*)²⁶⁴ a čiastočne skupinové číslovky (tvar *jedny*), zo zámen sú to opytovacie (napr. *aký*, *či*), ukazovacie (napr. *taký*, *takýto*), vymedzovacie (napr. *ten istý*, *každý*, *sám*, *nijaký*), privlastňovacie (napr. *môj*, *váš*) a neurčité zámená (napr. *niečí*, *nejaký*, *daktorý*) a zo slovesných tvarov ide o prídavné (napr. *bitý*, *čítaný*, *vrátivší*, *robiaci*, *počívajúci*).²⁶⁵

V minulosti (v praslovančine) sa adjektíva skloňovali dvojako – existovalo menné a zložené skloňovanie. Menné skloňovanie spočívalo v tom, že relačné morfémy substantíva nadobúdali aj adjektívny tvar (napr. *dobr-a muž-a*, *dobr-u muž-u*). Toto skloňovanie sa viazalo aj na mimojazykovú skutočnosť, pretože sa podľa neho skloňovali len adjektíva, ktoré vyjadrovali vlastnosť dajakej neznámej, neurčitej, neprítomnej substancie. Do súčasného jazyka sa toto skloňovanie nezachovalo, no ako jeho pozostatok možno vnímať uvádzané adjektíva *hoden*, *dlžen*, *vinen*. Podľa zloženého skloňovania (*dobr-ějeho muž-a*, *dobr-ějemu muž-u*) sa skloňovali adjektíva, ktoré vyjadrovali vlastnosť určitej, známej substancie.²⁶⁶ Zachovalo sa dodnes, len pôvodné dlhé tvary sa jazykovým vývinom kontrahovali na tvary kratšie. V súčasnosti sa adjektíva a adjektíváliá vzhľadom

²⁶⁴ Okrem príslovkových násobných čísloviek so suffixoidmi *-krát*, *-násobne* a samostatnou časťou násobných čísloviek *raz*, *razy* a *ráz* (*dvakrát*, *dvojnásobne*, *dva razy*) a príslovkových druhových čísloviek (*trojako*, *desatorako*).

²⁶⁵ Adjektíva sú špecifickým slovným druhom z toho hľadiska, že majú formálne alebo lexikálne prieniky s inými slovnými druhmi. S adjektíváliami ich spája rovnaká forma, odlišujú sa významom, s vlastnostnými príslovkami ich zasa spája rovnaký význam, no majú odlišnú formu.

²⁶⁶ Dôkaz tohto mimojazykového vplyvu na rozlišovanie menného a zloženého adjektívneho skloňovania môže byť aj skutočnosť, že zložený tvar adjektíva obsahoval v praslovančine staré rodovo rozlišovacie posesívne prípony *-bj*, *-bja*, *-bje*, ktorými sa privlastňovalo konkrétnym a určitým substantívam.

na zhodu so substantívom skloňujú podľa tzv. *kongruentného skloňovania*. Ide o vyjadrenie sústavy relačných morférov na realizáciu zhody (kongruencie) adjektíva alebo adjektívália s nadradeným substantívom. Kongruentné skloňovanie môže byť kvalitatívne a posesívne. Podľa kvalitatívneho kongruentného skloňovania sa skloňujú vlastnostné adjektíva a adjektívália (radové, násobné, druhové a skupinové číslovky, opytovacie, ukazovacie, vymedzovacie a neurčité zámená a slovesné tvary prídavných). Skloňovacími paradigmami kvalitatívneho kongruentného skloňovania sú vzory **pekný** a **cudzí**. Podľa posesívneho (privlastňovacieho) kongruentného skloňovania sa skloňujú individuálne a druhové posesívne adjektíva. Skloňovacími paradigmami tohto typu skloňovania sú vzory **pávi**,²⁶⁷ **otcov** a **matkin**.²⁶⁸ V slovenskom jazyku sa však, rovnako ako pri iných flektívnych slovných druhoch, nachádzajú aj nesklonné adjektíva (napr. *bordó, nesvoj, senzi, nóbl, kaki, pepito, plisé, buklé, froté, glacé, fajn*²⁶⁹).

Špecifickou gramatickou kategóriou adjektív je **stupňovanie (gradácia)**. Ide o lexikálno-gramatickú kategóriu, ktorá slúži na vyjadrovanie rozličnej miery vlastnosti. Lexikálno-gramatickou kategóriou je preto, že pri gradácii sa popri zmene gramatického tvaru a jeho gramatického významu mení aj lexikálny význam (miera intenzity vlastnosti). Sekundárne sa kategória gradácie preniesla aj na príslovky (adverbiá), no syntetická gradácia je možná len pri adverbiách, ktoré sú transflexnými slovo tvornými motivátmi kvalitatívnohodnotiacich adjektív (*veselo, rýchlo, slušne*). Analyticky stupňovať sa však dajú aj iné príslovky (porov. napr. *zima* → *zimšie*; *Dnes je menej tma.*).

Možno rozlišovať tri stupne gradácie – 1. pozitív (nepríznačový, základný tvar, napr. *teplý, pomalý*), 2. komparatív (*tepl-*ej*-š-*í*, pomal-š-*í**) a 3. superlatív (*naj-*tepl*-*ej*-š-*í*, naj-*pomal*-š-*í**). Tvary komparatívu sa synteticky utvárajú modifikačnou morférou *-š-*, no do niektorých tvarov sa kvôli lepšej výslovnosti vsúva variant interfigovanej fonologickej morfémy *-ej-*. V superlatíve sa ku komparatívemu tvaru pridáva modifikačná morféma *naj-*.

9.2. Typy stupňovania

1. syntetické – analytické: syntetické stupňovanie sa realizuje prostredníctvom modifikačných morférov *naj-* a *-(ej)-ší* v rámci jedného tvaru (*rýchl-*ej*-ší, naj-*

²⁶⁷ Vzory *cudzí* a *pávi* majú rovnaké pádové prípony, no vzor *pávi* sa osobitne vyčleňuje len kvôli výnimke z pravidla o rytmickom krátení. Práve kvôli uplatňovaniu tohto pravidla sa k vzoru *pekný* ako variant uvádza aj vzor *krásny* a k vzoru *cudzí* sa uvádza variant *rýdzi*.

²⁶⁸ Vzor *matkin* sa neodlišuje od vzoru *otcov* pádovými koncovkami, ale posesívnou derivačnou morférou *-in* (*otcov-*ho*, matk-*in*-*ho**).

²⁶⁹ Nesklonné adjektívum *fajn* môže byť aj vlastnostnou či vetnou príslovkou (napr. *Je fajn, že si prišiel.*; *Máme sa fajn.*).

- pomal-ší*), analytické sa realizuje prostredníctvom prísloviak miery *málo*, *veľa*,²⁷⁰ v 2. a 3. stupni aj gradáciou týchto prísloviak, v rámci dvoch samostatných slov (*najmenej odhodlaný*, *viac príťažlivý*);
2. vzostupné – zostupné: pri vzostupnom stupňovaní sa miera intenzity vlastnosti zvyšuje (*rýchly* → *rýchlejší* → *najrýchlejší*; *veľmi príťažlivý* → *viac príťažlivý* → *najviac príťažlivý*), pri zostupnom sa znižuje (*málo múdry* → *menej múdry* → *najmenej múdry*); vzostupná gradácia svojím významom indikuje zvýšenie miery vlastnosti aj pri negatívnych adjektívach: napr. *neprístupný* → *neprístupnejší* → *najneprístupnejší*) a dá sa realizovať synteticky aj analyticky – zostupná gradácia sa dá realizovať len analyticky;
  3. relatívne – absolútne: pri relatívnej gradácii (zvýraznenie porovnávania sa pri komparatíve dosahuje pomocou podradovacej spojky *ako*, pri superlatíve prostredníctvom predložiek: *spomedzi*, *z*, *medzi*) porovnávame intenzitu vlastnosti jednej substancie s vlastnosťou inej substancie či substancii (*je krajší ako ty*; *je najvyšší spomedzi všetkých*; *je najlepší pracovník vo firme*) a pri absolútnej gradácii nejde o porovnanie vlastností substancii, ale ide o vyjadrenie väčšej či veľkej, nie však najvyššej intenzity vlastnosti (pri tomto type sa teda nemusí utvárať superlatív: *vrátil sa z dlhšej cesty*; *už bol najvyšší čas odísť*; *radil sa s najlepšimi lekármi*; *ministri viedli dlhšie rokovania*);
  4. pravidelné – nepravidelné: pri nepravidelnom stupňovaní v komparatíve a superlatíve dochádza k supletivizmu koreňovej morfémy; v slovenčine je 5 adjektív, ktoré sa stupňujú nepravidelne (antonymické dvojice: *dobry* (→ *lepší* → *najlepší*)/*zly* (→ *horší* → *najhorší*); *velký* (→ *väčší* → *najväčší*)/*malý* (→ *menší* → *najmenší*) a *pekný* → *krajší* → *najkrajší*).²⁷¹

9.3. Klasifikácia adjektív

Pri klasifikácii adjektív J. Furdík²⁷² zohľadnil niekoľko hľadísk. S jazykom súvisí sémantické hľadisko: napr. či adjektívum vyjadruje *vlastnosť* (*pekný*, *železný*) alebo *príslušnosť* (*otcov*, *líščí*); či je schopné adjektívum vstupovať do sémantických vzťahov – synonymie (*pekný* → *krásny* → *nádherný*, ale *včerajší* → ?), antonymie (*dlhý* ↔ *krátky*, ale *morský* ↔ ?); slovotvorné hľadisko:

²⁷⁰ Príslovka *veľa* sa však v základnom tvare pri adjektíve zo sémantického hľadiska dá ťažko použiť a mala by sa nahrádzať príslovkou *veľmi*. Príslovka *veľa* je sémanticky viazaná na sloveso (*veľa rozpráva*).

²⁷¹ V jazykovej praxi však môžeme komparovať a naznačovať zvýšenie intenzity aj inými spôsobmi, napr. zvýraznenie komparatívu príslovkami miery (*oveľa viac*, *výrazne bohatší*) či časticou (*pomerne chudobnejší*).

²⁷² SSSJM. (1984, s. 78 – 88).

slovotvorná motivovanosť (*otcov, inžiniersky, vtáči*) alebo nemotivovanosť adjektíva (*vysoký, chudý, slepý*); schopnosť utvárať z nich adjektíva modifikačného typu (elácia): *sladký* → *sladučký*, ale *lipový* → ?; schopnosť utvárať z nich spredmetnenú vlastnosť: *rýchly* → *rýchlosť*, ale *očný* → ?; schopnosť odvodzovať z nich vlastnostné príslovky: *pekný* → *pekne*, ale *liščí* → ?; schopnosť utvárať z nich stavové slovesá: *starý* → *starnúť*, ale *izbový* → ?); lexikálno-morfologické hľadisko: možnosti gradácie adjektíva (*rýchly* → *rýchlejší* → *najrýchlejší*, ale *slovenský* → ?); syntagmatické hľadisko: spájateľnosť s príslovkami miery: *veľmi pekný*, ale ? *podlahový*;²⁷³ kontextové hľadisko: základný či prenesený význam adjektíva: *drevený most* „vyrobený z dreva“ (základný význam), ale *drevený človek* „nešikovný“ (prenesený význam). Gnozeologicko-logické hľadisko zasa vychodí z mimojazykovej skutočnosti: či je vlastnosť vyjadrená adjektívom priamo spätá so substanciou, alebo len vyplýva zo vzťahu k iným javom mimojazykovej skutočnosti (napr. *dlhý tenis* „ktorý sa dlho hrá“ [ide o vlastnosť] – *stolný tenis* „hrajúci sa na stole (pingpong)“ [vyjadruje vzťah k substancii]).

Z takejto jazykovej operabilnosti adjektív možno pri klasifikácii adjektív utvoriť dva okrajové póly, napr. *individuálne posesívne adjektíva* sú slovotvorne motivované, ale nijakú inú jazykovú operáciu už nedokážu vykonávať, na druhej strane *kvalitatívnohodnotiace adjektíva* sú slovotvorne nemotivované, ale inak sú maximálne operabilné a možno s nimi vykonávať všetky uvádzané sémantické, slovotvorné a lexikálno-morfologické jazykové operácie.

Vo všeobecnosti možno adjektíva rozdeliť na dve veľké skupiny: **privlastňovacie (posesívne) a vlastnostné.**²⁷⁴

9.3.1. Privlastňovacie adjektíva

Privlastňovacie adjektíva **vyjadrujú príznak substancie ako príslušnosť k inej substancii.** Zo slovotvorného hľadiska ide o desubstantíva, čiže adjektíva odvodené od substantív. Podľa hlbšej špecifikácie ich možno ešte rozdeliť na **individuálne privlastňovacie adjektíva** a **druhovú privlastňovacie adjektíva.**

²⁷³ M. Nábělková (1993, s. 28) istú obmedzenú spájateľnosť individuálnych privlastňovacích adjektív s príslovkami miery pripúšťa (napr. *Má celkom mamin pohľad.; Ten pán má takmer otcov postoj.*).

²⁷⁴ Delenie adjektív býva, najmä v starších prácach, rôzne. Napr. v SG. (1955) autori vydeľujú individuálne a druhoúrovňové adjektíva v rámci vzťahových adjektív. V MSJ. (1966) sa posesívne druhoúrovňové adjektíva pomenúvajú ako živočíšne a uvádzajú sa v rámci vlastnostných adjektív.

9.3.1.1. Individuálne privlastňovacie adjektíva

Tento typ privlastňovacích adjektív vyjadruje vlastníctvo alebo príslušnosť určitej substancie k individuálnej (jednej) substancii, no keďže sú derivačné prostriedky jazyka limitované, posesívnou formou sa môže vyjadrovať aj dajaký iný sémantický odtienok substancie viažuci sa k inej substancii (napr. sémantický odtienok oslavnosti, pamätnosti (tragickosti), obľúbenosti, autorstva a pod. – slovné spojenie *otcov obraz* môže vyjadrovať významy „*patriaci otcovi*“, „*otec je jeho autorom*“, „*jeho obľúbený*“, „*s jeho podobou*“ a pod.; to isté platí aj pre onymickú lexiku, napr. *Jánov potok* môže vyjadrovať motivácie: „*vlastníctvo územia, cez ktoré potok tečie*“, „*dajakú humornú/tragickú udalosť*“, „*lokalizáciu potoka vzhľadom na iný blízky objekt*“ a pod.).²⁷⁵ Keďže je tento typ adjektív pomerne úzko prepojený s mimojazykovou skutočnosťou, privlastňovať nimi môžeme iba životným substantívam prirodzeného rodu, teda mužského a ženského, a niektorým zvieracím substantívam. Z neutier tento typ adjektív utvárať nemožno (málo frekventovaný tvar *dievčatin* už skôr naznačuje prirodzený ženský rod) a zo zvieracích substantív iba takým, ktoré sú zosobnené (napr. *Azorova búda*, *Mickino pradenie*). Na potrebné odlišenie individuálnosti a druhovosti príznaku príslušnosti pri zvieratách sa však využíva aj tento typ adjektív (napr. v umeleckom štýle, v rozprávkach, sú časté tvary *liškin chvost*, *havranov spev*, *medveďov brloh* [súvisí to najmä s už spomínanou personifikáciou zvierat] a v odbornom štýle sa využívajú výhradne druhové adjektíva: *liščia nora*, *medvedí brloh*). Tento typ adjektív sa skloňuje podľa posesívnych paradigiem *otcov* a *matkin*.²⁷⁶ Vzor *matkin*, ako sme už uviedli, nemá v porovnaní so vzorom *otcov* pri skloňovaní osobitné pádové prípony, no odlišuje sa mäkkou posesívnou derivačnou morféomou *-in*, typickou pre feminína. Pre oba vzory na rozdiel od kvalitatívneho kongruentného skloňovania (*pekný*, *cudzí*) sú typické krátke pádové prípony (*otcov-ho*, *otcov-mu*, *matkin-ho*, *matkin-mu*).

Pri prenášaní významu ustálených slovných spojení dochádza k potláčaniu posesívnosti na úkor vyjadrenia vlastnosti (napr. vo frazeologizmoch: *Tantalove muky* „veľké, nepredstaviteľné utrpenie“, *Jóbova zvesť* „zlá správa“, *Achillova päta* „zraniteľné miesto“ a pod.).

Individuálnosť ako osobitý znak tohto typu adjektív sa naplno prejavuje aj

²⁷⁵ Z uvedených príkladov vyplýva, že tento typ adjektív dokáže okrem posesívneho vzťahu k substancii vyjadrovať aj rôzne iné typy vzťahov. M. Nábělková (1993, s. 27) odporúča namiesto zaužívaného pomenovania „individuálne privlastňovacie adjektíva“ (vzťah príslušnosti je podľa nej len jednou, hoci dominantnou, významovou konkretizáciou individuálneho adjektíva) používať označenie „individuálne vzťahové adjektíva“. Hoci súhlasíme s argumentáciou M. Nábělkovej, vzhľadom na školskú prax sa pridržame zaužívaného termínu.

²⁷⁶ Oba vzory sú pozostatkom starého menné skloňovania.

v tom, že týmito adjektívami nemožno privlastniť istú substanciu viacerým substanciam, čiže majú len obmedzenú číselnú paradigmu a nemožno z nich vytvoriť tvary v pluráli – sú singuláriá tantum. Pri utvorení plurálového tvaru sa posesívne adjektívum utvorené z antroponyma z pozície zhodného prívlastku v N dostáva do pozície nezhodného prívlastku v G, posesívne adjektívum utvorené z apelatíva možno vytvoriť rovnako ako pri adjektíve z vlastného mena alebo ho zmeniť na vzťahové adjektívum bez zmeny pádu (napr. *Jánov zošit/Jánove zošity, Máriina hračka/Máriine hračky*, ale *zošity Jánov, hračky Márii; otcova rada/otcove rady*, ale *rady otcov/otcovské rady*).

9.3.1.2. Druhovú privlastňovacie adjektíva

Ide o typ privlastňovacích adjektív, ktoré vyjadrujú príznak substance ako jej príslušnosť k druhu. Tento typ adjektív sa utvára najčastejšie transflexne (prípomna *-í*) alebo derivačne (prípomna *-ac-í*) najmä zo zvieracích substantív (*páví, rybí/rybací, liščí, psí* a pod.), ale zriedkavo aj zo substantív pomenúvajúcich živé či fiktívne osoby (*obrí, človečí, trpasličí, stridží, boží, žobračí*). Niektorí jazykovedci²⁷⁷ uvádzajú výnimočné utváranie tohto typu adjektív aj z pomenovaní neživých substancí (*smrečí, soší*), no v novších lexikografických prácach (KSSJ, 2003) sú kodifikované tvary *smrekový, sošný* (v SSJ je tvar *sochový*), čiže ide o vzťahové adjektíva. Tento typ adjektív sa skloňuje podľa posesívnej druchovej paradigmy *páví*, ktorá je typická porušením pravidla o rytmickej krátení už v základnom tvare.

Od niektorých substantív sa nedá vytvoriť druhové adjektívum transflexne, preto sa tvary utvárajú derivačnou morféomou *-sk-*, čo ich formálne zblízuje so vzťahovými adjektívami (*krava* → *kravský*). Pri oboch slovtvorných postupoch dochádza pomerne často k alternáciám (*had* → *hadí, viák* → *viáci, vól* → *volský, kôň* → *konský*). Druhovú posesívne adjektíva sa však nepribližujú vzťahovým adjektívam len svojou formou, ale pri zapájaní do kontextu so substantívami sa posúva k vzťahovosti aj ich význam, preto možno vidieť pri klasifikácii tohto druhu adjektív u niektorých jazykovedcov neustálenosť.²⁷⁸ Nazdávame sa, že spoľahlivo klasifikovať tento druh adjektív ako posesívne druhové adjektíva možno iba vtedy, ak v spojení so substantívom v kontexte vyjadrujú sémantický odtienok posesivity (napr. *rybia/-acia šupina, rybi/-ací chvost, rybia/-acia plu-*

²⁷⁷ SSSJM., MSJ.

²⁷⁸ V MSJ. (1966, s. 203 – 204) sa vymedzujú osobitne ako živočíšne prídavné mená, hoci o adjektívach typu *ovčí* sa uvádza, že ide o sekundárne vzťahové adjektíva, lebo majú podobný význam so vzťahovými adjektívami (napr. *ovčí syr* „syr pochádzajúci z ovce“ – *lipový čaj* „čaj pochádzajúci z lipy“). V SG. (1955) sú zaradené do vzťahových adjektív, v SSSJM. (1984) sa klasifikujú ako druhové privlastňovacie adjektíva; podobne ich vymedzuje aj P. Ondrus (1964). M. Nábělková (1993, s. 30) ich zaraďuje medzi vlastnostné vzťahové adjektíva.

tva; levia hriva, psia búda, liščia nora, zajačí ňufák, medvedia laba). Pri inom ako posesívnom sémantickom odtienku ich však možno hodnotiť ako vzťahové (napr. *rybia/-acia polievka* „polievka z ryby/rýb“, *kuracie mäso* „mäso z kuraťa“; na spoľahlivú klasifikáciu, keďže môžu zároveň vyjadrovať príslušnosť aj vzťahovosť, je treba širší kontext, napr. pri spojeniach ako *husacia pečeň* „pečeň husi“, ale aj „pečeň z husi“, *ovčia vlna* „vlna ovce“, ale aj „vlna z ovce“). Niektoré ustálené slovné spojenia pri prenášaní významu začínajú vyjadrovať aj kvalitu (*žirafí krk* „dlhý krk“, *mravčia práca* „usilovná, poctivá práca“).

9.3.2. Vlastnostné adjektíva

Vlastnostné adjektíva vyjadrujú príznak substancie ako vlastnosť tejto substancie bez bližšej špecifikácie tejto vlastnosti vzhľadom na substanciu samotnú. Túto veľkú skupinu možno rovnako rozdeliť na dve podskupiny – **vzťahové** a **akostné adjektíva**.

9.3.2.1. Vzťahové adjektíva (klasifikačné, relačné)

Vzťahové adjektíva vyjadrujú príznak substancie ako **vlastnosť substancie vyplývajúcu z jej vzťahu k inej substancii alebo dajakému javu mimojazykovej skutočnosti (dej, okolnosť, vlastnosť)**. „*Vzťahové adjektíva majú kondenzačnú schopnosť a sú synonymné s adnominálnym genitívom, ktorý je však konkrétnejší (napr. pivová fľaša – fľaša od piva, konzumné jahody – jahody (určené) na konzum a pod.)*.“²⁷⁹ Táto podskupina vlastnostných adjektív je slovo-
tvorné motivovaná,²⁸⁰ najčastejšie slovo-
tvorným spôsobom deriváciou a postupom sufixáciou. Ide o odvodenosť z iných slovných druhov. Časť týchto adjektív sa utvára ešte konfixáciou (kompozícia + sufixácia: *hmyzožravý*; prefixácia + sufixácia: *prímorský*; prefixácia + transflexia: *bezruký*), prefixáciou a transflexne sa utvára len malá skupina vzťahových adjektív (*neslovenský; zlatý*).

V rámci tejto podskupiny vzťahových adjektív možno vyčleniť ešte dve skupiny – **čisto vzťahové adjektíva (klasifikačné)** a **vzťahovo-akostné adjektíva**.

Čisto vzťahové adjektíva vyjadrujú základný (neprenesený) význam vzťahovosti, preto porovnávanie, zvyšovanie miery a akékoľvek hodnotenie je ire-

²⁷⁹ Sokolová – Musilová – Slančová, 2007, s. 81; slovné spojenie *jahody (určené) na konzum* však má akuzatívnu väzbu, nie genitívnu, preto nemôže ísť o adnominálny genitív!

²⁸⁰ Podľa M. Nábělkovej (1993, s. 32) predstavuje táto skupina adjektív adjektívne deriváty pomenúvajúce príznak (vlastnosť) predmetu pomocou odkazu na iný predmet (ontologický predmet, dej, vlastnosť, okolnosť) pomenovaný v odvodzovacom základe.

levantné. Preto sa takmer všetky nestupňujú (veľmi zriedka napr. *jadrovejší*). Podľa morfonologickej formy (podľa spoluhlásky pred relačnou morférou) ich možno rozdeliť na 6 skupín:²⁸¹

n-ový typ (-ný, -ený): *stolný, drevený, olovený;*

v-ový typ (-vý, -ový, -avý): *túlavý, krvavý, vodový;*

k-ový typ (-ský, -ký): *morský, marsovský, robotnícky, mechanický;*²⁸²

t-ový typ (-tý, -atý, -itý): *krytý, rohatý, zrnitý;*

c-ový typ (-ci, -iaci): *žací, baliaci;*

š-ový typ (-ajší): *včerajší.*²⁸³

Prechodnou skupinou medzi vzťahovými a akostnými adjektívami je skupina *vzťahovo-akostných adjektív*. Tvoria sa od čisto vzťahových adjektív prenášaním ich významu. Keď sa čisto vzťahové adjektíva spájajú do slovných spojení so substantívami, môže dochádzať k ich ustáľovaniu a k nadobúdaniu rôznych sémantických príznakov. Takýto prenesený význam potláča vzťahovosť a vyjadruje kvalitu (v slovnom spojení *drevený kôl* je adjektívum vzťahové, ale v slovnom spojení *drevený človek* („nešikovný“) sa stáva akostným). Takéto adjektíva teda patria v základnom význame stále medzi vzťahové, ale ich sekundárny význam je akostný, a preto sa môžu aj stupňovať (*drevenejší človek, najdrevenejší človek*) a vstupovať s akostnými adjektívami do sémantických vzťahov synonymie a antonymie (*železná (vôľa)*; synonymá: *tvrdá, nezlomná, odolná*; antonymá: *mäkká, slabá, chúlостivá, neodolná*).²⁸⁴

V propriálnej lexike (v užšom význame v skupine toponým) môžu niekedy aj formovo vzťahové adjektíva v jedno- či dvojslovných názvoch v obsahovej štruktúre naznačovať sémantický príznak posesivity, ktorú zosilňuje mimojazykový faktor motivačného príznaku (napr. terénny názov *Farské*: nejde tu o (mo-

²⁸¹ O slootovorbě adjektív pozri Furdík, 2004, s. 102 – 104.

²⁸² Často sa v súvislosti s týmto typom adjektív podľa nášho názoru nesprávne uvádza ako derivačný sufix *-ký*, pretože konsonant *-c-* je v takýchto adjektívnych tvaroch výsledkom alternácie nekorelovaných konsonantov v tvarovnom základe (*Afri-k-a* → *afri-c-ký*, *robotní-k* → *robotní-c-ky* a pod.), čiže samotný derivačný sufix je iba *-ký*. V niektorých slovách zasa možno predpokladať neutralizáciu v kontraste sykavosť/nesykavosť spoluhláskovej skupiny *-ts-* na *-c-*. Dve DM sa segmentujú napr. v slove *chem-ic-ký*, no tam možno predpokladať tiež alternáciu *-ik-* na *-ic-* (*chem-ik*), hoci slovo *chemický* môže byť aj bezprostredným motívom slova *chémia*.

²⁸³ Niektoré sufíxy dokážu rozlišovať lexikálny význam adjektíva s rovnakým slootovorným základom (napr. *plastic-ký* – *plastik-ový*; *stol-ný* – *stol-ový*; *želez-ný* – *želez-itý*, *hlin-ený* – *hlin-ový*, *vodný* – *vodový*), no niektoré len utvárajú formálne odlišné varianty jedného adjektíva s rovnakým lexikálnym významom (*dver-ový* – *dver-ný*; *ryb-í* – *ryb-áci*); porov. Nábělková, 1993.

²⁸⁴ Viac príkladov (napr. vzťahové: *oddychový čas* s významom „určený na oddych“ – akostné: *oddychové čítanie* s významom „ľahké, nenáročné“; podobne napr. *kultúrny referent* – *kultúrny človek*, *mikroskopické pozorovania* – *mirkoskopická trhlinka*) pozri M. Nábělková (1993, s. 36 – 41).

tivačný) význam „vzťahujúce sa k fare“, ale „patriace farnosti, fare“; podobne napr. *Farská lúka, Urbársky les, Čertová, Stužková, Cigánska studienka, Cibulková remíza, Hodoňovské studne, Gálikovské* a pod.).

Pri priezviskách sa menne, čiže individuálnym posesívnym privlastňovaním v tvare nominatívu privlastňuje iba substantívnym formám priezvisk. Pri adjektívnych formách priezvisk sa posesivita vyjadruje tvarom genitívu vlastnostného adjektíva (napr. *Kollár: Kollárova ulica, ale Jilemnický: Jilemnického ulica*).²⁸⁵

9.3.2.2. Akostné adjektíva (kvalitatívne)

Tento typ adjektív pomenúva príznak substancie **ako vlastnosť, ktorá vyplýva z bezprostredného poznania substancie alebo javu, z jeho subjektívneho alebo objektívneho hodnotenia a vnímania**. Aj túto podskupinu adjektív možno rozdeliť na menšie skupiny – **čisto akostné (kvalifikačné) adjektíva** a **akostno-vzťahové adjektíva**.

Čisto akostné adjektíva sú najstaršou a najpôvodnejšou skupinou adjektív. Vyjadrujú príznak substancie bezprostredne, nevzťahovo, preto sú až na zopár výnimiek (negačná modifikácia: *nepekný, nemalý* a pod.) slovotvorne nemotivované. Podľa toho, či ide o objektívne, alebo subjektívne hodnotenie kvality substancí ich možno rozdeliť na **čisto kvalitatívne** a **kvalitatívnohodnotiace**. Čisto kvalitatívne vyjadrujú absolútnu kvalitu objektívne, bez možnosti subjektívneho hodnotenia a zvyšovania miery tejto kvality. V základnom význame tieto adjektíva preto nemožno stupňovať (napr. *hluchý, slepý, kolmý, nebohý, bosý, nahý, mŕtvy, chorý, holý* a pod.). Kvalitatívnohodnotiace adjektíva vyjadrujú relatívne subjektívne hodnotenie kvality a ich mieru preto možno zvyšovať. Tento typ adjektív predstavuje najoperabilnejšiu skupinu adjektív, utvára napríklad pravé antonymické páry (*malý – veľký, pomalý – rýchly, pekný – škaredý* a pod.), možno ich stupňovať (*rýchly → rýchlejší → najrýchlejší*) a pod.²⁸⁶

Sémantické posuny a s tým spojené prenášanie významu pôvodne vzťahových adjektív vedie k trvalému prechodu týchto vzťahových adjektív medzi akostné

²⁸⁵ J. Dolník (2010, s. 81) ako jeden z prejavov dynamiky súčasného morfológického systému slovenčiny uvádza aj príklon menných tvarov propriálnych posesívných adjektív k vlastnostným adjektívam (napr. *Štúrova ulica → Štúrová, na Bernolákovu cestu → na Bernolákovú* a pod.). J. Pavlovič však v recenzentskom posudku učebnice upozorňuje, že tu nemusí ísť o novú dynamickú tendenciu, ale o jazykovú chybu, keď rozkolísanosť posesivity vychádza z prostej analógie jazykovo menej zdatných používateľov.

²⁸⁶ M. Nábělková (1993, s. 42) skupinu kvalifikačných adjektív podľa typu pomenúvaného príznaku rozdeľuje na *ikonické* (pomenúvajú zmyslami vnímateľné vlastnosti objektov ako ich objektívne príznaky) a *apreciatívne* (vlastnosti vyplývajúce z rôzneho stupňa subjektívneho hodnotenia).

adjektíva (opačný postup sa nerealizuje). Od vzťahovo-akostných adjektív sa skupina **akostno-vzťahových adjektív** odlišuje v tom, že pri akostno-vzťahových adjektívach sa oslabuje slovotvorná motivovanosť (hoci formálnu slovotvornú štruktúru je možné stále vyčleniť) a aj v základnom význame už vyjadrujú primárne akostnosť, nie vzťahovosť. So vzťahovými adjektívami ich spája už iba spomínaná odvodenosť (napr. *humorný (príbeh)*: akostnosť („vtipný, veselý“)/vzťahovosť („obsahujúci humor“); *močaristý (kraj)*: akostnosť („mokrý, vlhký“)/vzťahovosť („majúci veľa močiarov“); *známy (kostol)*: akostnosť („povestný, vychýrený, slávny“)/vzťahovosť („odvodený od slovesa (*po*)znat“); podobne napr. *ušatý, maznavý, prieberčivý, hrdinský, skladný*²⁸⁷). Táto skupina substantív, keďže vyjadruje primárne akostnosť, sa dá stupňovať (*humorný* → *humornejší* → *najhumornejší príbeh*).

9.4. Pravopis prídavných mien a ich využitie v praxi

1. cudzie adjektíva *ultra* a *super* nadobúdajú v spojení s inými adjektívami skôr príslovkovú ako adjektívnu charakteristiku (KSSJ, 2003, a SCS, 2005: hodnotia ho ako nesklonné adjektívum) s významom „veľmi, nadmerne“: *ultra* tenký notebook, *super* rýchly procesor (s významom *veľmi* tenký notebook, resp. *veľmi* rýchly procesor); pravdou však je, že ak stoja samostatne (je to *super*, to je niečo *ultra*), majú skôr adjektívnu charakteristiku, no v takomto prípade by sme odporúčali písať ich spolu so špecifikačným adjektívom ako jedno kompozitum (*ultratenký, superrýchly*);
2. aj nezákladné tvary adjektív podliehajú v jazykovej praxi substantivizácii (napr. basketbalistky Good Angels Košice sa tento rok nedostali medzi *najlepších*; *rýchlejší* vyhráva a pod.);
3. druhotné posesívne adjektíva, skloňujúce sa podľa vzoru *pávi*, si zachovávajú mäkký tvarotvorný základ v celej deklinačnej paradigme; napr. substantívum *včel-a*, ale adjektíva *včel-i (med)/včel-om (mede)*; *včel-ia (kolónia)/včel-ou (kolóniou)*;
4. z pravopisného hľadiska je zaujímavé spomenúť problematiku rozlišovania adjektív a adjektíválií vo funkcii synonymických a postupne rozvíjajúcich

²⁸⁷ Ako sme uvažovali už v kapitole o morfémech o negačnej modifikačnej morféme, ktorou sa zväčša utvára nepravá antonymia, by sme o nej mohli uvažovať aj pri deverbatívnych či iných adjektívach, pretože v nich negačná morféma ovplyvňuje ich nestupňovateľnosť. Niektoré nepravé antonymá kvalitatívnohodnotiacich adjektív preto nevyjadrujú kvalitatívne hodnotenie, ale vyjadrujú skôr absolútnu mieru vlastnosti, čiže ich možno zaradiť do čisto kvalitatívnych adjektív (napr. *neznámy*); v hovorovom štýle sa však niekedy stupňujú aj tie, napr. *mne najneznámejší človek*).

9. Prídavné mená (Adjektíva)

- prívlastkov; napr. v postupne rozvíjajúcich prívlastkových spojeniach sa čiarka medzi jednotlivými prívlastkami nepíše, pretože každé z nich nadväzuje na predchádzajúci prívlastok a sémanticky dopĺňa nadradené substantívum z rôznych hľadísk (*môj nový biely semišový kabát, vysoká šesťposchodová biela administratívna budova, urastené zarastené staré chlapisko, mladý vysoký muž*), no pri synonymických prívlastkoch je každý prívlastok samostatnou časťou a každý rozvíja nadradené substantívum z toho istého hľadiska (*on je mladý, vysoký, štíhly chlap; chladné, sychravé, upršané počasie; vysoký, štíhly, statný mládenec*);
5. z oblasti derivácie adjektív hodno spomenúť aj utváranie nových adjektívnych derivatém čistou kompozíciou prídavných príslovičiek a vlastnostných príslovičiek (zriedka aj iných slovných druhov), ktorých používanie je v jazykovej praxi často neustálené, pretože sa píše aj oddelene, hoci ide o jednu lexému so samostatným významom, napr. *novovzniknutý (novo vzniknutý), novovybudovaný (novo vybudovaný), novozvolený (novo zvolený), celouniverzitný (celo univerzitný), okulahodiaci (oku lahodiaci), okoloidúci (okolo idúci)*; treba to však odlišovať od spojenia v opačnom poradí *činné prídavné + príslovka*, napr. *Študent, idúci okolo školy, si to nevšimol.*), *niekoľkodesaťročný (niekoľko desaťročný)* tu má iný význam aj inú pádovú rekciiu: *niekoľkodesaťročný mládenec* „má niekoľko desiatok rokov [20, 30, 40 a pod.]“, ale *niekoľko desaťročných chlapcov* „niekoľko chlapcov, ktorí majú všetci desať rokov“, potenciálne aj napr. **rýchlonapredujúci, *dobrevyzerajúci*. Okolnostné príslovky sa s prídavnými do adjektívnych kompozít nespájajú (napr. *kedysi pôsobiaci*);
  6. pri utváraní vzťahových adjektív z niektorých cudzích neutier zakončených na *-um* sa medzi koreňovú a derivačnú morfému vkladá interfigovaná fonologická submorféma *-j-* (napr. *štúdium* → *študijný, múzeum* → *múzejný, lýceum* → *lýcejný*)²⁸⁸, no pri feminínach zakončených na *-ia, -ya* sa interfix nevyužíva (napr. *Mária* → *Máriin, Sofia* → *Sofiin, Viktória* → *Viktóriin, Konštancia* → *Konštanciin, harpya* → *harpyin* a pod.) a vzniká hiát, čo vedie často k chybnému zápisu takýchto slov (napr. **Márijin, *Sofjin!*).

²⁸⁸ Derivačný sufix *-ný* je však málo frekventovaný a dominujú sufisy *-álny, -ový*: *lýceálny, muzeálny, gymnázium* → *gymnaziálny; kolégium* → *kolégiový, pódium* → *pódiový*).

10. PRÍSLOVKY (ADVERBIÁ)

Adverbiá patria medzi plnovýznamové slovné druhy. Označujú sa ako *prízna-ky statických a dynamických príznakov*, pretože lexikálne dopĺňajú vlastnostné adjektíva (napr. *veľmi pekný*)²⁸⁹ a slovesá (prišiel *včera*), no rozvíjajú aj samy seba (*veľmi pekne*), zriedkavejšie však aj substantíva (cesta *domov*). Ich primárnou lexikálnou funkciou je však pomenúvať vlastnosť alebo okolnosť deja pomenovaného slovesom či napĺňať konkrétnym obsahom (vlastnostným alebo okolnostným) dejový rámec niektorých slovies s neúplným významom (sponové slovesá) alebo vyjadrovať modálnosť deja plnovýznamovým slovesám. Z morfológického hľadiska ide o neohybný slovný druh, hoci sa od ostatných neohybných slovných druhov príslovky odlišujú – časť z nich sa môže stupňovať, preto na rozdiel od iných neohybných slovných druhov nie sú amorfné. Zo syntagmatického hľadiska sú autosyntagmatické, čiže môžu plniť funkciu vetného člena. Najfrekventovanejšie plnia funkciu príslovkového určenia (bežať *rýchlo*, prišiel *včera*, čaká *hore*), ale aj nezhodného prívlastku, často pri deverbatívach (čítanie *nahlas*, streľba *ležmo*) a substantívach (cesta *nahor*; s hlavou *hore*), či vetného základu jednočlennej vety (*bolo teplo*). Syntaktická závislosť príslovky od nadradeného vetného člena sa nazýva *primkýnanie*. Príslovky podľa L. Navrátila²⁹⁰ vznikajú trojakým spôsobom: 1. sémantickou deriváciou²⁹¹ (napr. *veľmi, príliš dobre* → *strašne dobre*), 2. slovotvornou deriváciou (napr. *nepretržite, bezstarostne*) a 3. lexikalizáciou pádových tvarov (napr. *radom, behom, odušu*).

Príslovky možno z lexikálneho, ale aj gramatického hľadiska rozdeliť na tri skupiny – *vlastnostné, okolnostné* a *obsahové*.²⁹²

10.1. Vlastnostné príslovky

Tento druh prísloviiek pomenúva príznak deja, ktorý sa chápe ako vnútorná (inherentná) charakteristika tohto deja pomenovaného slovesom. Príslovky vy-

²⁸⁹ Príslovky spravidla posesívne adjektíva nerozvíjajú (napr. **čerstvo ovčí syr*; **vcelku Janov kabát*); Šikra, 1991, s. 179.

²⁹⁰ Navrátil, 2009, s. 30 – 31.

²⁹¹ Vhodnejší by bol azda termín expresivizácia či metaforizácia významu.

²⁹² J. Šikra (1991) klasifikuje príslovky na inherentné a adherentné, ale toto rozdelenie v podstate zodpovedá tradičnému deleniu na vlastnostné a okolnostné (porov. SSSJM., 1984, s. 169 – 175).

jadrujú ten istý lexikálny význam ako adjektíva, ale majú odlišnú formu a adjektíva sa lexikálne a gramaticky viažu na substantíva a adverbiá zasa na slovesá. Najčastejšie sa utvárajú transflexným slovotvorným postupom z akostných kvalitatívnohodnotiacich adjektív pomocou morfém *-o*, *-y*, *-e*²⁹³ (ide o transpozíčný typ onomaziologickej kategórie),²⁹⁴ preto sa môžu aj synteticky stupňovať (rýchly → *rýchlo/rýchlejšie/najrýchlejšie*, pomalý → *pomaly/pomalšie/najpomalšie*, pekný → *pekne/krajšie/najkrajšie* a pod.). Menej často vznikajú vlastnostné príslovky aj z čisto akostných či zo vzťahových adjektív, no tie už, prirodzene, stupňovať nemožno (bosý → *boso/naboso*, bratský → *bratsky*).

Niektoré vlastnostné príslovky utvárajú varianty s odlišnou príslovkovou koncovou morférou, tzv. dublety, napr. *iste/isto*, *dôležite/dôležito*, *trvale/trvalo*, *prísne/prísno* (dvojtvar v SSS.), *zanovito/zanovite* (v KSSJ už sa ako dvojtvar neuvádza).²⁹⁵

10.2. Okolnostné príslovky

Tento druh prísloviak pomenúva príznak deja, ktorý sa chápe ako vedľajšia, sprievodná okolnosť deja pomenovaného slovesom. Ide o najpôvodnejšie príslovky (*hore*, *dolu*, *včera*, *zajtra*, *dnes*²⁹⁶, *späť*, *teraz*), no mnohé z okolnostných prísloviak vznikli z rôznych tvarov iných slovných druhov (z adjektív: *zľahka*, *dobiela*; zo sloviac: *idúcky*, *ležmo*; z iných prísloviac: *zdola*, *doteraz*),²⁹⁷ najmä zo substantív, s ktorými aj významovo súvisia. Desubstantíva sú teda pomerne

²⁹³ Prípony prísloviac sa vzhľadom na slovotvorné formanty ich motivantov vyznačujú istou pravidelnosťou. Morféma *-o* je najfrekvencovanejšia a využíva sa pri slovách s tvarotvornou bázou končiacou na *-v* (*dotierav-o*, *hrav-o*, *mĺkv-o*), *-d* (*mlad-o*, *bled-o*), *-b* (*slab-o*, *pochab-o*), *-dz* (*cudz-o*), *-h* (*nah-o*, *lahk-o*), *-ch* (*plach-o*, *jednoduch-o*), *-k* (*vysok-o*, *hlbok-o*), *-r* (*bystr-o*, *mokr-o*), *-p* (*hlúp-o*), *-s* (*bos-o*), *-ž* (*sviež-o*), *-š* (*peš-o*). Morféma *-e* sa využíva pri slovách s tvarotvornou bázou končiacou na *-n* (*južn-e*, *bojovn-e*). Kolísanie medzi oboma morférami sa vyskytuje pri spoluhláskach *-t* (*plánovit-o/-e*, *mrzut-o/-e*, *roztržit-o/-e*) a *-l* (*závisl-o/-e*, *náhl-o/-e*, *umel-o/-e*). Morféma *-y* sa uplatňuje po pôvodných adjektívnych príponách *-ský*, *-(c)ký* (*hrdinsk-y*, *chlapsk-y*, *historick-y*, *anglick-y*); porov. SNK.

²⁹⁴ Porov. morfeomatické hodnotenie morfém *-o*, *-e*, *-y* pri gramatickej relačnej morféme.

²⁹⁵ J. Jacko (1974, s. 181) skupinu vlastnostných prísloviac rozdeľuje v súlade s adjektívami na akostné (napr. *jemne*, *mocne*) a vzťahové (napr. *denne*, *ročne*), no nazdávame sa, že takéto delenie je redundantné, pretože nepoukazuje na ich sémantiku, ale skôr na pôvod príslovky (slovotvorný motivant), a príslovky sa neviažu na substanciu, ale vyjadrujú vlastnosť alebo okolnosť deja.

²⁹⁶ Príslovka *dnes* etymologicky súvisí so slovom *deň* (*dbнь sb), *sb* bolo postponované ukazovacie zámeno s významom „tento“, čiže slovo *dnes* malo význam „(v) tento deň“, podobne ako české slovo *leto-s* „tohto roku“ (Králik, 2015, s. 128; porov. aj Machek, 2010, s. 114).

²⁹⁷ Porov. napr. Navrátil (2009, s. 25).

najfrekventovanejšie (*večer*; *chvíľu*²⁹⁸, *náhodou*) a mnohé vznikli z rôznych substantívnych pádových tvarov tak, že v istom význame začala prevládať okolnosť nad substanciou a pádový tvar vypadol zo substantívnej paradigmy, zmeravel a lexikalizoval sa (bok: G sg. *do boku* → *doboku*, A sg. na bok → *nabok*; tma: L sg. po tme → *potme*). Niekedy však hranica medzi substantívnym tvarom a príslovkou nie je úplne pevná a identifikovať slovnodruhovú príslušnosť takéhoto slova spoľahlivo dokážeme iba prostredníctvom jeho zapojenia do kontextu (*krokom*: šiel pomalým *krokom* (substantívum), šiel *krokom* (príslovka); *večer*: *večer* je chladný (substantívum), vrátil sa *večer* (príslovka)).

Najstaršie príslovky sú synchronne nemotivované, ostatné okolnostné sa utvárajú najmä sufixáciou (*chvíľku*, *večer*, *náhodou*, *krokom*) či konfixáciou (prefixálno-transflexne: *poruke*, *dohola*, *nanovo*; prefixálno-sufixálne: *doteraz*, *dodnes*, *nabok*, *navečer*²⁹⁹).

K okolnostným príslovkám patria aj expresívne zložené príslovky, napr. *chtiac-nechtiac*, *krížom-krážom*, *skôr-neskôr*, *dnes-zajtra*, *horko-ťažko*, *sčista-jasna* a pod.

Vlastnostné a okolnostné príslovky niekedy utvárajú aj synonymické páry (*hlasno/nahlas*, *náhodne/náhodou*, *ticho/potichu*, *silno/nasilu*, *schválne/naschvál* a pod.), okolnostné mávajú dublety zriedkavo (napr. *dole/dolu*, *trocha/trochu*).

Vlastnostné príslovky sa spájajú so slovesami a s adjektívami (napr. *žalostne plakať*, *veselo spievať*, *veľmi pekný*, *rýchlo unavený*), okolnostné sa okrem sloves spájajú aj so substantívami či deverbatívnymi substantívami (napr. *prísť večer*, *v sobotu večer*, *cesta domov*, *strelba ležmo*, *malba namokro*). Pri niektorých príslovkách je ťažko spoľahlivo určiť, či ide o vlastnostnú, alebo okolnostnú príslovku, no rozdiel medzi nimi sa prejaví v adnomínálnom postavení pri transpozícii nadradeného slovného druhu v syntagme (verbum – deverbatívum): ak zmeníme sloveso na substantívum pri okolnostnej príslovke, jeho forma sa nezmení, zmení sa len jeho vetnočlenská platnosť (napr. *strieľať postojacky*, *čítať*

²⁹⁸ Prelínanie substantíva a príslovky si možno do istej miery všimnúť pri spájaní prepozícií so substantívom *chvíľa*. Slovo *chvíľa* je lexikálnym významom substantívum („neurčitý časový úsek“, podobne ako slová *hodina*, *minúta*, *rok*, *týždeň*) a je ohybné, preto sa píše oddelene od predložky (*o chvíľu to urobím*, *pre (túto) chvíľu som žil*, *na túto chvíľu som čakal*). V niektorých kontextoch však už niektoré prepozično-substantívne slovné spojenia nevyjadrujú substantívnosť slova *chvíľa*, ale skôr časovú okolnosť, preto by sa dali hodnotiť ako príslovky a písať sa spolu, hoci slovo *chvíľa* môže byť rozvitá adjektívom (napr. *príd' nachvíľu*, *urobil to zachvíľu* ← *na krátku chvíľu*, *za krátku chvíľu*; porov. časové príslovky *nadlho*, *nakrátko*, ktoré sa píšú spolu, lebo majú druhé časti príslovkové a nesklonné a pod.).

²⁹⁹ Pri príslovkách ako *nabok*, *navečer* a iných, ktoré vznikli lexikalizáciou zo substantívneho tvaru, by sa dalo na rozdiel od autorov SSSJM. uvažovať o prefixálno-transflexnom slovtvornom postupe, pretože pôvodný pádový tvar mal nulovú, hoci potenciálne prítomnú gramatickú relačnú morfému.

ležmo [príslovkové určenia spôsobu] → *strel'ba postojacky*, *čítanie ležmo* [nezhodné prívlastky]); ak pretransponujeme slovný druh pri vlastnostnej príslovke, príslovka sa mení na adjektívum a plní syntaktickú funkciu zhodného prívlastku (napr. *neúmyselne prezradiť tajomstvo* [príslovkové určenie zreteľa], *unáhlene odísť* [príslovkové určenie spôsobu] → *neúmyselné prezradenie tajomstva*, *unáhlený odchod* [adjektíva, zhodné prívlastky]).³⁰⁰

10.3. Obsahové príslovky³⁰¹

Obsahové príslovky plnia osobitnú sémanticko-gramatickú funkciu, pretože naplňajú konkrétnym obsahom (vlastnostným alebo okolnostným) dejový rámec niektorých slovies s neúplným významom (sponové slovesá) alebo vyjadrujú modálnosť deja plnovýznamových slovies, z morfológického hľadiska utvárajú neosobné tvary a zo syntaktického hľadiska fungujú ako vetný základ jednočlennej vety, zriedkavo však môžu utvárať aj mennú časť dvojčlennej slovesno-mennej vety (napr. *To bolo dávno.*, *To je neskoro.*, *To je dlho.*).³⁰² V minulosti ich niektorí jazykovedci považovali za osobitný slovný druh – predikatívy, no takéto hodnotenie sa neujalo. Označujú sa aj ako vetné príslovky, no podľa L. Navrátila (2009, s. 31 – 32) tento termín vystihuje len ich syntaktickú, nie však sémantickú funkciu. Najčastejšie sa utvárajú príponou *-o*, čím sa niekedy formálne odlišujú od vlastnostných prísloviak (napr. vlastnostné: *smutne* pozeral, prijal ho *chladne*, *neslobodne sa správať*; obsahové: je mu *smutno*, je *chladno*, *neslobodno* kritizovať). Možno ich rozdeliť na *stavové* a *modálne*.

10.3.1. Stavové obsahové príslovky

Hoci ako celok v spojení so sponovým slovesom vyjadrujú rôzne stavy, ich udržiavanie alebo zmenu,³⁰³ túto skupinu prísloviak by zo sémantického hľadiska

³⁰⁰ Pri niektorých príslovkách však toto kritérium môže zavádzať k nesprávnej klasifikácii príslovky (napr. vlastnostné príslovky *šikmo*, *vysoke*: *rezať šikmo* → *šikmý rez* aj *rez šikmo*, *lietať vysoko* → *vysoký let* aj *let vysoko*); porov. Jacko, 1974, s. 185.

³⁰¹ J. Šikra (1991, s. 169) vo svojej klasifikácii používa namiesto termínu obsahové príslovky termín stavové príslovky.

³⁰² Zámeno *to* tu plní odkazovaciu funkciu na podmet (porov. *Niečo sa stalo dávno.*, *Niečo sa stalo neskoro.*, *Niečo trvalo dlho.*).

³⁰³ J. Šikra (1991, s. 172 – 176) podľa jednotlivých sém vyčleňuje viacero typov stavových prísloviak: 1. klasifikačná séma podobnosti (*je májovo*, *je letne*), 2. klasifikačná séma času, ktorá sa dá diferencovať ešte na identifikačnú sému časového trvania (*to je krátko*, *to je dlho*), iden-

azda ani nebolo potrebné osobitne vyčleňovať, pretože ich štruktúra sa skladá z neplnovýznamového sponového slovesa³⁰⁴ a vlastnostnej či okolnostnej príslovky, hoci v niektorých prípadoch formálne odlišných od základných druhov prísloviak (*smutne postáva – zostalo smutno*). Ide skôr o záležitosť syntaxe – sú to syntaktické konštrukcie, nie gramatické tvary (napr. **Je teplo. Je oblačno. Bolo zima. Je včas. Bolo škoda.**³⁰⁵ *Zostalo zima. Prišlo tma. Je mi to jedno. Je hanba. Zostal mu poruke. Nie je to namieste.*). Osobitným druhom stavových prísloviak sú tvary *vidno/nevidno* a *vedno/nevedno*, ktoré sa v prítomnom čase používajú bez spony *byť* (v takom prípade má príslovka aj funkciu predikátu), tá sa využíva iba v minulom a budúcom čase (napr. *Vidno, že si sa učil./Bolo vidno, že si sa učil./Bude vidno, či sa naučíš.*). Treba si uvedomiť, že o jednočlenné vety so stavovou obsahovou príslovkou ide iba v prípade neosobných tvarov s neplnovýznamovým sponovým slovesom.³⁰⁶ Syntaktická divergencia môže vzniknúť pri nerozvitých vetách v prézente a futúre, pretože napr. sloveso *byť* má pre osobný aj neosobný tvar rovnakú formu (*je, bude: Bude tma. Je tma.*; v oboch prípadoch môže ísť rovnako o jednočlennú vetu s obsahovou príslovkou, ako aj o dvojčlennú vetu so slovesno-menným prísudkom). V nerozvitých vetách v minulom čase kongruenčná morféma mužského a ženského menného rodu vyjadruje, či ide o obsahovú príslovku a jednočlennú neosobnú vetu, alebo slovesno-menný prísudok a dvojčlennú vetu (obsahová príslovka: *Bolo zima.*, ale slovesno-menný prísudok: *Bola zima.*). Kongruenčná morféma stredného menného rodu je však

---

tifikačnú sému časovej normy (*je skoro, je včas*) a identifikačnú sému časového obdobia (*bolo už jarne*), 3. klasifikačná séma kvantít s identifikačnou sémou celku (*je spolu, je pohromade*), 4. klasifikačná séma pôsobenia s identifikačnou sémou vzhľadu (*je tu pusto, je tu útulne*), 5. klasifikačná séma hodnotenia, ktorá sa dá diferencovať ešte na identifikačnú sému racionálneho hodnotenia (*to je dobre*), identifikačnú sému apreciačnej normy (spolu s identifik. sémou racion. hodnotenia: *je tu draho*) a identifikačnú sému senzitivného hodnotenia (*doma je príjemne, bolo vynikajúco*), 6. identifikačná séma momentálneho psychického stavu (*je radostne, je smutno*) a 7. identifikačná séma prírodných javov (*je oblačno, je hmlisto, je vidno* [je vidieť → nie je napr. hmla]).

³⁰⁴ Sponové slovesá sú v týchto tvaroch vždy v singulári (napr. *Je škoda., Zostalo teplo., nie Sú škody. Zostali teplá.!*).

³⁰⁵ Často sa táto obsahová príslovka používa aj bez spony *byť* (*Škoda sa rozčuľovať. Škoda dobrého trénera hokejovej reprezentácie.*). Takéto jej použitie vzhľadom na funkciu vo vete možno stále vnímať ako okolnosť deja. Bezspónové využívanie tejto príslovky však podľa nášho názoru niekedy stráca platnosť okolnosti deja, utvára slovnodruhovou homomorfiu a nadobúda funkciu hodnotiacej častice, ktorá sa vo vete oddeľuje čiarkou (*Škoda, mohol si prísť. Mal si mu to povedať, škoda.*). Slovenské slovníky (KSSJ, SSJ) ju však aj v takomto vetnom postavení stále hodnotia ako vetnú príslovku. Nazdávame sa, že tu však už slovo *škoda* nevyjadruje okolnosť deja, ale subjektívny postoj hovoriaceho k deju.

³⁰⁶ Neplnovýznamové sponové slovesá však majú aj svoje plnovýznamové varianty (napr. *byť v Prahe, zostať doma, prísť rýchlo* a pod.).

aj v tvaroch minulého času rovnaká, pretože stredný rod slúži aj na vyjadrenie neosobných konštrukcií. Spôľahlivou pomôckou na všeobecné rozlíšenie obsahovej príslovky od slovesno-menného prísudku je však vo všetkých tvaroch jednotlivých časov to, že mennú časť dvojčlennej vety možno rozviť adjektívom (napr. *Je dlhá zima.*), jednočlennú vetu s obsahovou príslovkou možno rozviť iba ďalšou príslovkou (*Je dlho zima.*), zväčša sa však dajú odlišiť aj slovosledom (jednočlenná veta: *Bolo teplo.* – dvojčlenná veta: *Teplo bolo neúnosné.*).

10.3.2. Modálne obsahové príslovky

Ide o druh obsahových prísloviiek, ktoré v spojení so slovesom vyjadrujú možnosť/nemožnosť, potrebnosť/nepotrebnosť, nevyhnutnosť a vôľu vykonať istý dej pomenovaný slovesom. Ich štruktúra sa skladá z modálnej príslovky a neurčitku plnovýznamového slovesa (*treba/netreba spievať*, *slobodno/neslobodno piť*, *možno/nemožno sa usmievať*, *radno/neradno sa zahrávať*; ďalej napr. dvojice *hodno/nehodno*, *načim*, *ťažko* (*ťažko povedať*), *voľno/nevoľno*).³⁰⁷ Tieto príslovky majú rovnaký čiastkový lexikálny význam ako modálne slovesá a podobne ako ony musia byť ešte významovo doplnené plnovýznamovým slovesom, odlišujú sa len v tom, že tvar modálneho slovesa dokáže vyjadriť gramatickú kategóriu osoby, modálna príslovka tvorí neosobnú konštrukciu (*nemožno fajčiť/nemôcť* (*nemôžem*, *nemôžeš*, *nemôžeme*) *fajčiť*). Minulý a budúci čas utvárame pridaním sponového slovesa *byť* v príslušnom časovom tvare do štruktúry obsahovej modálnej príslovky (*Nebude možno fajčiť. Bolo treba platiť.*), v prítomnom čase sa spona zvyčajne nevyužíva.³⁰⁸

10.4. Sémanticko-syntaktická charakteristika prísloviiek

Z hľadiska sémanticko-syntaktickej charakteristiky sa pri príslovkách prekrýva ich delenie na tie, ktoré vyjadrujú vlastnosť, a tie, ktoré vyjadrujú okolnosť deja. Dochádza teda k prekrývaniu ich významovej konkretizácie. Podľa tejto charakteristiky ich možno rozdeliť na príslovky *miesta* (*hore*, *nabok*, *zdola*), *času* (*včera*, *teraz*), *príčiny*³⁰⁹ (účelu [S akým zámerom, načo?]: vyjadrujú priebežný

³⁰⁷ Pri negácii obsahovej modálnej príslovky plní predpona *ne-* (*ne-možno*, *ne-treba*, *ne-slobodno*) funkciu modifikačnej morfémy, pretože neguje dej.

³⁰⁸ S modálnymi príslovkami môžu so sponou *byť* v prezente variovať adjektíva (napr. *treba – je potrebné*, *ťažko – je ťažké* a pod.).

³⁰⁹ J. Šikra (1991, s. 61) na základe sémantických komponentov vo významovej štruktúre prísloviiek

účel, zámer vykonávateľa deja; dej však ešte nie je na rozdiel od účinku ukončený, napr. *bezdôvodne, pracovne, poruke, naproti, úradne*; účinku [Aký malo niečo účinok?]: vyjadrujú konečný účinok, výsledok deja, napr. *navnivoč, nazmar, nadarmo, daromne, nevhodne, právom, úspešne, márne*; prípustky [napriek čomu; hoci niečo..., aj tak niečo iné...]: pripúšťajú protikladnú realizáciu deja, aj napriek čomu sa realizuje dej, napr. *nechtiac, volky-nevolky, naschvál/schválne, mimovoľne, náročky*), ktoré vyjadrujú okolnosť deja, a príslovky *spôsobu* (*hlúpo, povznesene*), *miery* (vyjadrujú mieru, intenzitu deja: *silno, dost*), *zreteľa* (vyjadrujú, z akého hľadiska sa realizuje dej: *citovo, navzájom*), ktoré vyjadrujú vlastnosť deja.

Rôznorodé príslovky sa do syntagmy spájať nedajú, ale každá z nich osobitne rozvíja dej (*Včera prišiel bezdôvodne domov.*: kedy, ako (účel), kam).

10.5. Stupňovanie prísloviak

Príslovky sa môžu stupňovať synteticky a analyticky. Synteticky sa stupňujú iba vlastnostné príslovky, ktoré vznikli z akostných kvalitatívnohodnotiacich adjektív, a stupňované tvary sú formálne zhodné so stupňovanými tvarmi adjektív v strednom rode (*rýchly* → *rýchlo/rýchlejšie/najrýchlejšie*;³¹⁰ pri niektorých vznikajú aj dvojtvary: *skôr* – *skoršie/skorej, najskoršie/najskorej*). Analyticky, prostredníctvom prísloviak miery, sa však môžu stupňovať aj niektoré okolnostné a obsahové príslovky³¹¹ (*Cítil sa viac doma na dedine ako v meste. Nadránom bolo najväčšmi zima.*). Príslovky miery majú nepravidelné (supletívne) stupňovanie: *málo* → *menej* → *najmenej*;³¹² *veľa* → *viac* → *najviac*.³¹³

---

vo svojej adverbiálnej klasifikácii vyčleňuje 6 tzv. syntakticko-sémantických typov (vo všeobecnosti príslovky spôsobu, zreteľa, miesta a času a osobitne vyčleňuje aj stavové príslovky – v tradičnej klasifikácii ide o obsahové príslovky), v rámci nich niekoľko lexikálno-sémantických polí, ktoré ďalej člení na viacero lexikálno-sémantických skupín. Vo svojej klasifikácii osobitne nevyčleňuje adverbiá miery, uvádza ich ako súčasť prísloviak spôsobu, a vôbec neuvádza adverbiá príčiny, pretože podľa neho vyjadrenie príčiny nie je primárnou lexikálno-sémantickou vlastnosťou prísloviak a podľa neho ich spoločnou integračnou sémou je séma spôsobu, preto ich klasifikuje medzi spôsobové príslovky, ktoré ďalej rozdeľuje na *príslovky so sémantikou zámeru* (napr. *úmyselne*) a *príslovky so sémantikou zdôvodnenia* (napr. *bezdôvodne*).

³¹⁰ Porov. *rýchle auto* → *rýchlejšie/najrýchlejšie auto* – *Plávaj rýchlejšie/najrýchlejšie.*; *pekné dievča* → *krajšie/najkrajšie dievča* – *On to nakreslil krajšie/najkrajšie.*

³¹¹ V SSSJM. sa uvádza, že ojedinele sa dajú synteticky stupňovať aj okolnostné príslovky (*zima* → *zimšie* → *najzimšie*).

³¹² Porov. SSSJ, 2015, s. 59.

³¹³ Príslovky miery, ako sme to spomínali už pri stupňovaní adjektív, majú zvýšenú mieru intenzity inherentne obsiahnutú v lexikálnom význame (napr. *výrazne, oveľa, omnoho, nepomerne*), spájajú sa s adjektívami v komparatívne a vyjadrujú menšiu či väčšiu mieru vlastnosti.

10.6. Pravopis prísloviek a ich využitie v praxi

1. príslovky *zhora, zdola, zľava, sprava* a *pod*. sú pozostatkom starého menného skloňovania (porov. príslovku *navidomoči* ← **na vidieť oči, rád*; zámená *sám/sama/samo*, číslovku *jeden*, adjektíva *hoden, vinen, dlžen*), píše sa spolu a po spojení s pôvodnou pádovou predložkou sa ich tvar asimiloval (porov. príslovku *vskutku* bez asimilácie);
2. pri príslovkách *zrána, doobeda, dopoludnia, poobede, popoludní, predpoludním, navečer* ide o ustálené pomenovania časového obdobia, čiže okolnosti, no niektoré z nich majú substantívny slovotvorný motivant (napr. *ráno, poludnie, obed, večer*) a v praxi si treba dávať pozor a správne rozlišovať, či ide o predložkový tvar substancie, alebo príslovku; najjednoduchšie ich rozlíšime tak, že v substantívno-predložkovom spojení môžeme medzi predložku a substantívum vložiť zhodný prívlastok, do príslovky sa však vložiť nedá (napr. *z rána* „z niečoho“ [*z upršaného rána*]/*zrána* „ráno“, *do obeda* „do niečoho“ [*do môjho obeda niečo padlo*]/*doobeda* „časový úsek do 12. hodiny dopoludnia“ [*stalo sa to doobeda*], *na večer* „na niečo“ [*teším sa na dlhý večer*]/*navečer* „časová okolnosť“ [*prišiel navečer*], *na poludnie* „okolo 12. hodiny“ [*prišiel na pravé poludnie*]/*napoludnie* „časový úsek určujúci polovicu dňa“ [*prišiel napoludnie*]);
3. hoci sú príslovky nesklonné a nedokážu vyjadriť gramatický význam prostredníctvom gramatických kategórií, niektoré adverbiálne gramatické tvary je možné gramaticky modifikovať – možnosť syntetickej gradácie prísloviek utvorených z kvalitatívno-hodnotiacich adjektív: *dobre* → *lepšie* → *najlepšie*, *rýchlo* → *rýchlejšie* → *najrýchlejšie*);
4. proces lexikalizácie pádových tvarov na dajakú príslovku je postupný, preto je niekedy forma prísloviek rozkolísaná, no pádové predložkové varianty prísloviek sú, dá sa povedať, redundantné; už PSP z roku 1991 kodifikovali variantný spôsob písania prísloviek aj ako predložkových spojení (napr. *do biela, do hneda, na nešťastie*); ako uvádzame už skôr, v jazykovej praxi je na používateľovi jazyka, ktorý z tvarov (syntetický či analytický) použije,³¹⁴ no na to, aby sa príslovky ľahšie odlišili od predložkových spojení, ich odporúčame písať spolu, pretože by sa príslovka s predložkou spájať nemala – predložky sa viažu na substantíva (okrem výnimiek: napr. *po anglicky, po*

³¹⁴ Prirodzene, existujú prípady, keď nie je možné použiť analytický tvar príslovky, pretože by sa príslovka mohla zamieňať s predložkovo-substantívnym spojením, čo by spôsobovalo skreslenie významu celej vety (napr. *na mieste, po obede* (predložka + substantívum): *Zostaň stáť na mieste.*, *Po (dobrom) obede si dám pivo./namieste, poobede* (príslovky): *Tvoje pripomienky nie sú namieste.*, *Dnes poobede už isto prídem.*).

rusky; hoci aj tu by sme si vedeli predstaviť syntetický spôsob zápisu, teda *poanglicky*,³¹⁵ *porusky* a pod., prípadne používať tvary *rusky*, *anglicky*, silnú zaužívanosť analytických tvarov potvrdzuje aj SNK., v ktorom jednoznačne prevláda analytický spôsob zápisu – pomer tvaru *po anglicky* a *poanglicky* je asi 1455 : 1); porov. aj príslovky *pokope*, *podobrotky*, *pozlotky*, *podomácky*, *odmalička*, *odnepamäti*, *dočervena* – niektoré sa však píšu aj oddelene, napr. *po domácky vyrobenej trhaviny*);³¹⁶

5. hoci sa v KSSJ (2003) hodnotí slovo *namieste* iba ako vetná príslovka (napr. žartovanie tu nie je *namieste*), v istých kontextoch, hoci sa vtedy v jazykovej praxi podľa formy hodnotí ako predložkovo-substantívne spojenie, skôr nadobúda okolnostný časový význam a dá sa vnímať rovnako ako príslovka (napr. motorkár bol *namieste* mŕtvy – s významom *hned'*, *ihned'*) – tento príslovkový význam je v SSSJ (2015, s. 590) už zachytený;
6. hoci sa v KSSJ (2003) klasifikuje slovo *raz* v istom časovom význame ako príslovka (napr. *bol raz jeden kráľ*), v časovom kontexte sa dá skôr hodnotiť ako neurčité príslovkové zámeno, pretože nevyjadruje určitú, ale iba neurčitú časovú okolnosť – „niekedy, kedysi“.

---

³¹⁵ V niektorých slovách by však vzniklo nežiaduce spojenie samohlások *p-oo-nglicky*.

³¹⁶ Pozri aj poznámku č. 6 v časti Pravopis častíc a ich využitie v praxi a č. 7 v časti Pravopis predložiek a ich využitie v praxi v učebnici Prednášky a praktiká z morfológie SJ II.

11. ZÁMENÁ (PRONOMINÁ)

Ide o plnovýznamový, ohybný a autosyntagmatický slovný druh. Z lexikálneho hľadiska ide o slová so všeobecným významom, ktoré nepomenúvajú substancie alebo javy mimojazykovej skutočnosti, ale iba na ne ukazujú alebo odkazujú (nepriamo zastupujú, nahrádzajú iné slovné druhy: predmetnosť – substantíva, kvalitatívnosť – adjektíva, kvantitatívnosť – numeráliá, okolnosť – adverbia³¹⁷) v texte.³¹⁸ Hoci je počet zámen obmedzený, prostredníctvom ich funkcií a schopnosti zastupovať iné slovné druhy je ich frekvencia pomerne veľká. Tieto dve základné funkcie zámen môžu byť realizované dvojakým spôsobom, a to dopredu (*kataforicky*: Dlhho *ho* nosila v srdci, no *Michal* stále neprichádzal.) alebo dozadu (*anaforicky*: Všetci sme čakali na *Janu*, no *tá* ešte určite doma spala.). Zámená nemajú vlastné gramatické kategórie, ale preberajú flektívnosť, gramatické kategórie a vetnočlenskú platnosť tých slovných druhov, ktoré v texte zastupujú. Preto môžu mať štvorakú gramatickú formu: **substantívnu** (všeobecný význam predmetnosti) – majú formu substantív a ukazujú alebo odkazujú v texte na substancie a preberajú substantívne gramatické kategórie, napr. osobné (*ja, vy, oni*), zvrtné (*seba, si*), opytovacie (*kto, čo*), neurčité (*niekto, niečo*), ukazovacie (*ten, tamtá*) a vymedzovacie zámená (*nikto, nič, všetok*); substantívne zámená môžu vo vete plniť funkciu *podmetu* alebo *predmetu*; **adjektívnu** (sémantický príznak kvalitatívnosti) – ide o adjektíviá, ktoré ukazujú alebo odkazujú na určitú vlastnosť alebo vlastníka, napr. opytovacie (*ktorý, aký, či*), ukazovacie (*taká, takého*), osobné a zvrtné prívlastňovacie (*môj, váš, svoj*) a vymedzovacie (*iný, každý*); vo vete môžu plniť adjektívne zámená funkciu *prívlastku, doplnku* alebo *menej časti slovesno-menného prísudku*; **adverbiálnu** (sémantický príznak príznaku deja) – ukazujú alebo odkazujú na kvalitu alebo okolnosť deja; sú neohybné, čiže nemajú gramatické kategórie (napr. opytovacie: *ako, kde*; ukazovacie: *tak, tam, vtedy*; vymedzovacie: *nikde, nijako, tak isto, všade*), no vo vete môžu plniť

³¹⁷ Kesselová, 1999, s. 6.

³¹⁸ Vzhľadom na štýl sa môžu uplatňovať aj ďalšie funkcie zámen (napr. v hovorovom a umeleckom štýle nahrádzajú pomenovanie predmetu, na ktorý si účastník komunikácie nevie spomenúť, prípadne pomenovanie predmetu nepozná, zabudol naň alebo ho z rôznych dôvodov nechce priamo pomenovať (*Daj preč to oné.; On teda za tamto už dva roky sedí?*), prípadne zámeno využije ako expletívum (*Ako ti to len ...oné... vysvetliť.; Myslel som ...to... stretnutie.*), no zámeno sa môže použiť aj pri dôraze (*Ako to mohol urobiť, ja skutočne neviem.; Budeš sa mi ty posmievať?!*).

funkciu *príslovkového určenia*; **numerálne** (sémantický príznak kvantitatívnosti) – ukazujú alebo odkazujú na určitý alebo neurčitý počet; číslovkové ukazovacie a opytovacie zámená (napr. *koľký, toľký, toľko, koľko, toľkoráz*) by sa dali podľa formy klasifikovať medzi adjektívne, respektíve adverbálne zámená, no zo sémantického hľadiska sa kvantitatívnym príznakom od adjektívnych a adverbálnych zámen odlišujú, preto sa vyčleňujú osobitne; vo vete môžu plniť funkciu *príslovkového určenia miery* alebo *kvantitatívneho prívlastku* (napr. *toľko* veľa ľudí).

Všetky zámená teda podľa gramatickej formy možno rozdeliť aj na ohybné a neohybné. Ohybné zámená možno podľa schopnosti vyjadrovať príslušnosť k určitému gramatickému rodu rozdeliť na **rodové** (napr. *on, ona, ono, oni, ony, ktorý, také isté, aká, čie, ten*) a **bezrodové** (*kto, čo, ja, ty, my, vy, sa, si, niekto*).

Vo vete však zámená plnia aj štylistickú funkciu jazykových konektorov, ktoré zabezpečujú sémantickú a niekedy aj gramatickú (relatíva) nadväznosť v texte.

11.1. Klasifikácia zámen

11.2. Osobné zámená (personáliá)

Táto skupina zámen má dve základné funkcie – zastupovať, ukazovať, prípadne odkazovať na rôzne substantíva alebo rôznym substantívam niečo privlastňovať. Vzhľadom na to sa osobné zámená môžu deliť na **základné** a **privlastňovacie** (*posesívne*).

11.2.1. Osobné základné zámená

V obidvoch číselných paradigmách máme spolu šesť osobných základných zámen, pričom 3. osoba v singulári a pluráli ešte prostredníctvom troch, respektíve dvoch tvarov rozlišuje rodovosť a nedokáže vyjadriť vzťah k podávateľovi, ale len k nezúčastnenej osobe, zvierat'u alebo veci, prípadne odkazuje len na da-
jaké pomenovanie v texte (*on, ona, ono, oni, ony*). 1. a 2. osoba v singulári a pluráli sú bezrodové a vyjadrujú vzťah k autorovi na jednej (*ja, my*) a adresátovi na druhej strane (*ty, vy*).

11. Zámená (Pronominá)

Skloňovanie osobných základných zámen:

	N	G	D	A	L	I
singulár	1. ja	mňa/ma	mne/mi	mňa/ma	o mne	mnou
	2. ty	teba/ťa	tebe/ti	teba/ťa	o tebe	tebou
	3. on	jeho/neho/ho/-ňho/-ň	jemu/nemu/mu	jeho/neho/ho/-ňho/-ň	o ňom	ním
	ona	jej/nej	jej/nej	ju/ňu	o nej	ňou
	ono	jeho/neho/ho/-ňho/-ň	jemu/nemu/mu	ho/-ň	o ňom	ním
plurál	1. my	nás	nám	nás	o nás	namí
	2. vy	vás	vám	vás	o vás	vami
	3. oni	ich/nich	im/nim	ich/nich	o nich	nimi
	ony ³¹⁷	ich/nich	im/nim	ich/ne	o nich	nimi

Dlhšie tvary osobných základných zámen (*mňa, mne, teba, tebe, jeho/neho, jemu/nemu*) sa používajú pri dôraze a po predložke (dôraz: Daj to *jemu*. [ale Daj *mu* to.]; Priniesol to predsa *mne*! [ale Priniesol *mi* to.]; po predložke: Ja to tu bez *teba* nevydržím.; Bezo *mňa* ste všetci stratení. [ale Azda sa *ťa* niekedy dočkám.]), v ostatných prípadoch sa používajú najmä kratšie tvary (*ma, ťa, mi, ti*). Tvary 3. osoby so začiatočným *ň-* sa používajú iba v predložkových tvaroch (*bez neho, s ňou*), no v inštrumentáli sa môžu tieto tvary používať aj bez predložky (Necháva sa *ním* ovplyvňovať.; Bol *ňou* veľmi posadnutý.). Tvary mužského a stredného rodu 3. osoby s časťou *-ňho* a *-ň* sú nesamostatné – viazané, pretože sa samostatnými stávajú až po spojení do jedného syntetického tvaru s predložkami zakončenými na samohlásku (*doňho, zaňho, preňho, doň, zaň, preň*). Tvary s časťou *-ňho* sa používajú pri životných substanciiach (napr. Chlapec sa jej veľmi páčil. Hneď sa *doňho* zaľúbila.; Dobrý zamestnávateľ si váži šikovného zamestnanca. *Preňho* je schopný aj čo-to obetovať.) a tvary s *-ň* pri neživotných substanciiach (napr. Na stole je položený džbán. Schovaj mi to *zaň*.; Vidiš tam ten veľký zásobník. Nalož náklad *doň*.).³²⁰ Samostatný predložkový tvar (*neho*) nie je limitovaný životnosťou/neživotnosťou a môže sa ako bezpríznačový používať pri životných, ako aj pri neživotných substanciiach (Zaľúbila sa *do neho*. [do chlapca]; Schovaj mi to *za neho*. [za džbán]). Mnohé z osobných základných zámen (kratšie tvary: *ma, ťa, mi, ti, mu, ho*; ale aj iné zámenné tvary: *jej, ju, nám, vám, im, nás, vás, ich*) nemajú vo vete vlastný prízvuk, preto sú príklonkami (enklitikami) – prikláňajú sa k predchádzajúcemu prízvučnému slovu.

Osobné základné zámená v základnom (nominatívnom) tvare sa pri spojení so slovesnými konštrukciami v bežnej oznamovacej vete nepoužívajú, pretože

³¹⁹ Zámeno *ony* a jeho tvary sa vzťahujú na neživotné maskulína, feminína a neutrá.

³²⁰ Hoci KSSJ (2003) pripúšťa používanie kratších tvarov aj pri životných substanciiach, takéto použitie sa javí ako príznakové.

gramatické kategórie slovesa dokážu samy vyjadriť osobu vykonávateľa deja (plačeme ← *my* [1. osoba plurálu]; spievaš ← *ty* [2. osoba singuláru]). Je to jeden zo znakov flektívnosti nášho jazyka. Základné tvary sa však využívajú pri dôraze alebo pri expresívnom využití (napr. *Oni* aby odišli sami?!; *Ono* však tresk na zem.; *Ľy* sa nám budete posmievať?!). Tvary 2. osoby v datíve singuláru a plurálu sa využívajú aj v tzv. etickom datíve (napr. Idem *vám* po ulici a zrazu je počuť veľký krik.; Tak *ti* tu sedím a čakám.).³²¹

11.2.2. Osobné prívlastňovacie zámená

Osobné prívlastňovacie zámená primárne slúžia na vyjadrenie vlastníctva alebo dajakej príslušnosti (napr. príbuzenskej, priateľskej, inštitučnej, oslavnej a pod.) k určitej substancii alebo substanciam, na ktoré zámeno odkazuje alebo ktoré v komunikácii zastupuje.³²² Sekundárne môžu vyjadrovať aj vzťah subjektu k deju (*jej* streľba, *moje* vylihovanie) alebo vzťah pôvodcu k výsledku deja (*tvoje* čítanie). V tejto podskupine osobných zámen môžeme prívlastňovacie zámená podľa flektívnosti rozdeliť na *ohybné* (1. a 2. osoba singuláru a plurálu), ktoré sú adjektíviálami a skloňujú sa podľa vzoru *môj*,³²³ a *neohybné* (3. osoba singuláru a plurálu).³²⁴

	N	G	D	A	L	I
singulár	1. <i>môj, náš</i>	<i>môjho, nášho</i>	<i>môjmu, nášmu</i>	<i>môjho, nášho</i>	o <i>mojom, našom</i>	<i>mojím, naším</i>
	2. <i>tvoj, váš</i>	<i>tvojho, vášho</i>	<i>tvojmu, vášmu</i>	<i>tvojho, vášho</i>	o <i>tvojom, vašom</i>	<i>tvojím, vaším</i>
	3. <i>jeho</i>	<i>jeho</i>				
	<i>jej</i>	<i>jej</i>				
	<i>jeho</i>	<i>jeho</i>				

³²¹ Tieto tvary etického datívu sú synonymné s tvarom zvratného základného zámena *si* (napr. Idem *si* po ulici a zrazu je počuť veľký krik.; Tak *si* tu sedím a čakám.).

³²² Prívlastňovacie zámená *môj* a *tvoj* sémanticky vyjadrujú vlastníctvo (príslušnosť) iba jedného vlastníka a zámená *náš* a *váš* viacerých vlastníkov.

³²³ Mäkký posesívny vzor *môj* má v singulári okrem N a I sg. neutier a I sg. maskulín rovnaké ohýbacie prípony ako tvrdý vzor *otcov*. V pluráli sa však okrem N všetkých rodov ich tvary odlišujú kvantitou (napr. *mojich*, ale *otcových*).

³²⁴ Zámená 3. osoby singuláru a plurálu síce stoja vo vete v pozícii zhodného prívlastku (napr. *ich* vlastníctvom, *jeho* ženy, *jej* portrétu), ale neutvárajú s nadradeným substantívom alebo substantívnym tvarom kongruenciu. Pozor, nemožno si pliesť tvar genitívu singuláru zámena *on* (*jeho*: Obávam sa najmä *jeho*.) a prívlastňovacie osobné zámeno *jeho*, ktoré je nesklonné (Obávam sa najmä *jeho* surovosti.).

11. Zámená (Pronominá)

plurál	1. <i>moji/ moje, naši/ naše</i> ³²³	<i>mojich, našich</i>	<i>mojim, našim</i>	<i>mojich/ moje, našich/naše</i>	<i>o mojich, o našich</i>	<i>mojimi, našimi</i>
	2. <i>tvoji/ tvoje, vaši/ vaše</i>	<i>tvojich, vašich</i>	<i>tvojim, vašim</i>	<i>tvojich/tvoje, vašich/ vaše</i>	<i>o tvajich, o vašich</i>	<i>tvojimi, vašimi</i>
	3. <i>ich</i>	<i>ich</i>				
<i>ich</i>						

Privlastňovacie zámená sa niekedy využívajú aj v expresívnom význame a môžu naznačovať pozitívny (láska *moja*) alebo negatívny citový odtienok (*náš* génus, to *naše* nemehlo). Tento typ zámen veľmi často podlieha substantivizácii a stáva sa súčasťou expresívnej lexiky (*moja* s významom „žena, manželka“, *môj* „manžel, muž“).

11.3. Ukazovacie zámená (demonstratíva)

Ide o základnú skupinu zámen, ktorá ukazuje na isté substancie (*ten*), vlastnosť (*taký*), okolnosť (*tade*) alebo kvantitu (*tol'ko*). Adverbiálne (aj číslovkové s adverbiálnou formou) ukazovacie zámená sú, prirodzene, nesklonné. Ukazovacie zámená môžu ukazovať na substancie blízke (*tento, tu*), vzdialenejšie (*ten, to*) a veľmi vzdialené (*tamten, onen*). Adjektívne (aj číslovkové s adjektívnu formou) ukazovacie zámená sa skloňujú podľa vzoru *pekný* a substantívne ukazovacie zámená majú osobitné skloňovanie podľa vzoru *ten(to)/tá(to)/to(to)*:

	N	G	D	A	L	I
singulár	MR <i>ten(to)</i>	<i>toho(to)</i>	<i>tomu(to)</i>	<i>toho(to)/ ten(to)</i>	<i>o tom(to)</i>	<i>tým(to)</i>
	SR <i>to(to)</i>			<i>to(to)</i>		
	ŽR <i>tá(to)</i>	<i>tej(to)</i>	<i>tej(to)</i>	<i>tú(to)</i>	<i>o tej(to)</i>	<i>tou(to)</i>
plurál	MR <i>tí(to)/ tie(to)</i>	<i>tých(to)</i>	<i>tým(to)</i>	<i>tých(to)/ tie(to)</i>	<i>o tých(to)</i>	<i>tými(to)</i>
	ŽR			<i>tie(to)</i>		
	<i>tie(to)</i>			SR		

³²³ Tvary *moji, tvoji/naši, vaši* v nominatíve plurálu a *mojich, tvajich/našich, vašich* v akuzatíve plurálu sa vzťahujú na životné maskulína. Na neživotné maskulína, femínina a neutrá odkazujú tvary *moje, tvoje/naše, vaše* v nominatíve a akuzatíve plurálu.

Ukazovacie zámeno *ten(to)/tá(to)* sa môže vzhľadom na substantívum, na ktoré odkazuje, rôzne gramaticky realizovať: 1. *úplná zhoda* (v rode, čísle a páde) *so substantívom* (Jana nám nezdvíhala telefón. Neozvala sa *tá* ani po týždni.); 2. *čiasťočná zhoda* (v rode a čísle) *so substantívom* (Zaplatili sme *peniazmi*^{inštrumentál}. Napokon nám však práve *tie*^{nominatív} chýbali.); 3. *zhoda substantíva iba v čísle* (On je niekoľkonásobným držiteľom krištáľových *pohárov*^{genitív, plurál}. *Tým*^{inštrumentál, singulár} však tohtoročný víťaz už ocenený nebude.).

Ukazovacie zámeno *to* má okrem A singuláru a N a A plurálu všetky tvary zhodné so vzorovým zámenom *ten*, no jeho využitie je v porovnaní so zámenom *ten* dvojaké. Základnou funkciou je ukazovať na substancie pomenované neutrami, no má aj gramatickú funkciu, keď neukazuje na substantívum v strednom rode, ale ako bezrodové má vo vete funkciu konektora (nadväzuje na predchádzajúcu výpoveď) a ukazuje na viacero slov, slovných spojení, syntagmu alebo celú vetu. Pri takomto využití zámeno *to* nevyjadruje gramatické kategórie a je teda nesklonné (Môj priateľ mi už dávno nedôveroval. **To** bolo cítiť z každého jeho slova.; Je to podlý a falošný človek. Viem **to** už aj bez teba.; Kto **to** bol? Boli to naše spolupracovníčky.; Ponúkli nám pohostenie. **To** aby sa akože nepovedalo.).

Ukazovacie zámená majú okrem primárnej funkcie – ukazovacej – aj rôzne sekundárne funkcie. Po spojení s opytovacími zámenami (relatívami) plnia vo vete funkciu súvzťažných konektorov (*ten – ktorý, taká – ktorá, to – čo, také – aké, tak – ako* a pod.), napr.: Prišiel *ten, ktorého* sme už dávno čakali. Stará mama pred nami nebývala *taká, aká* bola pri svojich susedkách.; Povedz mi len *to, čo* si o tom myslíš ty.; Pricestovali presne *tak, ako* sme sa na tom dohodli. Ukazovacie zámená však môžu plniť aj expresívnu funkciu, napr. Ten zámok vám bol *taký* úžasný.; A *to* okolie!; Na zemi sa zle leží, mať tu teraz *takú* posteľ! Prišiel tam *ten* idiot. Čo bude s *tou* hudbou? Ale nám *toho* snehu napadalo!

11.4. Opytovacie zámená (interogatíva)

Táto skupina zámen slúži na pýtanie sa na neznáme živé či neživé substancie, ich vlastnosti, vlastníctvo (príslušnosť) a na okolnosť deja. Z hľadiska formy môžu byť substantívne (*kto, čo*), adjektívne (*ktorý, či*), kvantitatívne (*koľký, koľkoraký*) a adverbialne (*kde, prečo*). Opytovacie zámená plnia okrem svojej základnej funkcie aj špecifickú funkciu tzv. *relatív* (vzťahných zámen), ktoré majú vo vete osobitne spájajúcu funkciu (ako spájacie výrazy [spojky], stoja na začiatku podradených viet a spájajú hlavnú vetu s vedľajšou vetou, napr. Trávník, *ktorý* sa nepolieva, onedlho vysychá.; Patrik si kúpil nový terénny motocykel, aký má len málokto.) alebo v spojení s ukazovacími zámenami plnia súvzťažnú funkciu (Fero sa vždy zdal *takým, akým* ľudia hovoria prelietavci.; Učiteľ bol napokon

11. Zámená (Pronominá)

ten, čo sa spomedzi nás bál najviac.). Opytovacie zámená sú ohybné (substantívne, adjektívne, napr. *kto, čo, ktorý, aký, koľký*) aj neohybné (adverbiálne, napr. *kedy, kde, ako, koľko* a pod.). Substantívne zámená *kto, čo* sú singuláriá tantum, predstavujú základné pádové otázky a majú osobitné skloňovanie – okrem protikladu *osobnosť/vecnosť* vyjadrujú aj protiklad *tvrdosť/mäkkosť* (*kto* → *kým* oproti *čo* → *čím*). Adjektívne a numerálne opytovacie zámená sa skloňujú podľa vzorov *pekný* (napr. *ktorý, aký, koľký*) a *cudzí* (napr. *čí*).

Ohybné opytovacie zámená v opytovacej vete vždy kataforicky naznačujú gramatické kategórie slova, na ktoré sa pýtajú (napr. *Ktorému z vás sa to tu nepáči? Jánovi.*; *Čím sa chceš v budúcnosti zaoberať? Analytickou chémiou.*).³²⁶

	N	G	D	A	L	I
<i>kto</i>	<i>kto</i>	<i>koho</i>	<i>komu</i>	<i>koho</i>	<i>o kom</i>	<i>kým</i>
<i>čo</i>	<i>čo</i>	<i>čoho</i>	<i>čomu</i>	<i>čo</i>	<i>o čom</i>	<i>čím</i>

Všetky opytovacie zámená bez ohľadu na ich formu obsahujú rôzne sémantické príznaky, na ktoré sa pýtajú (napr. *kto* „pýtajú sa na osobu“, *čo* „vec, zviera“, *kde* „miesto“, *kam, kade, kadiaľ* „smer, smerovanie“, *skadiaľ, odkiaľ* „pôvodné miesto“, *aký* „vlastnosť, charakteristika“, *ktorý* „vydelenie jednej substancie či vlastnosti z viacerých“, *čí* „vlastníctvo“, *koľký, koľko* „kvantita“, *prečo, začo* „príčina“, *načo* „účel“ a pod.).

V expresívnom význame môžu opytovacie zámená plniť aj funkciu ukazovacích zámen (napr. *Aký pekný! Koľko múdrosti!*).

11.5. Zvratné zámená (reflexíva)

Zvratné zámená možno podľa ich funkcie rozdeliť na dve skupiny – **základné** a **privlastňovacie**.

11.5.1. Zvratné základné zámená

Zvratným základným zámenom je dvojtvar *seba/sa* a jeho primárnou funkciou je stotožňovať subjekt deja (vykonávateľa: vec, osobu) s objektom deja.

³²⁶ Výnimkou je v niektorých prípadoch azda len gramatická kategória rodu a čísla pri substantívnych zámenách *kto, čo* a ich neurčitých derivátoch (*dakto, niečo* a pod.), pretože tie sú singuláriá tantum a sú bezrodové (napr. *Kto*^{singulár, bezrodovosť} to do nás hádže kamene? *Deti*^{plurál, stredný rod,} *Čo*^{singulár, bezrodovosť} si mi to včera natárala? Veľa vecí^{plurál, ženský rod}).

Znamená to, že vykonávateľ vykonáva dajaký dej a zasahuje ním samého seba (umývam *sa*).³²⁷ V sekundárnom význame však pri životných substanciiach v pluráli naznačujú zvrtné základné zámená aj reciprocitu (pomáhali *si*, bijú *sa*), prípadne naznačujú dajaký expresívny význam (etický datív: idem *si* po ulici³²⁸ alebo privlastňovací datív: poznala *si* otca). V niektorých prípadoch dokáže dokonca nahradiť osobné základné zámená (Žiadali ste, aby som *vás* objednal. → Žiadali ste objednať *sa*). Zvrtné základné zámená ukazujú alebo odkazujú na substancie nie z hľadiska hovoriaceho (sémantické hľadisko), ale vždy z hľadiska subjektu vety (gramatické hľadisko), preto sa vzťahujú na všetky osoby vo všetkých rodoch v singulári a pluráli. Gramatické morfológické kategórie rodu, osoby a čísla sa teda pri skloňovaní nerozlišujú. Tento typ zámen má substantívnu formu a skloňuje sa podobne ako osobné základné zámená (rovnaké gramatické relačné morfémy), no na rozdiel od nich nemá nominatívny tvar:

	N	G	D	A	L	I
singulár, plurál	–	<i>seba</i>	<i>sebe/si</i>	<i>seba/sa</i>	<i>o sebe</i>	<i>sebou</i>

Dlhšie tvary zámen *seba*, *sebe* sa vo vete používajú, podobne ako je to pri osobných základných zámenách, pri dôraze a po predložke (Urobil večeru *sebe/pre seba*.; Do prezenčnej listiny dopísal *seba*.), inak sa zväčša využívajú kratšie

³²⁷ N. Janočková nás upozornila, že v poslednom období sa názory prikláňajú k hodnoteniu sloviess typu *umyť sa* ako zvrtných sloviess – *sa* tu už teda nemá charakter zámena (porov. diskusie o tejto problematike napr. Jarošová, 2003; K. Oliva, 2000, 2001; Panevová, 2008; Wagner, 2011). A. Jarošová (2003, s. 204 – 208) uvádza, že zvrtné zámeno má funkciu vyradiť intenciu na agens nezvrtného slovesa, pričom subjektom sa stáva objekt zasiahnutý dejom. Takýto subjekt vykonáva činnosť sám na sebe a intencia tohto typu sloviess sa zhoduje s intenciou sloviess typu „ísť“. Rovnako uvádza, že tvary *sa* a *seba* sa nedajú zamieňať, pretože sú významovo odlišné: tvar *seba* stotožňuje objekt so subjektom a vyjadruje objekt ako niečo externé; tvar *sa* už túto funkciu neplní a jedinou jeho funkciou je intranzitivizácia (odstránenie prechodnosti) a *sa* je derivačnou morfémou. Ku klasifikácii tejto morfémy treba poznamenať, že intranzitivizácia súvisí nielen s lexikálnou zmenou, ale najmä so zmenou gramatického významu, preto by sa morféma mala hodnotiť ako gramatická relačná. V českom jazyku sa na rozlíšenie zvrtného zámena a zvrtného komponentu *sa* využíva tzv. Havránekov test (porov. Jarošová, 2003, s. 204 – 208). Vychádza z nemožnosti utvorenia kongruencie medzi doplnkom a tvarom *sa* (česky *se*) ako s objektom syntagmy (napr. *Myl jsem tě celého*. → kongruencia doplnku a objektu; *Myl jsem se celý* [nie *celého*]. → doplnok s objektom neutvára kongruenciu, preto sa v češtine zvrtné *sa* (napr. v tvare *umývam sa* [*myju se*]) nehodnotí ako zvrtné zámeno v akuzatíve, ale ako zvrtné sloveso. Pri spojení slovesa a zvrtného zámena v akuzatíve vo vete dochádza k rozporu medzi mimojazykovou skutočnosťou, v ktorej ide o jeden referent (*Umývam sa*.), a jazykovým významom (intenčná štruktúra predikátu), v ktorej sa subjekt a objekt deja vnímajú ako dva samostatné elementy (porov. Jarošová, 2003, s. 204 – 208).

³²⁸ Porov. sekundárne využitie osobných základných zámen.

tvary *sa*, *si* (Urobil *si* dobrú večeru. Dopísal *sa* na prezenčnú listinu.). Zvratný tvar *sa* je viacfunkčne zaťažený a okrem zvratného základného zámená plní aj viacero iných funkcií, v ktorých už zámenom nie je (môže byť prázdnu morférou [reflexíva tantum]: smiať *sa*; derivačnou morférou: venovať *sa* alebo gramatickou relačnou morférou: kniha *sa* predáva dobre). Zvratný komponent *sa* a jeho datívny tvar *si* majú funkciu zvratných zámen iba vtedy, ak obracajú výsledok, rezultát deja na samotný subjekt deja, no vykonávateľom deja musí byť výhradne subjekt samotný, prípadne ak vyjadrujú význam recipacity. V takomto prípade *sa* agens stáva aj paciensom a zvratný komponent má význam „samého seba“, „pre seba“, respektíve „sebe navzájom“ (napr. kúpil *si* (pre seba) oblek [zámeno]; dôverujú *si* (sebe navzájom)).

11.5.2. Zvratné privlastňovacie zámená

Táto skupina zámen slúži na vyjadrenie vlastníctva alebo príslušnosti istej substancie, no na rozdiel od osobných privlastňovacích zámen dokáže privlastniť iba gramatickému podmetu vety. Zvratné privlastňovacie zámená sú flektívne, majú adjektívnu formu (sú adjektívami) a skloňujú sa podľa vzoru *môj*.

	N	G	D	A	L	I
singulár	MR <i>svoj</i>	<i>svojho</i>	<i>svojmu</i>	<i>svojho/</i> <i>svoj</i> ³²⁷	o <i>svojom</i>	<i>svojím</i>
	SR <i>svoje</i>			<i>svoje</i>		
	ŽR <i>svoja</i>	<i>svojej</i>	<i>svojej</i>	<i>svoju</i>	o <i>svojej</i>	<i>svojou</i>
plurál	MR <i>svoji/</i> <i>svoje</i>	<i>svojich</i>	<i>svojim</i>	<i>svojich/</i> <i>svoje</i>	o <i>svojich</i>	<i>svojimi</i>
	ŽR <i>svoje</i>			<i>svoje</i>		
	SR					

Privlastňovať zvratným posesívnym zámenom *svoj*, *svoja*, *svoje* teda môžeme iba subjektu, ktorý je gramatickým podmetom vety, čiže iba vykonávateľovi istej činnosti, stavu, deja alebo nositeľovi vlastnosti (v niektorých prípadoch, napr. pri dôraze a pod. však možno použiť aj osobné privlastňovacie zámeno, napr. *na úvod môjho listu*). Ak chceme privlastniť dajakú substanciu subjektu, ktorý nie je gramatickým podmetom vety, na tento účel využívame osobné privlastňovacie

³²⁹ Singulárový akuzatívny tvar *svojho*, plurálový nominatívny tvar *svoji* a akuzatívny tvar *svojich* sa viažu na životné substantíva a singulárový akuzatívny tvar *svoj*, plurálový nominatívny a akuzatívny tvar *svoje* sa viažu na neživotné substantíva mužského rodu.

zámená (napr. *Vlastník bytu je povinný umožniť vstup do svojho bytu.* ←→ Na úvod sme sa *starostu* Kostolišťa opýtali na históriu *jeho/ich* obce. [substantívum *starosta* nie je gramatickým podmetom, ale objektom vety]).

11.6. Vymedzovacie zámená (determinatíva)³³⁰

Táto skupina zámen slúži na odkazovanie alebo zastupovanie substancií, statických a kvantitatívnych príznakov alebo určitej okolnosti tak, že vymedzuje ich rozsah z hľadiska kvality ako stotožnenie alebo odlíšenie alebo vymedzuje ich rozsah z hľadiska maximálneho alebo minimálneho kvantitatívneho ohraničenia, prípadne absolútneho kvantitatívneho popretia substancie, príznaku alebo okolnosti. Sú podobné s neurčitými zámenami, ale vymedzovacie na rozdiel od neurčitých zámen nadobúdajú v kontexte presný význam. Podľa týchto sémantických príznakov ich možno aj rozdeliť na *kvalitatívne* a *kvantitatívne*.

Kvalitatívne vymedzovacie zámená možno z hľadiska stotožnenia alebo odlíšenia kvality substancií, príznakov alebo okolnosti ešte rozdeliť na *stotožňovacie* (*ten istý, tenže, taký istý, takže, tak isto/takisto, tamže, tol'kože, takýže*), ktoré stotožňujú substanciu, príznak alebo okolnosť so skupinou iných substancií, príznakov alebo okolností, a *odlišovacie* (*iný, inakší, inak, inšie, inde, inokedy, inam, inokade, inokadial'*), ktoré sú opakom stotožňovacích, a substancie, príznaky a okolnosti od skupiny iných substancií, príznakov a okolností zasa odlišujú.

Kvantitatívne vymedzovacie zámená z hľadiska rozlíšenia súhrnlosti, obmedzenia, prípadne absolútneho popretia kvantitatívneho príznaku substancie, príznaku či okolnosti možno rozdeliť na *súhrnové*³³¹ (*všetok, všetka, všetko, každý, všade, vždy, všadial'*), *obmedzovacie* (*sám, samý*³³²) a *popieracie* – sú negatívnym sémantickým protikladom k súhrnovým a obmedzovacím zámenám (*nikto, nikdy, nik, nič, nijaký, niktory, žiadny, žiaden, nikde, nikam, nikade, nijako, nikol'ko*).

Z formálneho hľadiska možno vymedzovacie zámená deliť na *substantívne* (*nikto, nič, niekto*), *adjektívne* – adjektíváliá (*každý, všetok*³³³, *iný, inakší, samý*,

³³⁰ Vymedzovacie zámená samostatne vyčlenil E. Paulíny v *Krátkej gramatike slovenskej* (1960).

³³¹ Hoci je termín súhrnové (zámená) zaužívaný (napr. v SSSJM. [1984, s. 121] a v MSJ. [1966, s. 306]), vhodnejší a slovotvorne systémovejší sa javí termín súhrnné (zámená).

³³² Hoci sa toto vymedzovacie zámeno kategorizuje ako kvantitatívne obmedzovacie, v jeho význame sa krížia kvantitatívne, ale aj kvalitatívne sémantické príznaky. Na jednej strane sa vyznačujú obmedzovaním kvantity na výlučnosť jedného druhu, no na druhej strane zasa kvalitatívne stotožňujú substancie v rovnakej skupine substancií. Zámeno *samý* je do istej miery synonymné so zámenami *každý, všetci, všetky*. Pozrite aj 6. bod v časti *Pravopis zámen a ich využitie v praxi*.

³³³ Vymedzovacie zámená *všetok, všetka, všetko* majú v N a A sg. a N a A pl. menný tvar, no v ostatných pádoch majú adjektívnu podobu a skloňujú sa podľa vzoru *pekný*. Vo vete sa môžu spä-

sám), *deiktické (tenže)*³³⁴, *numerálne (nikol'ko, tol'kože)* a *adverbiálne (vždy, inokedy, tak isto, tamže, nikde)*.

Z hľadiska flektívnosti ich možno deliť na *ohybné* (substantívne a adjektíváliá) a *neohybné* (s adverbiálnou formou); niektoré sú singuláriá tantum (*každý, každá, každé; nikto; nič*).

11.7. Neurčité zámená (indefinitá)

Neurčité zámená neukazujú alebo nezastupujú dajakú substanciu, príznak alebo okolnosť priamo, ale ich len všeobecne a neurčito naznačujú. Všetky neurčité zámená sú afixálnymi slovotvornými motivantmi opytovacích zámen. Ich forma a ohybnosť závisí od formy a ohybnosti opytovacieho zámena, z ktorého sa tvorili. Prefixálne utvorené neurčité zámená sa derivujú najčastejšie neurčitými prefixmi s najvšeobecnejším významom: *nie-* (*niekto, niečo, niekedy*), *da-* (*dačo, dakto, dakedy*), *voľa-* (*voľakto, voľačo, voľakedy*), no môžu sa utvárať aj prefixmi, ktoré okrem neurčitého významu naznačujú aj istý kvantitatívny sémantický odtienok zvyšujúci alebo znižujúci kvantitu: *poda-* (*podaktorý*), *všeli-* (*všelijako*³³⁵), *hoci-* (*hocikedy*), *málo-* (*máloktorý*), *zriedka-* (*zriedkakedy*), *sotva-* (*sotvakto, sotvačo*). Sufixálne utvorených neurčitých zámen je v porovnaní s prefixálnymi oveľa menej a v podstate sa derivujú iba postfixmi³³⁶ *-si* (*kedysi, ktorísi, čísi, ktosi, čosi, akosi*) a *-kol'vek* (*ktokol'vek, čokol'vek*³³⁷). Prostredníctvom expresívnych prefixoidov sa môžu utvárať aj neurčité zámená s expresívnym významom: *čertvie-* (*čertviakam*), *bohvie-* (*bohviaprečo*), *ktovie-*

---

jať so substantívom a vtedy plnia funkciu prívlastku a doplnku (Zmizla *všetka* voda.; Na ihrisko už prišli *všetci* futbalisti.), no vo vete môžu substantívum/substantíva aj zastupovať a v takom prípade môžu plniť funkciu podmetu alebo predmetu (*Všetci* už boli pripravení.; On aj tak raz opustí *všetky*.).

³³⁴ Keďže toto vymedzovacie zámeno vzniklo z ukazovacieho zámena *ten* a to má osobitné deiktické skloňovanie, prisudzujeme mu deiktickú formu. Vymedzovacie zámená *ten istý, tá istá, to isté* majú kombinovanú deikticko-adjektívnu formu.

³³⁵ V tvaroch neurčitých zámen, v ktorých sa prefix končí na samohlásku, a opytovacie zámeno, ktoré predstavuje slovotvorný základ, sa na samohlásku začína (*všeli* ← *aký/-ako*, *nie* ← *aký/-ako*, *hoci* ← *aký/-ako*, *kde* → *aký/-ako*), je medzi obidvoma samohláskami interfigovaná fonologická submorféma, aby sa odstránil hiát (*všeli-j-aký/-ako*, *ne-j-aký/-ako*, *hoci-j-aký/-ako*, *kdejaký/-ako*). V neurčitom zámene *sotvaaký/sotvaako* sa však interfigovaná fonologická submorféma nenachádza.

³³⁶ Postfixálne utvorené ohybné neurčité zámená majú gramatickú relačnú morfému umiestnenú v gramatickom tvare pred týmto postfixom (*ktosi, komusi, kohosi, komsi, kýmisi; akýkol'vek, akéhokol'vek, akémukol'vek, akomkol'vek, akýmkol'vek*).

³³⁷ Aj neurčité zámená so sufixom *-kol'vek*, podobne ako niektoré prefixálne utvorené neurčité zámená, naznačujú okrem neurčitého významu aj istý kvantitatívny sémantický odtienok.

(*ktoviekedy*), *kade-* (*kadečo*), *kde-* (*kdejaky*). Niektoré súvzťažné dvojice zámen majú ustálený význam a možno ich rovnako zaradiť medzi neurčité zámená (*čo-to*, *čo-aký*, *ktorý-ten*, *kedy-tedy*, *koľký-tol'ký*, *koľko-tol'ko*, *aký-taký*, *kam-tam*, *sem-tam* a pod.).

11.8. Pravopis zámen a ich využitie v praxi

1. v novších slovníkoch (KSSJ, 2003; PSP, 2013) v G a A sg. ukazovacieho zámena *tento* vypadáva relačná morféma *-o* pred postfixom *-to* – *tohto*, nie *tohoto* (SSJ ešte tento tvar pripušťa);
2. príslovkové zámeno *tak* treba používať len v spojení s príslovkovým výrazom (*tak ďaleko*, *tak často*); adjektívne zámeno *taký* zasa iba s adjektívnym výrazom (*taký pekný*, *taký ľahostajný*);
3. treba rozlišovať medzi zloženou spojkou *a to* a susedstvom zlučovacej spojky *a* a ukazovacieho zámena *to* vo vete; zložená spojka *a to* má zväčša enumeratívny význam a píše sa pred ňou vo vete čiarka (V pekárni bolo cítiť viacero vôní, *a to* vôňu koláčov, čerstvého, ešte teplého pečiva, najviac tu však rozvonieval chlieb.); keď plní zámeno *to* ukazovaciu funkciu a náhodne sa pred ním nachádza spojka *a*, čiarka sa pred nimi nepíše (Do mostnej konštrukcie naplánovali statici málo železobetónu a to sa robotníkom pri Kurimanoch stalo osudným.);
4. prívlastňovacie tvary osobných a zvratných zámen mužského a stredného rodu majú v inštrumentáli singuláru dlhú ohýbaciú príponu (*mojim* autom, so *svojím* priateľom, s *tvojím* rodičom [iba s jedným]) a vo všetkých nepriamych pádoch plurálu majú naopak krátku ohýbaciú príponu (*mojimi* autami, *mojich* áut, so *svojimi* priateľmi, *tvojím* rodičom [obidvom]);
5. *sám/sama/samo* – vymedzovacie zámená kvantitatívne obmedzovacie sú pozostatkom starého menného skloňovania; obmedzujú istý počet osôb alebo vecí na minimálne množstvo (počet = jeden objekt alebo jedna skupina); tieto zámená majú vo vete vymedzenú svoju pevnú pozíciu a vetnočlenskú platnosť – vo vete sú doplnkom: Muž tam prišiel *sám* (nikto iný s ním neprišiel, nikto ho nesprevádzal). Deti boli doma *samy* (bez dospelých, nikto iný okrem detí doma nebol; veta môže presuponovať aj to, že im mohlo hroziť nebezpečenstvo);
6. *samý/samá/samé* – tieto vymedzovacie zámená sa na jednej strane vyznačujú obmedzovaním kvantity na výlučnosť jedného druhu, no na druhej strane zasa kvalitatívne stotožňujú homogénne substancie v rovnakej skupine substancií; rovnako aj tento typ zámen má presnú vetnú pozíciu a vetnočlenskú platnosť – vo vete sú v pozícii zhodného prívlastku: *Boli tam samé deti* (boli tam iba

11. Zámená (Pronominá)

deti, nijaký dospelý; bolo ich tam veľa).; *Šaty boli samá diera.*; *Tvár mal samú jazvu.*; všimnite si rozdiel v podobných vetách: Na fašiangové slávnosti prišli *samí* muži (neprišla ani jedna žena; vymedzovacie zámeno kvalitatívne stotožňovacie). – Na fašiangové slávnosti prišli muži *sami* (bez sprievodu žien, prípadne detí; vymedzovacie zámeno kvantitatívne obmedzovacie).; Túto skúšku musí tvoje srdce zvládnuť *samo*. – Obal jej žiackej knižky bol *samé* srdce.; oba typy zámen majú rovnaké adjektívne skloňovanie podľa vzoru *pekný*, no obmedzovacie zámená *sám*, *sama*, *samo* majú v N a A sg. a pl. menné tvary (okrem A sg. a pl. životných maskulín: *samého* (muža)/*samých* (mužov)):

	MR: <i>samý</i> /ŽR: <i>samá</i> /SR: <i>samé</i>		MR: <i>sám</i> /ŽR: <i>sama</i> /SR: <i>samo</i>	
	sg.	pl.	sg.	pl.
N	MR: <i>samý</i> ŽR: <i>samá</i> SR: <i>samé</i>	MR: <i>samí</i> , MR (neživotnosť), ŽR, SR: <i>samé</i>	MR: <i>sám</i> ŽR: <i>sama</i> SR: <i>samo</i>	MR: <i>sami</i> MR (neživotnosť), ŽR, SR: <i>samy</i>
G	MR, SR: <i>samého</i> ŽR: <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: <i>samých</i>	MR, SR: <i>samého</i> ŽR: <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: <i>samých</i>
D	MR, SR: <i>samému</i> ŽR: <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: <i>samým</i>	MR, SR: <i>samému</i> ŽR: <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: <i>samým</i>
A	MR: <i>samého</i> , <i>samý</i> (neživotnosť) ŽR: <i>samú</i> , SR: <i>samé</i>	MR: <i>samých</i> MR (neživotnosť), ŽR, SR: <i>samé</i>	MR: <i>samého</i> , <i>sám</i> (neživotnosť) ŽR: <i>samu</i> , SR: <i>samo</i>	MR: <i>samých</i> MR (neživotnosť), ŽR, SR: <i>samy</i>
L	MR, SR: o <i>samom</i> ŽR: o <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: o <i>samých</i>	MR, SR: o <i>samom</i> ŽR: o <i>samej</i>	MR, ŽR, SR: o <i>samých</i>
I	MR, SR: <i>samým</i> ŽR: <i>samou</i>	MR, ŽR, SR: <i>samými</i>	MR, SR: <i>samým</i> ŽR: <i>samou</i>	MR, ŽR, SR: <i>samými</i>

Akákofvek iná vetná pozícia a vetnočlenská platnosť spomínaných typov zámen je príznaková.;

- oni/ony*, *jedni/jedny*, *sami/samy*, *radi/rady*: zámená *oni*, *jedni*, *sami* a príslovka *radi* sa viaže na životné skloňovacie paradigmy maskulín (*oni* (muži, ale aj vo všeobecnosti všetci ľudia) sa k nám radi vracajú; zavítali k nám *jedni* tovariši, no prišli *sami*); zámená *ony*, *jedny*, *samy* a príslovka *rady* sa skloňuje podľa skloňovacej paradigmy neživotných maskulín, feminín a neutier (*ony* (ženy, deti) sa k nám už *rady* nevracajú; boli tam *jedny* ženy so svojimi mužmi, iba deti prišli *samy*).;
- onen/oná/ono*: sú ohybné ukazovacie zámená, ktoré zastupujú konkrétny objekt v príslušnom rode (ukazujú na niečo vzdialené alebo už spomínané, prípadne na niečo všeobecne známe: *onen* človek už medzi nami nie je; *oní* spisovatelia sa tým už dávno nezaoberajú; *oné* ženy už dávno odišli na dôchodok);

9. *oný/oná/oné*: tieto ohybné ukazovacie zámená, často spolu s iným ukazovacími zámenami (ten, tá, to), nahrádzajú konkrétne pomenovania objektov, na ktoré si autor výpovede nevie spomenúť alebo ich zámerne nechce, alebo nemôže vysloviť (nechal som tam ležať tú *onú*...napr. pištoľ; odišiel bez tej *onej*...napr. jeho priateľky a pod.);
10. treba rozlišovať základné a privlastňovacie zámenné tvary – genitívny a akuzatívny sg. tvar ohybného osobného základného zámena *on* v tvare *jeho* (Zober si **jeho**, nie mňa!) a neohybný tvar 3. osoby osobného posesívneho zámena *jeho* (*s jeho manželkou, jeho priateľom, jeho kolegovi*; Boli to **jeho** nápady, nie moje! a pod.); niekedy môže v písanom texte nesprávne použitie zámena, ktorého tvar sa v dôsledku prízvuku v hovorenej reči nedá rozlíšiť, vyznieť žartovne (Bol to múdry, pohodový chlap. *Jeho* veľká škoda.); tvary zámena *on* so supletívnou koreňovou morfológiou *ň-* sa využívajú po predložke (napr. *Idem k nemu na návštevu.*; *Čakám na neho.*);
11. *splynutie predložkových tvarov osobných zámen do jedného slova*: V súvislosti s ekonomizáciou vyjadrovania a synonymickým obmieňaním niektorých tvarov vo vete sa môžu využívať dvojité tvary predložkových tvarov osobných zámen maskulín – predložkové a zrazené. Tvary však môžu splynúť do jedného slova iba s takou predložkou, ktorá sa končí na samohlásku (*do, pre, za* a pod.). Niektoré tvary maskulín sú však limitované gramatickou kategóriou životnosti:
  - predložkové tvary osobných zámen, napr. **do neho, za neho, pre neho** (môžu sa využívať pre životné aj pre neživotné maskulína), môžu mať synonymné tvary **doňho, zaňho, preňho** (Tomáš je sympatický mládenec. *Preňho* sa dievčatá pohádali.); tieto tvary sa však viažu iba so životnými maskulínami; neživotné maskulína môžu utvárať ešte kratšie tvary **doň, zaň, preň** (Vidíš ten džbán, polož ten zošíť *zaň*.);
12. predložkové tvary zámen s predložkami *s, so, k, ku* a tvarmi osobných zámen sa pri výslovnosti nespodobujú **so mnou, s nami, ku mne, k nám** [so mnou, s nami, ku mne, k nám]; nie [*zo mnou, *z nami, *gu mne, *g nám];
13. ukazovacie zámená **ten, tí, tie, tieto, títo, tej** a pod. sa vyslovujú tvrdo [ten, tí, tie, tieto, títo, tej]; nie [*t'en, *t'í, *t'ie, *t'ieto, *t'íto, *t'ej];
14. tvary posesívnych zámen maskulín a neutier majú v I singularu dlhé zakončenie (**mojím** perom, **naším** otcom je on), ale v plurálových pádoch už je pádová prípona krátka (**mojimi** perami, **naším** otcom zagrátulujeme spolu);
15. zámená s veľkým písmenom píšeme na znak úcty v listoch, mejloch a pod.: *Ty, Vy, Teba, Váš, Ti* a pod.;
16. krátke tvary osobných zámen používame v nedôrazovom postavení v podobe enklitik (**ma, ťa, mi, ti, mu, ho**: Daj **mi** to. Strelil **mu** zaucho.); v dôrazovom postavení alebo po predložke (po predložke sa pri tvaroch zámen *on* alebo *ona*

používajú tvary s ň-: *neho, nemu, nej*) používame dlhšie tvary (**mňa, teba, mne, tebe, jemu/nemu, jeho/neho: Mne** to daj! **Jemu** to skús povedať. Bez **nej** sa už dajako zaobídeme.);

17. v niektorých neurčitých zámenách sa porušuje pravidlo o rytmickom krátení, napr. *niečí, niekým, báršcim, bárským, odniekiaľ*;
18. opytovacie zámená *kde* (s významom „lokalizácie“) a *kam* (s významom „smerovania“) sa môžu okrem svojich základných, opytovacích a vzťažných, funkcií spájať do konštrukcií aj s infinitívmi sloviess (*(ne)mať, (ne)byť*) a vyjadrujú, podobne ako obsahové príslovky, (*(ne)možnosť, (ne)schopnosť realizovať*) určitý dej (napr. *nemať kde bývať, nie je kam utekať, nie je kde veci položiť* a pod.);
19. pred nerozvitou vedľajšou vetou predmetovou, ktorá je tvorená dajakým opytovacím zámenom, sa spravidla neodporúča písať čiarka (napr. *Jozef neprišiel domov, no nikto sa nedozvedel **prečo***), no hoci eliptická predmetová veta nie je rozvitá predikačným jadrom a je tvorená len jedným členom, mala by sa podľa nášho názoru od nadradenej vety v súvetí predsa len vymedzovať čiarkou, pretože tento pravopisný princíp „nepísania čiarky“ pred touto podradňovacou vetou ťažko systematicky vysvetliť a ukotviť do pravopisných a zároveň aj syntaktických princípov jazyka – podradená veta neobsahuje predikačné jadro z toho dôvodu, že je sémanticky, a zároveň aj gramaticky úzko kontextovo naviazaná na predikačné jadro predchádzajúcej vety mimo súvetia; keby podradená veta anaforicky nenadväzovala na predchádzajúci kontext, musela by toto predikačné jadro obsahovať (napr. **Jozef neprišiel domov. Nikto sa nedozvedel** *Čo sa nikto nedozvedel?*, **prečo** *Jozef neprišiel domov.*); okrem toho, pri rozdelení dvoch hlavných viet priradňovacieho súvetia na dve samostatné vety a zmene poradia slov v nami avizovanom jednoduchom podradňovacom súvetí v druhej vete pôvodného priradňovacieho súvetia si možno všimnúť, že v súvetí sa musí automaticky pristúpiť k oddeleniu oboch viet čiarkou (**Jozef neprišiel domov. Prečo, nikto nevie.**); podradňovacia veta v súvetí rovnako anaforicky nadväzuje na predchádzajúci kontext, respektíve na predikačné jadro predchádzajúcej vety; takéto eliptické typy viet vznikajú pravdepodobne z dôvodu ekonomizácie vo vyjadrovaní, aby sa nemuselo opakovať východisko výpovede, ktoré už je známe; okrem toho, ak by sme v druhej samostatnej vete z pôvodného priradňovacieho súvetia (*Prečo, nikto nevie.*) čiarkou predmetovú časť nevyčlenili, bez kontextu sa dá veta chápať nie ako podradňovacie súvetie, ale ako opytovacia jednoduchá veta; možno teda skonštatovať, že podľa nášho názoru by sa aj v takýchto súvetiach, v ktorých je nerozvitá podradňovacia veta utvorená len z jedného slova, mali nadradená a vedľajšia veta od seba oddelovať čiarkou, sémanticky a gramaticky totiž ide o samostatné vety, len v podradňovacej vete nastala kontextová elipsa predikačného jadra (porov. aj

iné vety: Všetci vedeli, že to niekde musel schovať, no ani jeden nepovedal, **kde.**; Raz musel prísť. Otázkou však zostáva, **kedy.**; Peter si do svojej skrýše ukrýval veľa zbytočných, no preňho cenných vecí. Matka sa ho vždy pýtala, **načo.**; Nezriedka sa stávalo, že sa ľudia hanbili priznať, že sú veriaci. Dnes už je jasné, **prečo.**);

20. ukazovacie príslovkové zámeno *tak* sa v niektorých kontextoch môže približovať funkcii častice (napr. *Prečo ideš tak neskoro?*, *Ako môžeš tak klamať?*, *Naozaj to tak veľmi chceš?*), pretože tu je oslabená ich ukazovacia funkcia a vyjadrujú skôr subjektívny postoj hovoriaceho k deju;

21. niektoré adjektívne zámená podliehajú substantivizácii (napr. *svoj*: *Priviedla nám ukázať toho svojho.*; *Už sú dávno svoji.*; *môj*: *Musíš odísť, kým sa môj vráti z práce.*).

12. ČÍSLOVKY (NUMERÁLIÁ)

Ide o plnovýznamový, ohybný aj neohybný a autosyntagmatický slovný druh, ktorý pomenúva kvantitatívne príznaky najmä substancií, ale aj dejov a príznačov, no pomenúva aj samostatné pojmy počtu. Vzhľadom na to môžu číslovky plniť vo vete syntaktickú funkciu rovnakú ako podstatné mená (napr. podmet: *Šiesti* prišli včas.; predmet: Klasifikoval som iba *prvého*.), prídavné mená (prívlastok: Stalo sa to *siedmim* ľudom.) alebo príslovky (príslovkové určenie: Zopakoval nám to *dvakrát*.).

Číslovky sú z hľadiska flexie špecifickým slovným druhom, pretože aj napriek tomu, že sa zaraďujú medzi ohybné slovné druhy, ako celok majú všeobecnú tendenciu k nesklonnosti, čo je vedúca vývinová tendencia ich morfolologickej formy³³⁸. Nesklonnosť čísloviek sa najskôr prejavovala najmä pri vyšších číslovkách (*sto*, *tisíc*), ale už aj nižšie základné číslovky v hovorovom štýle majú tendenciu k nesklonnosti (Sultán mal hárem so *stopäťdesiat* ženami.)³³⁹ Číslovky ako jediné spomedzi menných slovných druhov nemajú gramatickú morfológickú kategóriu čísla, pretože majú číslo implicitne obsiahnuté v lexikálnom význame (1 = singulár, väčší alebo rovný 2 = plurál).

Podľa vzťahu k číselným pojmom, teda schopnosťou vyjadriť určitý či neurčitý číselný počet, možno všetky číslovky rozdeliť na **určité** a **neurčité**.

Iba určité číslovky v plnej miere spĺňajú sémantickú funkciu čísloviek, pretože iba ony dokážu vyjadriť presnú kvantitu substancií, dejov alebo príznačov a možno ich nahradiť jednou číslicou, resp. číslicami. Neurčité číslovky nevyjadrujú určitý počet, ale vyjadrujú ho len približne na základe odhadu alebo subjektívneho postoja, preto sa presnou číslicou nahradiť nedajú. Niekedy sa počet vyjadrený neurčitou číslovkou dá vyjadriť číselným intervalom. Neurčité číslovky teda nespĺňajú základné kritérium čísloviek *vyjadrovať číselný význam*, ale patria do tohto slovného druhu, pretože neurčitý počet niekedy vyjadrujú aj určité

³³⁸ SSSJM., 1984, s. 96.

³³⁹ Neohybné sú aj niektoré slová v rámci iných slovných druhov (napr. substantíva, adjektíva), ale ich neohybnosť je zväčša spôsobená nedomácim pôvodom, neadaptovanosťou a s ňou súvisiacou disproporciou formy slova a rodu, no medzi číslovkami sú aj mnohé pôvodom domáce a aj napriek tomu sú nesklonné (napr. *štvrt'*, *pol*, *sto*; porov. Jacko, 1974, s. 118 – 119). Nesklonnosť sa prejavuje aj pri predložkových tvaroch, keď sa pred číslovkou narúša tradičná substantívna pádová väzba predložky (napr. *tridsať bez sedem je dvadsaťtri* sa narúša genitívna väzba predložky *bez* a realizuje sa N).

číslovky pri naznačení neurčitosti prostredníctvom spojovníka (*dve-tri noci, štyri-päť ľudí*) alebo pri spojení s časticami (napr. *vyše dvadsať žiakov, zo tridsať jabĺk* a pod.). Medzi neurčité číslovky patria aj výrazy *mnoho, veľa, málo* (aj ich stupne: *viac, najviac, menej, najmenej*), *trochu, dosť* a pod., hoci sú veľmi blízke adverbiám, no stále ešte dokážu vyjadriť protiklad k presnému významu určitých čísloviek, no musia sa viazať na substanciu (*málo/veľa/mnoho/dosť ľudí; trocha vody*), inak patria medzi príslovky (*málo/veľa/dosť rozprával; trocha klame*).

Číslovky z hľadiska flexie možno rozdeliť na *ohybné* a *neohybné*. Niektoré z ohybných majú osobitné skloňovanie, iné sa skloňujú podľa substantívnych či vlastných číslovkových paradigiem a niektoré patria do skupiny adjektíválií, preto sa skloňujú podľa kongruentných vzorov kvalitatívnej deklinácie. Z kongruencie s nadradeným substantívom vyplývajú gramatické kategórie rodu (pri mužskom rode aj rozlišovanie životnosti/neživotnosti) a pádu. Pri sémantickom odtienku kvantity deja a príznaku sú číslovky nesklonné a neurčujeme pri nich gramatické kategórie.

Z hľadiska sémantických odtienkov možno číslovky rozdeliť na *základné (kardináliá)*, *skupinové (kolektíva)*, *násobné (multiplikatíva)*, *radové (ordináliá)* a *druhové (speciáliá)*.

12.1. Základné číslovky (kardináliá)

Spolu so skupinovými číslovkami predstavujú centrálnu časť všetkých čísloviek, pretože ostatné druhy čísloviek sú z nich odvodené. Základné číslovky vyjadrujú samostatné pojmy počtu (*dva, tri, sto*) alebo základný číselný počet substancí (*dvadsať vedier, tisícvesto eur*). Otázka na základný počet je *koľko?* Vyššie základné číslovky obsahujú viacero koreňových morfém a v tvare sú usporiadané logicky od najvyššieho po najmenšie (napr. od miliónov, tisícov, stoviek, desiatok až po jednotky).³⁴⁰

Medzi základné číslovky niektorí jazykovedci zaraďujú aj *zlomkové číslovky* (napr. J. Damborský, SG., MSJ.), iní ich vyčleňujú osobitne (napr. Morfológia spisovnej slovenčiny, 1964; Sokolová – Musilová – Slančová, 2007, s. 94; porov. aj Ondrus, 1969, s. 37). Zlomkové číslovky majú charakteristiku substantív, aj pôvod majú substantívny, a utvárajú sa pomerne pravidelne (okrem zlomkových čísloviek *pol* a *štvrt*³⁴¹/*štvrtina*) sufixáciou sufixom *-(t)ina* (napr. *päť-ina, sedm-*

³⁴⁰ V archaických tvaroch sa možno stretnúť s opačným usporiadaním desiatok a jednotiek v číslovke podľa vzoru nemeckých tvarov čísloviek (napr. *dvaadvadsať, štyriatridsať*).

³⁴¹ Zlomkové číslovky *pol* a *štvrt* (*pol* jablka, *štvrt* hodiny) sú nesklonné, substantívum je pri nich v G a sú singuláriá tantum, no *štvrt* môže mať aj plurálny tvar podľa vzoru *ďaň (tri štvrtie*

-ina, tisíc-ina, dvadsaťšest-ina a pod.), pričom spoluhláska *t* v sufixe slúži na zabránenie hiátu (*sto-tina*). Niektoré zo zlomkov sa substantivizujú (hokejová *tretina*, loptu vystrelil z *polovice*). V minulosti (napr. SG., 1955, s. 203; Ondrus, 1969, s. 20 – 24) sa osobitne vyčleňovali aj *podielové číslovky*, no možno ich rovnako zaradiť medzi základné číslovky. Slúžia na vyjadrenie rovnakého distribučného počtu v jednotlivých skupinách alebo rozdelenie rovnakého počtu substantív jednotlivcom (rozdať niektorým *po päť* eur, darovať všetkým *po desať* jabĺk).

Neurčité číslovky základných čísloviek predstavujú neurčitý základný počet (*mnoho, veľa, málo, mnohí, viacerí*). Sekundárne sa však dá neurčitosť vyjadriť aj určitými číslovkami pomocou spojovníka (napr. *dve-tri* lyžice, *sedem-osem* minút, *dva-tri* dni).

Zhoda tvaru **základných čísloviek** s nadradeným substantívom sa môže realizovať trojako:

- tvar číslovky utvára s nadradeným substantívom úplnú kongruenciu (napr. *trom chlapom, so štyrmi ženami, v päťdesiatich dvoch továrňach*);
- tvar číslovky nemusí v N životného mužského rodu utvárať s nadradeným substantívom kongruenciu (*päť chlapov, sedemdesiat sedem inžinierov*, ale zhodu aj môže utvárať: *piati chlapi, sedemdesiati siedmi inžinieri*);
- tvar číslovky neutvára s nadradeným substantívom kongruenciu, ide o nesklonné číslovky (napr. *sto chlapov, tisíc ženám*).

Viaceré základné číslovky (v intervale 5 – 99) sa skloňujú podľa osobitného kvantitatívneho kongruentného vzoru **päť** (*dvadsiatich piatich obyvateľoch, päťstošesťdesiatim siedmim ženám, osemstotridsiatimi deviatimi domami*). Pri vzore *päť* sa prejavuje dominantnosť mužského životného rodu, ktorý môže mať dvojtvary, odlišujúce sa pádovým tvarom nadradeného substantíva (substantívum môže byť v N alebo v G; N: *piati chlapi, dvadsiaty ôsmi chuligáni*³⁴²; G: *päť chlapov, dvadsať osem chuligánov*).³⁴³ Mužský neživotný rod, ženský rod a stredný rod však majú iba jeden tvar, v ktorom je nadradené substantívum v G (*päť žien, desať topoľov, dvadsaťosem detí*).³⁴⁴ Vo vyšších základných číslovkách

---

na dve). Často sa číslovky *pol* a *štvrt'* s významom počtu nahrádzajú substantívami *polovica* (*polovica zápasu, polovica koláča*), resp. *štvrtina* (*štvrtina pizze*).

³⁴² Pri skloňovaní základných čísloviek podľa vzoru *päť* často dochádza k vokalickým kvantitatívnym a zánikovým alternáciám (*osem* → *ô-s-mim*, *sedem* → *s-ie-d-mich*).

³⁴³ V tvare N sg. sa nachádza substantívum v spojení s číslovkou *jeden* (*jeden muž*), v tvare N pl. zasa substantíva v spojení s číslovkou *dva, tri, štyri* (napr. *dva stoly, tri stoličky, štyri knihy*), ale substantíva v spojení s číslovkami vyššími ako 4 už majú tvar G pl. (*sedem stolov, dvadsaťdva stoličiek, sto kníh*). V prípadoch genitívnej formy substantíva by sa v tomto vzťahu dalo uvažovať nad nadradenosťou číslovky, no tento determinatívny vzťah je iba formálny, zo sémantického hľadiska je substantívum vo funkcii podmetu alebo predmetu nadradené a číslovka je len jeho kvantitatívnym prívlastkom (porov. Miko, 1959, s. 196).

³⁴⁴ Špecifickosť mužského životného rodu sa prejavuje aj rozdielnymi tvarmi substantíva v N

sa kongruentne skloňujú desiatky aj jednotky (*tridsiatimi siedmimi* pretekármi, *päťdesiatim trom* úradníkmi), no v hovorovom štýle sa prejavuje ich tendencia k nesklonnosti (s *dvadsať dva* účastníkmi, *sedemdesiatosem* chlapom).

Dominancia mužského rodu sa prejavuje aj pri tvaroch vyšších čísloviek s číslovkou **jeden**, ktorá má v týchto vyšších číslovkách vždy iba tvar mužského rodu aj pri spojení so substantívami iného rodu (napr. *sedemdesiatjeden mužov*, *sedemdesiatjeden stromov*, *sedemdesiatjeden žien*, *sedemdesiatjeden detí*, *o jeden a pol hodinu* [tvary *sedemdesiatjedna žien*, *sedemdesiatjedna detí*, *o jedna a pol hodinu* sú nesprávne!]). Ak obsahuje vyššia číslovka číslovku *jeden*, stáva sa celá číslovka nesklonnou a v rámci tvaru sa od desiatok neoddeľuje (*dvadsaťjeden mužov*, *osemdesiatjeden ženám*, *šesťdesiatjeden deťom*). Číslovka *jeden* s číselným významom sa samostatne používa iba zriedka (často iba pri dôraze, vyčleňovaní alebo odlišovaní: *Jeden* nedokáže toľko, čo dvaja. Bol to *jeden* z našich najlepších. *Jednu* ruku má dokaličenú.³⁴⁵), pretože ju nahrádza singulár. Ak sa však vyskytuje samostatne, skloňuje sa: v N má tvary zhodné so starými mennými adjektívami *hoden*, *dlžen*, *vinen*³⁴⁶, no v nepriamych pádoch sa skloňuje pravidelne podľa vzoru *pekný* (*jedného*, *jednému*, *jedným*, *jednej*, *jednou*). Základné číslovky *dva*, *tri*, *štyri* majú osobitné skloňovanie (dva: *dvoch*, *dvom*, *dvoch*, *dvoch*, *dvoma/dvomi*;³⁴⁷ tri: *troch*, *trom*, *troch*, *tromi*; štyri: *štyroch*, *štyrom*, *štyroch*, *štyrmi*). Číslovky **sto**, **tisíc** a **nula** sú sklonné iba v samostatnom číselnom použití (deliť *stom*, vyžiť zo *sta*, deliť *tromi tisícmi*, pripočítať *nulu*), inak sú nesklonné (s *dvesto* ľuďmi, o *tisíc* eurách, s *nula* ženami). Tieto číslovky nadobúdajú substantívny význam (*stovka*, *tisícka*, *stá*,³⁴⁸ *tisíce*, *nuly* „bezvýznamní ľudia“). Základné číslovky **milión**, **bilión** a **miliarda** sú ohybné, majú substantívnu charakteristiku a skloňujú sa podľa substantívnych vzorov (*milión*, *bilión* = dub, *miliarda* = žena). Niekedy sa označujú aj ako číselné podstatné mená.

---

a A a dvojtvarom číslovky v A (N: *piati chlapi*, A: *päť/piatich chlapov*). Mužský neživotný rod, ženský a stredný rod majú v N a A tvary rovnaké (N a A: *päť domov*, *žien*, *detí*).

³⁴⁵ Číslovka *jeden* sa pri počítaní často nahrádza násobnou číslovkou *raz* (*raz [jeden]*, *dva*, *tri*) a môže utvárať slovnodruhovú homomorfiiu so zámenami (napr. neurčité zámeno: *Stretol som sa s jedným pánom.*; vymedzovacie zámeno: *Všetci prišli v jeden deň.*), substantívom (*Len jedno ho stále trápi.*) či adjektívom (*Urobili to jedným vrzom.*); porov. Ondrus, 1969, s. 68 – 69.

³⁴⁶ Tieto menné adjektívne tvary sa v súčasnom spisovnom jazyku už hodnotia skôr ako knižné a majú štylisticky bezpríznačkové ekvivalenty *hodný*, *dlžný*, *vinný*.

³⁴⁷ Tvar číslovky *dvoma* je pozostatok starého duálneho skloňovania, ktorý sa v spisovnej slovenčine nepríznačkovito zachoval iba v tvare tejto číslovky (porov. archaické tvary substantív *očí*, *ušú*). V niektorých nárečiach sú staré duálové tvary pomerne dobre petrifikované. Dvojtvar *dvomi* predstavuje analogické vyrovnávanie sa tvaru číslovky podľa inštrumentálových tvarov základných čísloviek *tri* a *štyri* (naopak, pri číslovke *tri* sa v I analogicky utvoril dvojtvar (*tromi/troma*) podľa tvaru *dvoma*).

³⁴⁸ V G pl. je však substantivizovaný tvar *stá* nesklonný (N *stá*, D *stám*, L *stách*, I *stami*, ale G *sto*).

12. Číslovky (Numeráliá)

Podielové číslovky sa niekedy vyčleňujú osobitne (napr. SG., 1955, s. 217 – 218) a podľa slovenských slovníkov (napr. KSSJ, 2003) sa skladajú z častice *po* a nominatívneho tvaru číslovky (napr. *predávať po päť korún, sedia po piati*). Nazdávame sa, že v týchto slovných spojeniach *po* nepredstavuje časticu, čiže dajú subjektivitu, postoj, hodnotenie a pod., ale ide o predložku *po* s distributívnym významom. Hoci by si predložka, prirodzene, vyžadovala tvar číslovky v lokáli, nominatívny tvar číslovky môže potvrdzovať všeobecnú tendenciu čísloviek k nesklonnosti (rozdelenie niečoho niekomu *po* určitom množstve, respektíve rozloženie niekoho/niečoho *po* určitom počte).

12.2. Skupinové číslovky (kolektíva)

Skupinové číslovky sa označujú aj ako rozčleňovacie a pomenúvajú počet jednotlivých substancií ako súhrn, čiže ide v podstate o vyjadrenie základného počtu substancií (podobne ako základné číslovky) pri pomnožných substantívach (*jedny nohavice, štvoro hodín*), hoci môžu vyjadrovať aj počet jednotlivín, no vyznieva to príznakovo. Aj skupinové číslovky dokážu vyjadrovať neurčitý počet (napr. *viacero, viacerí, viaceré*). Skupinové číslovky sa ľahko substantivizujú (*Desatoro „desať Božích prikázaní“, bezpečnostné desatoro* a pod.).

Pri skupinovej číslovke dvojtvarom *jedni/jedny* rozlišujeme mužský životný rod na jednej strane a ostatné rody na druhej strane (*jedni muži, ale jedny slipy, ponožky, krosná*). Táto číslovka sa okrem tvaru N, pri neživotných substantívach aj v A, skloňuje podľa vzoru *pekný (jednými nohavicami, jedných nohaviaciach)*. Skupinové číslovky *dvoje* a *troje* môžu mať substantívum v N, ale aj v G (napr. *dvoje, troje nohavice/nohavic*).³⁴⁹ V novších slovníkoch (SSSJ, KSSJ) sa však už hodnotia ako nesklonné, no v SSJ sa v spojení s pomnožnými substantívami hodnotia ako ohybné (*dvojím nohaviciam, dvojiach nohaviaciach*). Skupinové číslovky vyššie ako *štyri* sú rovnako nesklonné, utvárajú sa však prostredníctvom sufixu *-oro* (*štvoro nohavic, šestoro topánok*).³⁵⁰

12.3. Násobné číslovky (multiplikatíva)

Násobné číslovky nevyjadrujú, vychádzajú z ich názvu, klasické násobenie ako matematický úkon, ale vyjadrujú isté znásobenie alebo opakovanie sa sub-

³⁴⁹ Porov. SSSJM. (1984, s. 103).

³⁵⁰ Skupinová číslovka *tisíc* má v novších slovníkoch (KSSJ, 2003) tvar *tisícoro* (zrejme analogickým vyrovnaním tvaru s ostatnými skupinovými číslovkami vyššími ako štyri), no v SSJ sa uvádza aj tvar *tisícero*. Obidva tvary sú však nesklonné.

stancie pomenovanej substantívom (zväčša ide o deverbatíva), prípadne na vyjadrenie opakovania deja pomenovaného slovesom či intenzity vlastnosti pomenovanej adjektívom alebo príslovkou (v tvare pozitívu alebo komparatívu). Tento druh čísloviek pri spojení so substantívom má adjektívnu formu (adjektíválium), napríklad *dvojnásobný víťaz*, a po spojení s verbom, adjektívom alebo adverbium má formu príslovky, napríklad *dvojnásobne lepší*, *päťnásobne rýchlo*, *dvakrát/dva razy* sa stalo. Adjektívne násobné číslovky sa skloňujú podľa adjektívneho vzoru *pekný*, príslovkové násobné číslovky sú nesklonné.

Utvárať násobné číslovky možno niekoľkými typmi sufixov či sufixoidov, preto však ide skôr o slovtvorbu ako flexiu:

adjektívne tvary násobných čísloviek

-*násobný* (*štvornásobný*)

-*itý* (*štvoritý*)

-*ný* (*dvojný*)

adverbiálne tvary násobných čísloviek

-*násobne* (*štvornásobne*)

-*krát* (*štyrikrát*)

raz/razy/ráz (*jeden raz, dva razy, päť ráz*)³⁵¹

-*mo* (*štvormo*)

Medzi neurčité násobné číslovky patria číslovky ako *mnoho ráz*, *veľa ráz*, *mnohonásobný/mnohonásobne*, *niekoľkokrát* a pod.

12.4. Radové číslovky (ordinálie)

Radové číslovky slúžia na vyjadrenie poradia, umiestnenia substancie alebo dajakého okolnostného príznaku v skupine rovnakých substancií alebo okolnostných príznakov. Všetky radové číslovky sú adjektíváliami a väčšinou sa skloňujú podľa vzoru *pekný*, okrem radových čísloviek *tretí* a *tisíci*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *cudzí*.³⁵² Zo základných čísloviek *nula*, *milión* a *miliarda* sa radové číslovky utvárajú prostredníctvom sufixu *-tý* (*nultý*, *miliónty*, *miliardtý*). Radové číslovky 1. – 4. sa pri skloňovaní vyznačujú pádovým supletivizmom, preto majú nepravidelné skloňovanie (*jeden* → *prvý*, *dva* → *druhý*, *tri* → *tretí*, *štyri* → *štvrtý*). Utváranie niektorých radových čísloviek sprevádzajú alternácie v koreňovej morféme, niekedy aj neutralizácia kvantity (*päť* → *p-ia-t-y*, *šesť* → *š-ie-st-y*, *osem* → *ô-sm-y*, *milión* → *milión-ty*).

³⁵¹ Ak pomocné podstatné meno *raz* nie je súčasťou príslovkovej číslovky, ale stojí samostatne a vyjadruje číslovkový výraz, skloňuje sa, a to podľa vzoru *dub* (po dvoch *razoch*, po prvom *raze*, zo siedmich *razov* a pod.).

³⁵² Radové číslovky sa môžu spájať aj s príslovkovými tvarmi násobných čísloviek (tvar takejto radovej číslovky je nesklonný), no číslovková časť má vždy adjektívnu formu (napr. *tretíkrát*, *druhý raz*). Písanie týchto príslovkových čísloviek (osobitne alebo dovedna) má rovnaké princípy ako pri písaní násobných čísloviek.

Radové číslovky nemajú veľmi veľa neurčitých tvarov (napr. *ostatný* (v číselnom význame), *d'alší, posledný*).

12.5. Druhovú číslovky (speciáliá)³⁵³

Skupinové číslovky vyjadrujú počet druhov, v ktorých sa substancie alebo okolnostné príznaky nachádzajú. Podľa toho, na aký slovný druh sa viažu, môžu mať formu adjektívnu (viažu sa na substantíva; slovotvorný sufix *-aký*: *dvojaké víno, štvoraký piesok*) alebo adverbiálnu (viažu sa na slovesá; slovotvorný sufix *-ako*: prácu vykonal *dvojako*). Pri substantívach v singulári vyjadruje tento typ čísloviek druhosť materiálií a kolektív (*trojaké prútie, dvojaká voda*), väčšinou sa však spája so substantívami v pluráli (*desatoraké nápady, storaké výmysly*). Medzi neurčité skupinové číslovky patria napríklad číslovky *mnohoraký, niekoľkorako*, ale v sekundárnom význame aj niektoré vyššie určité skupinové číslovky s približným (neurčitým) významom (napr. *tisícoraké nezmysly*).

Okrem tradičných čísloviek istý neurčitý kvantitatívny odtienok či priamo kvantitu naznačujú aj ostatné slovné druhy, zväčša substantíva a adjektíva, niekedy aj v slovných spojeniach (napr. *jednotka, dvojka, päťorka, trojica, šesticca; hrniec polievky, hrba ľudí, kopa/kopec obilia, dlhé roky, kus chleba, veľké peniaze*).

12.6. Pravopis čísloviek a ich využitie v praxi

1. ak sú vyššie základné číslovky v základnom tvare, možno v tvare oddeliť tisícky, stovky, desiatky a jednotky (napr. *sedemstoštyridsaťtisíc šesťsto päťdesiat tri*), ale možno číslovku písať aj spolu (*sedemstoštyridsaťtisícšesťstopäťdesiattri*); ak je však základná číslovka v inom ako základnom tvare, treba v tvare oddeliť tisícky, stovky, desiatky a jednotky, alebo minimálne od seba oddeliť časti, ktoré sa skloňujú, teda desiatky od jednotiek (v *sedemstoštyridsaťtisíc šesťsto päťdesiatich troch* prípadoch alebo v *sedemstoštyridsaťtisícšesťstopäťdesiatich troch* prípadoch); v životných tvaroch čísloviek sa desiatky a jednotky oddeľujú aj v základnom tvare (napr. *dvadsať siedmi futbalisti, sedemstoštyridsať piati voliči*); vo vyšších radových číslovkách v nominatívnom tvare, ako aj v tvaroch nepriamych pádov sa od seba oddeľujú desiatky a jednotky (jednotky sa píšú ako samostatné slovo), aby boli od seba oddelené

³⁵³ P. Ondrus (1964, s. 88) zaraďuje druhy číslovky a základnú číslovku *mnohý* (on ju hodnotil ako radovú) medzi zámená.

- relačné morfémy (*stodvadsiaty šiesty, päťstoosemdesiatemu tretiemu*). Pokiaľ sa v tvare radovej číslovky nenachádzajú desiatky, radová číslovka sa môže písať ako jedno slovo (napr. *stosiedmy, dvetisícprvý*); ak vyššia základná číslovka neobsahuje desiatky, jednotky sa od tisícok alebo stoviek rovnako ako pri radových číslovkách tiež nemusia oddeľovať (napr. *tritisícisiedmy, stoštvrtý, dvestosiedmim robotníkom, tisícstopiatim záchranárkam*);
- základné číslovky *obaja* a *obidvaja* (podobne pri ženskom rode *obidve/obe*) sú rovnocenné dvojtvary a naznačujú súhrnnosť; ich mužskými neživotnými ekvivalentmi sú tvary *oba/obidva*;
  - násobné číslovky so sufixoidmi *-krát, -násobný/-násobne, -itý, -ný/-ne* a *-mo* sa píšu spolu s ostatnou časťou číslovky ako jedno slovo (*dvakrát, sedemkrát, päťdesiatdvanásobný, stonásobne*); násobná časť *raz, razy, rás* sa píše osobitne – ide o analytický tvar číslovky;
  - používanie číslovkového tvaru *častokrát* je sémanticky nesprávne, pretože *často* je časová okolnostná príslovka, ktorá má sama osebe časový význam neurčitej násobnej číslovky („mnoho rás, veľakrát“), preto k nej pridávať sufixoid *-krát* je sémanticky redundantné (podobne porovnaj nesprávne používanie slovného spojenia *dosť veľa*, napríklad *dosť veľa návštevníkov*);
  - v spojení základných čísloviek vyšších ako 4 a substantív v ŽR, SR a neživotného MR (aj jeden z tvarov životného MR) akoby nebola číslovka podradená substantívu, číslovka si vyžaduje G väzbu a tým ovplyvňuje tvar substantíva; táto väzba je však iba formálna a sémanticky je substantívum nadradené číslovke – číslovka je len kvantitatívnym prívlastkom substantíva (napr. *sedem žien, dvadsať detí, jedenásť stromov*, ale aj *päť chlapov; piati chlapi* už je N väzba);
  - výrazy ako *koľko, toľko, toľkokrát, koľkonásobný, niekoľko, dakolko, koľkosi* a pod. v základnom význame (opytovacom, vzťažnom, ukazovacom) nepatria medzi číslovky, ale medzi číslovkové zámená; iba v sekundárnom význame vyjadrujú neurčitý počet a majú charakteristiku čísloviek (napr. *Bolo ich tam toľko.*; *Pozri, koľko hladných ľudí chodí po svete.*); slová ako *kus, časť, hromada, kopa*, hoci parciálne naznačujú kvantitu, nie sú číslovkami, ale patria medzi substantíva; rovnako aj výrazy ako *každý, všetci, sám, všetok* a pod. nepatria medzi číslovky, pretože nevyjadrujú počet, ale hornú, respektíve dolnú hranicu počtu, preto ide o zámená;
  - pri určovaní slovnodruhovej príslušnosti si netreba zamieňať číslovku *jeden* so substantívom *jednotka* (napr. *naša tenisová jednotka Magdaléna Rybáriková*), slovo *jednička* je nespisovné;
  - pri matematických úkonoch ustupuje do úzadia korešpondencia podmetu a prísudku, ktoré nie sú na rozdiel od iného jazykového využitia v zhode, nepočítajú sa pri nich preto ani plurál a číslovky sa nespájajú s predmetom;

12. Číslovky (Numeráliá)

sloveso *byť* sa teda aj pri vyšších číslovkách používa v singulári (napr. *štyri kone sú ranené, ale dva plus tri je päť*);³⁵⁴

9. v mnohých, najmä v násobných číslovkách s časťami *-násobný, -krát*, sa porušuje pravidlo o rytmickom krátení, napr. *tisíc násobný, tisíckrát, prvýkrát, tretíkrát*, ale aj v kompozitách, napr. *viacmiestny*;
10. v publicistickom štýle, najmä v športovej žurnalistike, sa veľmi často pri výsledkoch používa nesklonná číslovka jeden v ŽR (napr. *1 : 0, 1 : 1 – jedna : nula, jedna : jedna*), odporúča sa však používať číslovku v MR (*jeden : nula, jeden : jeden*).

---

³⁵⁴ O matematickom využívaní čísloviek porov. Ondrus, 1969, s. 51 – 59.

13. MORFOLOGICKÉ CVIČENIA A ROZBORY

13.1. Vzťah morfológie k iným jazykovým rovinám, gramatický tvar

1. *Vysvetlite, aké vzťahy sa prejavujú medzi zvukovou a morfológickou rovinou jazyka v týchto tvaroch.*

zástaviek – zastávok, zbledol – zbledli, mestá – miesta, nespadni – nemiň, mašliam – kopijam, stolička – stoličiek, uliciam – chôdzam, novší – stálejší, správny kupec – správnych kupcov, mráz – bez mrazu, horiaci ker – horiacich krov, vojen – výher/výhier, kariet/karát – túžob, sediaci – bojaci sa, peknými vešiakmi – krásnymi domami, záhradník – záhradníci, chlapmi – chlapcami, kráčam – vraciam, vojak – vojaci, na višniach – na galejach, behajúc – písuc, srdcia – pľúca, robotníčka – robotníčok, raz – ráz, namydlime – namydľime, sused – susedia, vodia – stoja;

2. *Z jednotlivých slov utvorte slootovorné hniezda tak, že v rámci každej skupinky nájdite alebo k nim utvorte prvotný slootovorný motivant, od ktorého sú všetky ďalšie odvodené. Určte, ktoré z nich sú derivátmi a ktoré tvarmi prvotného slova. Nezákladné tvary dajte kvôli lepšej prehľadnosti do základných tvarov.*³⁵⁵

let, letieť, letiacej, letec, leť, lietací, lietadlo, zalietat' sa, poletovať, odlet, dolietal, zaletenie, odlietanie, záletník, lietadielko, letí, záletníckemu, letiaci, preletíme, lietadlový, budem lietat', priletevší, podletíme, letieť si;

šitie, zašívši, šijáci, zašit', prišit', šitý, preši, švecovi, šijú, šijúce, šijem, šilo by si, nech šijú, šidlom, zašijem, došijeme, prešitý, budete šit', zašívat', prešijeme, zašíva sa;

pekávať, pekárka, pekáreň, dopekanec, upiecť, dopečená, pečené, budeme piecť, zapečený, nepiecť, pekárne, pekárovi, upečú, pečivom, pečúci, dopečte, pečenie, piekli sme, neupiekol by si, pečivovým, pekárkinou, pečienkam, pieklo sa;

³⁵⁵ Základný tvar určitého slova je zároveň, prirodzene, aj slootovorným motivátom (napr. adj. *záletnícky* je základný tvar adjektíva, ale zároveň je aj derivátom slova *záletník*).

3. Rozhodnite, či ide o tvar, alebo konštrukciu.

Prišiel veľmi rád.; bol by som býval prišiel, musel prísť, príd', sú zvolení, je teplo, nechcel jesť, začína rozprávať, je učiteľ, neprestáva jačať, si v Prahe; musel byť odsúdený, neslobodno klamať, malo poraziť (niekoho), boli v Trnave, bude volená, netreba vzlykať, býva trestaný, Horí!;

4. Morfológia a štylistika. Doplňte vynechané časti.

Doplňte správne tvary: byť (minulý čas, plurál, kondicionál); ukazovacie zámeno; adjektívum *láskavý*.

Pane, nepoznám Vás, ... a predstavili by ste sa mi? Páni, nepoznám vás, ... a predstavili by ste sa mi?

5. Z viet vyberte gramatické tvary a naznačte ich tvarotvornú štruktúru:

Cisárovi Rudolfovi II. sa doniesla správa, že jeho pečivo rozdal chudobným ľuďom akýsi nepríčetný pekár. Keďže sa nám pomerne rýchlo zvečierovalo, nemohli sme ďalej pátrať po stopách tajomného yetiho. Sneh sa začal v daždi topiť a kopec sa zaraz pokryl mľazgavým bahnom, v ktorom sa nohy bez lyží zabárali až po členky.

6. Určte slovné druhy vo vete, pri nezákladných tvaroch utvorte základný tvar, nájdite vo vetách zložené gramatické tvary.

Dlho naňho mlčky hľadela, bledá, rozochvená, akoby zvädzala ťažký vnútorný zápas s množstvom slz v očiach. Nepochyboval, že teraz sa už s Janou zmieri aj bez zbytočných viet. Vrucne ju objal okolo pliec a ona si položila tvár na jeho plece, fikajúc ako šťastné dieťa, ktoré dostalo pod stromček vyčinenú hračku. Raz by sa bol Ferovi aj zdôveril, ale nepokladal to za dôležité. V robote som býval do siedmej, ale nech sa na mňa šéf nehnevá, je to hlupák. Keď budeš zlý, budú sa ti posmievať a ja sa ti už nebudem môcť venovať. Robil som, čo som mohol, ale uvidíme. Najskôr by začal trucovať, no po chvíli už bol bitý. Žiak je chválený, ale učil by sa aj tak.

7. V predchádzajúcom texte nájdite v tvaroch rôzne aglutinačné, analytické, flektívne, polysyntetické a introflektívne prvky.

8. Akými slovnými druhmi môžu byť uvedené slová? Dokážte slovnodruhovou príslušnosť slova vo vete alebo v krátkom slovo spojení.

doprostred, pravda, zo, poškodený, cestou, stuha, hneď, dokopy, čisto, fakticky, zima, čarodejnicky, akurát, náhodou, prirodzene

13.2. Morfematika

1. *Morfematicky analyzujte gramatické tvary.*

topoľ, slečna, hrdinom, s podmorským životom, bratskými, prirodzenou smrťou, bosoráctvo, dvadsiatim siedmim, astrofyzičkou, trenčianskemu, o tmavomodrom svetri, novší, spevák, hrdzavých trubiek, najlepšiemu robotníkovi, nenásytných hriešnikov, najzúfalejším politikom, s vašimi rodičmi, pôjdem, pracoval by som

2. *Vyčleňte vo všetkých tvaroch viet morfematické segmenty.*

Morky, ktorých mäso možno pripravovať na deväťoraký spôsob, prepadol nečakaný a veľký nepokoj.

Spisovateľ zachytil tridsaťdva príhod zo života detí, akoby ich bol s nimi už raz kdesi prežil.

3. *Morfematicky analyzujte všetky tvary vo vetách.*

Do boja s neodbytným hmyzom sa takmer tretíkrát pustili technici z lesných závodov, no bezúspešne.

Keď sa z dediny siedmy raz ozýval hlas kohúta, každý sa rýchlo rozbehol do tajuplnej hory.

Neúspech berieš tak isto, ako keby si bol skončil prvý a ostatní za tebou zostali.

4. *Rozhodnite, akú funkciu plní zvratný komponent v týchto tvaroch.*

ráno sa oholil, pomáhajú si pri práci, v sobotu sa nepracuje, usmieva sa každý deň, umývame sa studenou vodou, uberá sa chodníkom, objednal si obed, rozleteli sa na všetky strany, začalo sa stmievať, deti sa hrajú na ulici, rýchlo sa rozhodol, ráno si zajedol, kúpil si nový oblek, domy sa stavajú z drevotriekových dosiek, po obede si rád pospí, napiť sa čaju, chytil sa stola, už sa tam nachodil dosť, pokúsil sa o nový rekord

13.3. Slovné druhy

13.3.1. Podstatné mená (Substantíva)

Schéma analýzy substantív³⁵⁶

- **morfematický rozbor;**
- **vymedzenie lexémy a tvaru:** syntetickosť/analytickosť (viaczložkové vlastné mená: Spišská Nová Ves, Kysucké Nové Mesto; zložené apelatíva: mechanik sústružník, mechanik frézar; združené pomenovania: vysoká škola, ľahká atletika, triedna kniha); bezpredložkovosť/predložkovosť;
- konkrétum/abstraktum, počítateľnosť/nepočítateľnosť, apelatívnosť/propriálnosť, osobnosť/neosobnosť;
- **GK:** rod (MR: životnosť/neživotnosť), číslo, pád (pri slovesných podstatných menách (*čítanie, myslenie, vnímanie*) uviesť aj vid a intenciu);³⁵⁷
- **vzor**³⁵⁸
určenie vetnočlenskej pozície vo vete: podmet (*diet'a plače; detí tam nebolo*), **predmet** (*hovoril o diet'ati*), **predikatívum** (**menná časť prísudku:** *bol diet'a/diet'at'om*), **príslovkové určenie** (*zostal pri diet'ati; smiala sa ako zvonček*), **nezhodný prívlastok** (*plač diet'at'a*), **doplnok** (*diet'a vybehlo bez čiapky*), **prístavok** (*Peter, diet'a našej lásky.*).

1. Určte rod substantív (pomôžte si vyhľadáním slova v slovníku).

efendi, whisky, Uruguaj, Šoproň, avenue, zebu, Sibír, Osvienčim, Příbram, abbé, Rúbaň, Litomyšl, dementi, Halič, Vroclav, Radvaň, Holíč, Plzeň, taxi, Viedeň

³⁵⁶ Pri schémach slovnodruhových analýz vychádzame z cvičení a príkladov M. Sokolovej (1995, s. 134 – 144).

³⁵⁷ Pozor pri niektorých slovách na správne určenie rodu (**dátum:** dátumy [vzor dub; „číselné označenie konkrétneho dňa“, napr. dnešný dátum je 10. 10. 1981], dáta [vzor mesto; „údaj“, napr. počítačové dátum], **centrum:** Centrumy [vzor dub; „obchody s takýmto názvom“], centrá [vzor mesto; „stred, ústredie niečoho“], **pamäť:** pamäte [vzor dlaň; „zariadenie na zápis a uchovávanie informácií“, napr. počítačová pamäť], pamäti [vzor kosť; „ľudská schopnosť uchovávať a vybavovať si rôzne vnemy“]).

³⁵⁸ Ak sa pri analýze substantíva odlišuje tradičný deklinačný vzor od novej paradigmatiky M. Sokolovej, za lomkou uvádzame jej nový vzor. Vzhľadom na to, že nechceme klásť dôraz na nadmerné memorovanie vzorových slov, čo zväčša na potreby jazykovej praxe ani nie je veľmi osožné, ak študent nevie určiť presný vzor, stačí, ak zaň uvedie náhradu v podobe slova, ktoré sa skloňuje rovnako ako analyzované slovo.

2. Porovnajzte substantíva a ich rod v jazyku, z ktorého boli prevzaté, a v slovenčine.

blamáž (z francúzštiny – MR), dráma (z gréčtiny – SR), komuniké (z francúzštiny – MR), schéma (z gréčtiny – SR), téma (z gréčtiny – SR), systém (z gréčtiny – SR), balzam (z gréčtiny – SR), želé (z francúzštiny – ŽR), sabotáž (z francúzštiny – MR), orgán (z gréčtiny – MR).

Poznámka: Slovo *balzám* nie je spisovné, ide o bohemizmus. Správne sa slovo píše v tvare *balzam*.

3. Prechýľte maskulína.

kňaz, hosť, magister, lakomec, predseda, letec, básnik, maškrtník, hrobár, baník, tankista

4. Určte vzor pomnožných substantív.

husle, Hámre, čachre, dostihy, Košice, Helsinki, dvere, ústa, okuliare, prsia, Tatry, krosná, Kúty, hodinky, nohavice, memoáre, žiabre, dožinky, Levice, šaty, liace

5. Určte a napíšte pod príslušný tvar skloňovací vzor substantíva.

pomyje, o holuboch, vo dverách, o zveri, v duchu, Papua, na koni

6. Utvorte tvary L sg. a N pl. Určite, či ide o zmiešané skloňovanie, alebo nie. Správnosť riešenia si overte v slovníku.

fascikel, kilometer, karambol, ideál, pedál, hardvér, poster, popolvár, šál, sweater

7. Vyskloňujte slová.

princezná, Andrea, aloa, Papua-Nová Guinea, pani, grizly

8. Utvorte G pl.

kanva, medaila, astma, pera, kvapka, kakao

9. Utvorte I pl.

chlapec, vlak, asistent, sluha, oko, časopis, kamarát, meter, strom, zub

10. Vo vetách analyzujte substantíva.

Do boja s neodbytným hmyzom sa pustili technici z lesných závodov, no bezúspešne. Keď sa z dediny tretíkrát ozýval hlas kohúta, každý sa rýchlo rozbehol do tajuplnej hory. Neúspech berieš tak isto, ako keby si bol skončil prvý a ostatní za tebou zaostali. Morky, ktorých mäso možno pripravovať na

deväťoraký spôsob, prepadol nečakaný a veľký nepokoj. Spisovateľ zachytil tridsaťdva príhod zo života detí, akoby ich bol s nimi už raz kdesi prežil.

13.3.2. Prídavné mená (Adjektíva)

Schéma analýzy adjektív

- **morfológický rozbor;**
- **vymedzenie lexémy a tvaru** – brať do úvahy zriedkavé prípady analytického stupňovania (*najviac hokejová tretina*, *menej výhodný nákup*) a zložené farby (červeno-biely);
- **určenie slovného druhu** – treba správne odlíšiť adjektívum od trpného prídavia (*vypracovaný plán* [verbum *vypracovať*] – trpné prídavie, teda slovesný tvar, nie adjektívum); na odlíšenie vzťahových a akostných adjektív je vhodné použiť čo najviac kritérií: spájateľnosť s príslovkami miery, tvorenie abstraktných substantív, prísloviak, stupňovateľnosť (*niekto je pripravený*, no môže byť *pripravenejší*, preto ide o adjektívum *pripravený*; *niekto je postavený*, no nemôže byť *postavenejší*, preto ide o trpné prídavie *postavený*), vytváranie synonymických a antonymických radov;
- **GK: kongruencia** – rod, číslo, pád, stupňovateľnosť; menné adjektíva (*hodna/hodna, dlžen*, knižne aj *vinen*; podobne príslovka *rád*) sú v N sg. nesklonné, ale v nepriamych pádoch sa už skloňujú (*hodného, vinnému*); adjektívne rodinné priezviská sa v hovorovom štýle môžu skloňovať adjektívne (*Hladkí* → *Hladkým*; *Benkovskí* → *Benkovským*), ale komplexne a systémovo sa tvoria pomocou sufixu *-ovci* a s tým sa aj substantívne skloňujú (*Hladkovcom, Benkovskovcom*); takéto skloňovanie však pôsobí umelo;
- **vzor**
vetnočlenská platnosť: **zhodný prívlastok** (*pekný deň*), **menná časť slovesno-menného prísudku** (*deň bol pekný*), **doplnok** (*chodí bosý*)

1. Nájdite adjektíva a rozhodnite, o aký druh adjektíva ide.

Býval to taký zlatý mesiac. Vyšiel na vysoký doštený rebrík. Starí banskí tešári dávno nemali takého šikovného pomocníka. Spoza krovia na okraji lesa bolo vidno iba hrdzavý líščí chvost. Prežívali už od minulého roku len tak-tak. Továreň i všetky ľudské sily v nej patria jemu. Navečer mu priniesla všetky cvičenia, no prišla bez bratovej domácej úlohy.

2. Utvorte druhové posesívne adjektíva.

striga, kapor, vretenica, zmija, papagáj

3. Do uvedených slov doplňte správne písmená a vaše riešenie vysvetlite:

Vierk_na_ _radosť, s_p_ _šn_m_ _kráľom, okat_ _bratia, na_ _šír_ _ch_ _moriach, žab_m_ _stehienkami, tetk_no_ _pranie, obr_ _človek, star_ _rodičia, Evk_n_ _bratia, horúč_ _vzduch, fialov_ _kráľ, Jankov_m_ _spolužiakom, ps_ _ňufák, rúč_ _mládenec, skúsená_ _letk_ _ňa, otcov_ _príbuzn_, bystr_ _valas_, zúriv_ _býc_, priateľov_ _slovo, so_ _vče_ _ou_ _masťou

13.3.3. Príslovky (Adverbiá)

Schéma analýzy prísloviak

PRÍSLOVKY (adverbiá) – pomenovania príznaku dynamického alebo statického príznaku.

- 1. vymedzenie lexémy a hraníc tvaru** – analytické formy typu *za čerstva, po slovensky, do sucha* chápeme ako jednu jednotku; oddelené písanie je len konvencia; analytické stupňovanie prísloviak (*menej užitočne, najviac pohodlne*). Pozor na odlišenie prísloviak, zámen (*kde, kam, kedy...*) a substantívnych príslovkových určení (*Išiel do školy!*)!
- 2. morfematický rozbor** – morfémy, ktorými sa tvoria príslovky, nazývame slovnodruhovými derivačnými morfémami (komentár k ich hodnoteniu ako GRM sme uviedli v teoretickej časti). Pri vlastnostných ide o morfémy *-y, -e, -o* (*bratsky, bezohľadne, surovo*), pri okolnostných o prehodnotené prefixálno-sufixálne alebo sufixálne morfémy (napr. *bežkom*).
- 3. zaradiť medzi príslovky:**
  - a) podľa odvedenosti:
    - **vlastnostné** (*vysoko, nežne*) – **okolnostné** (*krokom, idúcky, chvíľu*)
  - b) podľa významovej modifikácie:
    - **priestoru** (*doma*), **času** (*večer*),
    - **spôsobu** (*dobre, úmyselne*), podskupina **miera** (*veľmi dobre, dosť únavne*),
    - **zreteľa** – zreteľ vymedzuje intenciu predikátu (*ekonomicky: ako? z akého hľadiska? vzhľadom na čo? pokiaľ ide o čo?*),
    - **predikatívne (obsahové) príslovky** – zúčastňujú sa na predikácii: **a) stavové** (*bolo zima*), **b) modálne** (*bolo treba ísť*)
- 4. príslovka nemá vlastné gramatické kategórie**, pri rozbere treba len upozorniť na prípadnú stupňovateľnosť vlastnostných prísloviak, odvodených z akostných adjektív.
- 5. príslovky sú nesklonné** (okrem stupňovania)

6. určiť syntaktickú pozíciu vo vete: **príslovkové určenie** (*bola doma, prídu zajtra, hovorí nahlas, trochu si poplakal*), **predikatívum** (*bolo jasno; treba sa to naučiť*), **nezhodný prívlastok** (*cesta domov*).

1. **Doplňte správne príslovku alebo predložkové spojenie vzhľadom na význam vety. Príslovky správne klasifikujte z lexikálnosémantického a gramatického hľadiska.**

Tesne **pred obedom/predobedom** si umyte ruky a **hneď poobede/po obede** užite liek. **V tom/Vtom** otvoril dvere a povedal, že ani **po obede/poobede** nebude mať čas. Nerozprávaj **nahlas/na hlas!** Hokejisti si nevydobyli ani tretie miesto, a **pritom/pri tom** boli spokojní. Dlhý sme zaplatili **sčasti/z časti** výnosov. Neskrýli sme to veru ani **pritom/pri tom** strome. **Na oko/naoko** som mu **odoka/od oka** priložila päť rôznych obkladov. Chodíte kade-tade a zasa neprídete **na čas/načas**. Z takého krehkého taniera môžete **poľahky/poľahky** kúsok odbiť. Host' upozornil **na vlas/navlas** v polievke. Odbočte **vľavo/vľavo**, ale nezabudnite dať **sprava/z prava** prednosť vozidlám. **Dokedy/do kedy** tu chceš zostať? Ten obraz ti nikdy nevytmizne **z pamäti/spamäti**. Zostaň sedieť **na mieste/namieste**. **Vtom/V tom** dome straší. Bol veselý len **naoko/na oko**. Neuč sa to **z pamäti/spamäti**. Nákupné centrum vyrástlo **na mieste/namieste** starej bytovky. Električky **spravidla/z pravidla** prichádzajú **sprava/z prava**. Sudca **vskutku/v skutku** lúpeže odsúdil troch páchatel'ov. Kráčaj **po tichu/potichu!** **Vtom/v tom** sa Jožo veľmi rozplakal. Pôjdeme **na obed/naobed** do reštaurácie? Vaša poznámka nebola **namieste/na mieste**. **Sčasti/z časti** boli skutočne nadšení. Všetci chlapi sú **navlas/na vlas** rovnakí.

2. **Vymyslíte vety alebo slovné spojenia na príslovku a predložkové spojenie a tak ich od seba navzájom odlišíte.**

zvečera/z večera, nadobro/na dobro, donekonečna/do nekonečna, zrána/z rána, pohromade/po hromade, nato/na to

3. **Ktorý z dvoch tvarov je správny a prečo?**

stadeto/z tadeto, nateraz/na teraz, z blízka/zblízka, pozajtra/po zajtra, z niekade/zniekade, nadnes/na dnes, dokiaľ/do kiaľ

4. **Nájdite a analyzujte vo vete adjektíva a adverbá.**

Minule som sa náročky zamotala do hustej lesnej kriačiny a išla krivému Mišovi, ktorý si oškúľil krivú nohu a dlho potom vylihoval.

13.3.4. Zámená (Pronominá)

Schéma analýzy zámen

ZÁMENÁ (pronominá) – slová s deiktickou funkciou, zastupujú alebo odkazujú na substantíva, adjektíva, adverbiá a číslovky.

1. vymedziť rozsah lexémy a tvaru – osobitosti:

- a) brať do úvahy predložkové pády (dva syntetické tvary: predložka + zámeno, napr. *s niekým, k čomu*; ale typ *doňho* – jeden syntetický tvar)
- b) pri opytovacích a vymedzovacích zámenách sú možné analytické lexémy (*koľký raz, ten istý*)

2. morfológický rozbor – je komplikovaný, časté prípady supletívnych KM (*my – n-ás*), nulovej realizácie KM (*j-eho – ň-ho*). Pri neurčitých zámenách ide o derivačné prefixy, KM, derivačné postfixy (*nie-č-í, z-ried-k-a-č-o, sotva-č-o, č-í-si, kedy-koľvek*).

3. zaradiť do slovného druhu – **pozor**: slová *inde, kde, tam, sem, kam, tu, ako, inak, dakde, vždy, všade, tak, inak, koľko, toľko, preto, prečo, vtedy, nikdy, nikde* patria k zámenám, pretože na rozdiel od prísloviak (napr. *hore, dole, zajtra*) nepomenúvajú konkrétnu okolnosť, ale majú iba všeobecný (zástupný) význam;

4. zaradiť do sémanticko-gramatickej skupiny:

- a) z hľadiska formy:
  - **substantívne** (*ja*)
  - **adjektívne** (*aký*)
  - **adverbiálne** (*tu*)
  - **numerálne** (*toľko*)
- b) z lexikálno-sémantického hľadiska:
  - **osobné: základné** (*ty*), **privlastňovacie – posesívne** (*tvoj*)
  - **zvrtné: základné** (*sa*), **privlastňovacie – posesívne** (*svoj*)
  - **ukazovacie**: (*ten*)
  - **opytovacie** (*kto, čo, aký*), vo vzťažnej funkcii ako **vzťažné zámená – relatíva** (*Ozval sa ten, kto sa už raz pýtal. Blesk uderil do stromu, čo sme posadili pred piatimi rokmi.*)
  - **neurčité**: (*niekto*)
  - **vymedzovacie**: (*ten istý, každý*).

5. gramatické kategórie – určovať podľa slovnodruhovej paralelnosti zámena s príslušným pomenovacím slovným druhom.

6. určenie vetnočlenskej pozície vo vete: **podmet** (*Kto príde na večeru?*),

predmet (*O tom sa nehovrí.*), **príslovkové určenie** (*Kam ideš?*), **predikatívum** (*On je taký istý.*), **prívlastok** (*môj brat*), **doplnok** (*Deti zostali doma sami.*), **prístavok** (*Oni, tí istí, zrazu o ničom nechceli ani počúť.*).

1. Posúďte zámená z hľadiska významu aj normy a nesprávne zámenné tvary nahraďte správnymi:

Nebolo to nič nového. Nenúťte nás, samé sa rozhodneme. Ak má slovo viac významov, sú tieto zoradené abecedne. Je to jav, ktorým sa autor celý život zaoberal a objasnil ho v svojom diele.

2. Do viet doplňte správne osobné prívlastňovacie zámeno (môj, tvoj, jeho (jej), náš, váš, ich) alebo zvrtné prívlastňovacie zámeno (svoj):

Vlastník bytu je povinný umožniť vstup do ..... bytu. Nechajte ich, nech sami vyslovia ..... skúsenosti. Na úvod sme sa starostu Kostolišťa opýkali na históriu ..... obce. Držte kefkú pod 45-stupňovým uhlom proti ..... d'asňám. Oddnes nové číslo časopisu dostanete vo ..... stánku. Opýtali sme sa ho na ..... názor. Mysli na ..... deti. Dať veci na ..... miesto. Najlepšie sa mi píše s ..... perom. Odvtedy nenávidel .....tvár.

3. Z nasledujúcich viet vypíšte a klasifikujte všetky zámená. V ktorej vete sú zámená rovnakého druhu.

Nepočujete to prvý raz, ale za niektoré úspechy vďačíme ich trpezlivosti. Všetci ľudia sa vždy sťažujú, že nikdy v lotérii nič nevyhrajú. Každý človek sa kdesi nevyhne nejakým svojim problémom. Máloktoľ ľudia sú tu iní.

4. Nájdite a analyzujte zámená vo vetách:

Hneď pod tými obrovskými skalami sa nachádza jedna priepasť, v ktorej možno vždy pozorovať teplotnú inverziu. Niektorým ľuďom s takým istým správaním by som hneď niečo nepekne povedal. Nebola sama, čo našla svoju stratenú rovnováhu. Odkedy tu moja sestra žije, je akási divoká. Za oných čias sme skoro každý večer hrávali s rodičmi karty alebo iné hry. Oni sa nám radi venovali. S láskou spomínam na oné útulné večery. Raz prišiel sám, inokedy prišli obaja. Z tých siedmich urobili test všetci. Povedz jej to tak, aby ti rozumela. Toľko vecí nebudem potrebovať. Kde vy sa s nimi môžete rovnať! To on si ju predstavoval ináč. Ináč, stále rozmýšľam, čo tým myslel. Ono sa vyplatí starať sa o mladých.

13.3.5. Číslovky (Numeráliá)

Schéma analýzy čísloviek

ČÍSLOVKY (numeráliá) – pomenovania kvantity.

1. **vymedziť rozsah lexémy a tvaru** – mať na pamäti pravopis čísloviek: zloženú číslovku, aj keď sa jej časti píšu oddelene, pokladáme za jednu lexikálnu a gramatickú jednotku.

Určiť **typ použitia**:

a) **numerické** – v matematických úkonoch (tendencia po nesklonnosti); porov. Ondrus, 1969, s. 51 – 59

b) **nenumerické** – v bežnom používaní

c) **určité a neurčité**

2. **morfematický rozbor** – niekoľko KM v zložených číslovkách (KM + KM, napr. *st-o-päť*) a sufixoidy (*dv-a-násť*, *dv-a-dsať*).
3. **určenie slovného druhu** – *veľa*, *málo* + sloveso → **príslovka** (*veľa rozprával*), ale *veľa*, *málo* + substantívum → **neurčitá číslovka** (*veľa kávy*). Slová *koľký*, *tol'ko* – zámená.

Klasifikácia čísloviek:

– **základné** (*jeden strom*),

– **skupinové** (*jedny nožnice*),

– **násobné príslovkové** (*tri razy sa vrátil*, *trikrát to zopakoval*, *videl trojmo*),

adjektívne (*dvojnásobný otec*, *dvojité zásah*, *trojný/trojný*),

– **zlomkové** (*štvrt'*, *pol jablka*);

– **radové** (*druhý návrat*),

– **druhovú** (*trojaké ovocie*),

4. **gramatické kategórie** – vyplývajú z formálnych vlastností čísloviek, podľa toho, či sú substantívne (*boli siedmi*), adjektívne (*siedmi muži*), adverbialne (*tretíkrát*), napr. zo zhody číslovkového tvaru s nadradeným substantívom. Iba základné číslovky majú vlastnú kategóriu pádu.

5. **skloňovanie** – základné zásady:

a) **tendencia k nesklonnosti** – v numerickom použití ($24 + 38 = 62$), v nenumerickom použití nesklonnosť vo všetkých pádoch **pri číslovkách končiacich sa na číslovku jeden**, napr. *s 21 ženami* (*s dvadsaťjeden ženami*); pri číslovkách *sto*, *tisíc*, *milión* a ich zloženinách; je to nesklonný variant v **N** a **A** pri ostatných, hlavne vyšších číslovkách (*Bolo tam päťdesiatdva mužov.*), častejší než sklonný variant (*Boli tam päťdesiat dvaja muži.*).

b) ohýbanie – v ostatných (nepriamých) pádoch pri týchto číslovkách, ale v nenumerickom použití (s dvadsiatimi piatimi číslami). Číslovky 1 – 4 majú kvantitatívne kongruentné skloňovanie; číslovky 5 – 99 sa skloňujú podľa vzoru *päť* (okrem výnimiek z bodu a).

c) radové, násobné (so sufixoidom *-násob-n-ý*) a **druhé** číslovky majú formu adjektív.

vetnočlenská platnosť: **prívlastok** (*päť chlapcov*), **podmet** (*prišli všetci piati*), **predmet** (*hovorí sa o miliarde*), **predikatívum** (*dvakrát dva je štyri*), **príslovkové určenie** (*trikrát sa vrátil*), **doplnok** (*dobehol prvý*), **prístavok** (*Boli tam Vlado a Peter, dvaja z nerozlučnej dvojice*).

1. V texte vyhl'adajte číslovky a klasifikujte ich z lexikálneho hľadiska:

Máme dosť času. V úli žije v päťsto kolóniách až 80 000 jedincov. Včely sú v nej podľa funkcie trojaké. Prvá, najdôležitejšia, je matka alebo kráľovná. Tá je iba jedna a jej úlohou je niekoľkokrát do pol roka klásť vajíčka. Tých býva dvesto až tristo. Druhé sú trúdy, ktorých úlohou je iba raz oplodniť kráľovnú. A tretie sú robotnice. Býva ich desaťtisíc až tridsaťtisíc. Úloha robotníc je niekoľkoraká. My vidíme len to, že päť ráz za deň vylietavajú z úľa a vracajú sa zase späť. Po stovkách ho čistia, strážia, starajú sa o kráľovnú a potomstvo. Robotnice žijú v rušnom období zberu nektáru len niekoľko týždňov, ale v zime sa dožijú aj šiestich mesiacov. Kráľovná žije tri až päť rokov. Pári sa však len každá siedma, ktorá je potom oplodnená na celý život.

2. V texte opravte nenáležité číslovkové tvary:

Prešov vyhral nad Interom dva jedna. Dané čísla násobte stomi a tisícimi. Vrátila sa aj s dvomi deťmi. Dva plus dva sú štyri. Dvadsať deleno dvomi je desať. Bolo to v roku tisíc deväťsto osemdesiatjedna. Koľko je deväť lomeno tri? Cez deň má byť dvadsať štyri stupne Celzia. Častokrát zaspal nad knihou.

3. Číselné znaky prepíšte slovami:

Moja mama sa narodila pred 37 rokmi, otec pred 41 rokmi. Za 3 horami leží malá dedinka. Domácu úlohu napíšete podľa 3. cvičenia na 235. strane. Do nového bytu sme sa nasťahovali pred $\frac{3}{4}$ rokom. 25 sa v 100 nachádza 4-krát. Číslo 38 654. V dychovke hrajú 25 pracovníci našej firmy. Všetci žiaci 9. ročníkov nech vojdú do 2. dverí. Napokon sa tieto 4 slečny stretli aj s ostatnými 5.

4. Prečítajte číslovky napísané číslicami:

20 : 2; 20/2; 1 $\frac{2}{3}$; 2 $\frac{3}{5}$; 5 $\frac{1}{4}$; 0,01; 0,5; 2,3; 3001.; o $\frac{1}{2}$ hod.; pred $\frac{1}{2}$ hod.; 22 študent....; 31 študent....; 8 : 2 = 4; 2 ženy; 2 stoly; 2 kufre; 2 kufriská

5. Nájdite a analyzujte číslovky vo vetách.

Včely sú v úli podľa funkcie trojaké a prvá, najdôležitejšia je matka alebo kráľovná, ktorá je vždy iba jedna a jej úlohou je klásť vajíčka.

14. NÁČRTY RIEŠENÍ CVIČENÍ A ROZBOROV

VZŤAH MORFOLÓGIE K INÝM JAZYKOVÝM ROVINÁM, GRAMATICKÝ TVAR

1.
  - a) *Dvojica slov zástaviek – zastávok sa odlišuje v tom, že v slove zastávka je posledná slabika tvorotvorného základu dlhá, preto sa neuplatňuje vkladná dvojhĺska, ako je to v slove zástavka, ale vkladný vokál o.*
  - b) *Na dvojici slov zbledol – zbledli si možno v slove zbledli všimnúť zánikovú alternáciu vokál/ə, no aj alternáciu korelovaných konsonantov l → l' pred kongruenčnou morférou.*
2. V hranatých zátvorkách sme do slovotvorných hniezd zaradili aj základné tvary ako motiváty pôvodného slovesa; gramatické tvary pôvodného slovesa sú za ním uvedené v obyčajných zátvorkách.

letieť (letiacej, leť, letí, letiaci) → let → odlet
→ záletník
→ [záletnícky]
→ [preletieť]
→ [priletieť]
→ [podletieť]
→ letieť si
→ letec
→ poletovať
→ [zaletieť]

lietať (budem lietať) → [doliať]
→ [odlietať]
→ lietací
→ lietadlo → lietadlový
→ lietadielko
→ zalietat' sa

gramatické tvary: letiacej (letiaci ← letiaci, letieť), let' (letieť), dolietal (dolietal'), zaletenie (zaletieť), odlietanie (odlietať), letí (letieť), záletníckemu (záletnícky), letiaci (letieť), preletíme (preletieť), budem lietať (lietať), priletejší (priletieť), podletíme (podletieť)

slovo tvorné motiváty:

letieť: let, odlet, záletník, letieť si, letec, poletovať

lietať: lietací, lietadlo, lietadlový, lietadielko, zalietat' sa

3. V cvičení vychádzame z toho, že trpný rod s prídavným z nedokonavých slovík vnímame ako tvar a z dokonavých slovík už ako konštrukciu:

gramatické tvary: *bol by som býval prišiel, musel prísť* (2 gramatické tvary), *príd', nechcel jesť* (2 GT), *začína rozprávať* (2 GT), *neprestáva jačať* (2 GT), *malo poraziť (niekoho)*, 2 GT; *bude volená, býva trestaný*;

konštrukcie: *Prišiel veľmi rád.; sú zvolení, je teplo, je učiteľ, si v Prahe, musel byť odsúdený, neslobodno klamať, boli v Trnave, netreba vzlykať, Horí!*;

Poznámka: Gramatický tvar možno morfológicky analyzovať iba ako izolovaný. Ak ho zapojíme do vety, spája sa do syntagmami a stáva sa konštrukciou.

4. *Pane, nepoznám Vás, boli by ste taký láskavý a predstavili by ste sa mi? Páni, nepoznám vás, boli by ste takí láskaví a predstavili by ste sa mi?*

Poznámka: Pri vykaní musí byť prísudkové sloveso (aj pomocné) v pluráli, no prísudkové adjektívum v slovesno-mennom prísudku je v singulári a zhoduje sa s prirodzeným rodom osloveného (napr. *Sused, boli by ste taký láskavý a povedali mi, čo ste, preboha, robili včera večer doma?*). Kongruencia sa pri vykaní medzi slovesom a mennou časťou zastúpenou napr. vymedzovacím zámenom nevyjadruje. Napríklad: *Vy ste tam boli sama?*; *Boli ste tam sám?* (**Nie:** *Vy ste tam boli sami/samy?*; *Boli ste tam sami?*; tieto tvary sú správne iba v pluráli).

5. *cisár-ovi, Rudolf-ovi II. (Druh-ému), do-nies-la sa^{GRM}* (prefix zároveň aj mení vid; ide o zvrtné pasívum, preto zvrtný komponent hodnotíme ako GRM), *správ-a, j-eho, pečív-o, rozda-l, chudobn-ým, ľud-om, ak-ý-si, nepričetn-ý, pekár-ŕ; n-ám, rýchľ-o, zvečer-ievalo sa, ne-moh-li sme pátrať, ďalej, (po) stop-ách, tajomn-ého, yeti-ho; sneh-ŕ, zača-l sa^{DM} topiť, (v) dažď-i, kopec-ŕ, zaraz, pokry-l sa^{DM}, m'azgav-ým, bahn-om, v ktor-om* (avšak spájací výraz), *noh-y, lyž-í, zabára-li sa^{DM}, po členk-y.*

6. **Riešenie:**

Dlho^{príslovka} naňho^{predložka + zámeno} mlčky^{príslovka} hľadela^{sloveso}, bledá^{prídavné meno}, rozochvená^{príd. meno/adjektívizované prídavné}, akoby^{spojka} zvädzala^{sloveso} ťažký^{príd. meno} vnútorný^{príd. meno} zápas^{podst. meno} s^{predložka} množstvom^{podst. meno} slz^{podst. meno} v^{predložka} očiach^{podst. meno}.

14. Náčrty riešení cvičení a rozborov

Nepochyboval^{sloveso}, *že*^{spojka} *teraz*^{príslovka} *sa*^{súčasť slovesa} *už*^{časťica} *s*^{predložka} *Janou*^{podst. meno} *zmieri*^{sloveso} *aj*^{časťica} *bez*^{predložka} *zbytočných*^{príd. meno} *viet*^{podst. meno}. *Vrúčne*^{príslovka} *ju*^{zámeno} *objal*^{sloveso} *okolo*^{predložka} *pliec*^{podst. meno} *a*^{spojka} *ona*^{zámeno} *si*^{súčasť slovesa} *položila*^{sloveso} *tvár-*^{podst. meno} *na*^{predložka} *jeho*^{zámeno} *plece*^{podst. meno}, *fikajúc*^{sloveso (prechodník)} *ako*^{spojka} *podrad'ovacia po-*^{rovnávacia} *šťastné*^{príd. meno} *dieťa*^{podst. meno}, *ktoré*^{spojka (vzťahné zámeno)} *dostalo*^{sloveso} *pod*^{predložka} *stromček*^{podst. meno} *vytúžení*^{príd. meno} *hračku*^{podst. meno}. *Raz*^{príslovka/podstatné meno/zámeno} *by*^{súčasť slovesa (GRM)} *sa*^{súčasť vždy zvrätneho slovesa} *bol*^{súčasť slovesa} *Ferovi*^{podst. meno} *aj*^{časťica} *zdôveril*^{sloveso}, *ale*^{spojka} *nepokladal*^{sloveso} *to*^{zámeno} *za*^{predložka} *dôležité*^{príd. meno}. *V*^{predložka} *robote*^{podst. meno} *som*^{súčasť slovesa} *býval*^{sloveso} *do*^{predložka} *siedmej*^{substantivizovaná číslovka}, *ale*^{spojka} *nech*^{súčasť slovesa (časťica)} *sa*^{súčasť slovesa} *na*^{predložka} *mňa*^{zámeno} *šéf*^{podst. meno} *nehnevá*^{sloveso}, *je*^{sloveso} *to*^{zámeno} *hlu-*^{podst. meno} *pák*^{podst. meno}. *Keď*^{spojka} *budeš*^{sloveso} *zly*^{príd. meno}, *budí*^{súčasť slovesa} *sa*^{súčasť vždy zvrätneho slovesa} *ti*^{zámeno} *posmievať*^{sloveso} *a*^{spojka} *ja*^{zámeno} *sa*^{súčasť slovesa} *ti*^{zámeno} *už*^{časťica} *nebudem*^{súčasť slovesa} *môcť*^{súčasť slovesa} *venovať*^{sloveso}. *Robil*^{sloveso} *som*^{súčasť slovesa}, *čo*^{spojka (vzťahné zámeno)} *som*^{súčasť slovesa} *mohol*^{sloveso}, *ale*^{spojka} *uvidíme*^{sloveso}. *Najskôr*^{príslovka} *by*^{súčasť slovesa (GRM)} *začal*^{po-^{mocné sloveso} *trucovať*^{plnovýznamové sloveso}, *no*^{spojka} *po*^{predložka} *chvíli*^{podst. meno} *už*^{časťica} *bol*^{súčasť slovesa} *bity*^{sloveso}. *Žiak*^{podst. meno} *je*^{súčasť slovesa} *chválený*^{sloveso}, *ale*^{spojka} *učil*^{sloveso} *by*^{súčasť slovesa (GRM)} *sa*^{súčasť slovesa} *aj tak*^{časťica}.}

Poznámka: Pri určovaní slovných druhov je spoľahlivou pomôckou na zaradenie slova do slovného druhu buď utvorenie synonymného výrazu, ktorý patrí do rovnakého slovného druhu (synonymické kritérium), no možno vychádzať aj z kolokačných dispozícií jednotlivých slovných druhov (kolokačno-gramatické kritérium).

Synonymické kritérium

Kritérium umožňuje nahradiť analyzovaný slovný druh určitým synonymom s podobným lexikálnym významom (napr. Prišlo tam *zo* sedemsto fanúšikov. Akým slovným druhom je *zo*? *Zo* nemá funkciu predložky, pretože nevyjadruje nijaký lokalizačný, časový ani iný vzťah k substantívu. Má funkciu vytyčovacej častice s významom „asi, približne“, preto je vo vete časticou.; To sa nám *ako-tak* podarilo. Slovo *ako-tak* má vo vete význam „nejako, akosi“, preto je neurčitým zámenom.).

Kolokačno-gramatické kritérium

Ide o vzájomnú spájatelnosť a limitáciu spájatelnosti slovných druhov vo vete (napr. predložka *sa* môže spájať iba so substantívom alebo substantivizovaným slovným druhom (napr. Stojí *uprostred lúky*.; slovo *uprostred* sa viaže na substantívum *lúka*, preto ide o predložku; Stojí *uprostred*.; slovo *uprostred* sa viaže na sloveso *stojí* a vyjadruje okolnostnú vlastnosť deja, preto je *príslovkou*). Podľa J. Kesselovej a kol. (2013, s. 187) výskum kolokácií na korpusovom materiáli ukázal, že okrem združených pomenovaní a frazém existujú typické kombinácie slov, ustálené „susedstvá“ slov, z ktorých je zložený bežný úzus. Každé slovo má svoje typické „susedstvá“ s inými slovami, odlišné od „susedstiev“ iných slov.

Ide o tzv. kolokačné paradigmy, ktoré vychádzajú zo sémantickej zlučiteľnosti, čo niektorých viedlo k presvedčeniu, že na poznanie významu slov nie je syntax potrebná a všetko sa dá dozvedieť z ich kolokácií.

7. napr. **hl'adela**: analytický prvok, pretože celá paradigma minulého času, aj 3. osoba bez pomocného slovesa byť, patrí medzi analytické tvary;
akoby: polysyntetický prvok, pretože sa spájajú dva neohybné slovné druhy (spojka a častica) a spolu utvárajú jeden gramatický, ale parciálne aj sémantický význam;
(pod) stromček: flektívny prvok, pretože jednou ohýbacou príponou vyjadrujeme viacero gramatických kategórií (rod, neživotnosť, číslo, pád);
fikajúc: prechodníkový tvar je aglutinačným prvkom, pretože sa všetky prechodníkové tvary utvárajú príponami -úc alebo -iac;
pliec: introflektívny prvok, pretože introflexia (vokálna kvantitatívna alternácia) v koreňovej morféme vyjadruje gramatické kategórie pádu a čísla (G pl.);
8. *doprostred* (predložka: Postavil sa doprostred izby.; príslovka: Postavil sa doprostred.), *pravda* (podst. meno: Pravda sa raz ukáže.; častica: Pravda, boli sme tam sami.), *zo* (častica: Predal zo tri autá.; predložka: Odišiel zo zasadnutia fakultného senátu.), *poškodený* (podst. meno, príd. meno, slovesný tvar), *cestou* (podst. meno, predložka, príslovka), *stuha* (príslovka, podst. meno), *hneď* (podst. meno, častica: podvedie hneď dvoch, príslovka, spojka: ..., čo hneď umriem), *dokopy* (príslovka: hlavy dokopy, predložka: do kopy sena, častica: dokopy nič), *čisto* (príslovka, častica), *fakticky* (častica, príslovka), *zima* (príslovka, podst. meno), *čarodejnicky* (príd. meno, príslovka), *akurát* (častica, príslovka, príd. meno), *náhodou* (príslovka, častica, podst. meno), *prirodzene* (príslovka, častica)

MORFEMATIKA

1. $\text{topol}^{\text{KM}}\text{-}\text{GRM}$, $\text{slečn}^{\text{KM}}\text{-a}^{\text{GRM}}$ ($\text{slečin}^{\text{KM}}\text{-k}^{\text{DM}}\text{-a}^{\text{GRM}}$), hrdin-om , $\text{s pod-mor-sk-ým ži-v-ot-om}$, brat-sk-ými , $\text{pri-rodz-en-ou smrť-ou}$, bosor-ác-tv-o , $\text{dv-a-dsiat-im siedm-im}$, $\text{astr-o-fyz-ič-k-ou}$, trenč-ian-sk-emu , $\text{o tm-av-o-modr-om svetr-i}$, nov-š-í , $\text{s-pe[v]-ák-}\text{GRM}$, $\text{hrdz-av-ých trub-iek-}\text{GRM}$, $\text{naj-lep-š-iemu rob-ot-n-ík-ovi}$, $\text{ne-ná-syt-n-ých hrieš-n-ik-ov}$, $\text{naj-z-úf-a-l-ej-š-ím polit-ik-om}$ (polit-iz-ov-a-ť), $\text{s v[aš]-imi rod-i-č-mi}$ (váš je odvodené od v-y deriváciou, takže -aš- by sa mohla hodnotiť ako derivačná morféma), pô-jd-e-m (GRM-KM-TM-GRM), $\text{prac-ov-a-l-}\text{GRM}$ by som (by=GRM (kondicionál), som=GRM)

Poznámka: Pri vyčleňovaní morfológických segmentov odporúčame postupovať tak, že najskôr vyčleníme všetky finálové, samostatné a funkčné segmenty (GM, IFM, IRM, TM, prípadne DM v rámci syntetického aj analytického tvaru) porovnaním všetkých gramatických tvarov toho istého slova v rámci deklinačnej či konjugačnej paradigmy. Potom je vhodné vyčleniť všetky slovtvorné segmenty, čiže DM, prípadne SM (prefixy, afixy, postfixy), a tak vymedziť KM. No možno postupovať aj opačným spôsobom, že sa najskôr vymedzí KM, potom všetky slovtvorné afixy (DM) a naostatok sa vyčlení všetky GM a submorfémy. Pri slovách, v ktorých niektoré segmenty pripúšťajú rôzne možnosti interpretácie hodnotenia týchto segmentov na osi diachronia – synchronia, slovenčina – pôvodný jazyk, sa uprednostňuje synchronný prístup a funkcia morfému či submorfému v slovenčine.

2. *Mork-y, ktor-ých mäs-o mož-n-o pri-prav-ov-a-t' na devät-or-ak-ý s-[pô]sob-
-o, pre-pad-o-l o ne-čak-a-n-ý a veľ-k-ý ne-[po]koj-o.*
*S-pis-ov-a-tel'-o za-chyt-i-l-o-o tr-i-dsať'-o -dv-a [pri]hod-o zo ži-v-ot-a det-í,
ak-o-by i-ch bol-o-o s n-imi už raz kde-si pre-ži-l-o-o.*
3. *Do bo^{KM}-j^{IFM}-a^{GRM} s ne^{DM}-od^{DM}-byť^{KM}-n^{DM}-ým^{GRM} hmyz^{KM}-om sa^{DM} takmer
tr^{KM}-et^{DM}-i^{GRM}-krát^{DM} pust^{KM}-i^{TM}-i^{FM}-i^{CM} o^{GRM} techn^{KM}-ic^{DM}-i^{GRM} z les^{KM}-n^{DM}-
-ých^{GRM} [zá]vod^{KM}-ov^{GRM}, no bez^{DM}-ú^{DM}-spe[š]^{KM}-n^{DM}-e^{DM}.*
*Keď sa^o(prázdna morféma) z ded^{KM}-in^{DM}-y^{GRM} siedm^{KM}-y^{GRM} raz^{KM}-o^{GRM} o^{DM}-zýv^{KM}-
-a^{TM}-i^{FM}-o^{CM}-o^{GRM} hlas^{KM}-o^{GRM} kohút^{KM}-a^{GRM}, každ^{KM}-y^{GRM} sa^{DM} rýchli^{KM}-o^{DM}
roz^{DM}-beh^{KM}-o^{IFM}-i^{FM}-o^{CM}-o^{GRM} do taj^{KM}-u^{SM}-plň^{KM}-ej^{GRM} hor^{KM}-y^{GRM}.*
*Ne^{DM}-ú^{DM}-spe[ch]^{KM}-o^{GRM} ber^{KM}-ie^{TM}-s^{GRM} tak^{KM} ist^{KM}-o^{DM}, ak^{KM}-o^{DM}, ke^{KM}-
-by^{GRM} si^{GRM} bol^{GRM} s^{MM}-kon^{KM}-č^{DM}-i^{TM}-i^{FM}-o^{CM} prv^{KM}-ý a o^{DM}-stat^{KM}-n^{DM}-i^{GRM}
za teb^{KM}-ou^{GRM} za^{MM}-o^{DM}-sta^{KM}-i^{FM}-i^{CM}-o^{GRM}.*
4. *ráno s^{KM}-a^{GRM} (zámeno) oholil, pomáhajú s^{KM}-i^{GRM} (zámeno) pri práci, v sobotu sa^{GRM}
nepracuje, usmieva sa^o(prázdna morféma) každý deň, umývame s^{KM}-a^{GRM} (zámeno) stu-
denou vodou, uberá sa^{DM} chodníkom, objednal s^{KM}-i^{GRM} (zámeno) obed, rozleteli
sa^o(prázdna morféma) na všetky strany, začalo sa^o(prázdna morféma) stmievať (tu môže byť hodnote-
nie zvratného komponentu dvojaké, pretože sa prekrývajú zvratné komponenty
v tvaroch začať sa^{DM} a stmievať sa^o(prázdna morféma)), deti sa^{DM} hrajú na ulici,
rýchlo sa^{DM} rozhodol, ráno si^{DM} zajedol, kúpil s^{KM}-i^{GRM} (zámeno) nový oblek, domy
sa^{GRM} stavajú z drevotriestkových dosiek, po obede si^{DM} rád pospí, napiť sa^o
čaju, chytil sa^{DM} stola, už sa^{DM} tam nachodil dosť, pokúsil sa^o o nový rekord
(tento tvar dokonavého vidu je vždy zvratný, nedokonavý tvar pokúšať sa^{DM},
ale pokúšať (niekoho))*

Poznámka: Zvratné komponenty *sa*, *si* majú funkciu zvratných zámen vtedy, ak obracajú výsledok, rezultát deja na samotný subjekt deja, no vykonávateľom deja musí byť výhradne subjekt samotný, alebo vyjadrujú význam recipacity. V takýchto prípadoch sa agens stáva aj paciansom, zvratné zámeno *sa* plní funkciu priameho predmetu, zámeno *si* funkciu nepriameho predmetu a zvratný komponent má významy „samého seba, pre seba“, prípadne „sebe alebo sebe navzájom“;

napr. *umývať sa (seba)*, *kúpil si (pre seba) oblek*, *pomáhajú si* (navzájom, pre seba), *verím si (sebe)*, *nahráli sme si (sebe)*. Spoločnou pomôckou pri rozlišovaní zvratného zámena a derivačnej morfémy je možnosť nahradiť zvratné základné zámeno zvratným posesívnym zámenom *svoj/-a/-e* (napr. *Mädli si ruky*. – *Mädli svoje ruky*. → zámeno, ale *Predstavujú si všetko zlé, čo zažili*. – *Predstavujú *svoje všetko zlé, čo zažili*. → derivačná morféma).³⁵⁹

SLOVNÉ DRUHY

Podstatné mená (Substantíva)

- MR:** *efendi* (v oslovení „pán, titul tureckých úradníkov, kňazov a učencov“), *abbé* („vo francúzskom prostredí titul katolíckeho duchovného bez cirkevného úradu, dôstojný pán“), *Uruguaj*, *Vroclav*, *Příbram*, *Osvienčim*, *Šoproň*, *Litomyšl*, *Holíč*, *zebu* („ázijský zdomácnený tur s hrbom“);
ŽR: *avenue* (vo francúzskom alebo americkom prostredí „velkomestská široká hlavná ulica, obyčajne so stromoradiím“), *whisky*, *Sibír*, *Halič*, *Radvaň*, *Plzeň*, *Viedeň*, *Rúbaň*;
SR: *taxi*, *dementi* („úradné oznámenie, ktoré vyvracia istú správu“).
- kňaz/kňažka*, *host/hostka*, *magister/magisterka*, ale aj *magistra*, ak ide o tieto významy slova *magister*: „v stredoveku najvyšší akademický titul na filozofickej fakulte, majster“ alebo „starší akademický titul lekárnikov“; *lakomec/lakomica* aj *lakomnica*, *predseda/predsedička*, *letec/letkyňa*, *básnik/poetka*, *maškrtník/maškrtnica*, *hrobár/hrobárka*, slová *baník* a *tankista* nemajú kvôli absencii v komunikačnej praxi v slovenských slovníkoch prechýlené podoby, ale možno ich analogicky utvoriť (*banička*, *tankistka*).

Poznámky: 1. Hoci sa v slovách *host'* aj *hosti'* nachádza mäkká spoluhláska *t'*, v slove *hostka* nastáva alternácia korelovaných konsonantov – strata mäkkosti (nie *host'ka*); podobne je to vidno aj pri substantivizovanej číslovke *šes-t'* v tvare *šes-t-ka*. 2. Zaujímavé je, že prechýlená podoba *hrobárka* sa vyskytuje až v SSSJ (2011, s. 187), predtým sa toto slovo v slovníkoch nevyskytovalo. O stereotypných rolách referentov porov. Sokolová (2007, s. 26).

- husle* (*ulica*; dvojtvar: *husiel'/huslí* → môže byť preto aj vzor *poist'ovňa*), *Hámre* (*stroj/koniec*), *čachre* (*stroj/koniec*), *dostihy* (*dub*), *Košice* (*ulica*), *Hel-sinki* (*žena*), *dvere* (v N *ulica*; *žena* – dvojtvary: *dvier/dverí*; *dverami/dvermi*), *ústa* (*mesto/miesto*), *okuliare* (*stroj*), *prsia* (*srdce*), *Tatry* (*žena*), *krosná* (*mesto*), *Kúty* (*dub*), *hodinky* (*žena*), *nohavice* (*ulica*), *memoáre* (*stroj*), *žiabre* (*ulica/práca*; dvojtvar: *žiabier/žiabier*), *dožinky* (*dub* aj *žena*; v G pl. je prípustný dvojtvar: *dožinkov/dožiniek*), *Levice* (*ulica*), *šaty* (*žena*), *liace* (*ulica/dielňa*)

³⁵⁹ O klasifikácii zvratných komponentov pozri aj Sokolová (1995, s. 152 – 153).

14. Náčrty riešení cvičení a rozborov

Poznámky: 1. Apelatívum *tatra* má rovnako ako pomnožné proprium *Tatra* v G pl. tvar *tatier*. 2. Hoci sa slovo *žiabre* skloňuje podľa vzoru *ulica*, v plurálových tvaroch sa pádové prípony z dôvodu uplatňovania rytmického zákona skracujú (napr. *žiabram*, *žibrach*).

5. *pomyje (ulica)*, *o holuboch (dub/v prenesenom význame a v singulári chlap)*, *vo dverách (ulica v N/žena v nepriamych pádoch)*, *o zveri (kosť)*, *v duchu (chlap)*, *Papua (žena)*, *na koni (chlap/v pluráli stroj)*
6. *fascikli/fascikle*, *kilometri/kilometre*, *karambole/karamboly*, *ideáli/ideály*, *pedáli/pedále*, *hardvéri/hardvéry*, *posteri/postery*, *popolvárovi/popolvári*, *šále/šály*, *svetri/svetre*

Poznámka: Slovo *popolvár* sa často vyskytuje v rozprávkach s významom „lenivý mladý muž“ a hodnotí sa ako životné. Skloňuje sa podľa vzoru *chlap*.

7. **vzor *gazdiná*:** *princezná*, *princeznej*, *princeznej*, *princeznú*, *princeznej*, *princeznou*; *princezné*, *princezien*, *princeznám*, *princezné*, *princeznách*, *princeznami*;
vzor *žena/idea*: *Andrea*, *Andrey*, *Andrei*, *Andreu*, *Andrei*, *Andreou*; *Andrey*, *Andrei*, *Andreám*, *Andrey*, *Andreách*, *Andreami*;
vzor *žena/idea*: *aloe*, *aloy*, *aloe*, *alou*, *aloe*, *alou*; *aloy*, *aloi*, *aloám*, *aloy*, *aloách*, *aloami*;
vzor *žena/idea*: *Papua-Nová Guinea*, *Papuy-Novej Guiney*, *Papue-Novej Guinei*, *Papuu-Novú Guineu*, *Papue-Novej Guinei*, *Papuou-Novou Guineou*; *Papuy-Nové Guiney*, *Papuí-Nových Guinei*, *Papuám-Novým Guineám*, *Papuy-Nové Guiney*, *Papuách-Nových Guineách*, *Papuami-Novými Guineami*;
vzor *pani*: *pani*, *panej*, *panej*, *paniu*, *panej*, *paňou*; *panie*, *paní*, *paniam*, *panie*, *paniach*, *paniami*;
vzor *kuli*: *grizly*, *grizlyho*, *grizlymu*, *grizlyho*, *grizlym*, *grizlym*; *grizlyovia*, *grizlyov*, *grizlyom*, *grizlyov*, *grizlyoch*, *grizlyami*
8. *kanví*, *medailí*, *astiem*, *pier/perí*, *kvapiék (kvapôk/kvapák (tento tvar je v KSSJ; všetky tri tvary sú v SSJ); kakai*
9. *chlapcami*, *vlakmi*, *asistentmi*, *sluhami*, *očami/okami*, *časopismi*, *kamarátmi*, *metrami*, *stromami*, *zubmi/zubami*
10. **(do) *bo-j-a*:** *syntetický tvar*, *predložkový*, *abstraktum/nepravé*, *počítateľné*, *apelatívum*, *neosobné*, GK: MR, *neživotnosť*, sg., G; *vzor: stroj*; *predmet nepriamy*

(s) hmyz-om: syntetický tvar, predložkový, konkrétum, nepočítateľné (hromadné), apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, singulárium tantum., I, vzor: dub/zápas; nezhodný prívlastok

technic-i: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, osobné, GK: MR, životnosť, pl., N, vzor: chlap; podmet

(z) závod-ov: syntetický tvar, predložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, pl., G, vzor: dub/zápas; nezhodný prívlastok

(z) dedin-y: syntetický tvar, predložkový tvar, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: ŽR, sg., G, vzor: žena; príslovkové určenie miesta

hlas-ŏ: syntetický tvar, bezpredložkový tvar, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotné, sg., N; vzor: dub/zápas; podmet

kohút-a: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, sg., G, vzor: dub (v singulári podľa vzoru chlap)/had; nezhodný prívlastok

(do) hor-y: syntetický tvar, predložkový tvar, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: ŽR, sg., G, vzor: žena; príslovkové určenie miesta

ne-ú-spe-ch-ŏ: syntetický tvar, bezpredložkový, abstraktum/nepravé, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, sg., N, vzor: dub/vzťah; predmet priamy

o-stat-n-í (ak to zoberieme ako substantivizované adj.): syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, osobné, GK: MR, životnosť, pl., N, vzor: pekný; podmet

mork-y: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: ŽR, pl., N, vzor: žena; predmet priamy

mäs-o: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, nepočítateľné, apelatívum, neosobné, GK: SR, singulárium tantum., A, vzor: mesto; predmet (jednočlenná veta)

(na) s-pôsob-ŏ: syntetický tvar, predložkový, abstraktum/nepravé (prenesené: spôsoby „mravy, správanie“), počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, sg., A, vzor: dub/zápas; predmet nepriamy

ne-pokoj-ŏ: syntetický tvar, bezpredložkový, abstraktum/nepravé, nepočítateľné (iba v prenesenom „napätie, rozruch“), apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, sg., N, vzor: stroj; podmet

s-pis-ov-a-tel'-ŏ: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, osobné, GK: MR, životnosť, sg., N, vzor: chlap/priateľ; podmet

prí-hod-ŏ: syntetický tvar, bezpredložkový, abstraktum/nepravé, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: ŽR, pl., G, vzor: žena; predmet nepriamy

(zo) života: syntetický tvar, predložkový, abstraktum/nepravé, počítateľné, apelatívum, neosobné, GK: MR, neživotnosť, sg., G; vzor: dub; nezhodný prívlastok

det-í: syntetický tvar, bezpredložkový, konkrétum, počítateľné, apelatívum, osobné, GK: SR, pl., G, vzor: dievča (nepravidelné skloňovanie); nezhodný prívlastok

Prídavné mená (Adjektíva)

1. *Býval to taký zlatý (s významom „mesiac ako kozmické teleso zlatistej farby“ je vzťahové, ale s preneseným významom „pozitívne hodnotenie 12. čiastky roka“ je vzťahovo-akostné [podobne napr. význam „zlatý človek“]) mesiac. Vyšiel na vysoký (čisto kvalitatívne – kvalitatívno hodnotiace) doštený (čisto vzťahové) rebrík. Starí (čisto kvalitatívne – kvalitatívno hodnotiace) banskí (čisto vzťahové) tesári dávno nemali takého šikovného (čisto kvalitatívne – kvalitatívno hodnotiace) pomocníka. Spoza krovia na okraji lesa bolo vidno iba hrdzavý (s týmto preneseným významom „majúci farbu hrdze“ je vzťahovo-akostné; s neutrálnym významom „pokrytý hrdzou, zahrdzavený“ by išlo o čisto vzťahové) líščí (druhové prívlastňovacie) chvost. Prežívali už od minulého (čisto vzťahové) roka len tak-tak. Továraň i všetky ľudské (čisto vzťahové [s preneseným významom, napr. „ľudský prístup“ by bolo vzťahovo-akostné]) sily v nej patria jemu. Navečer mu priniesla všetky cvičenia, no prišla bez bratovej (individuálne prívlastňovacie) domácej úlohy.*

Poznámka: Slovo *mesiac* ako vesmírne teleso pozorovateľné zo Zeme (mesiac na oblohe, spln mesiaca) alebo blízke vesmírne teleso rôznych iných planét slnečnej sústavy (Jupiterove mesiace) sa hodnotia ako apelatíva, no s významom vesmírne teleso blízke planéte Zem sa hodnotí ako proprium (let na Mesiac). Podobne je to aj so slovom *zem/Zem*. Slovo *zem* s významom zemský povrch (chodiť po [suchej] zemi) sa hodnotí ako apelatívum, no *Zem* ako planéta slnečnej sústavy je vlastným menom.

Poznámka: Rozlišovanie adjektív a prídavných. Prídavné sú slovesné tvary s adjektívnou formou. Pomôcky na ich odlišenie od adjektív:

1. treba urobiť test, či má lexéma vid (vyrobiť – vyrábať : vyrobený – vyrábaný → ide o sloveso; upliesť – pliesť: upletený sveter (sveter je upletený; vyjadruje aktuálnosť) → ide o sloveso, ale slovné spojenie *pletený sveter* (vyjadruje neaktuálnosť) už nemá význam nedokonavého slovesa, ale vzťahového adjektíva s vlastným lexikálnym významom [možno ho nájsť v slovníku]; nastáva preto nezhoda, pretože slovo *pletený* stratilo súvislosť s vidom a ide o adjektívum);
2. ak dokážeme pri slove určiť intenciu a valenciu, ide o prídavné (darovať (čo) → *darované kreslo*, porozhadzovať (čo) → *všade porozhadzované šaty*);
3. adjektíva majú možnosť tvorenia prísloviak a abstrákt so sufixom *-osť* (*primeraný* → *primeranosť* → *primeranosť* → ide o adjektívum)
4. niektoré adjektíva možno stupňovať (*niekto je pripravený*, no môže byť *pripravenjší*, preto ide o adjektívum *pripravený*; *niekto je postavený*, no nemôže byť *postavenjší*, preto ide o trpné prídavné *postavený*).

2. *striga/stridží, kapor/kapri, vretenica/vreteniči, zmija/zmiji, papagáj/papagáji, ale papagájeho (po j zväčša nemôže ísť dlhá samohláska, nikdy však dvojhláska)*
3. *Vierkina radosť, s pyšným kráľom, okatí bratia, na šírých moriach, žabími stehienkami, tetkino pranie, obrí človek, starí rodičia, Evkini bratia, horúci vzduch, fialoví králi, Jankovým spolužiakom, psí ňufák, rúči mládenec, skúsená letkyňa, otcovi príbuzní, bystrí valasi, zúrivi býci, priateľovo slovo, so včelou masťou*

Príslovky (Adverbiá)

1. *Tesne pred obedom si umyte ruky a hneď po obede³⁶⁰ užite liek. Vtom otvoril dvere a povedal, že ani poobede/po obede nebude mať čas. Nerozprávaj nahlas! Hokejisti si nevydobyli ani tretie miesto, a pritom boli spokojní. Dlhý sme zaplatili z časti výnosov. Neskryli sme to veru ani pri tom strome. Na oko som mu odoka priložila päť rôznych obkladov.*

Chodíte kade-tade a zasa neprídete načas. Z takého krehkého taniera môžete poľahky kúsok odbiť. Host' upozornil na vlas v polievke. Odbočte vľavo, ale nezabudnite dať sprava prednosť vozidlám. Dokedy (ide o príslovkové opytovacie zámeno) tu chceš zostať? Ten obraz ti nikdy nevytmizne z pamäti. Zostaň sedieť na mieste. Vtom dome straší. Bol veselý len naoko. Neuč sa to spamäti. Nákupné centrum vyrástlo na mieste starej bytovky. Električky spravidla prichádzajú sprava. Sudca v skutku lúpeže odsúdil troch páchatel'ov. Kráčaj potichu! Vtom sa Jožo veľmi rozplakal. Pôjdeme na obed/naobed (obidva tvary môžu byť, záleží na význame vety: na obed „účel“, naobed „kedy“) do reštaurácie? Vaša poznámka nebola namieste (môže sa písať aj „na mieste“, ale vhodnejší je prvý tvar a vždy ide o príslovku). Sčasti boli skutočne nadšení. Všetci chlapi sú navlas rovnakí.

vtom, poobede, pritom, načas, naobed – okolnostné príslovky časové
vľavo, sprava – okolnostné príslovky miesta

nahlas, odoka, poľahky, naoko, spamäti, spravidla, potichu, sčasti, navlas – okolnostné príslovky spôsobové

dokedy – príslovkové opytovacie zámeno

namieste – vetná stavová príslovka

³⁶⁰ Vo vete je prípustný aj tvar „poobede“ (časové okolnostné určenie realizácie deja), no vzhľadom na významovú nadväznosť prvej vety súvetia je vhodnejší predložkovo-substantívny tvar „po obede“.

2. *príslovka: Čoskoro nato odišiel preč./predložkové spojenie: Určite na to nezabudni.*

Poznámka: Niektoré príslovky možno písať aj oddelene (napr. *do nekonečna, na nešťastie*), no vhodnejšie je písať ich spolu, aby sa aj formálne odlišili od predložkových spojení.

3. *Správne sú všetky tvary, ktoré sú napísané spolu, pretože príslovka sa s predložkou do konštrukcie nespája.*
4. **hust-ej:** adjektívum, syntetický tvar, čisto akostné: kvalitatívnohodnotiace, GK: ŽR, sg., G, stupňovateľné; vzor: pekný; zhodný prívlastok
les-n-ej: adjektívum, syntetický tvar, vzťahové: čisto vzťahové, GK: ŽR, sg., G, nestupňovateľné; vzor: pekný; zhodný prívlastok
kriv-ému: adjektívum, syntetický tvar, čisto akostné: čisto kvalitatívne (chroba, postihnutie), GK: MR, sg., D, nestupňovateľné; vzor: pekný; zhodný prívlastok
kriv-ú: adjektívum, syntetický tvar, čisto akostné: kvalitatívnohodnotiace, GK: ŽR, sg., A, stupňovateľné; vzor: pekný; zhodný prívlastok
náročk-y: príslovka, syntetický tvar, okolnostná, príslovka účelu, nestupňuje sa, príslovkové určenie spôsobu
dlh-o: príslovka, syntetický tvar, vlastnostná, miery, stupňuje sa (*dlhšie, najdlhšie*), príslovkové určenie spôsobu
po-tom: príslovka, syntetický tvar, okolnostná, časová, nestupňuje sa, príslovkové určenie času

Zámená (Pronominá)

1. *Nebolo to nič nové. Nenúťte nás, **samy** sa rozhodneme. Ak má slovo viac významov, **tie sú** zoradené abecedne. Je to jav, ktorým sa autor celý život zaoberal a objasnil ho **vo svojom** diele.*
2. *Vlastník bytu je povinný umožniť vstup do .....svojho..... bytu. Nechajte ich, nech sami vyslovia ...svoje... skúsenosti. Na úvod sme sa starostu Kostolišťa opýtali na históriu .....jeho/ich..... obce. Držte kefkou pod 45-stupňovým uhlom proti ...svojim/vaším..... d'asnám. Oddnes nové číslo časopisu dostanete vo .....svojom/vašom..... stánku. Opýtali sme sa jej na ...jej... názor. Mysli na ..svoje..... deti. Dať veci na .....svoje.... miesto. Najlepšie sa mi píše s .....mojím /so svojím..... perom. Odvtedy nenávidel ...svoju... tvár.*

Poznámka: Privlastňovať zvratným posesívnym zámenom *svoj, svoja, svoje* môžeme iba subjektu, ktorý je gramatickým podmetom vety, čiže iba vykonávateľovi istej činnosti, stavu, deja alebo nositeľovi vlastnosti. Ak chceme privlastniť dajaký objekt subjektu, ktorý nie je gramatickým podmetom vety, využívame osobné privlastňovacie zámená.

3. **ukazovacie — to, tu; osobné privlastňovacie — ich; neurčité — niektoré, kde-si, nejakým, málokto; vymedzovacie — všetci, vždy, každý (kvantitatívne súhrnové), nikdy, nič (kvantitatívne popieracie), iní (kvalitatívne odlišovacie); zvratné privlastňovacie: svojim;**

všetky zámená rovnakého druhu (vymedzovacie) sú vo vete: Všetci ľudia sa vždy sťažujú, že nikdy v lotérii nič nevyhrajú.

4. **t-ými:** zámeno, syntetický tvar, adjektívne ukazovacie, ohybné, GK: ŽR, pl., I; vzor: pekný; zhodný prívlastok

jedn-a: zámeno (ide o neurčitost' s významom „nejaká, akási“; ak by išlo o vyjadrenie počtu, môže byť slovo analyzované aj ako číslovka), syntetický tvar, numerálne, neurčité, ohybné, GK: ŽR, sg., N; vzor: v N menný tvar podľa slov *hoden, dlžen*, v ostatných pádoch podľa vzoru *pekný*; zhodný prívlastok
vždy: zámeno, syntetický tvar, adverbiálne, vymedzovacie kvantitatívne súhrnové, neohybné; príslovkové určenie času

nie-ktor-ým: zámeno, syntetický tvar, adjektívne, neurčité, ohybné, GK: MR, pl., D; vzor: *pekný*; zhodný prívlastok

tak-ým ist-ým: zámeno, syntetický tvar, adjektívne, vymedzovacie kvalitatívne stotožňovacie, ohybné, GK: SR, sg., I; vzor: *pekný*; zhodný prívlastok

nie-č-o: zámeno, syntetický tvar, substantívne, neurčité, ohybné, GK: SR, sg. (singulárium tantum), A; vzor: *čo*; predmet priamy

sam-a – zámeno, syntetický tvar, adjektívne, vymedzovacie kvantitatívne obmedzovacie, ohybné, GK: ŽR, sg., N; vzor: *pekný*; menná časť slovesno-menného prísudku

č-o: spojka/zámeno, syntetický tvar, substantívne, opytovacie vzťažné (relatívum), ohybné, GK: SR, sg. (singulárium tantum), N; vzor *čo*

svoj-u: zámeno, syntetický tvar, adjektívne, zvratné posesívne, ohybné, GK: ŽR, sg., A; vzor: *môj*; zhodný prívlastok

od-kedy: zámeno, syntetický tvar (predložka + opytovacie zámeno), adverbiálne, opytovacie vzťažné, neohybné; príslovkové určenie času

tu: zámeno, syntetický tvar, adverbiálne, ukazovacie, neohybné; príslovkové určenie času

ak-á-si: zámeno, syntetický tvar, adjektívne, neurčité, ohybné, GK: ŽR, sg., N; vzor: *pekný*; zhodný prívlastok

Číslovky (Numeráliá)

1. **základné:** určité (80 000, jedna, dvesto, tristo, desaťtisíc, tridsaťtisíc, šiestich, tri, päť) – neurčité (dost, niekoľko)
 zlomkové: určité (pol)
 podielové: určité (po stovkách)
 skupinové: určité (päťoro)
 násobné: určité (raz, päť ráz) – neurčité (niekoľkokrát)
 radové: určité (prvá, druhé, tretie, siedma)
 druhové: určité (trojaké) – neurčité (niekoľkoraká)
2. Prešov vyhral nad Interom **dva jeden**. Dané čísla násobte **stom a tisíc**om. Vrátila sa aj s **dvoma /dvomi** deťmi. Dva plus dva **je** štyri. Dvadsať **delené dvomi /dvoma** je desať. Bolo to v roku tisíc deväťsto **osemdesiatjeden**. Koľko je deväť **lomené tromi/troma**? Cez deň má byť dvadsať štyri **stupňov** Celzia. Často zaspal nad knihou.
3. pred tridsiatimi siedmimi, pred štyridsaťjeden, za tromi, tretieho, dvestotridsiatej piatej, tri štvrte/trištvrte, dvadsaťpäť, v ste, štyrikrát, tridsaťosemtisícšesťstopäťdesiatštyri, dvadsiati piati, deviatych, druhých, štyri, piatimi

Poznámka: Číslovka 100 je v spojení so substantívom, vyjadrujúcim jeho počet, nesklonná (sto holubom, o sto holuboch, bez sto holubov), no ak vyjadruje počet samostatne, približuje sa k substantívam a skloňuje sa podľa vzoru mesto, no v G pl. sa neskloňuje (G sg. sta, D sg. stu, L ste, I stom, N pl. stá, G pl. sto, D pl. stám, L pl. stách, I pl. stami).

5. **tr-oj-ak-é:** číslovka, syntetický tvar, nenumerická, druhová, adjektívna, určitá, ohybná, GK: ŽR, pl., N; vzor: pekný; menná časť slovesno-menného prísudku
prv-á: číslovka, syntetický tvar, nenumerická, radová, adjektívna, určitá, ohybná, GK: ŽR, sg., N; vzor: pekný; menná časť slovesno-menného prísudku
jedn-a: číslovka, syntetický tvar, nenumerická, základná, adjektívna, určitá, ohybná, GK: ŽR, sg., N; vzor: pekný; menná časť slovesno-menného prísudku

LITERATÚRA

- BAJZÍKOVÁ, E. – ORAVEC, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk – syntax*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. 272 s.
- BELÁKOVÁ, M.: *Slovenský jazyk v primárnom vzdelávaní 1*. [online]. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. 89 s. ISBN 978-80-8082-613-0
- BETÁKOVÁ, V. – RÝZKOVÁ, A.: *Všestraný jazykový rozbor*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1979. 336 s.
- BILÁ, M.: Niekoľko poznámok k výslovnostným variantom anglických antroponým v slovenčine. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. L. Králik. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2002. s. 113 – 119. ISBN 80-224-0749-6
- BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: *Východiská morfémovej analýzy. Morfematická slovtvorba*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985. 134 s.
- BUJALKA, A. – DUBNÍČEK, J.: *Slovenský jazyk II. Morfológia*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 1998. 165 s. ISBN 80-223-1291-6
- BUZÁSSYOVÁ, K.: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974. 240 s.
- CABAN, P.: *Lingua latina in millenio tertio. Latinský jazyk v treťom tisícročí*. Magnet Press Slovakia, 2002. 208 s. ISBN 80-968073-7-4
- DAROVEC, M.: *Morfologická analýza textu*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2004. 98 s. ISBN 80-89034-76-4
- DAROVEC, M. – PALKOVIČ, K.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia. Seminárne cvičenia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1985. 88 s.
- Databáza geografických názvov SR*. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR, 2007. Elektronická databáza názvov.
- DOKULIL, M.: *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1962. 264 s.
- DOLNÍK, J.: O novej slovenskej morfológii. In: *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. s. 32 – 37. ISBN 80-224-9732-1
- DOLNÍK, J.: *Lexikológia*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2007. 236 s. ISBN 978-80-223-2308-6
- DOLNÍK, J.: Synchronná dynamika morfológie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2010. s. 66 – 96. ISBN 978-80-224-1159-2
- DVONČ, L.: *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955. 256 s.
- DVONČ, L.: *Dynamika slovenskej morfológie*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1984. 124 s.
- Encyklopédia jazykovedy*. Red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor, 1993. 515 s. ISBN80-215-0250-9
- FURDÍK, J.: *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča : vydal Peter Modrý, 1993. 200 s. ISBN 80-85515-03-2
- FURDÍK, J.: O existujúcich a možných morfológiách. In: *Tradícia a perspektívy gramatického*

Literatúra

- výskumu na Slovensku. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. s. 42 – 48. ISBN 80-224-9732-1
- FURDÍK, J.: *Slovenská slovo tvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004. 200 s. ISBN 80-89038-28-X
- GARANČOVSKÁ, L.: *Analýza pragmatoným mliekarenského priemyslu na Slovensku*. Dizertačná práca. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2010. 253 s.
- GAVUROVÁ, M.: *Skratka ako lexéma (Abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. 312 s. ISBN 978-80-555-0939-6
- GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III – Tvarosloví. I – Skloňování*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 660 s.
- GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, L. – OLOŠTIAK, M.: *Deklinácia prevzatých substantív v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 152 s. ISBN 978-80-8068-694-9
- GURIČANOVÁ, D. – GURIČAN, P.: Inštrumentál plurálu pri substantívach vzoru srdce. In: *Kultúra slova*, 2016, roč. 50, č. 5, s. 257 – 274
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A.: *Česká mluvnice*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 560 s.
- HLADKÝ, J. – MACULÁK, J. – RENDÁR, L. – VESELSKÁ, E.: *Pravopisno-gramatická príručka s cvičebnicou*. Žilina – Trnava : DUGAPRINT, 2008. 177 s. ISBN 978-80-970001-9-6
- HORÁK, G.: *Slovesné kategórie osoby, času, spôsobu a ich využitie*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993. 173 s. ISBN 80-224-0346-6
- HORECKÝ, J.: *Morfematická štruktúra slovenčiny*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964. 196 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1989. 436 s. ISBN 80-224-0047-5
- CHOMOVÁ, A.: *Synchrónno-diachrónne parametre posesívnosti v slovenčine*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2011. 278 s. ISBN 978-80-557-0267-4
- IVANOVÁ, M.: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: *Slovenčina na začiatku 21. storočia*. Ed. M. Imrichová. Prešov : Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 2004. s. 102 – 111. ISBN 80-8068-271-2
- JACKO, J.: *Slovenská morfológia v škole*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1974. 236 s.
- JAKOBSON, R.: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre (Príspevok k všeobecnému pádosloviu). In: *Travaux*, 6, 1936. s. 240 – 287.
- JANOČKOVÁ, N.: Prednášky a cvičenia zo súčasného spisovného slovenského jazyka – morfológie. Rukopis. 2009.
- JANOČKOVÁ, N.: *Sloveso a zmysly – slovo tvorba a vidotvorba*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2014. 248 s. ISBN 978-80-224-1383-1
- KAČALA, J.: *Syntaktický systém jazyka*. Pezínok : Formát, 1998. 144 s.
- KAČALA, J.: *Systém jazykových kategórií*. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, 2006. 156 s. ISBN 80-223-2135-4
- KESSELOVÁ, J.: O funkcii zámen v dialogickej komunikácii. In : *Slovenská reč*, roč. 64, 1999, č. 4, s. 193 – 202.
- KOČIŠ, F.: Vzťah podmetu a prísudku ako hlavných (základných) vetných členov. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 2002/2003, roč. 49, č. 3 – 4, s. 65 – 70.
- KRAJČOVIČ, R.: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988. 344 s.

- KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 632 s.
- KRÁL, Á.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1996. 629 s. ISBN 80-08-00305-7
- KRÁLIK, E.: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Tretie (doplnené a prepracované vydanie). Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava : Veda, 2003. 988 s.
- KRŠKO, J. – VELIČKA, D.: *Hydronymia povodia Kysuce*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied 2011, s. 208. ISBN 978-80-557-0266-7
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vydanie. Praha : NLN, s. r. o., 2010. 868 s. ISBN 978-80-7422-048-7
- MAJTÁN, M.: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava : Veda, 1996. 192 s.
- MAJTÁN, M.: *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava : Veda, 1998. 600 s. ISBN 80-224-0530-2
- MIKO, F.: Prívlastkový genitív. In: *Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959. s. 187 – 200.
- MIKO, F.: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1962. 254 s.
- MISTRÍK, J.: *Retrográdný slovník slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 1976. 736 s.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 582 s. ISBN 80-08-02529-8
- MISTRÍK, J.: *Gramatika slovenčiny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2003. 182 s. ISBN 80-10-00000-0
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966. 896 s.
- MOŠAŤOVÁ, M.: Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme. In: *Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 2010. s. 11 – 65. ISBN 978-80-224-1159-2
- MOŠKO, G.: *Príručka vetného rozboru*. Prešov : Náuka, 2006. 222 s. ISBN 80-89038-39-5
- MÚCSKOVÁ, G.: Pripady gramatikalizácie vo vývine slovenského jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 2009, roč. 60, č. 2, s. 131 – 144
- NÁBĚLKOVÁ, M.: *Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993. 208 s. ISBN 80-224-0352-0
- NAVRÁTIL, L.: *Neohybné slovné druhy a citoslovčia*. Nitra : ENIGMA Publishing s. r. o., 2009. 110 s. ISBN 80-85471-83-3
- OLOŠTIAK, M.: K problematike adaptácie anglických osobných mien v slovenčine. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Ed. E. Králik. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 2002. s. 113 – 119. ISBN 80-224-0749-6
- OLOŠTIAK, M.: *Jazykovoštruktúrne a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 226 s. ISBN 978-80-8068-367-6
- OLOŠTIAK, M.: Skloňovanie cudzích mužských mien s nemým e. In: *Kultúra slova*, 2008, roč. 42, č. 2, s. 79 – 88.
- OLOŠTIAK, M.: Morfológia vlastných mien. In: *Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, 2010. s. 97 – 134. ISBN 978-80-224-1159-2
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M.: *Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacsovné*

Literatúra

- pomenovania*). Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013. 251 s. ISBN 978-80-555-0938-9
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M.: Teoreticko-metodologické aspekty. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. s. 87 – 138. ISBN 978-80-555-1406-2
- ONDRUS, P.: *Morfológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1964. 204 s.
- ONDRUS, P.: *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969. 147 s.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 344 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. 232 s.
- PALKOVÁ, L.: Morfonologické aspekty slovotvornej motivácie. Trunkačné procesy. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2015. s. 387 – 400. ISBN 978-80-555-1406-2
- PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. 128 s.
- PAULINY, E.: *Krátka gramatika slovenská*. 5. vyd. Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1997. 216 s. ISBN 80-88878-19-5
- PAULINY, E. – RUŽIČKA, J. – ŠTOLC, J.: *Slovenská gramatika*. 2. vyd. Martin : Osveta, 1955. 503 s.
- PAVLOVIČ, J.: *Negácia v jednoduchej vete*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2003. 139 s. ISBN 80-968971-3-6
- PAVLOVIČ, J.: *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2011. 190 s. ISBN 978-80-8082-494-5
- PAVLOVIČ, J.: *Lexikológia slovenského jazyka. Kompendium náuky o slovnej zásobe*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. 82 s. ISBN 978-80-8082-564-5
- Pravidlá slovenského pravopisu*. 1. vyd. Vedúci autorského kolektívu J. Kačala. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991. 536 s. ISBN 80-224-0080-7
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Vedúci autorského kolektívu S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. 592 s. ISBN 80-224-0655-4
- Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax*. Zost. I. Ripka, M. Imrichová, J. Skladaná. Bratislava : Ottovo nakladateľstvo, 2008. 673 s. ISBN 80-969159-1-6
- RÝZKOVÁ, A.: Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia I, II. Rukopis prednášok, 2003 – 04. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (A – G; Red. K. Buzássyová – A. Jarošová; 2006; 1134 s.; ISBN 80-224-0932-4), (H – L; Red.: J. Bosák, A. Jarošová, K. Buzássyová; 2011; 1087 s.; ISBN 978-80-224-1172-1), (M – N; Red. A. Jarošová; 2015; 1104 s.; ISBN 978-80-224-1485-2). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 271 s. ISBN 80-08-00009-0
- SOKOLOVÁ, M.: *Kapitolky zo slovenskej morfológie (Učebné texty)*. Prešov : Slovacontact, 1995. 179 s. ISBN 80-901417-7-3
- SOKOLOVÁ, M.: Alternácia v spisovnej slovenčine. In: *Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry*. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000. s. 417 – 444. ISBN 80-224-0641-4
- SOKOLOVÁ, M.: Morfematika vo vyučovaní slovenského jazyka na vysokých školách. In: *Mor-*

- fematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania)*. Venované pamiatke Jána Horeckého. Eds. M. Sokolová, M. Ivanová, M. Ološtiak. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2006. s. 177 – 234
- SOKOLOVÁ, M.: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2007. 338 s. ISBN 80-8068-550-9
- SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V.: *Morfematický slovník slovenčiny*. 1. vyd. Prešov : Náuka, 1999. 530 s.
- SOKOLOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. a kol.: *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: Filologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2005. 584 s. ISBN 80-8068-319-0
- SOKOLOVÁ, M. – MUSILOVÁ, K. – SLANČOVÁ, D.: *Slovenčina a čeština. Synchronne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava : Metodické centrum Studia Academica Slovaca vo Vydavateľstve Univerzity Komenského, 2007. 180 s. ISBN 978-80-223-2358-1
- SOKOLOVÁ, M. – BŔNOVÁ, E.: Tvorenie imperatívu v slovenčine a lexikografická prax. In: *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 5, s. 271 – 280
- SOKOLOVÁ, M. – JAROŠOVÁ, A. – IVANOVÁ, M.: Diftongizácia vokálnych skupín ie, ia a lexikografická prax. In: *Slovenská reč*, 2008, roč. 73, č. 5, s. 281 – 292
- SOKOLOVÁ, M. – ŽIGO, P.: *Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2014. 320 s. ISBN 978-80-224-1374-9
- STANISLAV, J.: *Slovenská historická gramatika. III. diel. Skloňovanie*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1956a. 480 s.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1. Úvod a hláskoslovie*. Bratislava : Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1956b. 592 s.
- Synonymický slovník slovenčiny*. Ed. M. Pisárčiková. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995. 998 s. ISBN 80-224-0427-6
- ŠIKRA, J. Sémantika slovenských prísloviak. In : *Jazykovedné štúdie*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991. 212 s. ISBN 80-224-0322-9
- ŠRÁMEK, R.: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 1999. 191 s. + 22 s. prílohy. ISBN 80-210-2027-X
- Učebnice slovenského jazyka pre základné školy, stredné školy a 8-ročné gymnáziá*. Autorské kolektívy: Caltíková, M. – Lauková, Z. – Polakovičová, A. – Štarková, L. (2009, 2010); Krajčovičová, J. – Balážiková, K. (2001), Krajčovičová, J. – Caltíková, M. (2003, 2006, 2009), Krajčovičová, J. – Caltíková, M. – Žigová, L. (2006), Krajčovičová, J. – Kesselová, J. – Sedláková, M. – Hirschnerová, Z. (2009), Tibenská, E. – Frühaufová, E. – Kesselová, J. – Patráš, V. – Sabol, J. – Sedláková, M. (2001, 2003), Tibenská, E. – Patráš, V. – Sabol, J. – Sedláková, M. (2001)
- VANĀKO, J.: Fixátory dependencie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2010. s. 265 – 325. ISBN 978-80-224-1159-2
- VIRGUŠOVÁ, M.: *Morfologické aspekty vlastných mien*. Bakalárska práca. Trnava : Pedagogická fakulta TU v Trnave, 2014. 35 s.
- ZÁVODNÝ, A.: Vplyv interlingválnych kontaktov na dynamiku slovenskej slovtvorby a deklinácie. In: *Pluralistic Approaches to Languages and Cultures in Education*. Eds. J. Bérešová, Z. Sucháňová. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015. s. 227 – 240. ISBN 978-80-8082-852-3
- ŽIGO, P.: *Analogie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012. 176 s. ISBN 978-80-224-1259-9

Internetové zdroje

- Inovovaný Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň ZŠ. Jazyk a komunikácia. Slovenský jazyk a literatúra. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/documents/inovovany_statny_vzdelavaci_program/zs/2_stupen/jazyk_a_%20komunikacia/sjl_nsv_2014.pdf [22. 7. 2015]*
- Inovovaný Štátny vzdelávací program pre gymnáziá so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom. Jazyk a komunikácia. Slovenský jazyk a literatúra. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/documents/inovovany_statny_vzdelavaci_program/gymnazia/4_rocne/jazyk_a_%20komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_4_5_r.pdf [22. 7. 2015]*
- Inovovaný Štátny vzdelávací program pre gymnáziá s osemročným vzdelávacím programom. Jazyk a komunikácia. Slovenský jazyk a literatúra. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/documents/inovovany_statny_vzdelavaci_program/gymnazia/8_rocne/jazyk_a_%20komunikacia/slovensky_jazyk_a_literatura_g_8_r.pdf [22. 7. 2015]*
- Jazyková poradňa JÚLŠ SAV v Bratislave. Dostupné na: <http://jazykovaporadna.sme.sk/q/925/>*
- PAVLOVIČ, J.: Syntax slovenského jazyka I. Elektronické skriptá. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. ISBN 978-80-8082-525-6. Dostupné na: <http://pdf.truni.sk/e-ucebnice/pavlovic/syntax-1>
- PAVLOVIČ, J.: Syntax slovenského jazyka II. Elektronické skriptá. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2012. ISBN 978-80-8082-526-3. Dostupné na: http://pdf.truni.sk/e-ucebnice/pavlovic/syntax-2#_Toc323712153
- Štátny vzdelávací program pre 2. stupeň ZŠ (ISCED 2). Jazyk a komunikácia. Slovenský jazyk a literatúra. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/2stzs/iscsed2/vzdelavacie_oblasti/slovensky_jazyk_a_literatura_iscsed2.pdf [22. 7. 2015]*
- Slovenské slovníky online. Dostupné na: <http://slovniky.juls.savba.sk>*
- Stanovisko Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV k pripravovanej novele zákona NR SR č. 154/1994 Z. z. o matrikách v znení neskorších predpisov, týkajúcej sa návrhu zapisovať do úradných dokladov ženské priezviská bez prechýľovacej prípony. Dostupné na: http://www.juls.savba.sk/attachments/Archiv_aktualit/stanovisko.pdf [4. 1. 2017]*
- Štátny vzdelávací program pre gymnáziá (ISCED 3A). Jazyk a komunikácia. Slovenský jazyk a literatúra. Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/gymnazia/vzdelavacie_oblasti/slovensky_jazyk_a_literatura_iscsed3.pdf [22. 7. 2015]*
- Vokabulár webový [on-line]. Verze 0.4.2. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx> [22. 7. 2015]*

Excerptné zdroje

- Slovenský národný korpus (databáza) [online]. Verzia: prim-6.1-public-all. 2014. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk> [22. 7. 2015]*
- Ukazujú, že obhajoba v NHL nie je len víziou. In: *Sme*, 10. december 2013, s. 22
- Walesan môže byť najdrahší. In: *Sme*, 23. júl 2013, s. 19
- Anaheim približne 6 týždňov bez Perryho. In: *Sme*, 7. marec 2008
- Hossa zanesie Stanley cup do dielne v paneláku. In: *Sme*, 21. jún 2010
- Na oslavy príde René Fasel aj Stanley Cup. In: *Sme*, 1. december 2004
- Vo štvrtfinále v Cincinnati prehry Nadala, Djokoviča i Murraya. In: *Sme*, 21. august 2010
- Davidenko kritizuje Murraya. In: *Sme*, 13. október 2007
- Hossoví pohár nezovšednel. In: *Sme*, 12. august 2013, s. 21
- Nitra je prvý raz vo finále extraligy. In: *Sme*, 3. apríl 2014, s. 19

PaedDr. ANDREJ ZÁVODNÝ, PhD.

**PREDNÁŠKY A PRAKTIKÁ
Z MORFOLÓGIE
SLOVENSKÉHO JAZYKA I**

Zodpovedný redaktor: PhDr. Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Obálka: Mgr. Marek Petržalka

Vydalo vydavateľstvo TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied,
v roku 2016 ako 197. publikáciu.
Vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

ISBN 978-80-568-0002-7